

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабий-бадний, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Абдуваҳоб Нурматов
Кенгесбой Каримов	Баҳамдулло Нурабуллаев
Наим Каримов	Тўра Саидов
Тўра Мирзаев	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Йўлдош Солижонов
Минҳожиддин Мирзо	Хайриддин Султонов
Сувон Нажбиддинов	Рустам Қосимов
Энахон Сиддикова	

Бош муҳаррир — Улуғбек Ҳамдам
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Наср бўлими мудири — Орзикул Эргаш
Адабиётшунослик бўлими мудири — Олим Тўлабоев
Масъул котиб — Саъдулло Қуронов

УШБУ СОНДА:

Шеърят

Сирожиддин САЙИД

Ўмр ва айём фардлари

***

*Кетмасин бошингдан асло Ҳақ таоло қўлкаси,
Эй, валийлар маскани, соҳибқиронлар ўлкаси.*

***

*Бу дунёда фанойинг гар бинойингдир,
Фикр қилгил – бинойинг ҳам фанойингдир.*

Наср

Зулфира МИСБАХ

АДИБА

Қиссадан нарча

Васила саккизинчи март байрамини ўтказиб, таҳририятга йўл олди. Эгнида ҳарбий форма, ҳайратли, суқли нигоҳлар таъқиби остида келаётган қиз, таҳририят биносига яқинлашганда таққа тўхтади: Назар!.. Наҳотки?!

Дафтарларда қолган битиклар

Азимжон РАҲИМОВ

**Шаҳс тақдирининг
қомуси**

Роман қатъий қоидаларга бўйсунмайдиган, ўзгаришга мойил ҳодисадир. Худди шу нарса уни таҳлил қилиш ва жанр табиатини ўрганишни қийинлаштирди. “Роман, – деб ёзган эди М.Бахтин, – аввал бошиданоқ барча жанрлардан зуваласи бошқачалиги, табиатининг ўзгачалиги билан ажралиб туради ... шунинг учун ҳам роман туғилибоқ, бошқалар қатори, оддийгина жанр бўлмасдан, улар билан тинч-тотув ҳамкорлик қила олмасди”.

Шеърят

Носиржон ТОШМАТОВ

Юракдаги ёзув ёнмайди

Шеърлар

*Манглайдаги ёзуқни банда,
Дерлар, таҳрир қила олмайди.
Ҳижрон ёққан қизил гулханда
Юракдаги ёзув ёнмайди.*

Унутмас мени боғим

Тўра Сулаймон

Сенга фидо бўлсин ёсоним

Шеърлар

*Бу оламда ой танҳо, муборак қуёш танҳо,
Бўй қизларнинг ичинда бир шу эгма қош танҳо,
Унингдек ҳеч ким менга бўлмаса сирдош танҳо,
Гўрўгли султон бир ён, Тўра Сулаймон бир ён.*

Барҳаёт мерос

Перси Биши ШЕЛЛИ

Поэзия ҳимояси

Поэзия инсоният тенгдошидир. Инсон – бу соз, турли ички ва ташқи ҳаракатларнинг таъсирига мубтало, худди ўзгарувчан шамол Эола арфасига урилиб ундан турфа оҳанглар таратиб турганидай. Аммо инсонда, балки барча тирик мавжудотларда ҳам арфадан кўра мукамалроқ бир мўъжиза борки, у нафақат мусиқа яратади, балки оҳанглар ва ҳаракатлар туфайли пайдо бўлган ички кечинмалар мутаносиблигидаги уйғунликни вужудга келтиради.

Адабиётшунослик

Сайфиддин РАФИДДИН

Адабиётда қаландарлик

Навоийга қадар яшаб ўтган туркий адабиёт вакиллари ижодида қаландарийлик таъсири кенг миқёсда бўлмаса-да, мавжуд. Ҳофиз Хоразмий, Хўжандий, Юсуф Амирий Саййид Аҳмад, Саййид Қосимий, Ҳайдар Хоразмий, Лутфий, Гадоий, Атойи сингари шоирлар асарларида қаландарона руҳ ва оҳанглар билан суғорилган байтлар талайгина. Улар қаландарлик тариқати ҳақиқатларини тўғридан-тўғри тарғиб қилмасалар-да, руҳ хурлиги, фақру фанолик, аналҳақлик, ишқ изтиробларининг завқу ҳаяжонли манзараларини қаландарона усулда тасвирлаб берганлар.

Шеърят

Гуландом ТОҒАЕВА

Сенинг альбоминга

Туркум

*Муҳаббатнинг минг бир куйи бор,
Бор қайғумни ичга яширдим.
Ҳар зарраму ҳужайрамгача
Борлигимни куйга топширдим...*

МУНДАРИЖА

МУҲАРРИР МИНБАРИ

Улугбек Ҳамдам. Истиқлол адабиёти – озодафаккур адабиёти. 5

ПУБЛИЦИСТИКА

Шухрат Маткарим. Ватанга қайтаётган минорлар. 8

НАСР

Муҳаммад Али. Шохрух Мирзо. Романнинг давоми. 12

Зулфира Мисбах. Адиба. Қисса. 94

Вафо Файзуллоҳ. Адибанинг туғилиши. 94

Эркин Норсафар. Саламандра. Ҳикоя. 127

ШЕЪРИЯТ

Сироҷиддин Саййид. Умр ва айём фардлари. 47

Нурилло Достон. Ҳидоят чароғи. Достондан боблар. 73

Гулистон Матёқубова. Жийда гулларининг атри сочилар. Шеърлар. 51

Исмоил Тўхтамишев. Меҳр бўлсин мудом, йўл ёритган нур. 53

Шеърлар. 53

Гуландом Тоғаева. Сенинг альбомингга. Туркум. 90

Носиржон Тошматов. Юракдаги ёзув ёнмайди. Шеърлар. 92

Гулноз Мўминова. Ишқ сирин сақламоқ бўлмагай осон. Шеърлар. 121

Жўра Муҳаммад. Жимлик куйин тинглайди бағир. Шеърлар. 123

Нарғиза Алихонова. Кўксимдаги кумрим. Шеърлар. 125

МУАЗЗАМ ШАРҚ ХАЗИНАСИДАН

Жалолiddин Румий. Маҷолиси сабъа. 4-5-маҷлислар. 55

ДРАМАТУРГИЯ

Кўчқор Норқобил. Биз ҳам одаммиз. Пьесанинг давоми. 79

ЖАРАЁН

Умарали Норматов. Ижодқор нигоҳида адабий жараён. 65

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Шавкат Одилжон. Япроқдек тўкилди ҳислар. Шеърлар. 138

Иқбол Мирзо. Рост шеърнинг умри. 138

Мансур Ғаниев. Ойдинлашар олам, шуълалар иниб. Шеърлар. 140

Салим Ашур. Шеър йўли. 140

Шоди Отамурод. Олис-олисларга кетар хаёлим. Шеърлар. 142

Рустам Мусурмон. Овоз ва чизгилар. 142

ЖАРАЁН

Янги авлод овози. Исломи Ёқубов, Абдунаби Ҳамро, Хурсандбек Тўлибоев. 105

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Сайфиддин Рафиддин. Адабиётда қаландарлик. 144

Тўрамирза Жабборов. Бадиий адабиётда жамоатчилик билан алоқалар. 148

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ХАЗИНАСИДАН

Альберт Малтз. Дунёдаги энг бахтли одам. Ҳикоя. 153

ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН БИТИКЛАР

Азимжон Раҳимов. Шахс тақдирининг қомуси. 157

Йўлдош Солижонов. Фикри эскирмас олим. 157

БАРҲАЁТ МЕРОС

Перси Биши Шелли. Поэзия ҳимояси. 163

САНЪАТШУНОСЛИК

Сакина Муҳамеджанова. Ўзбекистонда реклама санъати тарихидан. 171

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Тўра Сулаймон. Сенга фидо бўлсин жоним. Шеърлар. 173

ГУЛҚАЙЧИ

Турғунбой Султонов. Масаллар. 175

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2013

5-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри тахририят фикри деб қабул қилинмасин.

Тахририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

* Обунага монелик кўрсатилса, Тошкент – 100000, “Амир Темури” тор кўчаси, 2. Республика “Матбуот тарқатувчи” акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.
Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
“Ўзбекистон” кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
12.06.2013 йил.

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆.

Офсет босма усулида тип.

№ 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.

Шартли босма тобоғи 15,4.

Нашиёт ҳисоб тобоғи 17,2.

Адади 2055 нусха.

Буюртма № 286-13

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 0562–рақам билан рўйхатга олинган.

“Ўқитувчи” НМИУ босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта чоп этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:

Хуриш Иброҳимов

Мусахҳихлар:

Дилфуза Маҳмудова,

Раъно Ҳакимжонова

Copyright © “Шарқ юлдузи”

Муҳаррир минбари

Улузбек ҲАМДАМ

Истиқлол адабиёти – озод тафаккур адабиёти

Ўзбекистон мустақил бўлгандан бери орадан 22 йил вақт ўтди. Бир авлод туғилиб, вояга етгулик фурсат бу. Демак, Истиқлол даврида дунёга келган фарзандларимиз ҳозир балоғатга етиб, авлод бўлиб шаклланди, сафга турди. Айни дамда, катта авлодлар ҳам бу вақт мобайнида Истиқлол мафкураси асосида ўз дунёқарашию мақсад-муддаоларини Ватанимиз манфаатларига ростлаб, белни маҳкам боғлаган кўйи хизмат қилмоқдалар. Зеро, икки ўн йилдан мўлроқ давр ичида юртимизда амалга оширилган, оширилаётган ислохотлар ҳар бир фуқаронинг турмуш ва онгида улкан ўзгаришларни содир этгани кўз юмиб бўлмас ҳақиқатдир. Ҳаётимизнинг ҳамма соҳаларида жадал суръатларда бораётган модернизация жараёнларини олинг. Жамиятни демократлаштириш, иқтисодни эркинлаштириш каби илдизли ислохотлар салмоғини, жамият аъзолари онгу қалбига таъсири кўлами ва теранлигини тасаввур этинг. Ёки она тилимизга ўша мураккаб 1989 йилда Давлат тили мақоми берилиши билан миллий ўзликни англаш сари дадил қадам қўйилганини қишлоқ хўжалиги соҳасида ер ислохоти сиёсати натижасидаги азим ўзгаришларни иссиқ танангизга тафаккур айлаб кўринг. Бу жараёнларнинг барчаси Мустақилликнинг илк кунларидан то ҳозирга қадар – бир кун бўлсин, тўхтагани йўқ. Бинобарин, бугун юртимизда истиқомат қилаётган ҳар бир кишининг онгида Истиқлол мафкурасидан кучлироқ, таъсирлироқ, кўламлироқ ва аҳамиятлироқ ўзга бир мафкура йўқ. Ана шу омилларнинг барчаси бирлашиб эса, ижодкор бадиий тафаккурида ҳам жиддий эврилишларни содир этиб улгурди. **Ўзгаришларнинг моҳияти шундаки, ижодкор тафаккури миллат менталитетига ёт мафкура асоратидан озод бўлди.** Айни дамда, у бир томондан, собиқ Иттифоқ замонида тақиқланган Қуръон, Инжил, Таврот, Забур каби муқаддас китобларни, муаззам Шарқ дурдоналарини, бошқа томондан, Ғарб ва умуман, бутун дунё фалсафаси ва адабиётининг ноёб битикларини ўқиб ўзлаштирди, ўзлаштирмоқда. Қолаверса, мавзу танлаш ва ифода қилиш эркинлигини ҳис этди. Натижада, Истиқлол даври ижодкорлари Мустақиллик берган улғуф неъмат – озод тафаккур меваси ҳисобланмиш асарларини ёза бошладилар. Бу асарларнинг асосийлари, албатта, анъанадан узилган ғуддалар эмас, аксинча, ўша силсиланинг давоми ўлароқ дунёга келдилар, келмоқдалар. Шу билан бирга, эркин бадиий тафаккур маҳсули сифатида ўзини (олам ичра олам, яъни бир бутун тизим ўлароқ) намоён қилаётгани кишини беҳад қувонтиради. **Бугун юртимиз ижодкори ўз нуқтаи назарини, кўҳна Шарқ адабиётида бўлгани каби, олами**

суғро – мукаррам Инсонга, унинг қалбига қаратган. Ҳамда ботиндаги мураккаб жараёнларни баёнчилик йўли билангина эмас (бундай усул бор, бўлади ва бу ғоят табиийдир), айни пайтда, умуминсоний ва умумзамоний мезонларга суянган ҳолда Мажоз воситасида ҳам қоғозга туширмоқдалар, санъатга айлантирмоқдалар. Муҳими ҳам шу, аслида! Чунки адабиёт ўз табиатига кўра, масалан, тарих предметидан ажралиб туради. Тарих – давлатлар ва жамиятлар фаолиятининг, асосан, ташқаридан кўриниши солномаси бўлса, адабиёт кўпроқ ана шу давлатлар ва жамиятлар фуқароси – Инсон фаолиятининг ичкаридан олинган сувратларидир. Шу маънода улар ўзаро бир-бирларидан қувват олганларидек, ўрни келганда, бир-бирларини тўлдирадидилар ҳам. Бугунги Истиқлол даври ўзбек адабиётининг умумий манзаралари нафақат оддий ўқувчини, балки соҳанинг энг талабчан мутахассисининг ҳам дилини равшан тортира олади. Чунки у ғоят хилма-хил ва умидбахшдир. Хилма-хиллиги – адабиётдаги турфа йўналишларнинг ўзаро бағрикенгликка асосланган уйғунликда яшashi бўлса, умидбахшлиги – ана шу ранг-барангликни вужудга келтирган ижодкорнинг озод тафаккури билан белгиланади.

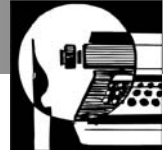
Бироқ йўналишлар ҳақида гап кетганда, масаланинг назарий жиҳатига оид бир гапни алоҳида таъкидлаб қўйишга эҳтиёж туяди, киши. У ҳам бўлса, адабиёт, айрим авангард оқимлар даъво қилаётганидек, бошқотирма ўйинлардангина иборат эмас. Тўғри, унда ўйинлик хусусияти бор, лекин “ўйин” адабиётнинг ўнлаб сифатларидан биттаси, холос. Чинакам адабиёт ҳамиша одамлар билан бирга бўлади, уларнинг қувончу ташвишини тараннум этади ва шу тарзда уларга елкадош, тақдирдош, дилдош бўлади, бўлиши керак. Яъни адабиёт эрмак эмас, асло! Шу маънода, менинг қаноатимча, **ҳаёт ҳақиқатига таянган реализм бу – адабиётнинг Шоҳ Кўчасига ўхшайди. Қолган барча йўналишлару “изм”лар, агар таъбир жоиз эса, мана шу Шоҳ Кўчага туташган тақдирдагина юзига қон югуриши, яъни аҳамият касб этиши мумкин. Йўқса, уларнинг томирларида қон ивиб, алалоқибатда ҳалокатга юз тутғуси. Демак, реализм замин бўлса, қолган барча йўналишлар шу тупроқ бағридан ўсиб, кўкка бўй чўзғувчи турли-туман, катта-кичик дарахтлардир.**

Кеча – шўролар замонида адабиётда шакл мазмун(ғоя)га қурбон қилинаёзган эди. Модернизмда эса, кўпинча, бунинг тескарисига дуч келамиз: шакл кетидан қувилиб, мазмун бой берилади. Аслида, ҳар иккови ўртасидаги заргарона мутаносиблик ҳамда бунинг оқибатида келиб чиқадиган бузилмас мувозанат бадий асарнинг яроқлилиги ва завқ ила ўқишлилигини таъмин этади. Бундай асарларга даврлар ва улардаги ўзгаришлар жуда кам таъсир қилади. Мумтоз адабиёт намуналарини олинг, улар бир даврга эмас, ҳамма даврларга хизмат қилади. Истиқлол даври ижодкори ҳам худди шундай асарлар ёзиш имкониятига эга бўлиб турибди, дея яхши ният қилгим келади менинг: чунки озод тафаккур алалоқибатда ўз мевасини мутлақо беражакдир!

Шу маънода бугун мен юртимизда ёзувчига ижтимоий буюртма берилаяпти деб билмайман, аксинча, бадий тафаккур эркинлиги бор деб ишонаман ва буни чинакам ижод учун бирламчи шароит деб ҳисоблайман. Худди шу эркин ижод иқлими негизида Мустақиллик даври ўзбек адабиётининг талай намуналари яратилди, яратилмоқда. Лекин улар қандай асарлар, мазмун-моҳиятию шаклу шамойили нимадан иборат, қайси булоқлардан сув ичиб, қайси ўзанларга қараб оқаяпти? – буларнинг барини чуқур ва кенг таҳлиллар асосида тушуниб олмоғимиз зарур бўлади. **Зеро, 2009 йилда Ўзбекистон Президенти “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” рисоласи билан ўзбек адабиёти зиммасига, барча ижодкорлару олимлар уҳдасига азим масъулият юклаган эди. Шунинг ҳисобга олиб, журналимиз саҳифаларида Истиқлол даври ўзбек адабиёти ҳақида давра суҳбати (“Янги авлод овози”) ташкил этдик.** Ахир, ўтган қарийб йигирма йиллик адабиётимиздаги мазмуний ва шаклий изланишларга сарҳисоб нигоҳини ташлаб олмоғимиз керак эди. Суҳбатга адабиётимизнинг барча жонқуярларини таклиф қилдик ҳамда акс-садо билдирганларнинг шахсий фикр-мулоҳазаларига

ҳурмат кўрсатдик. Қарашлар турли-туман бўлди, бўлаяпти. Қайсидир мулоҳазаларга қўшилиш, қайси бирлари билан жиддий баҳслашиш мумкин. Бу ҳам табиий, албатта. Лекин муҳими, **адабиёт ҳақида, унинг муаммолари, тадрижи, қонуниятлари тўғрисида, кечаги ва бугунги манзараси, эртаси борасида қатнашчиларнинг ҳаммаси дилидаги ўй-фикрларини бемалол изҳор айламоқда экан, мана шу эркинликнинг ўзи тенгсиз бир неъмат эканлигини чуқур тушунмоғимиз, унинг қадрига етмоғимиз керак, деб ўйлайман. Чунки ижодкор ва олим учун ўз фикрини эркин баён этишдан, асарларининг эса ўқилишидан ортиқ бахт йўқ бу дунёда. Тафаккурдаги озодлик бу – чинакам мустақиллик дегани. Улуғ ўзбек адабиёти ва бу адабиёт ҳақидаги илм ҳам айнан мана шундай иқлимдагина ўсиб-ўнади, камол топади.**

Бироқ эркин тафаккур дегани хаёлга нима келса, шунинг барига эшикни очиб кўйиш дегани эмас. Эркинлик – масъулият, у, соҳамиз табиати ва мантиғидан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, авваламбор, миллатимиз ва адабиётимиз манфаатларига хизмат. Турли мафкуравий курашлар жадал кечаётган бугунги зиддиятли дунёда чегарадаги аскар каби хушёр турмоқ, миллат руҳияти, анъаналари, урф-одатлари ва мақсад-муддаоларини ичдан емирадиган оқим ва уларнинг ғайриинсоний ғояларига қарши ўз миллий менталитетимиз ва қадриятларимизни ҳар томонлама кўриб-асрайдиган ҳамда қўллаб-қучайтирадиган тамойиллар ҳақида кўпроқ қайғурмоқ – давр талабигина эмас, виждон амри ҳам. Худди шу маънода, вилоятлардаги адабий учрашувлардан бирида адабиёт ихлосманди айтган мана бу гап менинг ёдимдан сира чиқмайди: **“Навоийнинг этагидан маҳкам ушламаса, ўзини модернистман деяётганларнинг барчасини замонлар шамоли чирпирак қилиб учуриб юборади”**. Ҳаққу рост! Зеро, бадий тафаккурдаги эркинлик дегани бу – собиқ Иттифоқ давридаги соц.реализм тушовларидан ва умуман, шу янглиғ бошқа қолиплардан, енгил-елпи “изм”ларга ўткинчи маҳлиёлик касалидан мустақил дегани, асло мумтоз Шарқ ва миллий адабиётимиз ҳамда уларнинг жонбахш анъаналаридан, хусусан, Навоийю Бобур, Машрабу Оғаҳий, Қодирийю Чўлпонлардан мерос қолган ҳаётбахш адабиётдан мустақил дегани эмас! Рисолада **“...ёзувчиларимиз ўз истеъдоди билан одамларнинг онги ва дунёқарashi, маданий савиясини юксалтириш, халқ қалбининг куйчиси бўлишдек оғир ва мураккаб, улуғ бир вазифани зиммасига олган экан, аввало эл-юрт олдидаги фарзандлик бурчини, гражданлик позицияси ва масъулиятини чуқур сезиши, англаши ҳал қилувчи аҳамиятга эга”** дейиладик, бу сўзлар замиридаги маъноларни, ўзини ижодкорман деган ҳар бир шоир, ёзувчи ва драматург жиддий тарзда мушоҳада қилиб кўриши, улардан тегишли хулосалар чиқариши барчамизнинг муштарак мақсадимизга мувофиқдир. Зеро, чинакам истеъдодлар яратган адабиёт бу – миллат кўнгли ва бадий тафаккурининг тарихи бўлиб ёдларга муҳрланади, китобларга дарж этилиб, авлоддан авлодга ўтиб яшайди. Биз миллат сифатида кўнгил тарихимизнинг юксак ва боқий бўлишини хоҳлаймиз.

Шухрат МАТКАРИМОВ

1960 йилда туғилган. Хоразм Давлат педагогика институтининг филология факультетида тахсил олган. Хоразм вилоят ҳокимлиги матбуот хизмати раҳбари. Бир қанча ҳикоя, пьеса ва таржималари чоп қилинган.

Ватанга қайтаётган минорлар

Менга ҳамиша ҳар бир халқнинг ўз болалиги, ўсмирлиги, навқирон палласи ва кексалик даври бордай туюлади.

Ана шу маънода, халқлар болалик даврида бокира ва пок, ўзи яшаётган заминда атак-чечак қилиб, атроф-жавониб, яқин ва узоқ қўшнилари кашф қиладигандай, балоғат ёшида яратиш, ижод қилиш, ўз куч-қудратини намойиш этадигандай тасаввур уйғотади.

Шу нуқтаи назардан, халқимизнинг ниҳоятда бой, кураш ва ғалабалар сурури, мағлубият аламларидан қон-қовурдоқ бўлган, қайта тикланиш қувончларидан масрур бўлган тараққиёт йўлларига ҳаёлан сафар қиламан.

Қадимги битиклар Ўзбекистон ҳудудида неча минг йиллар олдин Хоразм, Бақтрия, Сўғд давлатларига асос солиниб, улар ўз даврида ғоят юксак нуфузга эга бўлганларидан хабар берадилар. Бу давлатлар билан яқин ва узоқда бўлган Хитой, Эрон ва Византиянинг энг қудратли ҳукмдорлари ҳам ҳисоблашишга, ўзаро ҳурматга асосланган дипломатик алоқалар ўрнатишга мажбур бўлганлар. Улар бақувват иқтисод, қудратли қўшин ва албатта, ўз даврининг ўлчовлари билан юксак даражада тараққий этган маданиятга эга эдилар. “С.П.Толстовнинг Хоразмда олиб борган жуда муҳим археологик ишлари бу ўлканинг эраимиздан илгариги тўртинчи ва учинчи мингинчи йиллардаёқ қадимги маданият марказлари Шарқ ва Шимол ўртасида воситачилик ролини ўйнаганини кўрсатади. Араб истилоси арафасида эса Хоразм ирригация, қурилиш ва савдода ривож топган мамлакат эди. Булар Берунийнинг Хоразм маданияти араб маданиятидан устунлиги ҳақидаги фикрларининг яққол исботидир”, деб ёзади И.Абдуллаев ўзининг Абу Райҳоннинг “Осор ал-боқия” номли асарига ёзган сўзбошида.

Халқимизни бугунги шарафли кунларгача етаклаб келган йўлнинг ибтидоси ана шу даврлардан бошланган эди. Ва албатта, халқимизнинг босиб ўтган йўли равон, текис ва беҳатар эмас, балки ўнқир-чўнқир, хавфли чангалзорлар, жар ва даралардан иборат эди.

Заминимиз азалдан ўзига хос иқлимга эга, ерларимиз серунум, дарё ва кўлларимиз, тоғу чўлларимиз неъматга бой. Шу сабаб куч-қудрат ва ёвуз ниятларга тўлиқ душманларнинг оч кўзлари доимо муқаддас заминимизга тикилиб турди. Ана шулар сабаб, бизнинг миллат ҳам ўз дарёсида оқароқ, эҳҳе, не-не тарихларни кўрмади?! Не-не ватанпарвар, не-не буюкларни туғиб тарбиялаб, не-не кашфиётларга доя бўлиб, не-не йўқотишларни бошидан кечирмади, дейсиз.

Аммо ҳамиша яхшилик истаган, пок ва улуғ мақсадларни кўзлаган улуғ халқимизнинг эзгу ниятлари ўз йўлини ёритди. У ўзлигини сақлаб қолди, эртанги яхши кунлардан умидини

узмади. Оллоҳ ҳам унинг феъли ва нияти учун доимо қўлаб турди.

Бугун Ўзбекистон дунё ҳамжамиятида ўз ўрни ва ўз сўзига эга. Ҳаётимиз минг йиллик қадриятларимизга таянган ҳолда қайта қурилиб, миллатнинг жон томири – ота-болар сув ичган булоқлар томон йўналтирилган. Юксак маънавият турмуш тарзимизнинг асосини ташкил этаётир.

Бунёдкор халқимиз мамлакатимизни улкан қурилиш майдонига айлантирди. Кечамиздан бугунимиз, бугунимиздан эртамик фаровонроқ бўлажак. Ижод, мислсиз яратувчанлик ишларида мустабид тузум ҳукмрон бўлган даврлардаги қолоқлик олға ҳаракатдаги шиддат билан бартараф этилмоқда. Бу ишда ҳам бизга пойтахт – Бош кентимиз ибрат бўлмоқда.

Кундан-кун ўзгараётган Тошкентга келган ҳар бир меҳмон, аввало, Мустақиллик майдонига боради, у ердаги Бахтиёр Она пойига гуллар қўяди. Мажмуа ҳар йили янгилашиб, ўзининг бетакрор меъморий ечимлари билан келувчиларни ҳайрон қолдиради. Бу ерда жойлашган Вазирлар Маҳкамаси, Олий Мажлис Сенатининг кўзни қамаштирувчи оқ мрамор билан қопланган биноларида халқимизга хос улуғворлик, поклик ва холислик намоён бўлиб, ҳар бир ўзбекистонлик қалбини ўзгача бир ғурурга тўлдирди. Шу сабабдан уни қайта ва қайта томоша қилиш истаги кўнгилларга тинчлик бермайди. Майдон йилнинг исталган фаслида, исталган кун ва исталган соатида одамлар билан гавжум.

Ёки Амир Темур хиёбонини олинг. Тошкентга ташриф буюрган ким ҳам зиёрат қилмасдан кета оларди уни. Ҳайкал пойига келасиз. Инсоният тарихидаги энг қудратли ҳукмдорлардан бири – Соҳибқироннинг салобати босади кишини. 1996 йилда барпо этилган Темурийлар тарихи давлат музейи, бино гумбази, бетакрор устунлари Шарқ меъмorchилигининг мумтоз намуналарини эсга солади.

Баландлиги қарийб эллик метр, майдони 65000 квадрат метрдан ортиқ бўлган “Ўзбекистон” Халқаро анжуманлар саройи мамлакатимизда кейинги йилларда бунёд этилган биноларнинг энг ноёби дейилса, тўғри бўлади. Ушбу қурилишда халқимизнинг энг қадимги меъмorchилик аънаналари ва замонавий қурилиш технологияси уйғунлашиб, мўъжизавий яхлитлик касб этган.

Дунёдаги энг машҳур ареналардан қолишмайдиган “Бунёдкор” стадиони алоҳида мавзу. 56 гектар ҳудудни эгаллаган, ўзида асосий майдондан ташқари машғулотлар учун яна еттита кўшимча футбол майдончалари, болалар ва ўсмирлар спорт мактаби, бассейн, ётоқхона ва яна бир неча кўшимча объектлари мавжуд бу мажмуа Ўзбекистоннинг кейинги йиллардаги лойиҳалаш, бунёдкорлик технологияларини жорий этиш, қурилиш саноати ва ўзбек қурувчилари салоҳиятининг яққол намунаси дир.

“Замонавий, ажойиб ва ноёб “Бунёдкор” спорт мажмуасининг ишга туширилиши нафақат ўзбек спорти, балки бутун Ўзбекистон тарихидаги унутилмас воқеадир. Дунёдаги энг машҳур ареналардан қолишмайдиган маҳобатли иншоотга боқиб, ким эдигу ким бўлди, Ўзбекистон мустақиллик йилларида қандай марраларга етиб келди, деган ўйлар хаёлга келади ва бу нарса бизга улкан қувонч ва ҳаяжон бахш этади”, деган эди Президентимиз стадионнинг очилиш маросимидаги нутқида.

Дарҳақиқат, ким эдигу ким бўлди? Бу марраларга қандай етиб келдик? Сўзсиз, оғир ва машаққатли йўлни босиб ўтдик. Солиштириш, фикр билдириш осон бўлсин учун яқин тарих – бир ярим асрлик ташқи ғанимнинг шохи қайрилиб, тараққиёт, мақсадлар ва умидлар чорраҳасида турган, Мустақиллик арафасини эслаш кифоя.

Жинойatchилик авж олган ва зўравонликдан аҳолининг юраги безиллаган, тадбиркору ишбилармоннинг адолатга ишончи сусайиб, бирор иш қилишга қўли бормасди. Уйингда тинч ўтириш, тўю томоша у ёқда турсин, дастурхонда нон бўлиши ҳам катта бахт эди.

Ана шундай таҳликали вазиятда Президентимизнинг журъати ва жасорати яна бир бор намоён бўлди. У кишининг қаттиққўллиги, ҳуқуқ тартибот органларининг қатъий саъй-ҳаракати билан қонунбузар унсурларга аёвсиз зарба берилди. Бу тадбирлар баробарида аҳолига кўшимча томорқа ерлари бериш ҳақидаги Юртбошимизнинг Фармони ҳам эълон қилинди. Ўзбекистон бўйича икки ярим миллион оиллага 700 минг гектар томорқа ерлари хусусий мулк сифатида ажратилди.

Шундай қилиб, қишлоқ аҳолиси ўз оиласи фаровонлигини мустаҳкамлашнинг муҳим манбаи – томорқа ери билан таъминланди. Натижада, халқ эркин нафас олди, деҳқоннинг дастурхони тўлиб, жамиятни безовта қилиб турган жуда катта ижтимоий муаммо ҳал этилди.

Шу ерда биз, кўпинча, Президентимизнинг ушбу тарихий ҳужжати билан расмий-

лаштирилган томорқани моддий фаровонлик асоси сифатида қараб, бу воқеликнинг яна бир муҳим, балки энг муҳим томонини эътибордан соқит қиламиз. Гап шундаки, ўша вақтлари мавжуд колхоз тузими, бошқа кўпгина омиллар билан бир қаторда, кишилардаги хусусий мулк туйғусини ўлдиришга хизмат қилган, уларнинг онгида мутелек кайфиятини шакллантирган эди. Президентимиз эса бир зарб билан икки тугунни чилпарчин қилди. Уларнинг иккинчиси, юқорида эслатганимиз, дастурхон тўқинлиги таъминлангани бўлса, биринчиси ва энг муҳими, кишиларда хусусий мулк ҳиссини қайта шакллантириб, боқимандалик кайфияти илдизларига болта урилгани эди. Бу бир донишманднинг балиқ сўраб келган оч кишига қармоқ тутқазганлиги ҳақидаги машҳур ривоятни эслатади. Бундай узоқни кўриб қўлланган тадбир келажакдаги кўп улуғ ютуқларга доя бўлганлигини бугун кўриб турибмиз...

Ўша пайтлари қисқа вақтда ғалла ва ёнилғи-энергетика, коммуникация мустақиллиги ҳам таъминланди. Ўзбекистон ҳеч кимга, ҳеч соҳада қарам бўлмадлиги керак эди. Чунки қарамлик мамлакатимизга ўтказиладиган босим қуролига айланар, бу эса танлаган йўлимизга мутлақо тўғри келмас эди.

Шундай қилиб, халқ хўжалигининг етакчи соҳаларини модернизация қилиш, илғор техника ва технологиялар билан таъминлаб, энг замонавий корхоналар бунёд этиш навбатдаги масала сифатида кун тартибига қўйилди. Кишиларимизда асрлар бўйи сўндирилган хусусий мулк туйғусини уйғотиш учун кичик бизнес ва фермерлик ҳаракатини қўллаб қувватлаш жараёни давом этди. Бу тадбирлар йиллар давомида мукамаллашиб, изчиллик касб эта борди. Натижада, дунёнинг энг илғор мамлакатлари иқтисодий таназулдан ҳамон тўла қутилиб кетмаган бир вақтда, юртимизда барқарор ўсиш суръатлари давом этмоқда.

Давлат бюджети харажатларининг 60 фоизи таълим, соғлиқни сақлаш, илм-фан, маданият ва санъат, спорт соҳаларини ривожлантириш учун йўналтирилаётгани Президентимиз томонидан илгари сурилган “Ислоҳот – ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун”, деган шiorнинг амалдаги исботидир.

Мамлакатимизнинг тобора ошиб бораётган иқтисодий қудрати туфайли Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларининг кўлами кенгайиб бормоқда. Жумладан, Хоразм вилоятида ҳам.

Президентимизнинг 2012 йил октябрь ойидаги Хоразмга ташрифидан кейин воҳа саноат салоҳиятини ривожлантириш, Урганч шаҳрини ободонлаштириш ва сув таъминотини яхшилаш, қишлоқ хўжалиги ва сайёҳлик соҳасини тараққий эттиришга қаратилган Юртбошимизнинг тўртта муҳим Қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжатлар билан белгиланган тадбирлар ҳамда “Обод турмуш йили” давлат Дастури доирасида вилоятда яқин йиллар ичида умумий қиймати 3 триллион сўмга тенг бўлган икки минг икки юздан ортиқ лойиҳа амалга оширилиб, фақат 2013 йилнинг ўзида 60 минг янги иш ўринлари яратилади. Бугун бу лойиҳалар муваффақият билан ҳаётга тадбиқ қилинмоқда.

Урганч шаҳрининг Бош режасини амалга ошириш бўйича тасдиқланган Дастурга кўра 2013 йилда вилоят марказининг ўзида 424 та лойиҳа амалга оширилиб, бу объектларда жами 344 миллиард сўмлик қурилиш-монтаж ишлари бажарилиши кўзда тутилган эди. Амалда кўзланган ҳажмдаги ишлар 9 ойда ортиғи билан уддаланди.

Вилоятдаги бунёдкорлик ишлари ўз кўлами билан Хоразмнинг яқин ва узоқ тарихидан яхши хабардор кишиларни ҳам ҳайратга солмоқда. Дунё андозаларида, қиймати 80 миллиард сўм миқдоридаги лойиҳа асосида реконструкция қилинаётган “Урганч” халқаро аэропортидан – Темир йўл вокзалигача бўлган йўналишда кенг кўламдаги бунёдкорлик ва ободонлаштириш ишлари ниҳоясига етмоқда. Ҳозир тобора кўркам қиёфа касб этаётган Ал-Хоразмий кўчасида биринчи қаватда маиший хизмат шаҳобчалари, турли хил саноат молларию озиқ-овқатдан тортиб, маиший техника моллари билан савдо қиладиган дўконларгача мавжуд. Шунингдек, ҳар бири 32 хонадондан иборат 4 қаватли 12 та турар жой биноси, тўртта алоҳида жойлашган маиший хизмат ва савдо мажмуасидан иборат уч қаватли бинолар фойдаланишга топширилди. Аэропортдан вокзалгача бўлган 4 километрлик марказий кўча реконструкция қилинди. Ал-Хоразмий кўчасининг бугунги кўриниши, вилоят маркази эртага қандай бўлади, деган саволга аниқ жавобдир.

“Ёшлар кўли” ҳудудида ўн икки миллиард сўмликдан ортиқ қурилиш ва монтаж ишлари бажарилди. Бу ерда қадимий шаҳарларимиз Самарқанд, Бухоро, Хивадаги таърифи бутун дунёга кетган тарихий обидалар – Регистон майдони, Минораи Калон, Калта Минор моҳир усталарнинг заргорона меҳнатлари туфайли кўчирилиб келти-

рилган. Бу ер хоразмлик тадбиркорлар, ҳомийларнинг ҳиммати, барча туманлардан келган ҳашарчиларнинг кўмаги билан томоша қилса, дам олса арзигулик сайлгоҳга айланди. Янгиланган ушбу оромгоҳда Мустақиллик байрами кунлари жуда катта халқ сайли ўтказилди.

Энг катта қурилиш ишлари “Ёшлик” мавзесида давом этмоқда. Банклар ва йирик ташкилотлар маблағлари ҳисобига 25 та тўрт қаватли, бир юз элликка яқин икки қаватли турар жой бинолари, янги Туризм коллежи, автовокзал биноси, йил бўйи спортнинг йи-гирма тури билан мунтазам шуғулланиш имконини берадиган, лойиҳа қиймати 60 мил-лиард сўмдан ортиқ бўлган маҳобатли спорт манежи, ёпиқ спорт заллари, сув ҳавзаси, бадминтон ва баскетбол маркази қурилиш ишлари куну тун олиб борилмоқда.

Урганч Деҳқон бозорининг реконструкцияси, саккизта икки қаватли савдо растала-ридаги ишлар якунлангач, харидор ва сотувчилар учун қулай шароитлар яратила-ди. Шу ҳудудда қурилаётган Гипермаркет эса воҳамиздаги энг йирик савдо мажмуаси бўлади.

Шовот каналининг икки қирғоғи бўйлаб 15 километрлик масофадаги 93 гектар майдонда чойхона ва ресторанлар, спорт майдончалари, фавворалар, савдо маж-муалари, интернет кафе, болалар ўйингоҳлари, жами саксонга яқин турли объектлар Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлардан келган қурувчилар ва ҳомийлар иштирокида бунёд этилмоқда.

Сайёҳлик тараққиётини кўзловчи Дастур доирасида вилоятда 86,8 млн. АҚШ дол-лари миқдоридаги инвестиция ўзлаштирилади, икки юзга яқин лойиҳа амалга оши-рилади. Ўттизга яқин меҳмонхона янгидан қурилиб, улардаги ўринлар сони ҳозиргига қараганда икки баробар кўпаяди. Сайёҳлик Дастурининг ижроси билан вилоятда кўрсатиладиган сайёҳлик хизматларининг ҳажми деярли беш марта, хизматлар экс-порти ҳажми эса 3,8 марта, вилоятга ташриф буюрадиган чет эллик сайёҳлар сони икки мартадан кўпроқ ошади.

Сув таъминотини яхшилаш, шаҳар ва туманлар марказидаги, чекка қишлоқлар ва маҳаллаларга элтувчи автомобиль йўлларини созлаш, ободонлаштириш тадбирла-ри боис барча манзиллар, кўча-кўй, майдон ва маҳаллалар кундан-кун кўркамлашиб бормоқда.

Айниқса, байрам арафасида Урганч-Хива йўналишида янги, замонавий “Шкода” троллейбусларининг қатнай бошлаганлиги йўловчиларга хушнудлик, кўчаларимизга алоҳида файз бахш этди.

Юрт ободлиги хоразмликларнинг доимий шиори ва ҳаёт тарзига айланган. “Ўз уйим, ўз кўчам, ўз маҳалламни обод этаман!” деган сўзлар бу кўҳна юрт халқининг бош ғояси ҳисобланади.

“Ободлик кўнгилдан бошланади”, дейди Юртбошимиз. Ҳақиқатан ҳам, бирор ишга чоғланган кишининг мақсади хайрли, нияти пок бўлмоғи учун, аввало, инсоннинг кўнгли обод бўлмоғи лозим. Обод кўнгилгина обод манзилларни кўзлайди. Бу йилги мустақиллик тантаналарининг “Қадр-қимматим, таянчим ва ифтихоримсан, мустақил Ўзбекистон!” деган бош шиори остида Хоразмда ўтган маънавий-маърифий тадбирлар буни яна бир бор исбот этди.

Ушбу тадбирлар халқимиз онги ва шуури, орзу ва мақсадлари билан буюк илдизла-римизга эврилаётганлигини кўрсатади. Томирлари минг йиллик маънавий булоқларга туташган юртнинг буюк ўтмиши ва бугунги кўркам турмуши ўзлигига қайтиб, ўзгача бир салобат ва обрў касб этмоқда.

Наср

Муҳаммад АЛИ

ШОҲРУХ МИРЗО

(“Улуғ салтанат” роман-эпопеясининг
тўртинчи китоби*)

Олтинчи боб

I

Амир Темур Хитой юришига жиддий тайёргарлик кўра бошлади. Унинг назарида, бу сафарнинг фурсати энди етди, мамлакат тинч, жанубий, ғарбий, шимолий сарҳадларда осойишталик ҳукм сурмоқда. Икки йил аввал отланмоқчи эди, аскарларни йиғиш бора-сида музофотларга юбориладиган тавочиларни ҳам белгилаб қўйганди, аммо Балхда ҳокимлик қилаётган набираси Пир Муҳаммад Жаҳонгининг Деҳли султонлиги билан ўзаро можаролари сабаб, бу ният орқага сурилди. Бир йил муддат Ҳиндистон сафарига кетди.

Соҳибқирон Жоме масжиди қурилишидан хабар олгандан сўнг Боғи Чинорга қайтди ва меҳмонхонага кирди. Дарҳол амир ул-умаро Жаҳоншоҳ ибн Жоку билан – унга ҳинд юришидан олдин бу мансаб берилганди, – Амир Сайфиддин некўзни ҳузурига чорлатди. Хаёли Кўксаройдаги машваратга кетди. Машваратда кўп аъёнлар сукут сақлаб ўлтирдилар, сўзлаганларда ҳам, очиғи, шижоат кўринмади, бундан Хитой юриши салтанат учун унчалар мақбул иш эмас, деган фикрни илғаш мумкин эди. Ёки Соҳибқиронга шундай туюлдимми. Наҳотки, Чин-Мочиндай мамлакатни забт этиш Турон салтанати шаън-шукуҳини кўкларга кўтаришини англашмасе бу амирлар? Ёки иссиқ ўринларини совутишни истамайдурларму?.. Шундоғлари ҳам бор. Улар салтанатни эмас, аввал ўз жонларини ўйлайдурлар, “ўзим бўлай”дан нари ўтмайдурлар.

Амир ул-умаро кирганда Амир Темур тахтда, ўнг томонда солинган бахмал кўрпачада чордона қурган Амир Сайфиддин некўз билан суҳбатлашиб ўлтирарди.

– Ассалому алайкум, Амир Соҳибқирон! Бир қошиқ қонимдан кечсунлар, бироз кеч қолдим. – Жаҳоншоҳ ибн Жоку таъзим қилди. – Дийдорлашувдан беҳабар, кеча буюрғон вазифангизни уҳдаламоқ учун Камонгарон қишлоғига борғон эрдим. У ерда Ахсикентдан келишган моҳир усталар Дамашқ пўлатини узоқ эритиб, қаловини топиб, ўзимизнинг қадимий дами кескир миррихий қиличлардан яшашмоқда...

– Қиличларнинг сумбати қалай чиқмақда?

– Жуда салобатли! Ўзлари айтганларидек, икки тиглик. Жавҳари жилоси текис ва яшилранг, кумушсиймон оқ нишонлари бор. Чумоли изига ўхшаган нақшлари ялтираб товланади. Нақ икки юзтаси тайёр. Дастасидан ушлаганда қўлга қувват берадурган қиличлар. Тутган тутаман дейди...

– Вазифа буюрғон эрдик, ҳа... Бу кеч қолиш ҳеч нарса эмас, фақат жангга кеч қолмасалар бас, амир ул-умаро!

– Иншооллоҳ, кеч қолмасман, Амир Соҳибқирон! – хижолат тортганча бош эгди амир ул-умаро.

Жаҳоншоҳ ибн Жоку Амир Сайфиддин некўзга нигоҳ ташлаб, қўлини кўксига қўйиб, саломлашган бўлди. Сўнг Соҳибқироннинг чап томонига чўқаркан, фармонингизга мунтазирман, дегандай жим ерга тикилди.

– Кўнглимизда Хитой кофирларига қарши юришдек кўпдан япроқ ёза олмай ётғон

* Давоми. Бошланиши аввалги сонда

орзумиз бор, ул мамлакатда мусулмонлар ҳоли афтода экани ҳақида хабарлар етмакда... – Амир Темур амирларга синчков тикилди. – Сизларни шунга чорлатдим, жаноблар. Хоҳласангиз, буни кичик машварат деб тушунингиз. Кенгашларингизни олмоғим жоиз...

Салтанатнинг икки нуфузли амири бош эгганча кулоқ солардилар.

– Ёдингиздаму, Деҳлини қўлга киритғонда жами филларни бир жойга тўплашни буюрғондим. Юз йигирма чоғлик фил чиқди. Филлардан шаҳзодаларга инъом этдик, амирларга улашдик. Икки филни эса Табризга, Мироншоҳ Мирзога юбордик. Бир филни Ширвонга, Иброҳимбекка раво кўрдик. Бирини Шерозга, Пир Муҳаммад ибн Умаршайхга йўлладик. Беш филни Ҳиротга ажратдик. Юзга яқинини Самарқандга келтирдик... – Соҳибқирон тин олди. – Агар Хитойга борсак, у томонлардан қайтғонда нималар совға қилар эканмен, деган ўйдамен. У ерларда бировга тухфага арзирлик нарсалар борму эркан ўзи?

– Бордур, Амир Соҳибқирон, бордур... Хў-ўш... Хитойни ҳам бой мамлакат деб эшитганман, – деди Амир Сайфиддин некўз.

– Бу гап тўғри! – қўшилди Жаҳоншоҳ ибн Жоку.

Икки амир гап тухфалар ҳақида эмас, гапнинг тагида бошқа гап бор, дегандай бир-бирларига қараб кўйдилар.

– Йўқ, мен бойликларни деб Хитойга бормоқчи эмасмен. Сафарнинг сабаби у ердаги мўмин-мусулмонларнинг азоб остида қолғонидадур. Яқинда Чиндан бир неча мусулмон келиб остонамизга бош урди ва йиғлаб-йиғлаб ўз арзадошларини еткурди, илоҳо, ҳолимиздан хабар олишни Оллоҳ тезроқ кўнгилларига солсун, дея ялиниб-ёлворишди. Тинғчиларим хабарларига кўра, Хитойда янги тахтга мингон фағфур подшо мусулмонларни хору зор этиб ташлабди, хасга тенг билибди. Ёнгинасида Турон салтанатидай пурқудрат давлат борлигини билла туриб, писанд этмасдан шундоғ нохуш ишларга қўл урмакда... Биз бу ҳолатга жим қараб туролмасбиз. Мусулмон султонларига ярашмагон одат бу! Худои таоло бизга тахт, куч-қудрат, шижоат ато этгон эркан, бандалар ҳолидан бохабар бўлиш вазифасини ҳам бўйнимизга юклаб кўйгон! Қиёматда не деб жавоб берғойбиз?.. Бас, дарҳол кўшин тўплаб у томонга отланмоғимиз, мусулмонларни бало-қазолардан асраб қолмоғимиз шарт. Ўзга мамлакатларга юришимиз ҳамиша заруриятдан туғилгусидир. Бошқа чора йўқлигидан, кўшинни ияртиб отлашига маҳқуму мажбурбиз. Бари худодан. – Амир Темур меҳмонхонанинг катта очик деразасидан узоқларда савлат тўккан Туркистон тоғларига қаради ва кўз узмай деди: – Улар бизни яхши билмайдурлар, билғонларида кеч бўладур!

“Шубҳасиз!”, “Энг адолатли йўл!” – қўллаб-қувватлашди амирлар.

– Бари худодан. Улуғ жаҳонгирларга юкланган вазифадир бу, – деди Амир Сайфиддин некўз Соҳибқирон сўзларини қўллаб-қувватлаб. – Чунки улар фақат ўз мамлакатинигина эмас, балки жаҳон тақдири учун ҳам куйиб-ёнадурлар. Жаҳонда одамларни бахтли қилмакни ўйлаган Амир Соҳибқирон ҳам бунга жим қараб туролмайдур...

– Балки элчи юбориб, кенгаш солиб фағфур пошшони инсоф йўлига чақирмак позимдур, Амир Соҳибқирон? – сўради Жаҳоншоҳ ибн Жоку.

– Димоғдор фағфур кимсанинг сўзига кулоқ соладурғонлардан эрмас. Бунда кенгашнинг тўққиз улуши ҳам фойда бермас. Ҳа, Хитой подшоларининг Турон подшоларига иддаолари бор...

Меҳмонхонага шу палла Муҳаммад Чуроға додхоҳ кирди ва Соҳибқироннинг жунбишда сўзлаётганини кўриб, секингина остонада тиз чўқди. Одатда, додхоҳ фавқуллодда ошиғич хабарлар олса шундай қиларди, буни ҳамма биларди. Амир Темур унга бир қараб кўйди, аммо сўзидан тўхтамади:

– ...Бундоғ иддаолар илдизини қирқмак керак, токи улар бизга “ўғлим” деб қараб, нописандлик йўлини тутмасунлар. Гўёки, улар наздида Турон салтанатлари ҳамиша Чин фағфурларидан қарздор... Нуқул ўлпон сўрагонлари сўрагон. Бешта от юбориш керак, ўнта от... Бу йўқ гапни улар қайдан топишибдур? Нотавон кўнгилга қўтир жомашов, дейдилар. Эй амир ул-умаро жаноблари! Ҳар вилоят, тумонот, ҳазорижот бекларига тайинлансунким, кўпрак қўшин жамласунлар ва шай турсунлар. Баронғор, жаронғор, фавжларга, шиқовулу чоповулларга, айниқса қўл билан ҳировулга диққат этсунлар. Ўнбоши, юзбоши, мингбошилар, барча навкарлар битта ҳам қолмай рўйхатдан ўтсунлар ва фармонимизни кутсунлар...

– Фармонингизни кутгаймиз, Амир Соҳибқирон! – деди Жаҳоншоҳ ибн Жоку.

“Балки куз фаслида сафар бошланмоғи мумкин, – хаёлидан кечирди Амир Темур.

– Ашпара ёқларда ҳамма нарса муҳайё, шаҳзода Муҳаммад Султон қутлуғ ишларни адо этди, сарҳадлар энди мустаҳкам, худога шукр, бундан кўнглим тўқ. Хитойга юборилган тингчидан хабар кутмак даркор. Ҳозир Хитой томонларда вазият нечук? Сўнг бориш йўллари, чўллар, сойлар, даралар, жарликлар, кечиклар, ўтишга қулай кўприклар, тепаликлар, ўру чақирлар, қишлоқлар, овуллар, шаҳарлар – барча-барчасининг аниқ манзарасини билмак зарур...”

– Бизни энди бу йўлдан ҳеч нарса тўхтата олмайду, худо хоҳласа!

Орага бир муддат жимлик чўқди.

Соҳибқироннинг қарори қатъийлигини кўрган амирлар олдинда Хитой билан бўладиган даҳшатли жанг муқаррар эканига иймон келтирдилар.

II

Муҳаммад Чуроға додхоҳ сўзга оғиз очиш фурсати етганини англади. Голибо, Соҳибқирон ҳам: “Нима дейсан?” – дегандай унга тикилди.

– Узримизни қабул қилгайсиз, Амир Соҳибқирон! – Муҳаммад Чуроға додхоҳ юкунди. – Бир янгиликни айтишга журъат этаман...

– Қабул қилинди. Қандоғ янгилик эркан?

– Албатта, ўзлари буни хотиржамлик билан эшитадурлар, деган умиддаман... Султониандан аржуманд ва суюкли келинлари малика Хонзода хоним ташриф буюрибдурлар...

– Ташриф буюрибдурлар? Қачон?

– Бир ҳафта бўлибди.

– Нега хабар бермабдурлар? Тинчликмукин? – “Нечун келиним безовталанди эркан?...” – деган сўзлар ўтди Соҳибқирон хаёлидан.

– Балки бирон сабаблари бордур. Фақат маҳди улё Сароймулкхонимга айтилган экан. Хоразм маликаси жаноби олиялари пинҳона келишни лозим кўрибдурлар, чамамда...

– Нечук Биби бизга маълум айламадилар? – Амир Темур худди аччиғи чиқаётгандай бир алпозда сўради.

– Эҳтимол маҳди улё ўзларига айтишга улгурмағондурлар... – сўзга қўшилди Жаҳоншоҳ ибн Жоку.

– Мироншоҳ Мирзо саломатму эканлар? Нечук Мироншоҳ Мирзо чопар юбормабдурлар? Ҳиндистон зафари билан ҳам бизни ҳали қутлагонлари йўқ...

– Буни Оллоҳ биладур, илло айтмайдур... – қўл қовуштирди Муҳаммад Чуроға додхоҳ.

Амир Сайфиддин некўз билан Жаҳоншоҳ ибн Жоку бу хабарни эшитишиб, кутилмаганда ўзларини уларга ҳеч алоқаси йўқ сирга аралашиб қолаётгандай ўнғайсиз сездилар. Бу ерда қандайдир нохуш бир нарса яшириниб ётарди. Амирлар буни фаҳмадилар, аммо Соҳибқироннинг кўнглини кўтариш керакми ёки юпатиш лозимми, билишмасди.

Амир Сайфиддин некўз ички бир шуур билан бу ҳодиса Мироншоҳ Мирзонинг феъл-атвори туфайли юз берганини тахминларди.

Амир Темур келини Хонзода хонимни жуда ҳам ардоқлар, авайлар, унинг ҳар бир сўзига қулоқ соларди. Худога шукр, шу пайтгача Мироншоҳ Мирзо билан ораларида бирон бир нохуш воқеа бўлганини эшитмаган. Улар иноқ яшашади, турмушларидан мамнун... Аммо нега келини яширинча йўл олибди? Нега юрт эгаси Мироншоҳ Мирзо буни билмай қолади?..

Нафсиламирини айтганда, Хонзода хонимнинг ташрифи ҳам маъқул бўлибди. Анчадан бери Соҳибқирон қизим эмас, ўғлимсиз, деб қадрлайдиган келинини кўргани йўқ, соғиниб ҳам қолган. Хонзода хоним ҳам бу ерда маликалар билан дийдорлашиб кўнглини ёзиб қайтади. Набиралардан қай бирларинингдир тўйлари ҳам бор, барини ўтказиб кетади.

Бирдан Амир Темур сергакланди. У моҳир шатранжчи эди, майдонга кенг боқар, рақибда саккиз юриш имкони борлигини билар, бир юриш бошлаб, иккинчисига бош қотириб турганда, у аллақачон учинчининг оқибатини ҳисобга олар, тўртинчи юришни мўлжаллаб, бешинчисини чамалаб, олтинчи, еттинчи, саккизинчи қадамларни пишириб қўярди.

Наҳотки, Хонзода хоним билан Мироншоҳ Мирзо ўртасида бирон англашилмов-

чилик, жанжал юз берди? Ёки Миср, Ироқ, Рум таҳдидларидан, хавф-хатарлардан юрт бетинчмикин? Бетинчликка бетинч, лекин Соҳибқирон назарида, вазият унчалар дод-вой соладиган даражада эмас. Мироншоҳ Мирзода ўзбошимчалик аломатлари бор, бу туғма хислат, негадир лузумсиз қадамлар босишни ёқтиради. Тингчиларнинг айтишича, у Бағдодга юриш бошлабди. Йўлдаёқ, амирзода йўқлигидан фойдаланиб, бир тўда фитначилар лашкар тўплаб Табризни босмоқчи экани ҳақида хабар етибди. Амирзода парво қилмай Бағдод томон юришда давом этаверибди. Табриздан душманлар ҳақида мудҳиш хабарлар келиши тўхтамабди. Шундан кейингина амирзода қайтиб, Табризда тинчлик ўрнатиб, фитначиларнинг барини тутиб қатл этдирибди. Табриздаги бесаранжомликлардан хабар топган, бўйсуннишни истамаган гуржилар эса бирдан Озарбайжон вилоятини горат этибдилар, кўп жойларни вайронага айлантириб, мусулмонларни талабдилар...

Агар катта ўғли билан нуфузли келинининг ўртасида сўз қочган эрса, бу, бешак-шубҳа, мамлакатнинг нотинчлиги аломати, юртнинг ўзи дориломону осойишта эмас экан, бошқа кишварларга юриш қилиш гумроҳликнинг ўзидур... Бундан икки йил аввал Хитойга шайланган жойида юриш қолдирилди. Яна Хитойга жўнайман, деб турганда, ардоқли келинининг кутилмаган ташрифи уни қаттиқ ўйлантириб қўйди. Бирдан кўнглига: “Наҳотки, Хитой сафари яна кечиктирилса?..” деган фикр келди.

Аслида, Хонзода хоним ҳақидаги турли миш-мишлар, узункулоқ гаплар аллақачон пойтахтга етиб келган, бозорларда кезиб юрарди. Гўё Мироншоҳ Мирзо билан Хоразм маликаси хонадонидан кўнгилсиз можаро-ю муноқашалар юз берганмиш, амирзодининг беўхшов тутумлари юртни безовта қилаётганмиш, ўртада уруш чиқиб амирзода ҳатто маликага қўл ҳам кўтарганмиш, маликанинг қаттиқ жаҳли чиққанмиш, Султониани тарк этиб, қонга беланган қўйлагини олганча, Амир Темур хузурига арзга жўнаб кетганмиш...

Бу мишмишларга одамлар “мишмиш” деб қарар, кўпда қулоқ солаверишмас, умуман салтанат, Соҳибқирон, маликалар, амирзодалар, сарой ҳаёти, ашрофу акобирлар ҳақидаги ёлғон-яшиқ гаплар қаторида кўришар, унча эътибор беришмасди. Оғзига кучи етган ҳам, етмаган ҳам нимани ўйласа, унга яна қўшиб-чатиб пинҳона гап чувалатиб юрарди.

Аммо ундай мишмишларни Соҳибқирон қулоғига сира етказмасдилар. Бари Сарой-мулкхонимнинг қаттиқ назоратида эди.

Соҳибқирон уч марта қарсак урди. Мулозим кирди.

– Катта хонимни бу ёққа чорласунлар!

...Мулозим Сафарберган чопарни бошлаб келганда, катта хоним айнан Хонзода хонимга мактуб ёзишга ўлтирганди. Мактубда, агар ардоқли келинининг сафарга рағбатлари, шунга ярашиғлик фурсатлари мусоид этса, сунбуланинг бошларида тўртта набира – иккитаси ўғил, иккитаси ожиза, – тўйларини ўтказмоқни ўйлаётгани, Амир Соҳибқирондан ҳам ризолик олиб қўйгани, аввало шу тўйда қатнашишлари лозимлиги, сониян тўй вақти ўзларига мусоидми – бари-бари ҳақида ўз фикрларини билдиришларини сўрамоқчийди.

– Хонимойим! Амир Соҳибқироннинг суюкли келинлари Хонзода хоним жаноби олияларидан чопар келибдур. Амирзодамнинг ўнбошиси Ахий Жаббор баҳодир экан...

– Хуш кўрдик... Яхшиликка бўлсун, илоҳо. Мактуб ёзиб кўкарчин жўнатмакчи эрдим. Худо ўзи етказибди, чопардан бериб юбора қоламен... Чопар йўлларда озор чекмай етиб келибдимۇ?

– Тахти Қарочадан Самарқандгача қийналмай кела олса керак, деб ўйлайман...

– Англамадим... Не демакчисен? Тахти Қарочанинг не дахли бор?

Сафарберган эшик ортида турган Ахий Жаббор баҳодирга: “Кирсунлар! Навбат етди, сўзласунлар!” дегандай қаради.

– Ие, баҳодир жаноблари? Эсон-омонликми? – сўради Сароймулкхоним.

– Ассалому алайкум, маҳди улё жаноби олиялари! Бир қошиқ қонимдан кечасиз... Соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг фарзанди аржуманди валиаҳд шахзода Муҳаммад Султон жаноби олиилари боқий салом дедилар ва мазкур сўзларни муборак қулоқларига етказишимни буюрдилар. Тахти Қарочада бизларни кутиб олдилар. Бундан маликам бағоят мамнун бўлдилар...

– Хўш, хўш?.. Тез-тез айтақолсунлар! – буюрди катта малика бесабрлик билан.

– Подшо келини Хонзода хоним жаноби олиялари катта угруқ бирлан Самарқанди фирдавсмонандга ташриф буюраётиб бир фасл бамисли боғи ризвон Тахти Қароча

томошасиға тўхтадилар. Эрта-индин мухтарама малика Туман оқа жаноби олиялари хамроҳлигида ҳузурлариға етишгайлар...

Қаттиқ ҳаяжонга тушган Сароймулкхоним беихтиёр ўнг чеккасидаги қора гажагини бир силаб қўйди. Гарчи ўзи Хонзода хоним аҳволидан хабардор эса-да, мактублардан кўп сўзларнинг мағзини чақиб, маъноларини англаб етса-да, номдор маликанинг мана шундоқ, бирданига хабар йўлламай, демак яширинча, келиб қолишларини сира кутмаган эди. Хаёлида нега, нимага, нечук... қабилида минг битта савол бош кўтариб, ҳар бири ўзига жавоб тиларди.

Катта малика ўйланиб қолди. Буни Соҳибқиронга айтмай илож йўқ, касални яширсанг иситмаси ошқор қилади, дейдилар-ку. Қандай билдирмоқ керак? У айта олмайди, Соҳибқироннинг қаҳрлари келади, ҳарқалай малика ўзини эҳтиёт этгани маъқул. Ҳали нега бу хабар вақтида қулоқларга етказилмади, деган сўроққа жавоб бериш ҳам олдинда турибди.

Катта хоним дарҳол Муҳаммад Чуроға додхоҳни йўқлаттирди. Додхоҳ Амир Темурнинг оғир-енгил гапларини кўтаради, биринчи зарбани ўзига олиб вазиятни сал юмшатиб бергани маъқул...

– Бу хабарни Амир Соҳибқиронга ўзлари айтмасалар, камина журъат этолмасмен... – деди катта малика. – Аниқ сезиб турибменким, Хонзода хоним бутунлай қайтиб келмақдалар... Бағоят нохуш ҳодиса...

– Шайтонга ҳай берайлик, хонимойим. Худо пошшо эгам, деганлар. Ноумид бўлмайллик.

– Айтғонингиз келсун-ку-я...

Шундан кейин додхоҳ Соҳибқирон хузурига йўл олганди.

Сароймулкхоним ҳали Султониядалик вақтида маликанинг руҳияти, аҳволига назар солиб, ранг-рўйига қараб ич-ичидан эзилиб юрди. Салтанатда барча таъзим қиладиган маҳди улё, катта хоним бўла туриб, Хонзода хонимни қандай қутқаришни, нечоғлиқ мадад беришни билмаслигидан азобланарди. Ҳа, гулдай сўлиб борарди малика, бамисли шарқироқ сойга тушиб қолган нафис ва баркамол гулдай: сув шоввага қараб оқиб борар, олдинда муқаррар фалокат турарди. Бечора гул сойдан чиқишнинг ҳам, шоввага тушмасликнинг ҳам чорасини тополмайдиган даражада ночор эди.

Сароймулкхоним тезда маликани кутиб олиш тадорикини кўрди. Сафарберганни чорлаб тайинлади:

– Кўшиш қил, тездан маликалар, нуфузли ашроф-акобирлар хотинлари, хушрўй канизақлар Қоратепа томонга борсунлар, Хоразм маликаси йўлига чиқсунлар. Буюрғилким, Боғи Баландни маликага ажратсунлар. Хонзода хоним ўша ерда истиқомат этурлар. Йўқ... боғнинг чиройли баланд қасри Табризнинг оқ мрамаридан ишланғон... Маликамга оғир ботмасмукин? Табризники деб эслаб, ранжимасмикин?

– Барча боғларда ҳам устунлар Табризнинг оқ мрамаридан ясалган, хонимойим! – деди Сафарберган. – Боғи Шимолнинг тўрт устунни ҳам, Боғи Дилкушонинг ўртасидаги уч пештоқли кўшк ҳам Табриз оқ мрамаридан... Боғи Беҳишт саройи ҳам...

– Рост айтасен... Ҳа, хотира... хотира... – Сароймулкхоним бирпас ўйга чўмди. – Бандаси хотирасидан қочиб қутилолмайди... Йўқ, Боғи Баланд эмас, яхшиси Боғи Дилафрўзни холи этсунлар. Жуда ажойиб, бичими келишғон боғ. Унинг номини ўзимча “Боғи Шинам” қўйиб олғонмен. Боғи Чинорга ҳам яқин. Маликамнинг уғруқи ўша боққа жойлашсун. Унинг қасри ўзимизнинг Кўхи Нур тошларидан тикланғон. Бир ҳафта ҳордиқ олсунлар, узоқ йўлда толиққанлар, сал чарчоқлари чиқсун, ранг-рўйлари тиниқсун.

– Маъқул, хонимойим!

...Соҳибқирон катта хонимни чорлатар экан, келини билан учрашишдан олдин ундан аҳвол-вазиятни билиб олишни ва қандай йўл тутишни кенгашмоқчи эди.

– Жоним омода, Соҳибқирон ҳазрати олийлари! – мулозим тисарилганча меҳмонхонадан чиқди. – Дарҳол чорлагумдир.

Мутлақо ортиқчаликларини сезиб, қолишларини ҳам, кетишларини ҳам билмай, ўзларини игнанинг устида ўлтиргандай туйган амирлар ночор бир-бирларига қарадилар. Ниҳоят Амир Сайфиддин некўз сўзга оғиз очди:

– Бизга ижозат берсалар...

Амир Темур уларга бир-бир тикилиб чиқди. Унинг ёлғиз қолмоқчи экани сезилиб турарди.

– Ижозат... Сенга ҳам... – деди Муҳаммад Чуроға додхоҳнинг тараддудланганини пайқаб.

Амирлар кутилмаган хабар Соҳибқиронга қаттиқ таъсир қилганини туйдилар. Кетишар экан, қасрнинг нақшинкор эшигидан чиққан маҳди улё Сароймулкхонимнинг ерга қараб, қандайдир ташвишу ўйларга фарқ оҳиста юриб келаётганини кўрдилар ва узоқдан таъзим ила салом бердилар.

– Келинимизни чорласунлар, Биби! – деб тугатди сўзларини қовоқлари уюлган Соҳибқирон. – Бирга олиб кирсунлар...

Катта малика меҳмонхонадан чиққанда, чиройли кўзлари қизарган, нохуш бир кайфиятда эди, қаттиқ ўксигани сезилди. Ким билсин, балки бу – хабарни тез фурсатда айтмаганидан ёки Хоразм маликасининг аҳволидан доим хабар олиб турмагани сабаб дашномларга қолганиданми, эҳтимол, яна ҳам аниқроғи, жигарининг бир порасидай кўнглига яқин бегуноҳ ва маъсума, гўзаллар ичра гўзал маликанинг гулдай умри шунчалар бесаранжом, азоб-уқубатлар гирдобида кечаётганини кўриб қаттиқ қайғуриб юборганиданми – бу ёғи маълум эмасди.

Еттинчи боб

I

Маликалар ташрифини кутар экан, беихтиёр Амир Темур хаёли Ироқ, Миср, Форс, Озарбайжон томонларга кетди.

Бир ҳафта аввал, Турон салтанати тобелигини тан олган ва Амир Темурдай қудратли ҳукмдор ҳимоясига кирган Арзинжон ҳокими Амир Тахуртан пешкашлар билан мактуб жўнатиб, унда ўз эҳтиромини баён айлаб, Трабзон, Сивас, Арзирум, Малатия ва бошқа кўшни музофотлар тўғрисида хабар берибди. Айниқса, Рум султони Боязид Йилдиримининг таҳдиду иддаолари кучайиб бораётгани, Арзинжонга қарашли мустақкам Кемок қалъасини тилаётгани, ҳатто қалъанинг ёнига йаничарлар лашкарини сафлаб ҳам қўйгани, шунингдек ўлпон тўлаб туриши лозимлигини билдириб, “... ва агар айтилганларга кўнмасанг, қўшин тортиб боргайман, шаҳрингни хароб айлаб, Кемокни тортиб олгайман, хотинингни асир этгайман, оқибатда бор-будиндан айрилишинг муқаррардур!” – деган дўқ-пўписаси ҳақида изтироб билан ёзибди. Тахуртан султонни тинчлантириш учун ўлпон тўлашга, тобеликни тан олишга тайёрлигини, аммо Кемокни сира беролмаслигини айтиб юборибди.

Ҳижоз томонлардан ҳам ташвишли хабарлар оқими тўхтамасди. Кеча Муҳаммад Чуроға додхоҳ айтиб қолди:

– Амир Қора Юсуф, ўрганган кўнгил ўртанса қўймас, деганларидай ҳали ҳануз эски одатидан воз кечолмайди, – деди у. – Нуқул ўз жонининг роҳатини ўйлаб, ўзгаларга таадди қилади, зулму фасод кўлини узатиб, мусулмонларга заҳмат етказди. Алалхусус, Ҳижозга бораётган карвонларга ҳужумлар уюштириб талон-тароҳ этиши ҳамманинг фароғатини бузмокда...

– Афсус, шу пайтгача неча марта уриниб, на Қора Юсуфни, на Ироқ ҳукмдори Султон Аҳмад жалойирни жиловлай олдик... – Амир Темурнинг ғазаблангани билиниб турарди. – Ҳулокухон тахтининг соҳиби Мироншоҳ Мирзо улар изидан тушиб, илдизидан қуритмоқни истайди, аммо уҳдасидан чиқа олмай келади....

– Бадинларни қўлга тушириш ҳам қийин-да, Амир Соҳибқирон... Бир қарасанг Бағдодда, бир қарасанг, Ҳижозда, Қоҳирада, Марандда, Табризда, Ҳиллада... ҳеч қўйруғини тутқазмайди... – Муҳаммад Чуроға додхоҳ афсуслангандай деди. – Бундайларнинг уруғи битта жойдан олинган: Амир Қамариддинга ўхшаб бари жанг майдонидан қочиб жон сақлаб кун кецирадилар. Аммо бадкор Қора Юсуфни албатта тутмоқ шарт! Ёдингиздаму, Авник қалъасини забт этиб, унга Амир Аталмишни ҳоким этиб тайинладилар. Йироқларда юрганингни кўриб баттол Авникка бостириб кирди, ғафлатда қолган Амир Аталмишни ҳарами билан асир олиб Миср султони Барқуққа жўнатди. Хутбани ҳам султон номига ўқитди бадбахт. Султон дарҳол асирларни зиндонга ташлатди...

Соҳибқироннинг қўли иягига чўзилди. Додхоҳ эса сўзида давом этди:

– Мироншоҳ Мирзо кўшинини четга суриб, Табризни вақтинча ғорат қилгандаги тутган йўлини кўрингиз! Султон Барқуқ номидан танга зарб этдиришдан тоймади, ҳатто Соҳибқиронга етказсин, деб тангалардан бир нечасини атайлаб бизнинг одамларимизга улашибди. Ҳалаб ва Малатия ноибларини эса қутқулаб, кутилмаганда

кичик Турон лашкарини пароканда этибди ва ўлдирилган аскарларимиздан икки юз қирқтасининг каллаларини йиғиб, асир аскарларимиз кўлига тутқазиб, намоишкоро-на Қоҳирага жўнатибди. Бу билан Миср султониға садоқати баробарида ўзининг куч-қудратини ҳам намоиш этмоқчи. Бадбахтнинг тутуми шернинг кўзига тупроқ сочиб қочиб қолган шоқол ҳолини эслатади...

Амир Темурнинг сўз қотмай ўтирганини кўрган додхоҳ жим қолди. Соҳибқирон халқлари эса узун эди.

...Ҳалаб ҳокими Темуртош билан Дамашқ амир ул-умароси Судунларнинг босган қадамлари кишини қаттиқ таажжубға солади. Биринчиси, Қоҳирага бораётган Турон элчиларини сабабсиз Ҳалабда бир ой тутиб турди, иккинчиси эса назар-писанд қилмагандай, ҳатто Дамашққа киритмади, йўлни тўсиб, ўтказишға қўймади. Кейин бир ой зиндонға ташлади.

Ироқ ҳукмдори Султон Аҳмад жалойир... Соҳибқирон эслашни истамайди, аммо на чора?... Маккаи мукаррама зиёратидан қайтаётган туркистонлик етмишта ҳожини қатл этиб, мол-мулкларини талаган ўша ироқлик баттарин қароқчиларни топиш ва Самарқандға жўнатиш ҳақидаги мактубига Ироқ ҳукмдоридан ҳали жавоб ололгани йўқ. Ўшанда Туроннинг шаҳар-қишлоқлари, қасабаларида барча мотам тутди.

Султон Аҳмад жалойирнинг тағин тинч турмай, бошқалар кўнглиға фитна уруғини сочгани ортиқча... Мана, унинг гиж-гижлашиға учган Қайсария, Тўқат ва Сивас ҳокими қози Бурҳониддин. Уни орқа-олдини ўйлаб иш кўрадиган, замонни салмоқлай олишға қодир ҳукмдор деб эшитганди. Шу сабабдан ҳам, ундан итоат талаб қилиб, хутбада ва тангаларда Турон хони Султон Маҳмудхон ва Соҳибқирон номлари қайд этилсун, деган мазмунда элчи юборди. Амир Темур бунинг оқибатида қозининг Турон салтанати ҳимоясида бўлиши, ўзаро яхши, тинч муносабатлар ўрнатилиши, савдо аҳлининг бориб-келишлари осонлашишға умид боғлади ва талаби қондирилишиға ишончи комил эди.

Лекин... қози Бурҳониддиннинг шақатул, енгилтаклиги билиниб қолди – унинг қилиғи ҳамманикидан ошиб тушди – талабни адо этиш у ёқда турсин, ҳатто Амир Темурнинг нуфузли элчилари бошларини шартта кесишға фармон берди, кесилган бошларни тирик қолган элчилар бўйинларига осдирди ва ярмини Султон Барқуққа, қолганини усмонли султон Боязидға жўнатди. Ахир элчиға ўлим йўқ-ку! Наҳотки, инсонлар ҳар бир айтган сўзининг, хатти-ҳаракатининг ўз вақтида жавоби қайтишини билмасалар? Наҳотки, Қози Бурҳониддин Амир Темурнинг Сивас томонларға яна келиб қолиши, машъум қадамларға жавоб берилиши мумкинлигини ўйламаса? Ҳатто наъра тортиб қичқирсанг, тошларини бағриға босиб ётган баланд тилсиз тоғ ҳам жим турмай: “Неға шовқин соласан? Тинчимни бузасан?... Кар эмасман, сўзларингни эшитяпман!”, – дегандай акс-садо қайтаради-ку!

Амир Темур элчиларининг бошларини Мисрға ва Румға жўнатганда Қози Бурҳониддин куйидагича мактуб ҳам қўшиб юбориб, унда Турон элчиларини қатл этганини, бу билан Амир Темурни кўзға илмаганини кўрсатганини билдирди. Мактуб, иттифоқо, Соҳибқирон тинғчилари кўлиға тушиб қолди.

“...Аён бўлсунким, – деб ёзган эди мактубда, уни мунший Мавлоно Ҳайбатуллоҳ ўқиб берганди, – ҳолимнинг тангу торлиги, қудратимнинг камлиги, одамимнинг озлигини билсам-да, сизларнинг давлатингизға, шуқуҳингизға ишониб, ҳайбатли байроқларингизға орқа қилиб шу ишларға қўл урдим. Ҳоланки, камина сизларнинг бир гардингиз, балки гардингиздан бир зарраман, маҳобатли денгизингиздан томчиман. Мулозимингиз, бошингизға келган балоға тайёр турган қалқонингизман... Турон султони бир оловдир, агар менинг этагимға учқун илашса, уни тақдир шамоли уччириб сизларға етказмайди, деб ким айта олади? Оловни, ўтти кўзғасанг фақат учқунлар чиқариши аён... Сизлардан мадад, маслаҳат кутаман ва ўшанға қараб қадам ташлайман...”

Қози Бурҳониддиннинг хитобига Миср ва Рум султонларидан қандай жавоб олгани билмаса ҳам, мазмунини тахмин қиларкан, Ҳиллада турган дарғазаб Амир Темур Султон Барқуққа таҳдидли мактуб йўллади. Соҳибқирон султонни ўз элчиларини ўлдиришда ва тутқунликка солиб хўрлашда ҳамда Турон салтанатига кўп азиятлар етказган душмани Султон Аҳмад жалойирға бошпана беришда айблади ва уни дарҳол Турон султони ихтиёриға топширишни талаб этди. Мактубда жумладан шундай сўзлар бор эди:

“Айтинг: “Оллоҳим, эй осмонлар ва ерни яратувчи зот, эй ғайбу шаҳодатни билгувчи зот, ёлғиз Ўзинггина бандаларинг ўртасида улар ихтилоф қилиб ўтган нарсалар ҳақида ҳукм қилурсен”.¹ Билсунларким, биз Оллоҳ кўшинлари бўлиб, унинг қаридан яратилганбиз, унинг ғазабига учрагон кимсалар бизнинг душманимиздур. Амримизга қулоқ солмагонлар устига қайғу алам ёғилур, бандалар ҳалок бўлур, мамлакатлар хароб... Бундоғ шикоят қилгувчиларни тингламасбиз, йиғлаувчилар кўз ёшига шафқат этмасбиз... Қалбимиз тоғлардек баланд, ададимиз қумлардек беҳисоб, мулкимиз дахлсиз, қўшинимиз тўфондек босқир, тулпорларимиз учкур, қиличларимиз кескир, найзаларимиз учкир... Агар амримизга мувофиқ иш бошини тутсангиз, унда ўзимизга нимани лозим топсак, сизга ҳам шуни раво кўрагимиз, тинч, эмин-эркин фароғатда ҳаёт кечиргайсиз, дўстимиз дўстингизга айланур, душманимиз – душманингизга... Агар сўзимизни рад этсангиз, ўзингиздан кўргойсиз: ситамларни сотиб олғайсиз, бизга қалъа-ю кўрғонлар мене эрмас, қўшинлар бас дейлмас, ҳимоя тилаб этгон дуоларингиз мустажоб бўлмас. Сиз бизни кофирлар келсиз, бизга эса сизнинг фожирлигингиз маълумдур.

Билсунларким, устингиздан ҳукм чиқармак ҳуқуқини танғри таоло бизга ато этгон... Сиз учун улуғ ҳисоблангон нарса биз учун кичик, сиз бошингизга қўядургон нарсани оёғимиз остида кўргойбиз... Биз сизга мактуб юбориб инсоф юзасидан йўл тутдик, огоҳ этдик, Оллоҳнинг ўзи шоҳиддур...”

Мактуб султон Барқуқнинг нафсониятига тегиб кетди.

– Кимсан, Мисру Шомдай улуғ мамлакатлар ҳукмдори эрсаму, қандайдир чўлдан чиққан амирнинг дашномларини эшитиб ўлтирсам! – дарғазаб деди султон Барқуқ сарой аъёнларига қараб. Ҳамма дир-дир қалтираб турарди. – Дарҳол мактуб ёзилсун ва унда алоҳида, кўзга ташланарли қилиб, Темурлангни... худосиз(!) деб битилсун!.. (“Астағфурилло! Худодан кўрқмаганини!” – деб қўйганди Соҳибқирон кейин мактубнинг шу ерини ўқиганда). Ўзимни ислом динининг қудратли ҳомийси деб билурмен, фақат халиф ал-мўъминийн бирлан расулуллоҳга итоат этурмен! Уруш майдонига уларнинг муборак исмлари билан қадам кўюрмен!

Сўнг қаҳру ғазаб ила қуйидаги сўзларни ҳам қўшдириб қўйди:

“Айтинг: “Эй мулку давлат эгаси Оллоҳим, сен истаган кишингга мулк ато қилурсан ва истаган кишингдан бу мулкни тортиб олурсан; истаган кишингни азиз қилурсан ва истаган кишингни хор қилурсан. Бор яхшилик ёлғиз Сенинг қўлингиздаур. Албатта, Сен барча нарсага қодирсан”.² “Биз Оллоҳнинг қаҳридан яратилганбиз, унинг ғазабига учрагон кимсалар бизнинг душманимиздур... Бундоғ шикоят қилгувчиларни тингламасбиз, йиғлаувчилар кўз ёшига шафқат этмасбиз... Билсунларким, устингиздан ҳукм чиқармак ҳуқуқини танғри таоло бизга ато этгон...” – бу сизнинг сўзингиздур. Бу сизнинг катта айбингиз, ўзингизга ўзингиз берган қабих тавсифингиздур. Каломуллода, эй кофирлар, мен сизлар ибодат қилаётган нарсаларга ибодат этмасман, дейилгон. Огоҳ бўлинг, кимки илдизларга ёпишса, шохлар билан қизиқмайди. Ростдан биз мўъминлармиз, йўлимизни гуноҳ тўсмайди, шубҳа-ғумон бизга дахл қилмайди. Жаҳаннам эса сиз учун яратилгон. Тутумингиз ажабланарли: қандоқ қилиб кўппак шерга, тулки йиртқич бўрига, чорасиз қулар жавшан кийган жанечиларга таҳдид солар экан? Бизнинг дулдўлларимиз арабий, ҳимматимиз олий, найзаларимиз зарбаси доврўғи мағрибу маширққа тарқалган. Сизни маҳв этсак, худонинг ҳам, бандасининг ҳам олқиш-мақтовига сазовор бўлғаймиз, агар ўлсак, унда биз билан жаннат орасида бор-йўғи бир соатлик масофа қоладур... Зеро, каломуллода айтилгонидек, Оллоҳ йўлидаги жангда ўлдирилган зотларни ҳаргиз ўликлар деб ўйламасунлар! “Қалбимиз тоғлардек баланд, ададимиз қумлардек беҳисоб”, деган сўзларингиз бағоят ўринсиз, ахир қўйларнинг кўплиги қачон қассобни безовта қилибди? Кўп ўтинга ҳаммиша озгина олов ҳам кифоялиги жумла мўъминга маълум-ку!

Қиссадан ҳисса: агар биз яшасак, бахтли кун кечиргоймиз, агар ўлсак – шаҳидлардек ўлғаймиз. Огоҳ бўлсунларки, “танғрига эътиқодли гуруҳлар доимо ғолибдурлар...”³

Султоннинг бир даврада ўз яқинларига айтган: “Мен бу оқсоқдан кўрқмайман, чунки барча подшоҳлар унга қарши мени қўллаб-қувватлайдурлар. Мен фақат Ибн Усмон

¹ Қуръони карим. “Зумор” сураси, 46-оят.

² Қуръони карим. “Оли Имрон” сураси, 26-оят.

³ Қуръони карим. “Моид” сураси, 56-оят.

(Боязид)дан кўрқаман!” – деган сўзлари ҳам, ёмон гапнинг қаноти бор, деганларидек, аллақачон Амир Темур қулоғига етиб келганди.

Писандсизлик билан битилган мактуб, захри қаттиқ тошни ҳам ёрадиган, илон пўст ташлайдиган сўзлар бари йиғилиб Соҳибқирон юрагини тошга айлантлар, ғазабини бадтар кўзгарди. Албатта, ғазабига суянган одам, ютқизади. Етти ўлчаб бир кесган киши адашмайди. Амир Темур буни яхши билади.

Бари салтанат учун айтарли жиддий таҳдид ҳисобланмаса ҳам, қутилмаган жойдан чиқадиган чипқонга ўхшаган ҳодисалар, ҳарқалай кишини хушёр торттирмоғи жоиз. Лекин бу томонда Хитой сафари турибди, қолдиришнинг номақбуллиги аён.

Ҳа, узоғи билан бир йилга мўлжалланган Хитой юришидан сўнг яна Сивас ва Миср томонларга ҳам йўли тушмоғи аниққа ўхшайди...

Яқинда Қайсария, Тўқат ва Сивас ҳокими қози Бурҳониддин билан Миср султони Барқуқларнинг тангри раҳматига боргани ҳақида хабар етди. Амир Темур ҳамшиша қудратли ҳукмдорлар, муносиб рақиблар билан кенгашлар олиб бориш, лозим эса, савашлар қуришни ёқтирарди. Айниқса, ғойибона унга кўп азиятлар етказган, калондимоғ бу икки ҳукмдорни топиб, юзлашиб, алоҳида-алоҳида ҳисоб-китоб қилмоқни, жазосини бермоқни кўнглига қаттиқ тугиб қўйганди, афсуски, бу юмуш маҳшарга қолди...

II

Шу ерда маликалар нафаси сезилди, йўқ эса, бир-бирига уланиб кетган бетизгин хаёллар Амир Темурни ҳали-бери ўз исканжасидан қўйиб юбормасди.

Меҳмонхонага маҳди улё Сароймулкхоним билан авра кимхоб тўн кийган, хушқомат Хоразм маликаси қўлини кўксига қўйганча таъзимда кириб келди ва Амир Темур тахтдан туришга улгурмай, Соҳибқирон пойига ўзини ташлади...

– Ие, Биби! Онақизим-му? Ана... ана... Хуш келибсиз! Ўзим ҳам соғиниб қолғондим... Халлоқи безаволга салламно, болажонимни қошимға еткурди!..

– Ҳа, ҳаммамизни қувонтириб бирдан қадам ранжида айладилар... – маъюс жилмайди катта малика.

Хонзода хоним Соҳибқирон тўни пешини уч марта ўпиб кўзларига суртди ва шу аллозда юзларини босганча туриб қолди. Бирдан унга ўқрак йиғи келди, агар қўйиб берса, фиғони меҳмонхонадан чиқиб, Боғи Чинорни, ундан нари бутун шаҳарни тутиб кетган бўлармиди... Унинг ноаларини наинки Соҳибқирон, катта малика, Самарқанд, Хоразм, балки жумла жаҳон эшитмоғи керак аслида!

Димоғига ёқимли мушқу анбар бўйи урилган Амир Темур келинининг елкалари хиёл силкинаётганини кўрди ва унинг унсиз фарёд чекаётганини англади.

– Ие, онақизим! Йиғламангиз! Йиғидан худо сақласун! – Соҳибқироннинг ҳам негадир кўнгли ийиб, бўшашиб борарди, у ўзини ўнглади. Келинининг бошини меҳр билан силаркан, деди: – Биби! Қизимни турғизингиз! Қани, бу ёққа ўлтирингиз-чи... Онақизим менинг... ширин қизим...

– Маликам жоним, айтдим-ку... Йиғламангиз, деб! – Оҳиста келинининг қўлтиғидан олар экан, Сароймулкхонимнинг ўзи ҳам йиғлаб юборай деб тургани сезилди.

– Валинеъмат бузрукворим!.. – Хонзода хоним бошқа сўз айттолмади, унинг овози титрарди. Соҳибқирон катта маликани ўнг томонига, Хонзода хонимни чап ёнига ўтказди.

Фотиҳа ўқилди.

Ўзини қўлга олган малика сўзни нимадан бошлашни билмай ерга тикилди. Пинҳона қайин отасига қараб-қараб кўяркан, унинг жаҳли чиқмаганини, хотиржам эканини кўриб тинчланди. Бир паллалар қайинсинглиси Султон Бахт бегимнинг оилада фароғати бўлмай Хутталондан Самарқандга келганларида, Ҳазрат бундан ранжиса ҳам, билдирмай, насихатлар қилиб, ўжар қизини яна қайтариб юборар эди. Хонзода хонимнинг ўзи бир неча бор бунга гувоҳ бўлган. Ҳозир қандай йўл тутиларкин? Хоразм маликасини шу нарса қийнарди.

“Амирзода Мироншоҳ Мирзонинг нохуш мактубини ўқиб, роса ғазаблари чиққандир... Ҳали ҳозир Амир Соҳибқирон шундан сўз очсалар, аччиқ-аччиқ маломат айласалар мумкин. Сизлардан умидимиз шулмиди, дейишлари аниқ. Афсуски, малика мактубни жўнатғонларидан сўнг билди, холос...”

Лекин Амир Темурнинг мактубдан сўз очгиси йўқ шекилли, бу ҳақда индамади. Пат-такесар гузаридеёқ малика Ахий Жаббор баҳодирдан мактуб оқибати нима бўлганини

сўради. Баҳодир тиз чўкиб, қўл қовуштириб фақат: “Гуноҳқорман, маликам...” – деди, бошқа ҳеч сўз қўшмади. Баҳодирни қийнамаслик учун, ундан ортиқ суриштириб ўтирмади. Унинг мактубни Соҳибқиронга топширгани аниқ, бунга гумон ҳам қилмайди. “Валинеъмат Соҳибқирон шу ерда ҳам мени аямақдалар, шўрлик кўнглимни авайламақдалар... Агар гапирсам, жондан ширин қизимни ранжитиб кўямен, нозик кўнгли лат ейдир, деган андишага бормақдалар. Хонимойим ҳам шундоғ, ҳеч нарсадан хабарлари йўқдай бир оғиз ҳам мактубдан сўзламадилар...” – ўйлади Хонзода хоним. Нечоғлиқ меҳрибон зотлар! Унинг шикаста дили ҳаприқди, мени деб шунча ташвиш тортяптилар, дея қайин отасига ҳам, катта маликага ҳам ачинди, эҳтироми яна ортди. Бир лаҳзага вужудда Султониядан йўлга чиққан пайтдаги шиддати кўзғалди, шартта ўзи мактубдан бошлаб Мироншоҳ Мирзонинг машъум кирдикорларини битта ҳам қолдирмай бирма-бир гапиришга чоғланди. Айтсин, айтиб-айтиб берсин, маънисиз машъум мактубни, инсон зотини ерга урадиган хўрликларни... токайгача барини ичида сақлаб юради?.. Аммо кутилмаганда маликанинг тилига мутлақо бошқа сўзлар келди:

– Сизларни жуда ҳам кўришга орзуманд эрдим, эй падари бузрукворим! Хонимойимни бирам соғиндимки! Оллоҳу сизлардан бошқа суянчиғим йўқ... – Хонзода хоним жим қолди. – Ҳиндистон зафаридан бошимиз осмонга етди, қутлагали, тавоф этгали шошилдим...

– Қуллуқ, онақизим! Ҳа, Ҳиндистонда бизга музаффарият ёр бўлди...

Амир Темур синчиклаб қаради: Хонзода хоним пардоз-андозини ўрнига қўйган эрса ҳам, юзларидан ҳорғинлиқ, сўлғинлик изларини яққол пайқаш мумкин эди. Йўл азобидан ўзини хийла олдириб қўйибди, озиб қолгандек, қандайдир изтироб, алам уни қийнаётгандек. Жуда безовта, ниманидир айтмоқчи. Лекин ботинолмай турибди... Бари-бари ошиғич яширинча келиш билан боғлиқ эмасмикин?

У катта маликага: “Нима гап?” дегандай нигоҳ ташлади, малика, билмаймен, маъносида бош тебратди.

“Нечук чора қилсам? – қийналарди ичида Хоразм маликаси. – Шавҳарим Мироншоҳ Мирзо қилмишларини бирма-бир айтаберсам, Амир Соҳибқирон билан хонимойим қандоқ қараркинлар?.. Уларга ёқадими, йўқми? Фарзандлари ахир! Бари аччиқ гаплар...”

Шу пайтгача келин ҳеч қачон қайин отасига куёвидан шикоят этган эмас. Мабо-до, Соҳибқирон эшитиб: “Ўғлим шундоғ номаъқулчиликларга бордим?.. Қарс икки қўлдан чиқадур, ўзингиздан ҳам бирон айб ўтғондир, онақизим?”, десалар, унда нима деган одам бўлади? Тўхматчи, шикоятчига чиқиб қолмайдирму? Йўқ, валинеъмат Соҳибқирон, адолатпеша зотлар, ҳамиша тарозуга тошни тенг кўядурлар, ҳақни тўхматдан дарров фарқлай оладурлар.

Эҳ-ҳе, Хонзода хонимнинг ичи дардга тўлиб кетган, айтмасликнинг иложи йўқ... Қўшиб-чатмайди, борини бор ҳолича сўзлайди, оқни оқ дейди, қорани – қора... Баҳосини ўзлари берсунлар...

– Амирзода Мироншоҳнинг сихҳатлари тузукму?.. – сўраб қолди бирдан Амир Темур...

Хонзода хоним худди баданига тиғ теккандай сесканиб кетди. Бу саволнинг унга ҳеч алоқаси йўқдай туюлди. Нега ундан сўраядилар? Ким у, Мироншоҳ Мирзо? Мутлақо бегона, ёт одам... биров. Номаҳрам... Аплақачон уни унутиб юборган. Аслида, аввал ҳам бегона эди. Ҳа-а...

Хоразм маликасининг чорасиз дардлари қати энди очилгандай бўлди:

– Бир қошиқ қонимдан кечасиз, валинеъмат Соҳибқирон! Хонимойим! Айтғонларим кўнгилларингизга малол келар, деган ҳадиқдамен...

– Сўзлангиз, онақизим! Не гап ўзи?.. Эштайин-чи...

– Айтингиз, билайлик... – қўшилди Сароймулкхоним.

– Валинеъмат Соҳибқирон ҳазрати олийлари! Маҳди улё жаноби олиялари... – тўхтади Хонзода хоним қўллари кўксига, ерга қараганча, – ...фақат гуноҳқор қизларингизни кечирингиз... У сизлардан бесўроқ бир ноҳўя иш қилиб қўйди...

Амир Темур билан Сароймулкхоним бир-бирларига таажжубда тикилдилар.

– Ноҳўя ишдан худо асрасун, ширин қизим... – деди Соҳибқирон.

– Қизларингиз... бутунлай Султонияни ташлаб келди...

– Ие?... Ие... Онақизим... бу нима деганлари?

– Нима-а... Амирзодам билан ораларингизга совуқчилик тушдимму?

– Тушди, тушди... хонимойим... мени кечирсунлар...

Аслида, бундай совуқчиликлар нечталиги номаълум, санаш қийин. Қайси бирига тўхталсин? Хонзода хоним энди яширадиган жойи йўқлигини англади, ҳаммасини айтишга аҳд қилди:

– Ул юртда, надоматлар бўлсин, на динга диққат, на молу мулкка муҳаббат, на раоё-ю бароёга рағбату роҳат қолди... – деб бошлади сўзини қийнала-қийнала Хонзода хоним... – На мамлакатда пушти паноҳ бордур, на лашкарда тартиб-интизом! Аммо, даромади зиёддан-зиёд, харжу хирожи мўлдан-мўл... Ижозат берсунлар, талоку атоқ қасамларини ёнимга қўйиб айтаменким...

У сўзлай кетди, айтаётган нарсасидан ўзи ҳайратга тушгандек, қизаринган шахло кўзларини янада каттароқ очар, гоҳ қирмизи лабларини чўччайтириб нималарнидир тушунтиришга уринар, гоҳ салом бергандек ўнг қўлини ҳаяжондан кўтарилиб-тушиб турган кўксига қўяр, гоҳида чап бармоғини чеккасига тираб неларгадир имо-ишора қиларди.

Хийлагина гапирган маликанинг манглайида майда терлар ялтиради.

– Астағурилло! – деб юборди Амир Темури. У келинини ҳеч қачон бунчалар изтиробли ҳолатда кўрмаганди. – Дунёнинг иши фақат роҳат, маишатдан иборат эрканму? Гуржилар ўзини голиб ҳисоблаб Табризга черик суриб ётса, у эса чоғир ичишдан ўзгага ярамаса!

– Вой маликам-а, жонима-а!.. – куюнарди Сароймулкхоним, беихтиёр ўнг чеккасидаги қора гажагини бир силаб қўяр экан.

Хонзода хоним дам-бадам тўхтаб тин олар, ерга боққанча нималарнидир эслар, хотирига туширар, кейин яна шиддат-ла сўзга киришиб кетарди. Соҳибқирон билан катта малика жон қулоқ бўлиб тинглардилар.

– Ҳалиги “Фотиҳий зарб”ни басталағон Хожа Мароғийму?.. – сўради Амир Темури келинининг сўзини кесиб. Хонзода хоним бошини хиёл қимирлатиб тасдиқлади. Соҳибқирон бир лаҳза бундан олти йил аввал Кулзум денгизи бўйида кечган Наврўз байрами чоғида машшоқларнинг бу куйни завқ билан чалганларини эслади. Ўшанда Тўхтамишхон устидан қозонилган ғалабани васф этган туркий зарбни яйраб, берилиб тинглаганди. – Қутбиддин Найий, Ҳабиб Удий, Абдулмўмин Гўянда, Муҳаммад Кўхистоний... созанда-мутриблар денг?.. Ҳулокухон тахти ҳукмдорининг нойиблари шундайларму ҳали?.. Ҳм-м... Ушанда Хожа Мароғийни Самарқанддан Султони-яга қўйиб юбормаин, дедим-а. Вазири аъзам Муҳаммад Жалд сўраб ҳол-жонимга қўймади. Бир пайтлар у ўз мусиқаси билан Султон Аҳмад жалойирнинг ақлини ўғирлаб туғенга ташлағон эрди. Энди бошқаси – Қутбиддин Найий Мироншоҳ Мирзонинг эс-ҳушини олиб фасодга бошлабди-да...

Бечораҳол малика гоҳ нажот сўрагандай Амир Темурга қарар, Соҳибқироннинг ўткир кўзларидан хайрихоҳлик белгиларини излар, кўрар, қувватланар, гоҳ онаизо-ридай сирдошига айланган Сароймулкхонимнинг ёқимтой кўз қарашларини қидирар, топар, уни англаётганидан мамнуну миннатдорлигини билдириш учун жилмайишга уринар, бундан яримта кўнгли овунар, далдалар оларди. Хонзода хонимнинг сўзлари авж пардага чиққанда ғазабланган Амир Темур:

– Эси йўқ бадбахтни кўрингиз! – дея ўрнидан туриб кетди. – Ҳукмдор кунини фақат нард ўйнаш билан ўткарса! Айш-ишратга муккасидан кетса! Ортиқчаси инсон умрига завол эркони билмаса! Ахир Темур Малик ўғлон май, айш-ишрат деб Олтин Урдани бой бериб, бор-будидан айрилди-ку! Биз битта бўлса ҳам иморат курсак, деб тиришиб ётгонимизда, ном чиқармакка кўрмак бинолар қуриш ўрнига, бузиб юборса! Султони-яда, Табризда фитналар бош кўтарса! У эса кўрмағондай жим қараб тураверса!.. Мироншоҳ Мирзо қандай фарзанд чиқди, Биби?

– Худо инсоф берсун! Ё, тавба! Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ, деганлари шулдур! Шунчалар ҳам хўрлайдурму одамни?.. Нима, мени кўчага ташлаб қўйгон қизим борму?.. – ўпканди Сароймулкхоним. – Ҳазратимнинг Ҳулокухон тахтини инъом айлағонларига, энди худо берди, деб димоғлари шишиб кетгон-да!

Амир Темур гапнинг бир учи ўзига келиб текканини ҳис этди: Мироншоҳ Мирзога ўша “тахт”ни бағишлаётганда, айнан Сароймулкхонимнинг бунга эътироз билдиргани эсига тушди. Ўшанда Хуросон вилоятини бошқариб турган Мироншоҳ Мирзо Озарбайжонга юборилиб, Хуросон Шоҳрух Мирзога топширилганди.

Амир Темур бирон нарса деса, гап кўпайишини билиб, ўзини эшитмаганга солди, оҳиста ўгирилиб тахтга бориб ўлтирди.

Бирдан Хонзода хонимнинг оқсарикдан келган юзлари оқариб кетгандай туюлди, зирқираган дилини авайламай йиғлаб юборди, муштипарда аламини тўхтатишга мажол йўқ эди.

Соҳибқирон билан катта малика: “Қўйингиз!”, “Дилингиз оғримасун!” дея, Хонзода хонимни юпатишга шошилишди.

– Димоғларида нуқсонлари бор эмиш... – деди йиғлаганча Хонзода хоним. – Босғон қадамларида тиниқлик йўқ. Салтанат ишлари ўлда-жўлда қолиб кетмиш, валинеъмат Соҳибқирон! Салтанат тарзи издан чиқмиш. Душманларнинг фитна кўтарғонлари шундандир. Айтғонларимизга кулоқ солмайдулар. Сархушлиқдан чиқолмайдулар. Жон ғанимат деб тараллабеод қилиб юрибдулар...

Хоразм маликаси хийла ўзини ўнглаб олди. Катта малика: “Йиғламангиз! Йиғламангиз!” дея оппоқ рўмолчаси билан унинг кўз ёшларини артаркан: “Мироншоҳ Мирзонинг қилиқлари етмай турувди ўзи! – деди ичида дили оғриб. – Бари Амир Соҳибқиронга юк, бари кўргулик Ҳазратга! Ҳеч қайсиси Ҳазратни ўйламайдур, ҳеч ким куюнмайдур. Бу фарзандлар инсоф нималигини биладиларму? Ҳазрат ҳам тоғмаслар, темирмаслар, ҳар нарсага дош бераверадуғон! Салтанат ташвишларининг ўзи етарли-ку! Эй, худо, ўзинг асра!..”

– Хазина эшигини катта очиб қўйдилар... – йиғлаганча давом этди Хоразм маликаси. – Сиз Ҳазратга тааллуқ бор зебу зару дуру гавҳарни бутун бекларига харж қилиб улаштурдилар... Шунга ҳақлари бормукин? Авзойлари бузуқ... Бу кетишда, худо сақласун, ўзларига ҳам ҳатто, падари бузрукворим, деб қараб ўлтирмай, йағилик қилмоқдан тап тортмайдур! Қўрқулик феъллари бор... Агар валинеъмат Соҳибқирон кўшиш қилмасалар, чора кўрмасалар, салтанатдан путур кетадур!

Хонзода хоним Мироншоҳ Мирзонинг машъум мактубидан сўз очмоқчи бўлди-ю, ўлган илонларнинг бошини кўзгаб юраменму, ўзлари бундан гапирмадилар, кенгфеъл одам, амирзоданинг сархушлиқдаги бир “шўхлиги” сифатида эътиборсиз қарадилар шекилли, деб ўйлади.

Амир Темурнинг ҳайратда тили боғланиб қолди. Ё раббий! Шунчалар ақлсизлик, калтабинлик! Агар Султонияда салтанатнинг тебраниб қолганини билишса, душманлари Султон Аҳмад жалойир билан Амир Қора Юсуфларга жон кириб, роса худо беради-ку! Улар бостириб келиб, тахтни олишлари, ҳатто ўғлининг умрига зомин бўлишлари мумкин...

– Ақлни нодондан ўрган, деб насиҳат айлағондилар Унсурмаолий Кайковус, – деди Амир Темур ўзига ўзи. – Шунча нодон ичида туриб, ҳеч нарса ўрганмагонини кўрингиз! Сиёсат маърифати йўқ, тўртта одам билан қандай гаплашишни уҳдала олмайдурғон нодон!

У ҳали ҳам йиғламираб турган Хонзода хоним олдига келди. Маликанинг бошини силаб, оҳиста манглайидан ўпди:

– Онақизим! Ўқсинангиз! Беандиша амирзоданинг (Соҳибқирон унинг исмини аташни истамагани билиниб турарди) нохуш кирдикорлари кўнглимизни қон қилди... Аммо уларнинг заҳмати сизнинг кўзларингиздан томган бир томчи ёш олдида ҳечдир! Ташрифингиздан жуда хушнуддурмен. Мен бормен-ку, онақизим! Мен бормен. Келиб, тўғри йўл тутибсиз. Падари бузрукворининг салтанатини ўйламағон фарзанд фарзандму, Биби? Амирзода бунинг фарқига бормади, чамаси, бормайдур ҳам. Аммо, кўрдингизму, Биби, онақизим, қизим-да, жигарим-да, куйиб-ёнди, ўртанди, жони ачиди... – Амир Темур сездирмай хўрсинди. – Олдимизда бўлурсиз... Қадрингизни бир билсун! Яқинда Боғи Дилафрўзга меҳмонга борғоймиз, Биби! Онақизимнинг янги боғларини бир кўриб келайлик... Маъқулми?

– Бош устига, валинеъмат падари бузрукворимиз... – кўз ёшларини артаркан Хонзода хоним сал ортга чекинди. – Беадад узримни қабул этғойлар...

– Ҳм-м... Кўнглим негадир хижилроқ эди-я... Ўғлимизни шайтон йўлдан урибдур, – деди Соҳибқирон деразадан чинорга ғамгин тикилганча. Аллақайлардан елган дайди шамол чинор барглари қаттиқроқ шовиллатар, йироқларда, кунчиқиш тарафда тоғ бошида қора булутлар қуюқлашаётгани кўзга ташланарди. Соҳибқирон назарида илк марта салтанат худди бир четдан – Султония томонлардан дарз кетиб, емирилиб келаётгандай туюлиб кетди, негадир кўнгли орзиқди, дунёга сиғмай қолди.

Кўзларига тўлган ёшни тўхтатишга ўзида куч тополган Сароймулкхоним гўё узатилиб, рўзғори совиган, кўнгилирачилиқлари бесаранжомликлардан отасининг уйига бош эгиб қайтиб келган бахти қора қиздай мунғайиб турган Хонзода хонимни бағрига олиб узоқ қўйиб юбормади...

Амир Темур нохуш хаёллар тўрида оҳиста Боғи Чинорнинг бир чекка хонасига йўналди, бир ҳафта ҳеч кимга кўринмай гўшанишин бўлиб ётиб олди. Кейин Сароймулкхонимнинг гувоҳлик беришича, бировни ёнига қўймаган Соҳибқирон кунларни

танҳо худого илтижолар қилиб аламу изтиробларга чулғаниб, доғи ҳасратда йиғлаб ўтказган эмишлар... Бу нарса ҳаммаёққа ёйилиб кетган эса-да, ҳеч ким буни ошқора гапирмасди.

Саккизинчи боб

I

Шоҳрух Мирзо азалдан нимагадир Ҳиротни кўнглига яқин олар, меҳрини бошқача сезар, алоҳида бир таважжуҳ билан қарарди. Худди келажакда амирзоданинг тақдири Ҳирот билан маҳкам боғланишини аввалдан сезгандай, ҳали шаҳарга келмасдан туриб, тез-тез патак соқоли оппоқ оқарган Мавлоно Убайддан унинг тарихи ҳақида сўраб-суриштиришдан чарчамас, қиссахонни китобларни варақлашга мажбур қилар, кўп нарсаларни билишга интиларди.

Ҳирот ҳам дунёнинг кўҳна шаҳарларидан экан. Ривоятга кўра, шаҳарни Пешдодийлар сулоласи вакилларида бири қурибди, кейин Гиштасп, Бахман сингари подшолар давом этдирибди. “Ажойиб ал-булдон” китобида ёзилишича, Искандар Зулқарнайн уни вайронага айлантирибди, сўнг янгидан тиклабди, қалъа деворининг узунлиги тўққиз минг қадамга бораркан. Жаҳонгир, одатда, шамол тинимсиз эсадиган ерларда шаҳарлар бунёд этишни хуш кўраркан. Унинг Мисрда Ўрта денгиз соҳилида бунёд этган, машҳур Фарос машъали ўрнатилган Искандария, Сайхун бўйида қурган Олис Искандария шаҳарлари бунинг мисоли. Ҳиротда чиндан ҳам шимол ёқдан мунтазам шабада эсиб туради. Айниқса, жазирама ёз ойларида бундай шабада жоннинг роҳатига айланади.

Қизғин мусоҳабалардан бирида ҳамиша қисик кўзлари кулиб турадиган Мавлоно Убайднинг чертиб-чертиб айтган шундай сўзлари Шоҳрух Мирзонинг ҳеч эсидан чиқмайди:

– Солномалардан маълумдурки, амирзодам, гарчи Ҳиротни не-не дасти узун подшоҳлар, соҳиби қудратлар, жаҳонгирлар қуришган, обод этишган эса-да, бироқ ҳали ҳеч кимга уни пойтахт даражасига кўтариш насиб этмаган. Ҳирот ҳали ҳануз пойтахт рутбасини ологганича йўқ... Валлоҳи аълам биссавоб.

Ўшанда Соҳибқироннинг, доим ниятни катта қилмак керак, деган сўзларини эсларкан, Шоҳрух Мирзо бир нарсани кўнглига жо этиб қўйди: “Оллоҳ буюрса, шундоқ кунларга етказса, падари бузрукворимдан тилаб олиб, Ҳиротни ўзим катта давлатимнинг қалъасига, пойтахтига айлантирамен!..”

Мана энди ўша орзуси ушалгандай бўлиб турибди. Дарҳол қайси шаҳарни пойтахтга танлаш ҳақида хаёлларга берилди. Хуросонда кўҳна шаҳарлар кўп, Шибирғон, Андхой, Машҳад, Рай, Нишопур... Йўқ, унинг севган шаҳри бор! Айнан Ҳиротни ўз давлатининг пойтахтига айлантиради!

– Ростдан ҳам, қарангиз, ана бу муҳташам Малан кўприги Ҳиротнинг кўркидур, маликам! – деди Арқда ўтирганларида Гавҳаршод бегимга Шоҳрух Мирзо жануб ёқни кўрсатиб. – Уни қадим замонларда Султон Санжари Мозий қурдирғон экан.

– Ҳа, бунёд этилган нарса қоладур, эзуликка айланадур, инсоннинг номини мангуликка чулғайдур, ҳазратим... Мана, Султон Санжари Мозийдан сўз очиб турибдурларку, шу кўприкни қурғон деб... Бундай иншоот бу музофотларда йўқ. – Малика ҳукмдорга ўғирилди. – Ўзлари ҳам мана шу маҳобатли Арқни бунёд этиб қўйдилар. Бу нафақат Хуросон вилояти ҳукмдори, балки валинеъмат Соҳибқироннинг, улуғ салтанатнинг ҳам нуфузини юксакларга кўтаргай!

– Ўшанда ишни Арқдан бошлангиз, дея қаттиқ туриб олғонингиз тўғри бўлғон экан, маликам. Чиндан ҳам, Арқни обод қилгач, Ҳиротни бошдан оёқ қуришга киришдик. Шаҳар девор билан ўралди, шаҳарни шаҳардай танитадурғон нарса мана шу ҳимоя девори-да! Устида тўрт отлик бемалол юра оладур...

– Кўчалардаги маржондай тизилган савдо расталарига боқиб қувониб кетамен! Маҳаллаларда гузарларнинг обод этдириб, бозорларни кенгайтириб эл-улуснинг дуосига қолдилар. Пойтахтнинг гавжумлигини кўрингиз!

– Бино қуриш, тиклаш, маъмурани обод этиш Оллоҳга ҳам, бандасига ҳам хуш ёқади, ҳақ гап, маликам. Бари савобдур... Ахир Оллоҳнинг муборак сифатларидан бири “яратган” деган каломдир. Шунинг ўзи бандаларига қутлуғ сабоқ...

Хуросон ҳукмдори (келгусида, у ўзига хон, султон, ҳукмдор эмас, қадим турк подшоларидан улги олиб “Хоқони саъид”, яъни бахтиёр хоқон унвонини танлашни ўйлаб

кўйди), айниқса, шаҳар дарвозаларини сира назардан қочирмади. Унинг фикрича, шаҳар кўркини аввало маҳобатли дарвозалар белгилайди. Келган одам мана шу бешта дарвозага қараб бутун қалъага, вилоятга баҳо беради. Шаҳарнинг ғарбида Ироқ дарвозаси, кунчиқишда эса Хуш дарвоза жойлашган, Сеистон ва Ҳиндистонга қараганининг номи Ферузободдир. Иккитаси шимол ёқда: уларни Малик ва Қипчоқ деб атайдилар. Сухбат айнан ана шу дарвозалар ўртасида қарор топган Арқда рўй бермоқда эди.

– Улуғни⁴ жудаям соғиниб қолдим, Бойсунғур Мирзони ҳам. Улуғим ажойиб-да, денг. Хаёл суришни яхши кўрадиган бола. Кетма-кет тушимга кириб қолишмақда....– маъюс тортди бирдан Гавҳаршод бегим. – Иброҳим Султон ҳам малика Туман оқа ихтиёрида...

– Ахир икки ой аввал болаларни кўриб, бағримизга босиб-босиб келдик-ку, маликам! Амир Соҳибқиронни Ҳиндистон сафаридан қайтғонларида кутиб олдик, Қаршидан Кешга, ундан Самарқандга кузатиб кўйдик, Улуғбек Мирзо, Бойсунғур Мирзо, Иброҳим Султон Мирзолар бирлан обдан дийдорлашдик...

– Ҳа, орадан икки ой ўтди-да...

– Энди сабр айласунлар, сабр таги сариқ олтин. Сизга бир сирни айтсам: валинеъмат Соҳибқирон Хитойга сафар тадорикини кўраётирлар. Тез кунларда қўшинлар билан етиб боришимиз ҳақида олий фармонни кутмақдамен. Самарқандга борғойбиз, фарзандларни ҳам бағримизга босғойбиз, маликам.

Гавҳаршод бегимнинг кўнгли бироз таскин топди.

Орага сукунат чўқди.

– Ҳазратим... Келинойимиз Хонзода хоним амирзода Мироншоҳ Мирзо жанобларидан ўқсиниб Самарқанди фирдавсмонандга ўтиб кетғонмишлар... Нуфузли аммамиз Султон Бахт бегимдан пинҳона эшитдим...

– Улуғ овсинлариму? Нечун биз ғофил қолдик? Бу қандоқ сўзки, салтанатимиздан ўтғон ҳурматли меҳмондан беҳабар эрсак?..

– Улар жуда андишали зотдурлар. Бағоят ҳурмат қиламен. Бизларни ташвишга кўймайлик, деганлар-да... – жавоб берди Гавҳаршод бегим.

Шоҳрух Мирзо Султония билан Табриздаги нотинчликлар, оғасининг курақда турмайдиган қилиқлари, яланг даврон ҳаёти ҳақида тинччилар хабарларидан огоҳ эди. Аммо буни ҳеч кимга, айниқса, Соҳибқиронга айтмас, айтса оғасининг юзига оёқ кўйгандек бўлишини ўйлар, ўз-ўзидан изо тортарди. Ҳукмдорнинг хаёлга чўмганини кўрган малика, уни чалғитиш мақсадида, сўзни тезроқ бошқа мавзуга буришга тиришди. “Қайданам улуғ овсинимнинг ташвишларини дастурхон қилдим...” – дея ўз-ўзини койиди ичида.

– Ҳазратим! Муҳтарама аммамиз, жойлари жаннатда бўлсунлар, бонуйи кубро Қутлуғ Туркон оқа жаноби олиялари покнасаб зот эканлар, – деди Гавҳаршод бегим. – Жуда кўп хонақоҳлар, кўприклар қурдирибдурлар. Қарангиз, Мурғоб дарёсидан хос ақчаларига “Қутлуғ Хотун” ариғини қаздириб, чўлга сув чиқарибдилар-а... Хонимойим, Туман оқа ойимдай муҳтарама маликалар ҳам мадрасалар, масжидлар, хонақоҳлар бунёд этмақдадурлар...

– Салтанатда бу таомил тусига кирғон. – Шоҳрух Мирзо жилмайди. – Ўзлари ҳам ортда қолмайдурлар, деган умиддамен. Биз ҳам юрайлик, бу иморатни бизнинг маликамиз бунёд этдириғонлар деб, мақтаниб...

– Қуллуқ, ҳазратим, қуллуқ! Ушмундоқ дейишларини билардим. Чўрингизнинг ҳам бир орзуси бор... – мақсадга кўчди Гавҳаршод бегим. – Орзу эрмас, улуғ маликаларга ҳавасдан туғилғон ният, холос. Мусаллода камина ҳам бир мадраса, масжид бунёд этдирсам... Жойини ҳали кўриб келдим. Муҳандисга буюрибдирдим, тарҳини чизсунлар деб. Иншооллоҳ, мадраса пештоқининг эни йигирма саккиз, баландлиги етмиш газга⁵ борадир, саҳни ўн саккиз жерибдан⁶ ошмас... Иморатнинг ўзи ўн икки жериб ерни оладир...

– Уҳ-хў! Маҳобатли-ку!

– Хонимойим Самарқандда қурдираётғон масжиддан катта эрмас... бироқ Ҳирот учун муносибдур, – қўл қовуштирди малика.. – Гозургоҳ, Масаррах мавзеларида ҳам қадамжо, зиёратгоҳлар бунёд этилмоғи жоиздур. Ихтиёридин қалъасини таъмирламак керак...

⁴ Улуғбек Мирзо

⁵ Газ – 0.71 метрга тенг.

⁶ Жериб – ботмоннинг бешдан бирига тенг (0.2га) майдон.

– Иншооллоҳ, маликам. Амир Соҳибқирон бу ишларимизни эшитсалар мамнун бўлишларига шубҳа йўқ. Қуриш, тиклаш, бунёд қилиш деса, ул зотнинг оёқлари ҳамиша узангида, шай турадурлар. Бирон ерда булоқми ёки катта сув чиқиб турғонини кўрсалар яйраб кетадурлар. Кейин кўп ўтмай ўша ерда ё қалъа, ёки боғ, ё қаср жамол кўргизур. Эсингиздаму, сўйлаб бердим-ку, хинд сафаридан қайтаётиб, ҳатто Ҳиндикуш тоғларида бир неча работ, қалъа тиклаттирибдурлар! Ҳа, юртни обод этмак – маърифат соҳибларининг иши. Ундоғ зотлар буни теран фаҳмлайдурлар. Амир Соҳибқирон эрса ўшал соҳибларнинг соҳибидурлар!

– Ҳақ гапни сўйладилар. Ҳиротдаги Боғи Шаҳрчи? Қасрга қарангиз! – эслатди яна Гавҳаршод бегим. – Олмалар бу йил ҳосилга кирди. Ширин меваларидан тотиб ҳам кўрадурлар. Яқинда олҳирот пишиб қолади...

– Кўрамен, биргалашиб тотгаймиз! Оллоҳ насиб этсун!

– Агар Хуросон бир узук эрса, Ҳирот унинг ёқут кўзидир, ҳазратим! – деди мағрур малика. – Кимдандир: “Энг яхши шаҳар қайси?”, – деб сўрабдурлар. Айтибдурлар: “Агар жавобим чиройли чиқсин, десанг, “Ҳирот!” деб жавоб бергил, чунки Ҳирот – шаҳарлар дурдонасидур!”

Ҳукмдор маликага ҳайратда тикилди. Гарчанд бундай гаплар Шоҳрух Мирзога ҳам пинҳона ёкса-да, аммо уларни эзгилаб ёйиб юришларини тамом ман қилиш даркор экан, деган қатъий фикрга келди.

– Бешак-шубҳа, маликам, ҳар ким ҳам сиздек ўз туғилгон шаҳрини севсин, меҳр кўйсин! – босиқ деди у. – Севайлик, ардоқлайлик, аммо, дилимизда! Дилимизда... Меҳримиз ғаразга айланиб кетмасун! Валинеъмат падари бузрукворимиз Амир Темур Кўрагон ҳазратлари ўзларининг бутун умрларини, шижоати-ғайратларини, меҳрларини бериб, фирдавсмонанд Самарқандни дунёнинг ягона шаҳарига айлантиришни кўзлагонлар... Ҳолбуки, таваллуд масканлари қуббат ул-илм ва-л-адаб Кеш шаҳри эрур... Она шаҳарларини севмайдурларму? Аммо юрт шаъни, Турон шаъни учун Самарқандни улуғладилар, пойтахт деб танладилар. Ҳатто атрофига шаҳарчалар қуриб, Миср, Шероз, Бағдод, Султония, Дамашқ деб атадилар. Дунёнинг шундай номдор шаҳарлари Самарқанд олдида бир қасаба қаторидадур, демоқчилар. Ҳақ гап. Бас, Ҳиротни дурдона, деб турсак, эшитиб кўнгилларига қаттиқ олишлари мумкин... Гуноҳга ботмайлик. Айб бўладир...

Гавҳаршод бегим катта деразадан кунботишга оған кўёшнинг тушиб турган бир даста нурига қаради, узун сочларининг учини уйнарган, ногаҳон айтиб юборган сўзларидан уялиб, узр сўрашга оғиз очди:

– Ҳазратим, йўқ-йўқ... сал бошқачароқ тушундилар шекилли, мен зинҳор...

Маликанинг сўзлари кесилиб қолди: мулозим Самарқанддан ошиғич чопар борлигини билдирди.

Чопар Ахий Жаббор баҳодир эди. У кўринишхонага дадил кирди-да, Шоҳрух Мирзо қошига бориб тиз чўкканча салом берди ва қўнидан ўроғли номани олиб икки қўллаб амирзодага тутди. Вазиятнинг танглигини сезган ҳукмдор, дарҳол уни ўқишга тутинди:

“Абулмузаффар Абулмансур Амир Темур Кўрагон Баҳодирхон сўзум.

Ҳукми ҳумоюни жаҳонпаноҳий шулким, танғери таоло инояти, тақдирнинг раъйи бирлан шоёни зарурат юзасидин яна Мағриб тараф мутаважжиҳ бўлуб турубдурбиз... Амирзодалар, амир ул-умаро, беклар, вазирлар, лашкарбошилар, тавочилар... яроғларини шай қилмак тадорикини кўрсунлар!

Хуросон вилояти волийси Шоҳрух Мирзо черик йиғиб шитобан Озарбайжон сори юзлансун.

Амир Сулаймоншоҳбек Мироншоҳ Мирзо хусусинда Табризга йўл тутсун, биздан бохабар бўлиб турсун...”

– Раҳматли улуғ оғамиз Жаҳонгир Мирзо жаноблари ҳамиша, падари бузрукворимиз салтанат юмуши деб, азиз жонларини қийнагонлари қийнагон, ҳеч ўзларини аямайдурлар, деб ёзғирар эканлар, – афсуслангандай деди Шоҳрух Мирзо. – Ҳаққаст рост. Қарангиз, ўзлари эндигина сафардан қайтдилар... Ҳали тулпорларининг ёлларида йўллар ғубори кўринадур, Ҳиндистон юриши заҳмати кетмай туриб, тагин янги сафар машаққатини ихтиёр этибдурлар, маликам... Эшитғондим, Ҳиндикуш тоғидан ўтаётғонларида қўрқмай белларига арқон боғлаб навқиронлардай осилиб баланд чўққидан дарага тушибдилар! Ё раббий! Арқон узилиб-нетиб кетса нима бўлади? Худо сақласун! Намунча ўзларини ўтга-чўққа урмасалар? Озгина истироҳат қилсалар

мақбул эрди-ку... Муҳаммад Чуроға додхоҳ жанобларининг айтишларига қараганда, Амир Соҳибқирон вақтларини маишат бирлан ўтказишни хуш кўрмас эканлар... Аммо, Хитой эрмас, яна Мағрибга юриш... Нимага экан, баҳодир жаноблари?

Ахий Жаббор баҳодир қўл қовуштирганча жавоб берди:

– Хоразм маликаси Хонзода хоним жаноби олиялари бехос Султониядан Амир Соҳибқирон хузурига ташриф буюрдилар... Фикри ожизимча, амирзода Мироншоҳдан шикоятга келибдурлар. Бесаранжомлик сабаби шулдир эҳтимол... – сўзининг охирини мужмалроқ тугатди баҳодир.

У Мироншоҳ Мирзо борасида ўзи шоҳид ҳодисаларни айтиб юборай деди, оғиз жуфтлашга ҳам шайланди, аммо ахийлар одатига кўра, биров ҳақида нохуш гаплар сўқмоқ ғийбатга киришини эслаб ўзини тийди.

Гавҳаршод бегим: “Ана, муҳтарама Хонзода хоним ҳақида ҳали айтғондим-ку!..” – дегандай Шоҳрух Мирзога бир қараб қўйди. Ахий Жаббор баҳодир сўзида давом этди:

– Валинеъмат Соҳибқирон ардоқли келинлари билан кўришғонларидан кейин, аҳволни билиб, диллари қаттиқ озурда бўлибди, ранжибдилар... Ҳатто ҳеч кимни қўймай, ўзлари ёлғиз Боғи Чинор меҳмонхонасига кириб Мироншоҳ Мирзо қилмишидан афсус-надоматлар чекиб, муборак кўзларига ёш олиб йиғлабдурлар...

Шоҳрух Мирзо дилини қаттиқ ҳасрат, алам чулғади. Бетавфиқ оғаси кирдикорларидан қаттиқ ғазабланди. Иложи топилсайди, дарҳол бориб падари бузруквори оёқларига йиқилиб, оғаси учун узр сўраган, “Кўнгилларига олмасунлар! Койинмасунлар! Хизматингизга мана мен бормен, валинеъмат Соҳибқирон! Жонимни белимга камар қилғонмен, белимни ўшал камар ила қаттиқ боғлағонмен!..” – дея ялиниб-ёлворган бўларди...

Гавҳаршод бегим кутилмаган хабардан лол, тилига бир калима ҳам келмай турарди. Уни фақат энди Самарқандга борилмаслиги, жигаргўшаларини кўриш, ким билади, яна қанча муддатга чўзилиши мумкинлиги ташвишлантирарди.

Шоҳрух Мирзо дарҳол Амир Сулаймоншоҳга Табризга бориб, то Соҳибқирон қадамлари етгунча вазиятни билиб туришни топширди ва Амир Мизроб Жокуни қақиртириб, зудлик билан черик йиғишга фармон берди.

II

Замонанинг катта воқеалари юз берганда, одатда адо этилай деб турган бошқа кичиклари четга сурилади, кўзланган ниятлар ниятлигича қолади, қурилмоқчи бино қурилмайди, йўллар солинмайди, ниҳоллар экилмайди, айтилмоқчи қўшиқ айтилмайди... Барини ўша “катта воқеа” бамисли аждаҳо янглиғ ўз домига тортиб кетади... Шунда олам ҳодисалари бир-бири билан узвий боғлиқ экани, лекин уни инсон боласи дабдурустан англаб ета олмаслиги, устига устак, у ҳодисаларни ажратиб юбориш, тарихий ҳалқа, силсиладан юлиб олиб ташлаш, улардан қутилиш мумкин эмаслиги равшанлашади.

Чунончи, Мозандарон ўрмонларида бир дарахт қуриса, айна шу пайтда Боғи Чинорда бир ниҳол ўтқазилади. Улар орасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқдай туюлади. Кимдир Бағдодда нохуш фикрлар тўрига ўралса, унинг шабадаси, албатта Самарқандда сезилади... Ҳиндикуш тоғларида чўққидан бир тош юмаласа, ундан олислардаги Ургут тоғларида садо беради, аммо уни одам боласи эшитмайди, бу ерда ҳам гўё боғлиқлик йўқдек. Осмоннинг кунботиш томонида бир юлдуз жанубга қараб учса, шарқда ҳалигача кўзлар илғамаган янгиси порлаб кўринади. Бошқача айтганда, олам – сув тўла коса, косадаги сув бир ҳимо билан чайқалса, лимиллаб тубидан теппасигача бус-бутун ҳаракатга келади. Ичида бир четда нимадир бесаранжом бўлса, у безовталик барчасига бирдек татийди.

Олам шундоқ: тоғлар, ўрмонлар, чўллар, денгизлар, дарёлар, юртлар, шаҳарлар, қалъалар, боғлар, ҳодисалар, урушлар, исёнлар, разилликлар, хиёнатлар, фароғатлар, машаққатлар, муҳаббатлар, нафратлар, орзулар, армонлар тўлиб-тошган, Еру Осмон орасига жойлаштирилган баҳайбат коса... Одамнинг гоҳида сабр косаси тўлганидек, олам ҳам ўз “коса”сидан тошиб туради. Бунинг алломалар дарахтнинг учи бежиз қимирламаслиги, шамолу булутларнинг бекордан бекор учиб-елмаслиги, ёмғирнинг бир томчиси ҳам ўз-ўзидан ерга тушмаслиги, ҳатто хаснинг осмонларда бе-сабаб бўлмаслигини мисолга келтириб, оламнинг яхлитлиги, уйғунлиги, бир вужуддай сарафроз, тугал яратилганлигига йўядилар. Улар ҳақ. Илохий сабаблар бир-бирига қўл бериб, боғланмас экан, воқеалар юз бермайди. Инсон зоти эса не-не асрлар, замон-

лар ўтибдирки, ҳали ҳануз ўзини даражаи камолга етказиш каби қутлуғ ташвишни унутиб, асли мукамал барпо этилган баркамол, уйғун оламни авайлаб-эъзозлаш ўрнига, уни ўз наздида яна ҳам қусурсиз хилқатга айлантираман, деган одатини тарк этолмай келади...

Султониядаги нохуш воқеалар нафақат Самарқанд, балки бутун салтанат осойиш-талигига путур етказди.

Амир Темур эшитиб худди қутилмаганда орқадан қаттиқ мушт еган одам ҳолига тушди. Кўнгилга қаттиқ ботадиган жойи, муштни биронта ашаддий душмани эмас, балки, ўз боласи, пушти камаридан бўлган, бағридан ситилиб чиққан жигарпораси урган эди! Ҳали Соҳибқирон оқибат кўргизмади, кўрнамакликка борди, деб тани бўлак, қони бошқа тутинган ўғил Тўхтамишхондан ўпка-гина қилиб юрибди! Бу ўзининг боланг-ку! Ҳеч ақлга сиғмайди! Маликалар олдида, худонинг олдида ўғлини ёқлашни истарди, бироқ унинг нохуш кирдикорлари бунга йўл бермасди. Айниқса, маҳди улё Сарой-мулкхоним, келини Хонзода хоним, қизи Султон Бахт бегимлардан хижолат чекиши, уялиши оғир ботади. Икки йил олдин Султон Бахт бегим айнан Мироншоҳ Мирзо табиатидаги ғалати ҳолатлардан сўз очганда, Соҳибқирон негадир эътибор бермаганди. “Чўрининг боласи-да!...” – деб юборди аччиқ устида ўзига ўзи... Канизаклардан кўрган фарзандлари ҳақида ҳеч қачон бундай демаганди, биринчи марта оғзидан чиқиб кетди. Лекин бу сўзлар унинг ғуссасини тарқатишдан ожиз эди.

“Ўзимни қўлга олай... Ортиқча қаҳру ғазабга майл кўргизиш – душман тегирмонига сув қуйишдай гапдур, – хаёлидан кечирди Соҳибқирон. – Бари Оллоҳнинг иродаси. Сабр этмоқ керак. Шижоат – бир соатлик сабрдур. Сабр... Индамасдан ўз ишингни адо эт...”

– Ўз вужудимиздаги иллатни даволамай туриб, бошқа ниятларни адо этиш мумкин эмас... – деди бирдан биров сўрамаса ҳам Соҳибқирон пири муршид билан Муҳаммад Чуроға додхоҳга. – Уни кесиб олиб ташлай десанг, жонинг оғрийди... На чора?..

– Оре, рост... Фасоддан фориғ бўлмак энг биринчи вазифа... – қўллаб-қувватлади Мир Саййид Барака, кейин кўшиб қўйди: – Сиёсат лозимдур...

– Хитой юриши ортга суриладурму, Амир Соҳибқирон? – сабрсизлик билан сўради Муҳаммад Чуроға додхоҳ.

Амир Темур унга қаради. Додхоҳ Соҳибқирон кўзларида ифодалаш мушкул изтироб кўрди.

– Суриладур, Мамат, ҳа, суриладур... – Соҳибқирон ўйланганча давом этди. – Афсуски, суриладур... Агар ҳозир Хитойга кетиб қолсак, бир фойда, икки зиёнга эга бўлғойбиз. Ғанимларнинг куни туғади. Бари уясидан бошини чиқаролмай ётган илондай пойлаб туришибди. Миср султони, Ироқ пошшоси Султон Аҳмад жалойир, Қора Юсуф, Йилдирим Боязид, жаъми ёвларимиз бирлашишиб, йўқлигимиздан фойдаланиб, юртимизни босғайлар, талон-торож қилғайлар. Мусулмонлар ҳоли харобликқа юз бурғай. У ҳолда Чин-Мочиндаги музаффариятимиз ҳам татимай қоладур. Эрон сори юришимизда икки фойда, бир зиён бордур... Хитой ҳамиша ёнимизда, қачон борсак борабергайбиз... Оллоҳнинг белгилаган кунида...

Муҳаммад Чуроға додхоҳ Соҳибқироннинг неча йиллардан бери ўйлаб келаётган Хитой юришини яна кейинга қолдиришидан унинг чорасиз аҳволга тушганини, Хуросон томонларга бормаи иложи йўқлигини англади-ю эти жунжикиб кетди.

Улар улкан қўшинни кўриқдан ўтказгани барча саркардалар, беклар, ўнбоши, юзбошилар йиғилган, лашкаргоҳ қилиб белгиланган, сипоҳнинг беададлигидан қайнаб-тошган Конирилга боришаркан, рўбарўда ўланзор яққол кўринадиган Кўҳак тепалигида тўхтадилар. Амир Темур шу ердан туриб бепоён Конирилга боқиб завқланишни ёқтирарди. У узоқларга тикилиб қолди. Пири муршид ҳам, додхоҳ ҳам йўл-йўлакай Соҳибқирон сўзларини тинглар эканлар, барибир, Эрон томонларга отланишнинг асосий сабаби, диёнатсиз фарзанднинг қилмишлари билан боғлиқдур, деган фикрда эдилар. Амир Темур гўё уларнинг ўйларини фаҳмлаб, йўқ, сизлар айтганчалик эмас, Эронга юришининг сабаби бошқа ёқда дегандек, ўзини оқлагандек бундай деди:

– Арзинжондан чопар Тахуртанбек номасини етказди: Йилдирим Боязид ҳали ҳануз Кемох қалъасини тортиб олмоқ иддаосидан кечмайдур эрмиш. Ана бостириб борадурман, мана бостириб борадурман, деб таҳдидлар солармиш. Амир Қора Юсуф билан Султон Аҳмад жалойирлар фисқу фасодни кўпайтириб, усмонлилар пойтахти Бурсага бориб султон саройида ётиб олибдурлар... Ширвондан Шайх Иброҳим юборғон хабар ҳам кўнгилсиз: кейинги пайтларда гуржи ва арман лашкарларининг мусулмонларга етказаетғон озорлари ҳаддан ошиб бораётғон экан. Жим қараб туришга ғайрат-

шижоатимиз, номусимиз чидайдурму?..

Ҳеч ким сўз қўшмади.

Соҳибқирон Кониғилда лашкарни кўриқдан ўтказди, фавжларни синчиклаб текшириб чиқди, навкарларга қурол-яроғ, ўқ-ёй, совут хусусида саволлар берди, муфассалдаги⁷ аскарларни таъминлаган тавочилар елкаларига заррин чопонлар ёптирди. Кўнгли равшан тортди-ю шу ернинг ўзида машварат чақиртирди.

– Дийдамизнинг нури кўнглимизнинг сурури валиаҳд шаҳзода Муҳаммад Султонни Туронзамин забти учун Самарқандга қўйдуқ, токи мамлакатни бошқарсун, сарҳадларни ҳамиша назардан қочирмасун, – деди Соҳибқирон. – Айрим амирларда, ашроф-ақобирда ўзбошимчалик кайфиятларини сезса, қаттиқ бўлсун; албатта тафтиш этиб, ундан кейингина аёвсиз жазосини берсун! Амир Сайфиддин неқўз, Худойдод Ҳусайний ва мўғул сарҳадида шаҳзодага ҳамроҳлик қилғон ўзга донгдор бекларни ҳам пойтахтда қолдирғайбиз.

– Қуллуқ, валинеъмат Соҳибқирон ҳазратлари! – қўл қовуштирди Муҳаммад Султон. Номлари айтилган амирлар ҳам ўринларидан туриб таъзим бажо келтирдилар.

Машриқ ўрнига қутилмаганда мағрибга бориш хабарини эшитиб, ўз хаёлларида қурган режалари кейинга қолганидан маъюс тортган амирлару саркардаларга Амир Темур худди юпатгандай деди:

– Сафаримиз узоқ чўзиладурғонга ўхшайдир. Гарданкашларни итоатга келтириб, юртларга дориломонлик индириш осон иш эрмас... Ун бешдан ортиқ юрт бор. Мамат! Назрат этгинки, хазинадан бутун аскарларга, амирлару баҳодирларга, лашкарбошиларга бир йўла етти йиллик маош, улуфа-ҳақ тарқатсунлар! Барчасининг киссалари-ю касалари тўла бўлсун!

– Оллоҳ, Ватан ва подшоҳ учун! – қичқирди Соҳибқирон ниятини ҳаммадан ҳам кўра теранроқ анлаган Амир Сайфиддин неқўз.

– Оллоҳ, Ватан ва подшоҳ учун! – сас берди Муҳаммад Жалд ортада қолишни истамай.

– Оллоҳ, Ватан ва подшоҳ учун!!! – амирлару аскарлар ҳайқириғидан бутун Кониғил ўтлоғи ларзага келди.

– Суюкли набирамиз амирзода Искандар ибн Умаршайх Андижонга ҳоким этиб тайинлансун! Беш минг аскарга улуфа тақсимлансун, нуфузли беклардан қўшиб берилсун! Ардоқли набирамиз Рустам ибн Умаршайх Шерозга бориб оғаси Пир Муҳаммад билан бирга тезликда Бағдодга етиб келсунлар! Шоҳрух Мирзога киши юборилсун, токи ул лашкарини шайлаб Райда бизни кутиб турсун, иншооллоҳ, ўша ерда кўришажакбиз.

– Фармонларига тайёрмиз!

– Бош устига!

– Умрлари узоқ бўлсун, Соҳибқирон ҳазратлари! – деган сўзлар янгради.

Султон Ҳусайн Мирзо билан амирзода Халил Султонлар четроқда тиз чўкишганди. Султон Ҳусайн Мирзо, менга ҳам бирон вилоят ҳокимлиги тақдим этилса керак, деган умидда эди, аммо унинг номи ҳеч қаерда эсланмади. Ҳатто ундан кичик Искандар Мирзога ҳам Андижон ҳокимлиги раво кўрилди, унга эса йўқ. “Ҳамма нарса суюкли, ардоқли набираларга... Фақат биз суюкли эмасмиз...” – деб қўйди ичида қаттиқ гижиниб. Пешонаси ортиқ дўнграйиб кетгандай туюлди. Туришар экан, Халил Султонга шивирлади:

– Улуғ бобомиз ҳам қариябдилар-да... Хитой, Хитой, деб гапириб, ҳол-жонимизга қўймайдурлар эди. Аммо энди, ҳамма Чинмочинга отланай деб турганда, Эронга юриш керак эмиш! Мана, икки йил олдин “Хитой, Хитой” деб юриб, шартта Ҳиндистонга кетилганди. Одамнинг мияси ҳам ёш ўтган сари суюлиб кетадурму дейман. Бир сўзда туриш керак-да...

– Ундоғ демасунлар, оғажон! Эшитиб қолишмасун тагин? – Юраги шув этган Халил Султон у ёқ-бу ёққа қараб қўйди. – Қўрқмайсизму?..

– Қўрқиб ўтирмаймен!.. – деди Султон Ҳусайн Мирзо амирзодага тик қараб. Бу пайт улар одамлардан холи ерга чиқишганди. – Салтанат тузукларида ўқиғондим, набираларнинг ҳар қайсиси уч мингдан олти минггача улуфа олиб, бир вилоятга эгалик қилсун, дейилғон. Қани у улуфа? Қани вилоят?.. Лекин ҳаммага бор, фақат сиз билан менга йўқ, холос! Тагин, куч – адолатда эмиш!

⁷ Муфассал – рўйхат, ҳисоб маъносида.

– Ҳай-ҳай, ундоғ демангиз, оғажон! Бизга ҳам тегиб қолар... Тегирмон навбати билан ахир... – деди Халил Султон.

Машваратдан чиққанлардан айримлари шаҳарга йўл олишган, бошқалари бир киши, икки киши бўлишиб чекка-чеккада туришар, машваратни муҳокама қилишар, баҳслашишар эди. Конибилнинг кунчиқиш томонидан, йироқлардан улкан қўшиннинг машқлар ўтказаяётгани сезилиб турарди.

– Бундоғ тегирмоннинг тошини синдирмак лозим, амирзодам!.. – Султон Ҳусайн Мирзонинг овози зуғумли чиқди. Унинг ирғиб чиққан кўзларида ғазаб учкунлари чақнарди.

Атрофда ҳеч ким йўқлигидан мамнун Халил Султон жунбишга келган Султон Ҳусайн Мирзони тезроқ олиб кетиш кераклигини англади. Йўқ эса, бу гапларни биронтаси эшитиб қолиши мумкин.

– Кетдик, амирзодам!

Тоға-жиянлар кетишаркан, Султон Ҳусайн Мирзо ўзича нималардир деб, ғудраниб борарди.

Тўққизинчи боб

I

Турон қўшинининг байроқлари балқиб Эрон тарафга юзланганда ёзнинг охирлари эди. Бутун салтанат жунбишга келди. Конибилда турган лашкар бўрондай қўзғолишга шай, амирзодалар, беклар ҳаракатда, тавочилар ғизиллаб шаҳарнинг у ёғидан бу ёғига чопади, ундан Кўксаройга киради, Конибилга ўтади... Ҳамма дунёнинг қаеригадир, кимлар биландир савашлар қуришга отланган, ҳеч қадами кесилмаган лашкарнинг кўп ўтмай музаффарият ила суронлар солиб пойтахтга қайтиб келишига ишонади.

Ҳарам аҳли ўртасида қуръа ташлаганларида Соҳибқиронга ҳамроҳлик қилиш маликаларнинг кўзини куйдириб, йигирма икки ёшли соҳибжамол Тўкал хоним чекига тушди. Нафсиламирини айтганда, Амир Темурнинг ўзи ҳам ичида худодан шуни тилангани, дилтортар, ҳумо шуқуҳли бону, Валлода янглиғ нозанин, офтоб виқорли маликани беҳад ардоқларди. Гўзал кийинган, қувонганидан яна ҳам ҳусни камолга етган нозик адо Тўкал хоним маофага қандай чиқиб оларкинман, деган хаёлда оҳиста юриб келарди. Соҳибқирон буни пайқади ва ҳаммани ҳайрон қолдириб, туя олдига келиб чап тиззасини буқди-да, маликага буюрди:

– Қани, тиззамга оёқларини қўйсунлар-чи!

Амир Темурнинг хатти-ҳаракати жуда ярашимли, чиройли чиқди.

– Ҳазратим... мен ўзим... – каловланди атрофдагилардан хижолат Тўкал хоним кўзлари ёниб. – Тиззаларига озор етадур...

– Қўйингиз, қўйингиз, маликам! – яқинлашди Сароймулкхоним ҳам ундаб. Катта малика биларди, ҳазрат ўз хотинларининг бировга муҳтож бўлишини, бегона ҳимматига кўз тикишини истамасди, шу сабабдан ҳаммиша ёрдамга шай турарди. Катта малика бир пайтлар ўзи ҳам мана шундай Соҳибқироннинг тиззасига кўп марта чиққанини эслади.

Тўкал хоним тортинар, бошқалар олдида уялар, аммо ўзини осмонда сезарди. “Чиқсунлар! Чиқсунлар!” сўзларини эшитгач, заррин кавушини ечиб қўлига олди-да, нозиккина оёқларини Амир Темур тиззасига оҳиста қўйиб маофага жойлашиб олди...

Воқеани кузатиб турган маликалар, хос кишилар Соҳибқироннинг меҳрибончилиги, тантилиги, назокатига қойил қолишди. Ҳар бир малика ўзича, қачонлардир шундай шараф топганини эслаб кўнгли ширин орзиқарди.

Соҳибқирон Самарқанддаёқ Султония йўлидан Табриз орқали Озарбайжоннинг Қорабоғига боришни ва қишлоғини ўша ерда овбоп дараларда шикорлар солиб ўтказишни кўнглига туғиб қўйганди.

Хонзода хоним билан кўришгандан кейин, Амир Темур Мироншоҳ Мирзо ҳақида гўёки ҳеч нарса юз бермагандек оғиз очмади, ҳеч ким, пири муршид билан Амир Сайфиддин неқўзлар у ёқда турсин, ҳатто маҳди улё Сароймулкхоним ҳам журъат этиб бу ҳақда сўролмади. Аммо Шоҳрух Мирзога нома битганда, босиқ феълли жияни, Мироншоҳ Мирзо билан яхшигина ош-қатиқ Амир Сулаймоншоҳни Табризга юборишни ва унинг вазият ҳавосини олиб, бебошвоқ амирзодани бир мучасига тегмай Соҳибқирон ҳузурига келтиришини тайинлади

Соҳибқирон Райдан кейин бир хушманзара водийга етганда Амир Сулаймоншоҳнинг Мироншоҳ Мирзо билан Табриздан келганини айтдилар. Амир Темур Мир Саййид Барака иккиси кенг сайхонлик ўртасида тикланган кўчма масжидда пешин намозини адо этиб, шоҳчодирга эндигина кириб тургандилар.

...Етмишни қоралаб бораётган пири муршид сафар ҳаракатларини кўриб, негадир Самарқандда қолгиси келмади:

– Амир Соҳибқирон, – деди ўйланганча у. – Етти йиллик яроғни ҳозирладилар. Етти йил... Йўллари, илоҳо, очиқ ва донғил бўлсун! Бизларни ҳамсафар айласунлар, демакчийдим...

– Узоқ йўллар машаққатларидан қийналиб қолмасмукинлар? Андхойда фарзандлар олдида турсалар, ўзларини уринтирмасалар мақбулмиди, дейман...

– Оре, рост. Йўл узоқ... Аммо кўнгил яқин. Ёнингизда юрсак, машаққатлар бизга чикора! Етти йилда соғиниб ҳам қоламиз-да. Кўргимиз келса, не чора топгаймиз, Амир Соҳибқирон? Бу ёғига қанча умримиз бор, Оллоҳга аён. Дам ғанимат... Муборак рикобларига бизни ҳамроҳ айласунлар. Ёнингизда ўзимизни уринтириб юрмак бизга саодатдур.

Амир Темур дастор салласи печи чап елкасига тушган пирининг маъюс ва умидвор кўзларига меҳрибонларча тикилди. Мир Саййид Бараканинг чеҳраси ой каби нуроний эди. Соҳибқирон пирининг сўзларини рад этишга сабаб тополмади. Худо боришни пири муршиднинг кўнглига солган экан, иншооллоҳ, бу яхшилиқкадур. Узи ҳам таклиф этмоқчийди, бироқ кейинги пайтларда пирнинг кам-кам бетобланадиган одат чиқарганидан истиҳола қилиб турганди, холос.

– Бағоят хушнуд этдилар, пирим...

– Йўқ, балки илтижомизни қабул айлаб, бизнинг хоксор бошимизни кўкка еткурдилар, Амир Соҳибқирон!..

...Амир Сулаймоншоҳлар хабарини эшитганда, Соҳибқирон Пир Муҳаммад ибн Умаршайхнинг совға-салому тансуқотлар билан келган навқаридан Шероздаги вазиятни сўраб турар, пешкашлар рўйхатини кўздан кечирарди. Гарчи интиқ эса-да, мулозимни ҳайрон қолдириб, деди:

– Бугун Мироншоҳ Мирзога кўриниш бергим йўқ!

Шу кеча Амир Темур ҳар хил хаёллар оғушида безовталаниб чиқди. Қандай чора топмоғи лозим энди? Изтироб чекиб ўлтиришдан не ҳаён? Ақлдан мосуво бадфеъл ўғилдан не талаб? Унга насиҳат айламақдан не манфаат? Ўттиздан ўтганда ҳам дунёнинг нималигини, Оллоҳ таоло уни не сабабдан яратганини, борлиқ оламда қандай ишлар юз бераётганини англамаган, шукрни унутган нодон фарзандга, ақли кириб қолар дея, оғиз оғритиб гап сўқмоқ инсофданму?.. Донишмандлар бу ёшга етганларида, энди кексалик даштига яқин қолди, охиратни ўйлай, дер эканлар.

Бўйдор, семиздан келган Мироншоҳ Мирзо, қадамим етиши биланоқ Соҳибқирон ҳузурига таклиф этиламан, мени кутяптилар, деб ўйларди. Аммо кутилмаганда чопиб келаётган, тўсиққа учраган отдай жойида тайсаллаб қолди, билиб туриб ўзини қафасга солган йўлбарсга ўхшаб кетди. Ҳеч кун кеч бўлмайти, нима қилишини билмайти. Бу ерда жўяли бир юмуши йўқдай ўзини ортиқча сезади. Одамлар ҳам у билан қовоғини уюб гаплашишади, саломга алиқ олишдан нарига ўтишмайди. Булар етмагандай, эски касали кўзиб, бўғинлари зирқираб оғриб, уни беҳузур эта бошлади.

Шу палла зийрак Амир Сулаймоншоҳ водийни айланиб келишга таклиф этиб, амирзода жонига оро кирди. Икки амир от бошини буриб, кўкка бўй чўзиб турган тоғлар тарафга – водий ичкарасига қараб кетдилар.

Амир Сулаймоншоҳ Мироншоҳ Мирзога Табриздаёқ Соҳибқиронга яхши пешкашлар тортишни маслаҳат берди, совға-саломлар ҳам гуноҳни юмшатади, деб уқтирди. Аммо Мироншоҳ Мирзога, сен ундай қилибдурсен, бундай қилибдурсен, бу ишинг мақбул эрмас, бу сенга ярашмагай, қабилдаги сўзлардан сира оғиз очмади. Чунки димоғига халал етган амирзоданинг жазаваси тутиб қолиши мумкин. Унинг тутуми эндигина қангшарига мушт еб, бироз гангиган одамни эслатар, баъзан гаплари алмашиб кетарди.

– Бандасида хато бўлади-да! – деди бепарво Мироншоҳ Мирзо ўз-ўзини овутгандек. – Кимда йўқ экан ўзи? Фақат Оллоҳда хато йўқ, холос... Барини тузатамиз... Нима, қўлимиздан келмайдирму? Ҳаммада хато бор...

Амир Сулаймоншоҳ амирзодага тикилди:

– Бор... бор...

Мироншоҳ Мирзо ўйга ботганча индамай қолди. Улар от бошини ўз ҳолига қўйиб борардилар. Қулзум денгизи томондан кишига ҳузур бағишлайдиган шабада ҳам не-гадир эсмас, ҳаво дим эди.

– Амир Соҳибқирон ҳузурларига кирганда лузумсиз сўзларни айтишдан тийилмоқ керак. Ана энди келдик мақсудга! – деди Амир Сулаймоншоҳ амирзоданинг яхши кўрган сўзларини ўзига кесатгандай эслатиб. – Иложи топилса, оғиз тикиб қўйилсун! Борми иложи? Айб биздан ўтди, гуноҳимиз бўйнимизда, дегандай индамай бош эгиб турилсун. Айбини англаган – авлиё эмиш. Валинеъмат Соҳибқирон нима десалар бизга раводир, дея қўл қовуштириш энг мақбул йўлдир. Йўқ эса, худо сақласун, қаттиқ жазо буюриб юборишлари мумкин!

– Келишни истамагондим ўзи. Сиз қўймадингиз... – деди маъюс Мироншоҳ Мирзо. – Шайтон ақлимни ўғирлади. Дунёсидан ҳам тўйғонмен. Юзма-юз бўлишдан ҳайкамен... Келишни истамагондим...

– Ие! Келмасдан нима чорангиз бор экан? Осмоннинг тагидан чиқиб кетасизму бирон ёққа? Шундоғ жой борму? Чиқиб кетсангиз ҳам жон сақлармукинсиз?... Соҳибқироннинг қўллари узун, не-не бўйни йўғон подшолар унинг чангалидан қутула олмаганлар! – Амир Сулаймоншоҳнинг титраб турган амирзодага қараб раҳми келди. – Ҳали ҳам тушунмайсиз, шекилли. Худди икки-учта ҳўкизни қўшиб хўптир ҳайдаётганига хурсанд болага ўхшайсиз, қамчи ўйнатишни биласиз, аммо хирмонга дон тушяптими йўқми, у ёғи билан ишингиз йўқ. Шунчалар ҳам бепарволикка (“эси йўқ”, дейишига оз қолди!) борадиму одам деган! Аввалдан ўйлаш керак эди, амирзодам! Бир ишга киришишдан олдин чиқишни ўйлаб қўй, дейдилар Амир Соҳибқирон...

– Гуноҳимни сўраб бергайлар, амир жаноблари... – ёлворди хийла попуги пасайган Мироншоҳ Мирзо.

– Табриздаёқ айтганман, ўзим сизни кафилликка оламан, деб! Сўзни шундан бошлаганман. Аҳдимда тураман! Фақат чизган чизигимдан чиқмайсиз. Бир сир бор...

– Хўп, розимен...

– Бир нарсани ўйлаб қўйдим... – Амир Сулаймоншоҳ амирзодага маъноли тикилди.

– Ўзим айтаман...

Мироншоҳ Мирзонинг кўзларида умид учқунлари чақнади.

Эрталаб Амир Сулаймоншоҳ Ҳумоюн ўрдуга йўналди. Унинг ёнида бошига қоп ташланган, қўллари орқасига боғланган, бўйнига қиличи осиглиқ кимдир келарди. Кўрганлар дабдурустдан уни Ҳулоқухон тахтининг соҳиби Мироншоҳ Мирзо эканини билмадилар. Кечаги бошга кўндирилган тож ҳам, шоҳона кийимлар ҳам, чап ёнга намойишкорона осилган исфаҳоний қилич ҳам бугун йўқ эди. Ҳамма, бу бечора ким экан, жуда гуноҳи оғир экан-да, шундай ҳолга тушибди, дегандай ачиниб қарарди.

– Келсунлар, келсунлар, амир жаноблари! – жилмайишга тиришди Муҳаммад Чуроға додхоҳ шоҳчодир олдида Амир Сулаймоншоҳни қаршиларкан. Фикрлари гоҳ-гоҳда ўзгариб турадиган сабрсиз бу амирни додхоҳ азалдан унча хушламасди.

– Қани, юрсунлар!

Улар ичкарига қадам қўйдилар. Кўксарой кўринишхонасидай катта шоҳчодир тўрисида, тахтада Амир Темур кўр тўккан, ўнг томонида Ҳиротдан етиб келган Шоҳрух Мирзо, чап томонида пири муршид Мир Сайид Барака, қуйироқда амир ул-умаро Жаҳоншоҳ ибн Жоку чордона қуриб ўлтиришарди. Амир Сулаймоншоҳ шитоб бориб Соҳибқироннинг зар ҳошияли оқ авра тўни пешини ўпиб тавоф этди. Мироншоҳ Мирзо ҳам шундай қилмоқчи эди, худди нохуш нарсадан ўзини тортгандай Амир Темур:

– Яқинлашмасун! – деди кескин оҳангда. Амирзода саросимада турган жойида туриб қолди. Амир Сулаймоншоҳ гуноҳкор амирзоданинг қўлидан ушларкан, Соҳибқироннинг ҳали ҳам қаҳру ғазабдан тушмаганини фаҳмлади ва вазият тизгинини қўлга олишга тиришди.

– Фармонингизга биноан Табризга бордик, Амир Соҳибқирон. Аҳволни кўрдик... сўрдик... Амирзодамнинг юмушлари чоғир нўш этиш, нард ўйнашдангина иборат эмиш. Найнинг навосига маҳлиё, чилдирманинг гижбанг-гижбангига ошуфта...

Амир Сулаймоншоҳ хийла гапирди.

“Наҳотки жигарбандим, бағримдан отилиб чиққоним шундай хароб аҳволга тушиб, падари бузрукворини шарманда-ю шармисор этса? Тил уқмас ёв, деб шуни айтадилар. Ҳа, энг ёмон душманларинг ўзининг болаларинг экан! Ўзингдан чиққан балога, қайга борасен давога! Ҳали дунёга келтурғонинг учун жавоб ҳам беражаксен, дашном ҳам ейсан! – аламли деди ичида Амир Темур ўзига-ўзи. – Яхшики, бошига қоп

ташлаб олибди (ношукр юзини яширибди!), шу ҳолнинг ўзи кўп нарсани англатадур. Бу, гуноҳим кўп, агар ўлдирсангиз, ёнингиздан қилич қидириб юрманг, бўйнимдаги қилични олиб, бошимни кесиб ташланг (нопок қилични тутишдан худо сақласун!), кафан топамен деб уринманг, шу қопга солиб кўмиб юбораверинг, чунки кафанга ҳам арзимаймен, деганидур...”

– Бошимиз остонангизга қўйилғондур, Амир Соҳибқирон! – қўлларини кўксига қўйди сўзини тугатаркан Амир Сулаймоншоҳ. – Амирзодам кафиллигини ўз гарданамга олсам, дегандим... Гуноҳидан ўтишларини сўрардим...

“Унинг қилмиши оғир, нохуш қадамлари қатлга тортиб турибдур... Жазоси берилмоғи лозим! – хаёл суришда давом этди Амир Темури. – Лекин... Соҳибқирон наҳотки теурийлар сулоласида фарзандқушликни ўзи бошлаб берса? Йўқ... ғазабнинг бир лўқмасини юта билиш марднинг фазилатидур...”

Сукунат чўқди.

– Жуда ҳам чиройли гапирмағон эрсанг-да, узук-юлуқ сўзларингнинг чинлиги гапинга ҳос бўлди. Сўзингни гўзал қилди... – истар-истамас деди Амир Темури. Унга бу нохуш воқеанинг ирганч қатларини очиш, кўнгилни хира қиладиган тафсилотларини бир-бир сўраб ўтириш қаттиқ малол келаётгани, умуман ёқимсиз мулоқотни тезроқ тугатишни истаётгани кўриниб турарди.

Амир Сулаймоншоҳ чап қўли билан соқол учини эзғилаётган Соҳибқироннинг пешонасида тириш кўрди.

– Қуллуқ, қуллуқ! – таъзим айлади у.

– Шафқат қилингиз, Амир Соҳибқирон! – гўё хумдан эшитилгандай овозда ёлворди Мироншоҳ Мирзо...

Мироншоҳ Мирзо бирдан, кечагина Хулоқухон тахтининг соҳиби бўлган амирзода билан шундоқ яқин, рўпарада турган Турон султони, падари бузруквори ораси ниҳоятда узоқ эканини ич-ичидан ҳис этди! У ерда, ернинг ҳам бир чуқурига ботган, Соҳибқирон эса, эҳ-ҳе, ҳув юксакларда, осмони фалақдалар...

– Кечиримлилик – улўф фазилат... – деб қўйди шу пайт пири муршид оҳиста.

Бошқа ҳеч ким ҳеч нарса демади.

– Ўтнинг иши қовурмоқ, елнинг иши совурмоқ, дейдилар. Кечиримлилик – улўф фазилат, пирим, ҳақ гапни айтдилар. Лекин... фазилатлар суъиистеъмом қилинса қусурга айланадур. Ҳа, ҳар кимдан имкони кўтарадурғон даражада талаб этмоқ жоиз... Амирзодадан ортиқча нарсаларга умидвор бўлиббиз. Янтоқ ўзини боғ билибди, қамғоқ ўзини тоғ...

Амир Темури амирзодага, раҳму шафқатга нолойқсен, дегандай ҳеч илтифот кўргизмади, саломига алик олмади, бирон нарса демади. Мироншоҳ Мирзо, падари бузрукворининг овозини кўтариб дашномлар беришини, қаттиқ койиб ташлаб иззалар қилишини, аччиқ-аччиқ сўзларини эшитишни жуда-жуда истарди.

Пири муршид Мир Саййид Барака Соҳибқирон кўзларининг жияклари қизарганини илғади. “Мижжа қоқмабдилар...” – хаёлидан кечирди у. Оҳ, ўз фарзандингни жазолаш қанчалар оғир! Холос икки фарзанди бор, бири, тагин каттаси, шундоғ адабсизликлар йўлини тутиб турса? Ноқобил фарзанднинг тутуми кечирарли эрмас... Борди-ю ўлимга буюрсалар, дарҳол пайғамбарнинг кечиримлилик ҳақидаги ҳадисидан батафсилроқ сўз очиб, амирзодани ҳимояга олишни кўнглига тугиб қўйди. Зинҳор бунга йўл қўйиш мумкинмас!

– Сулаймоншоҳ! – буюрди хотиржам Амир Темури. – Ҳукм бирлан Табризга борилсун, девоний дафтарларни таҳқиқ айлаласунлар, ножўя харж этиб юборилғон девони аълои хоссага тааллуқ салтанат моли ундирилиб, бир чақасигача хазинага тобшурилсун... Салтанатнинг ақчасини ўғирлаш сағир пулини егандан ҳам ёмондур...

Яна сукунат чўқди. Барча ҳали Соҳибқироннинг гапи тугамаганлигини фаҳмларди.

– Ажаб ҳикмат: шамиёнини синдирғон ёмон ҳўкиз ўзига калтак тилар эрмиш. Амирзодани чўби ясоққа еткурсунлар... Уни йўлдан оздурғон машшоқ ноиблар... дорга тортилсун!

Ҳукм қатъий ва кескин эди. Мироншоҳ Мирзо “Оҳ!” деб юборди. Жаҳоншоҳ ибн Жоку бир нарса дейишдан ожиз қолди, Амир Сулаймоншоҳ донг қотди. Мир Саййид Барака чўби ясоқни эшитиб: “Хайрият, амирзодани ўлимга буюрмадилар-ку...” – дея, энгил нафас оларкан, ўзига ўзи дегандек деди:

– Машшоқларда ҳам инсоф йўқ экан-да... Лекин уларни шунга амирзода мажбур этгон бўлсалар не тонг...

Шоҳрух Мирзонинг оғасига ичи ачиб эти увишди. Калтак зарби ҳеч нарса эмас, ле-

кин эл кўзида Амир Темур ўгли, унинг оғаси чўби ясоққа тортилди, деган тавқи ланъатни кўтариб юриш оғир эди.

II

Конирилдаги машваратда Соҳибқирон ўзининг сафарга кетаётганини айтиб, валиахд Муҳаммад Султонга мамлакатни бошқариш жиловини топширди ва шимолий-шарқий сарҳадлардан бохабар бўлиб турсунлар, Жета⁸ни зинҳор назардан қочирмасунлар, деб қаттиқ тайинлади.

– Жета нотинч, тахт талашишлар кучайғон, фитналар авж олғон, – деди Амир Темур. – Ўтмас пичоқ қўл кесар, деганларидай, бу мамлакатдан ҳар нарсани кутиш мумкин. Қамариддин, Анқо Тўра деганларни билурбиз. Кўп марта қўшин тортдик, аммо ҳануз хотиржамликдан йироқдурбиз... Икки йил ўша тарафларда истиқомат этдилар, ҳаволаридан нафас олдилар, ҳаммадан кўра ҳам вазият сизга яхшироқ аён, шаҳзодам...

Соҳибқироннинг “Ҳануз хотиржамликдан йироқдурбиз...” сўзлари шаҳзодани ўйлантириб қўйди, бир жиҳати, қусурига ҳам теғди. Худди, сиздек фарзандларим бўла туриб, ушмундоқ аҳволга тушиб турубдурбиз, деган дашномдай туюлди. Водариф! Дунёнинг ярмини эгаллаган шундай қудратли улуғ салтанат қароқчилар мамлакатини тинчита олмаса! Ҳа, Жета деганича бор экан! Унга дабдурустандан бир фикр келди.

Ҳозир Жетада Хизр Хожохон вафотидан сўнг бошбошдоқлик ҳукмрон, ягона ҳоким йўқ... Юрт пароканда. Бостириб борса, ўша Соҳибқиронни овора қилган бадбахтларнинг бошлаб додини берган, хавф-хатарлар олдини батамом олган бўлармиди. Бобоси эшитиб, набирамнинг ҳам кўлидан иш келибди, деб беҳад қувонарди, албатта. Ахир ҳамма нарсани боболари айтиши, йўл кўрсатиши керакмас, шаҳзоданинг ўзи ҳам ўз фаросати, ақл-идроки билан иш юритсун. Лекин Амир Темурдан ижозат олмай туриб, бундай қадам қўйиш нораводир. Кейин бу тутумни оқлайдиган жўяли сабаб ҳам топиб қўйди: у Хитой сафарига тайёргарлик йўсинида, Ашпарадан хабар олишга боради ва... Мўғулистондаги қулай вазиятни билиб, темирни қизиғида бос қабилда фурсатни бой бермай ўша ёққа от сурган бўлади...

Валиахд Муҳаммад Султон шитобан черик йиғиб йўлга чиқди ва ўн беш кун деганда Туркистон шаҳрига етиб келди. Йўлдаёқ, у ерда қўшин бир оз дам олгач, Ашпарага жўнашни, ўзи қурдирган иморатларни, боғларни, қалъани, ҳарбий истеҳкомларни бир назардан ўтказганда кейин, қалъадаги Худойдод Ҳусайний бошлиқ лашкарни ҳам ёнига олиб Жетага от суришни ўйлаб қўйди.

Худо хоҳласа, Қошғар, Ёркентларга боради, у ердан Учтурфон олис эмас, Хўтанга ҳам бир қадам қолади. У ёғи Хитой пойтахти Хонбалиққа йўл очилади... Бобосининг катта орзуларидан бири Хитойга юриш эди, лекин бу Мироншоҳ Мирзо сабаб, ортга сурилди. Улуғ бобоси Амир Темурнинг ниятини рўёбга чиқариб, Хитойни забт этиб қайтса не ажаб!.. Амир Соҳибқироннинг боришларига ҳам ҳожат қолмасди. Бундан Соҳибқиронгина эмас, балки бутун жаҳон аҳли ҳам ҳайратга чўмарди, албатта.

Шаҳзода ўз фикрларини Амир Аллоҳдодга айтганда, у дарҳол маъқуллаганини билдирди.

Аммо у Туркистонда етти ухлаб ҳам тушига кирмаган бир ҳодиса юз беришини ҳали билмасди. Муҳаммад Султон шаҳар ҳокимининг қуюқ дарахтлар билан ўралган сўлим ҳовлисига жойлашди. Шаҳарга кираркан, даставвал эндигина қад ростлаган Шайх Хожа Аҳмад Яссавий мақбараси зиёратига ошиқди, мутасаддилардан қандай етишмовчиликлар борлигини, хусусан, мазорнинг вақфини сўраб-суриштирди. Соҳибқирон уқтиргандилар, Ашпарада яшаган пайтларида ҳам тез-тез киши юбориб, мақбара қурилишидан хабар олдирарди. Муҳаммад Султон оқ тошдан ясалган шайх қабри бошида тиз чўкиб қуръон тиловат қилди:

– Эронга юришларида валинеъмат Соҳибқирон Амир Темур Кўрагонга зафарлар ёр бўлсун! Жета сафаридан кўнгилларимизни хушнуд эт! Парвардигор, ўзинг мадад бер, ўз паноҳингда асра! Пиримнинг руҳлари қўллаб-қувватласун, илоҳо! Оллоҳу акбар! – дея юзларига фотиҳа тортди.

Шу куни кечгача етим-есирлар, фақиру мискинларга хайру садақалар улашди... Кайфият аъло, кўнгил хотиржам, бир тутам ҳам булут йўқ мовий осмон сингари мусаффо...

⁸ Мўғулистоннинг бошқа номи, луғавий маъноси – қароқчи.

Шаҳзода кейинги ҳафтада Ашпарага, кейин Мўғулистон томонларга отланиш ҳақида фармон берди.

Бироқ уч кун ўтар-ўтмас Искандар Мирзодан элчи келганини айтдилар.

“Андижонда тинчликмикан? Қандай зарурият туғилдики, элчи шунча олис йўлдан ҳатто Туркистонга қидириб келибдур? Ёки Соҳибқироннинг Хуросонга кетгонларини билиб, Қамариддиннинг тиниб-тинчимагон валадлари босқин уюштирдиму?.. Маккор Қамариддин билан ҳам алоҳида ҳисоб-китоб қилмоқ керак, у Турон салтанатига бисёр заҳматлар етказди. Самарқанддан чиқишда Искандар Мирзога чопар йўллаб, Жетага кетаётганини, юртга назар солиб туришни тайинлағонди-я...” – хаёлидан кечирди ташвишланган шаҳзода. Унинг зеҳни хит бўлиб, калласига жўяли бир фикр келмади. Элчи билан бирга тўққиз мўғул гўзали ва тўққиз саман от юборилганини эшитганида, таажжуби бадтар ортди. Ажабо, мўғул қизларини қайдан олган экан?

Шаҳзода дарҳол элчини ҳузурига чақиртирди.

– Кимдурсен, эй элчи? – сўради жиддий тарзда Муҳаммад Султон останада таъзимда турган, жигарранг чакмонга ўралган тўладан келган кўсасоқол, биткўз одамга қараб.

– Ассалому алайкум, жаҳон шаҳзодаси ҳазратлари! Искандар Мирзо жанобларининг навқаридурман, Амир Тармочуқман... Ҳузурингизга юборишларини хошамдан ўзим тилаб олдим. Шавкату шуҳратингизни эшитганман, сизни зиёрат этишни кўпдан орзулар эрдим. Оллоҳга шукр, савоб ишга қўл уриб, ниятима етиб турибман...

Амир Аллоҳдод куюқ қошларини чимирганча элчига тикилди. “Тўхтамишхоннинг мулозимини-ку! Вожаб! Энди Искандар Мирзо одамига айланиб қолибдимми?..”

У бир пайтлар Амир Тармочуқнинг Амир Мусо, Амир Кайхусравлар қиличини чопганидан хабардор эди, Тўхтамишхон хизматига кирганини эса Ахий Жаббор баҳодирдан эшитганди. Э, сен фалончи экансан-ку, деб сирни очиб юборса, шаҳзода олдида одоб-сизликка йўл қўяди, жиришни бузади, бу мумкин эмас, шу сабабдан тилини тийгани, ўзини ғофилдай кўрсатгани маъқул, деган фикрга келди.

Элчи шаҳзода ҳузурида Амир Аллоҳдодни кўраман, деб ўйламаганди. У бир лаҳза саросимага тушди-ю, дарров ўзини ўнглади, билмаганга олди. Кўп йиллардан бери Олтин Ўрда тарафларда хоқон хизматида керилиб юрган амир, даҳшатли жангни бой бериб Литва ёқларга қочган Тўхтамишхонга эргашишни истамади. Сарой-Беркага ўт қўйилгандан кейин ҳеч ерга сиғмай, юртга қайтишни ўйлаб қолди. Бутун орзулар, афсуски, армонга айланди. Агар юрт бошига келса, Амир Кайхусрав унга Хутталондаги қушлоқлардан бирини ҳадая этмоқчийди. Муҳаммад Мирак Турон салтанати маснадида минганда, вазири аъзам мақомида давру даврон сурмоқчийди... Туронзаминни забт айлагач, Тўхтамишхон бутун Хутталон вилоятини иқто сифатида топширмоққа ваъда берганди. Бари нақд эди. Энди эса унда ҳеч вақо йўқ...

Амир Тармочуқни Хутталонда кўплар танимади, чунки ўттиз йил аввал юртдан чиқиб кетганда озгингина пакана бир ўсмир эди, биладиганларнинг кўпи оламдан ўтибди. Салпал кексалик нуқси уриб қолган, бир оз елкаси чиққан бу одамни танийдиганлар ҳам бор экан, у-буни сўрайвериб чарчатишди. Ҳатто эски душманларидан бири, ўлган илонларнинг бошини кўзгаб, унга очикдан-очик ўлдираман, деб ташланди ҳам. Қочиб қутилди.

Хутталонда ортиқ қолиш мумкин эмас, Самарқанд, Шаҳрисабз, Тошкандларга бориш хатарли, қутилмаганда Ахий Жабборга ўхшаган “эски дўст”лари билан учрашиб қолиши ҳалводай бир гап. Худо сақласин. Борди-ю сен Тўхтамишхон одамисан, деб тутсалар, аллақачонлар, тўрт йил аввал Олтин Ўрда хонидан юз ўгириб кетганини, хоннинг қаердалигини ҳам билмаслигини айтади, тавба-тазарруга бош уради, ялиниб ёлворади... “Қараб туриб бўлама, узоқроққа кетиш керак, – ўйлади у, – четроқ ерларга, ҳеч ким танимайдиган жойларга йўл олиш лозим...”

Искандар Мирзо ўз аъёнлари билан Андижонга келганда Амир Тармочуқ аллақачон шу ерда замонанинг зайли билан эшакни тоға, итни ука деб, фақир киши панада қабилида истикомат қилиб юрарди.

Иттифоқо, бир кун Андижон отабеги чапдаст йигитларни саралаб олиш мақсадида юртга улоқ берди. Барвастандан келган йўғон гавдали, табиатан мард ва кўркмас бу одамни “улоқ жинниси” дейишарди. Амир Тармочуқ кўриб, уни Мўғулистон хони Туғлуқ Темурхоннинг нуфузли амири номдор Баён Темур Беккичikka ўхшатди, негадир кўнгли ёришди. Рост экан.

Атрофни отларини гижинглашиб юрган майдонталаб йигитлар тутиб кетди.

Йироқлардан Андижон тарафдан, Ўш ёқлардан келаётган талабгорлар кўзга ташланади. Йигитлик пайтларида улоқлардан соврунсиз чиқмаган амирнинг ҳам ғайрати жўшди, аммо оти йўқлигидан чорасиз, биронтадан сўраймикин, деб турганди, Баён Темур Беккич жонига оро кирди:

– Одамлару одамлар! Боғда битган бодомлар! Эшитмадим деманглар, сўнгра пушмон еманглар! – эълон қилди у. – Борму ғайрат этагини тутган, соврунни зўрини кутган манаман деган улоқчилар?.. Улоққа одамнинг марди тушади! От боққанинг – улоққа, қўй боққанинг – кўноққа... Улоқчи отларим бор боқилган, кимки майдонга тушиб, соврун олиб чиқса, Андижон ҳокими Искандар Мирзо ибн Умаршайх жаноби олийларининг хос лашкарига навкарликка қабул қилинур! Бизга мардлар керак, мардла-а-ар!

Амир Тармочуқнинг ярқ этиб кўзи очилди! Дарҳол бориб, талабгорлар қаторига турди ва оқибатда у ҳам отлардан бирига минди... Миндию Яратган хориқулудда ажабтовур шижоат ато этганини сизди, ўзини тўдага урди! Эски улоқчи эмасми, эпчиллик билан бошқаларни суриб, ёриб ўтиб маррага интилди. Девонанинг ишини худо ўнглайди, деганларидай, омади чопиб, қийқириқлар остида соврун соҳиби бўлди!..

– Нега мўғул қизлари-ю саман отларни олиб келдинг? – сўради шаҳзода. – Ким буни тилади?

– Музаффарият ҳадыларидур, шаҳзода жаноби олийлари! Амирзодам ҳимматларида... Амир Соҳибқиронга ҳам хурдек икки тўққиз қизлардан пешкаш юбордилар...

– Музаффарият? Англамадим... Амир Соҳибқиронга ҳам пешкаш... Нималар бўляпти ўзи, амир жаноблари?.. – тикилди ҳайратланиб ўлтирган Амир Аллоҳдодга.

– Тушунмай турибман, шаҳзодам. Бир нарса демакка ожизман...

Амир Тармочуқ бирдан уларнинг Искандар Мирзо юришидан беҳабар эканликларини фаҳмлади: “Амирзодам юртнинг каттаси билан келишмаган эканлар-да...” – деган сўзлар ичини қийиб ўтди.

– Бир қошиқ қонимдан кечасиз... – қўл қовуштирди Амир Тармочуқ. – Жета улуси парижону парокандалигини билган амирзода жаноблари: “Фурсат кетмасун! Қараб туриб бўлама!..” дедилар ва Андижон черигини Мўғулистонга бошладилар... Уларга Жета сарҳадида Худойдод Хусайний лашкари ҳам кўшилди... Қошғарда яна кўп беклар кутиб турган экан. Ёрқентни чопдилар. Учтурфонни олдилар. Оқсув шаҳрида учта мустаҳкам қалъани забт айлаганда, камина ҳам бор эдим... У ерда Хизр Хожохоннинг ҳарами бирлан қизини асир этдилар. Кейин амирзода жаноблари Хўтанга от бошини бурдилар. Хўтандан Хитой вилоятининг пойтахти Хонбалиққача юз олтмиш бир манзил⁹ йўл экан...

Амир Аллоҳдод шаҳзоданинг катта-катта кўзлари ғазабдан чақнаганини, оқсариқдан келган юзлари қизариб кетганини кўрди. Табиатан оғир, вазмин шаҳзода кутилмаган янгиликни эшитиб, ҳайратга тушган, тили боғланиб қолганидан лом-мим деёлмас эди.

– Нима, нима-а-а?.. Ҳали Искандар Мирзо жаноблари Жетага от сурдилар дегин?.. – сўради ниҳоят шошқалоқ амирзоданинг тутумидан қаттиқ ранжиган шаҳзода. “Андижон вилояти ҳокими Искандар Мирзо Хумоюн ўрду томонидан бутун мамлакат забтига қўйилган валиаҳд шаҳзода Муҳаммад Султон ризолигини олмай, худди юзига оёқ қўйгандай, ўз билгича қадам босибди-да! Валиаҳдгагина эмас, салтанатга беҳурматлик бу! – ғижинди у. – Ҳа, бу калондимоғлик, ўзбошимчалик оқибати! Ўзғирликка интилиш, Амир Соҳибқирон кўз ўнгида, топқирликни намойиш этиш, ўзини жасорат соҳиби сифатида кўрсатиб обрў орттириш... Ҳа, барининг валиаҳдга ғаши келади. Имкон қидириб, унинг мавқеини туширсалар кифоя... Мамлакатда бирон нохуш воқеа содир бўлса, гап ҳукмдорга бориб тақалади, юртни бошқаришни билмайди, деган фикр уйғонади. Ахир у валиаҳдликни сўраб олмагон-ку! Амир Соҳибқирон ўзлари буюрғонлар-ку!”

Шаҳзода ғазабланганидан ўрнидан туриб кетди, нима дейишини билмай, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Кейин яна Амир Аллоҳдодга қаради.

– Ёшлигига борибдилар амирзодам... – деди Амир Аллоҳдод.

– Ёшлигигамас, болалигига, денг! Тентаклигига денг! – ёзғирди шаҳзода. – Бу ғирт боланинг тутуми-ку! Орқа-кетини ўйламай шоша-пиша от солиб, ҳамма нарсани барбод этди-я!.. Афсус, афсус!..

– Ўзлари улугдурлар, амирзода адашибдурлар, гуноҳидан ўтсунлар...

Жимлик чўқди.

Энг афсусланадиган жойи, энди Жетага боришда ҳам, Хитойга юришда ҳам маъни

⁹ Манзил – масофа, қарийб 30 км.

қолмаганида эди. Шуларни ўйлаган шаҳзоданинг юраги қаттиқ сиқилди, вужудида бир лаҳза беҳоллик сезди.

У барини кечирishi мумкин, аммо ўзини доно фаҳмлаган ўн беш ёшли амирзоданинг, шаҳзодани худди йўқдай ҳисоблаб, куппа-кундузи писандсизларча беҳурмат қилиб кетгани иззат-нафсига қаттиқ тегди! Бетавфиқ кўрдик, иш расвои жаҳон бўлибдур, энди барини юмшатиш учун тухфани ўйлаб топиб, қизлару отларни юборибдур. Амир Соҳибқиронга ҳам ҳадя жўнатгани-чи! Бефаросатлик ҳам эви билан-да!

– Тўққиз мўғул қизини ҳам, тўққиз саман отни ҳам қабул қилмасмен! – дарғазаб деди Муҳаммад Султон. – Қайтариб олиб кет! Амирзоданинг ўзлари пишириб есунлар!

Амир Тармочуқ вазиятнинг бундай тус олишини сира кутмагани, жойида қотиб қолди...

Ўнинчи боб

I

Боғи Нақши жаҳонда яшаётган Соғинч хонимнинг орзулари мўл эди. Кеш сафаридан қайтганларидан сўнг оғзи бемаза бўла бошлаганини сезиб, суюниб кетди. Таомларга қараса, кўнгли ағдарилар, юзини четга бурарди. У энди, худо берса, ўғил кўради, унинг фарзанди валиаҳдзода рутбасини олади...

Уч йил кутдилар, фарзанддан нишона кўринмади. Сарой энагалари кайвониси синчков Холдона биби келинчақда ҳеч ўзгариш сезмади. Тикилган қозон қайнамас экан. Ўйлай-ўйлай, кўнглига жўяли бир фикр келди. Пайт пойлаб, Сароймулкхонимга ёриламани, деб тургани, маҳди улёнинг ўзи оғиз очиб қолди:

– Момолар йўлини тутиб, ирим-сиримини қилсакмикин?

– Қандай ирим-сирим? – сўради Сароймулкхонимнинг унинг ичидагини кўриб тургандай сўраганидан ҳайратда Холдона биби. У ҳам асли шуни айтиб, кенгаш олмоқчийди. – Қулоғим сизда, хонимойим жаноби олиялари...

– Қаратгон – қараб қолмас ахир, кайвони. Арк маҳалласидаги отинойи билан гаплашингиз, сўраб билингиз. Иссиқ таомлардан едирингиз... Иримни кўп. Биласиз-ку...

– Чучундим, чучундим... – деди ерга қараганча Холдона биби.

Энага дарҳол ишга киришди. Соғинч хонимга, ихлос қўйиб ўзи қирқта ёғли кулча ёпишни буюрди. Кейин нафаси ўткир номдор отинойига элтдилар, у от ёғида кулчаларнинг ҳар бирига дуолар ёзиб берди. Келин ўзи ёлғиз, қирқ кун давомида ҳар куни тонгсахарда, осмонда юлдузлар тарқамай туриб бир дондан тановул қилди. Шаҳзода учун эса еттита қора товук тухумини пиёз, анор ва ёнғоқ пўчоқларини солиб қайнатдилар, арчдилар, сўнг докага ўраб намини қуритишга қўйдилар. Отинойи тухумларга ҳам дуолар битди. Куёв ёлғиз ўзи етти кун давомида ҳар куни тонгсахарда осмонда юлдузлар тарқамай биттадан тухум еб олди. Орада келинчақ билан куёвни отинойига бориб ўқитиб ҳам келишди.

Ҳар нечук ҳаракатлар зое кетмади, худо ноумид қўймади. Энди Холдона биби маликанинг ёнидан жилмайди. Сароймулкхоним билан Хонзода хонимларнинг Боғи Нақши жаҳондан оёқлари узилмай қолди.

– Худо хоҳласа, кўчқордай ўғил ҳадя этадилар шаҳзодамизга! Оллоҳ еткурса, эвара ҳам насиб этгай энди, эвара! – деб тилак билдирди маҳди улё. – Ўша эваранинг ўғлига биргаллашиб келин излаб юрайлик, кейин дастурхон бошида гердайиб ўлтирайлик, илоҳо!

– Билмаймен, хонимойим жаноби олиялари... Айтғонингиз келсун... – ҳолсизланган Соғинч хонимнинг овози зўрға чиқди. – Билмаймен...

– Худо йўл берса, ҳеч гапмас! – сўзга қўшилди энага Холдона биби. – Қўшша-қўшша ул кўрингиз!

– Худо йўл берсун! – тилак билдирди Хонзода хоним.

– Ўзимни оғир сезамен, ойижоним... қўрқамен...

– Бўйида бор аёл ёмон нарсаларни ўйламайдур, – юпатди Хоразм маликаси. – Яратганнинг ўзи қўлласун, келинжоним. Яхши ният қилингиз!

– Ниятим яхши, худо хоҳласа...

– Ҳали Қорабоғга Амир Соҳибқиронга, Хўтанга шаҳзода Муҳаммад Султонга чопарлар йўллаб, “Паҳлавон тугилди!..” деб, суюнчиларнинг каттасини олғайбиз, маликам! – мамнун деди Сароймулкхоним. – У куни Амир Соҳибқиронга мактуб битғонда

айтиб ҳам юбордим...

– Қуллуқ... – деди изо тортганча Соғинч хоним.

Маликанинг дугоналари Билқис бегим, Робия бегим, Зубайдабонулар ҳам кун ора хабар олишарди.

– Вой, буйларида бўлиб қолдим... Ҳм-м...

– Э “ҳм-м”ламай ўл! Кўрмаяпсанму? – койиб ташлади дугонасини Робия бегим. – Сихҳатини сўра... Яхши гаплардан гапир!

– Вой! Менам шундай деяпман-ку! – лабини бурди Зубайдабону. – Бирам доносан-е! Гапиришгаям қўймайсан. Отингни Робия бегим эмас, Доно бегим қўйиш керак экан ўзи! Ота-онанг бир оз адашибдилар-да!

Билқис бегим индамади. Соғинч хоним кулиб қўйди.

Шаҳзода Муҳаммад Султон Туркистондан палағда кайфиятда Самарқандга қайтди. Ҳа, у валиаҳд эса-да, ҳали уни кўзга илмайдиганлар, ҳатто... сезадики, ёқтирмайдиганлар бор! Шу сабабдан, обрўйини тушириш учун ҳар хил, мана бу Искандар Мирзо қилиғидай нарсаларни ўйлаб топадилар, сўнг киши билмас мўмин-қобилдай бир четда жим кузатиб, томоша қилиб турадилар... У Хўтанга юриш фикри ёлғиз Искандар Мирзонинг ўзидан чиқмаганини ҳам сезади.

Шаҳзоданинг чамасида, малика Соғинч хоним тўрт ойдан бери ҳомиладор, балки бешинчи ойга ҳам ўтгандир. Худо хоҳласа, ўғил туғилади. Шукр, ўғли бор, Муҳаммад Жаҳонгир Мирзо, ҳозир уч ёшда, лекин суюкли, жондан ортиқ маҳбубангдан фарзанд кўриш, Оллоҳнинг буюк бир илтифоти! Шаҳзода ўша кунларга интиқ яшайди.

Лекин шаҳзодани Самарқандда ҳам нохуш ҳодиса кутарди. Оғирбўй Соғинч хонимнинг боласи тушиб қолибди!.. Маликанинг соғлиги ҳам унча дуруст эмас эмиш... Бу дард устига чипқон бўлди. Наҳотки улардан, икки севишган ошиқ-маъшуклардан бирон зурёд қолиши пешонага битилмаган?.. Йўқ, нега шаҳзода ундай ёмон хаёлларга боради? Ҳали ҳаммаси олдинда-ку...

Боғи Нақши жаҳонга борар экан, валиаҳд шаҳзода кўнглидан ана шундай хаёллар ўтар эди. Боғ ҳовлисида меҳмон қадамани кутиб, сайр этиб юришган Сароймулкхоним билан Хонзода хоним шаҳзоданинг тез қайтганидан ичларида беҳад суюндилар, аммо буни ошкора билдиришга тортиндилар, қувончларига келинларининг воқеаси соя ташлаб турарди.

– Кўнглингиз сира чўкмасун! – кўришаркан, шаҳзоданинг елкаларига уриб-уриб қўйди маҳди улё. – Худонинг айтғони бор ўзи.

– Яратган ҳеч қачон бандасини ноумид қўймайдур, кўзичоғим! – манглайдан суюб ўпгач, худди Жаҳонгир Мирзони қоплаб қўйгандай ўғлига ютоқиб тикилди Хонзода хоним. Шаҳзоданинг келбати тобора отасига тортиб борарди. – Бахтингиз бекам бўладур, иншооллоҳ!

– Қуллуқ, куллуқ...

– Маликамга насиҳат айлангиз, ўксунмасунлар? – босиқ уқтирди Сароймулкхоним. – Ёлғиз у эмас, фарзанд доғини тортғон...

– Ҳа-ҳа... Сизнинг сўзларингиз, далдангиз энг яхши шифодур, шаҳзодам! – қўллаб-қувватлади Хонзода хоним ҳам.

Муҳаммад Султон хонимларга хиёл бош эгиб салом берди.

Бу пайт Соғинч хоним хос хонада куёви нафасини сезиб, энагадан ўтинди:

– Сал-пал ўзимга қараб олай. Озроқ чалғитиб турсунлар... Озиб-тўзғон маликасини кўриб кўрқиб кетмасунлар тағин?

– Хўп, жон маликам, хўп... Ҳой, канизаклар! Бу ёққа келинлар!

Холдона биби тўртта канизак билан маликани худди қайлиғига кўз-кўз қилинмоқчи бўлган келинчақдай ясантириб оро беришга киришди.

Муҳаммад Султон малика ҳузурига тезроқ кирай дер, бироқ хонимлар олдида изо тортиб, жойидан жилолмасди. Маликалар ундан сафар заҳматларидан сўрашди, ўзларича, шаҳзодамнинг тез қайтиш сабаби Соғинч хонимдан ташвишлангани, деган хулосага келишди. Ниҳоят Холдона биби чиқди-ю, шаҳзода мушқулини осон қилди:

– Бекачим ҳузурига марҳамат айласунлар, шаҳзодам!

– Тезроқ борсунлар! – дейишди хонимлар ҳам.

Улар зинадан кўтарилаётган, йигитлик мақомига эришган дуркун шаҳзодани меҳрлари товланиб кузатиб қолишди.

– Қайғурмангиз, ҳали худои таоло бизга фарзандлар беради... – Оёғига бош уриб, нола чекаётган, абгор ҳолга тушган ёш маликани юпатиб деди шаҳзода. – Ноумид шайтон...

– Гуноҳкормен, уҳдасидан чиқолмадим... Гуноҳкормен... шаҳзодам... – тинчлана олмасди малика. “Шаҳзодам, мендан хавотир олиб, муборак сафарларини ҳам тўхтатиб ортага қайтибдурлар. Мен ношуд туфайли хайрли юмушларини адо эта олмадилар...” , – дея изтиробга тушарди у.

Амирзодалардан бирининг, қайсиниси экани ёдида йўқ, завжаси шундай ҳолга тушганда Соҳибқирон хомуш турган ўғлига бундай деганди: “Амирзодам, ўтган ишга ўкинмангиз. Йигит кишининг йўли очиқ. Хотин – йўлда, бола – белда, дейдилар...”

“Рост, хотин – йўлда, бола – белда... – ўша воқеани эсларкан деди ўзига-ўзи Муҳаммад Султон. – Лекин аввало худонинг ўзи берсин, ўзи ато этсун экан...”

– Турингиз! Турингиз...

Маликани қўлтиғидан тутиб бағрига олган шаҳзода унинг бошини силаркан, ширин сўзлардан гапириб, озор еган кўнглини кўтаришга тиришди. Соғинч хонимнинг чеҳраси лоланинг қуриган япроқлари сингари сўлғин эди, шаҳзоданинг юраги увалди.

Кейин энагани чақириб буюрди:

– Маликам ётиб ҳордиқ олсунлар! Уринмасунлар, бохабар бўлингиз! Ёлғиз қолмасунлар!..

Ўз бўлмасига кирган Муҳаммад Султон юраги қаттиқ сиқилганидан жойида ўтиролмади. Искандар Мирзонинг ноҳўя қилиғи ҳақида эшитганда ҳам шунақа, юраги тарс ёрилиб кетай, деганди. У ёқдан бу ёққа юрди, кейин ўтирди. Бирдан кўкрагини нимадир гижимлади-ю, аъзои бадани жимирлашиб, кўз олди қоронғилашди! Ҳаво ҳам етишмагандай туюлди. Уни “Нега? Нега?..” деган саволлар қийнарди. Валиаҳд бўлса, нега ҳали ақли тўлишмаган Искандар Мирзодай амирзодалар уни оёқ учида кўрсатадилар? Нега Соғинч хонимдай дилдори нозанин маликага парвардигор фарзанд ато этмайди?.. Гуноҳимиз нима? Э, худо, бизларда қасдинг борму?..

Ўзини камситилгандай туйган шаҳзоданинг кўзлари ногаҳон ярқ этиб очилгандай туюлди. “Ё раббий! Нималар деяпмен? Тавба қилдим! Тавба қилдим!.. – деди ўзига ўзи. – Тавба қилдим!..”

Унинг ҳозир ҳеч нарсага қўли бормас, овқатдан оғиз очмас, сўз демақдан тил тортган, уйқудан кўз юмган, бировга хоҳиши йўқ, ўйлашни ҳам истамасди. Ҳар гал шундай ҳолатларда бўладигандек, оҳиста панжарагулчин лавҳдан Қуръони каримни олиб, уч бор ўпиб кўзларига суртди. Енгил тортгандай бўлди. Ўттиз биринчи – “Луқмон сураси”нинг ярмигача кўчириб қўйганди. Луқмони ҳақим ўғлига насиҳатида, мутакаббирлик билан одамлардан юз ўғирмасликни, кибру ҳавога берилмасликни уқтиради, чунки Оллоҳ димоғдор, мақтанчоқ кимсаларни суймайди. Юганда ҳам ўзингни катта олмай юргин, овозингни паст қилгин, чунки овозларнинг энг ёмони эшаклар овозидир, дейди...

Шаҳзода сўнги оятларни ёзишга киришди: “Бас, ҳаргиз сизларни ҳаёти-дунё ўткинчи неъматлари билан алдаб қўймасун ва ҳаргиз сизларни ғурур (яъни шайтон), Оллоҳ ҳар қандай гуноҳни кечираверади, деган ёлғон билан ақлингизни ўғирламасун! Дарҳақиқат, ёлғиз Оллоҳ ҳузуридагина қиёмат соати қачон бўлиши тўғрисида билим бордир. У Ўзи хоҳлаган вақтда, Ўзи хоҳлаган жойга ёмғир ёғдирур ва оналарнинг бачадонларидаги ҳомилаларини, ўғилми-қизми, расоми-нуқсонлими, бахтлими-бахтсизми эканини билур. Бирон жон эртага нима иш қилишини била олмас. Бирон жон қай ерда ўлишини била олмас. Фақат Оллоҳгина билгувчи ва огоҳдир...”

Шаҳзода бу каломлардаги теран маъно, рад этилмас ҳақиқатни қалбининг туб-тубидан туйди, худонинг бандаси учун ҳаёт, яшамок нечоғлиқ мураккаб бир синов эканига яна бир карра иқрор бўлди. Кўнгли ёниб турган оловга сув сепилгандай таскин топди.

У ҳали ҳануз таъбини хира қилиб турган Искандар Мирзо воқеасига нуқта қўйиш мақсадида Андижонга отланмоғим зарур, деган фикрда эди. Бир пайтлар Жаҳонгир Мирзога хизмат этган, энди эса унинг ўғли валиаҳд шаҳзода мулозимига айланган Ахий Жаббор баҳодир кириб, Андижондан чопар нуфузли беклардан мактуб олиб келганини билдирди. Шаҳзода дарҳол руқъа услубида битилган мухтасар мактубни очди:

“Жаҳон шаҳзодаси валиаҳд Муҳаммад Султон жаноби олийларига етиб маълум бўлсинки, амирзода Искандар Мирзонинг муҳолифат ҳаёли бор эрмиш, қалъага кириб дарбозаларни юзларга ёпибдур... Биз қилчларимиз қинда, қалъа муҳосарасида¹⁰ турибдурбиз. Унга тааллуқ навкарларни тутибдурбиз, ҳар неки кенгаш дейилса, уни этагидан тутмакка шайдурбиз...”

¹⁰ Муҳосара – қамал, ўраб олмоқ маъносида.

“Худога шукр! Иш осон кечди...” – деди ўзига ўзи шаҳзода мамнун. Энди Андижонга бориб юрмайди. Кейин Ахий Жабборга буюрди:

– “Амирзода Искандарни мулозимлари бирлан Самарқандга келтурсунлар!” деган фармон тайёрлансун ва дарҳол чопар изига қайтариб юборилсун!

– Бош устига!

Вақт-бевақт Муҳаммад Султон Самарқанднинг шимолидаги Кўҳак тепалигига чиқиб, шоҳона саропарда тикдириб, сўлим оқшомларни ўтказишни, дунёнинг кенглигини томоша қилишни яхши кўрарди. Кунчиқишда Конирил яилови ястаниб ётар, сахарда жаннат насимидай ёқимли ғир-ғир шабада эсарди.

Мана тўрт кундири, валиаҳднинг адир устидаги ҳаворанг чодир йироқлардан нигоҳларни ўзига тортади. Шаҳзода малика Соғинч хонимни бир оз чалғитиш, кўнглини ёзиш ниятида бу ерга олиб чиққан. Кеча иккиси адир этагига, дарё бўйига тушдилар.

Ўзини хийла олдириб қўйган Соғинч хоним хаёлчанликдан ҳамма нарсага бефарқ қарар, хотираси ҳам сусайгандай эди. У дарёнинг лойқа сувларига тикилиб ўтирди. Ноҳуш воқеаларга ҳам ярим йил бўлмоқда, у ҳамон ўзгармаган: ўшандай камгап, дармони йўқ, бирон нимага қизиқиб қарамайди. Лекин ғаройиб ҳол юз берди: Кўҳак сувларига тикилганда, илк бор хотираси тиниқлашгандай туюлди... Беихтиёр Дажла соҳиллари эсига тушди! Қандай фараҳбахш ва масъуд эди ўша дамлар! Дажлада сув ўйиқлар ҳосил қилиб оқарди. Кўҳак дарёси ҳозир ўша Дажлага ўхшаб кетди. Мавжланган Кўҳак сувлари ҳам ўйиқлар пайдо қилар, кейин нарироқ бориб йўқолиб кетар, яна гирдоблар ясарди...

– Эртага Конирилга борғайбиз, маликам, – деди шаҳзода саропардага қайтаётиб. – Падари бузрукворим билан муҳтарама онамлар тез-тез сайр қилишар эканлар.

– Миннатдормен, шаҳзодам...

У мулозимга нариги тепалиқда чодир тиккан Амир Сайфиддин некўзни чорлашни буюрди. Шаҳзода наздида, у жуда бамаъни оқил инсон, Амир Соҳибқироннинг содиқ, қадрдон дўсти. Сўзи ширин, суҳбатлари бамисли жон озиғи. Бир ой аввал унга Термиз, Балхда вазият рафт-омадини билиб келишни буюрганди. Иниси Пир Муҳаммад Жаҳонгир шошқалоқлиги бор, баъзан ўйламай қадам босади. Ҳиндистон юришига сабабчи бўлиб, Хитой сафарини орта суриб юборди. Ҳушёр туриш керак. Билсин-чи, ҳозир не ҳол, не сўз у ёқларда...

Саропардадан чиққан шаҳзода пастга қаради: ҳар жой-ҳар жойда олти минг навкарли хос лашкарнинг чодирлари кўзга ташланарди. Ҳамма томон олачуқ бозориға айланган. Лашкарнинг бир қисми Конирилнинг у четида жанг машқлари билан шуғулланганда, бир қисми шу ерда истироҳат қилади.

Шаҳзода йироқдан от йўрттириб келаётган уч кишининг йигирмага яқин навқари билан қоровулликда турган Ахий Жаббор баҳодир олдида тўхтаганини кўрди. Баҳодир одамларнинг бири билан қуюқ сўрашди, таъзим бажо айлади.

У амирзода Искандар эди. Амирзода отини ёнидаги мулозими Амир Тармочуққа топшириб, отабеги Баён Темур Беккичик иккиси Ахий Жаббор баҳодир этагида саропардага қараб юрди. Орқароқда баҳодирнинг навқарлари Учқора билан Йаналтекинларнинг қораси кўринди.

Ахий Жаббор баҳодир Амир Тармочуқни таниб кўзи қинидан чиқиб кетаёзди. “Вой аблаҳ! Сув илон! – деди ичида Ахий Жаббор баҳодир. – Ҳеч нарсани сезмагандай тутуди ўзини ғаламис! Энди мендан кутилиб бўбсан!” Амир Тармочуқ, мен Искандар Мирзо навқариман, унинг ҳимоясидаман, дегандай сиртдан ўзини хотиржам, бепарво тутишга тиришарди. Аммо ичида, ногаҳон шер олдидан чиқиб қолган бўридай, қочишини ҳам, туришини ҳам билмай донг қотди...

Муҳаммад Султон ўгрилиб, нарироқда турган Амир Сайфиддин некўзга кўзи тушди. У шаҳзоданинг узоқларга тикилиб, хаёлларга чўмганини сезиб, халал бермабди. Улар сўз қотишиб улгурмай, Ахий Жаббор баҳодирлар етиб келишди.

– Ва алайкум ассалом... – ушламайгина алик олди Муҳаммад Султон тик турганча. Амир Сайфиддин некўз шаҳзоданинг меҳмонларни ичкарига таклиф этмагани, ўтиринг ҳам демаганидан ҳайрон қолмади.

– Бир қошиқ қонимдан кечасиз, шаҳзода жаноблари... – деди ўрта бўйли, хушсурат Искандар Мирзо юкинишга уриниб. Унинг кулча юзларида хижолат излари кўринмади. – Биздан бироз ўтди... Ҳм-м... Беижозат қадам қўйибиз. Айбга қўшмайдилар. Пешкаш-ни ҳам қайтариб юборибдурлар. Ихлос бирлан жўнатғон эрдик... Бир оз кўнглимизга ҳам ботди...

Шаҳзода унинг сўзлари самимий эмаслигини сезди. Ўлганининг кунидан гапиряпти.

Унга ана бу отабегиси ўргатган, обдан уқтирган. Жетага юришдан олдин унинг калласи қаерда эди? Насихатини ўшанда қилса бўлмасмиди?

– Амирзодам сизга кўмаклашай деб, шундай йўл тутдилар. Аммо кўнгиллари тоза... Йигирма олти хос навқари билан ҳузурингизга келиб турибдур, – салмоқлаб гапиришга тиришди Баён Темур Беккичик. – Жетани олса, бу унингмас, ўзларининг обрўйи, салтанатнинг обрўйи, дейишга журъат этаман, шаҳзода жаноби олийлари!

– Салтанатга тил теккизилмасун! Менга эса ўз обрўйим етадур! – силтаб ташлади ичи тўлиб турган Муҳаммад Султон. – Ҳали салтанатга обрў келтириш сизларга қолдим? Ҳали менга обрў олиб бердим, деб хомтама сифат юрибсизларму?.. Сизлар-а?.. Аслида салтанатнинг ҳам, менинг ҳам обрўйимни тўкмак, бадном этмак ҳаракатида бўлдингизлар! Улус олдида шарманда қилдингизлар!

– Худо сақласун! Худо сақласун, шаҳзодам... – деди шоша-пиша ишнинг бунчалар нохуш тус олишини кутмаган, ранги оқариб кетган отабегини. – Йўғ-е!.. Йўғ-е... Худо бизни йўлдан оздиргани йўқ ҳали...

“Искандар Мирзо Андижондаёқ, бормаймен, деганда уни йўлга солгандим, – ўйлади ичида у. – Сезгирлик қилиб тўғри айтган эканлар, адашибман. Аввалги сафардагидек шартта оптимизга қайтиб кетмаймизми-я! Амир Соҳибқиронни кутмаймизми, унгача қорамизни ўчириб турмаймизми... Аттанг!..”

– Эгилган бошни қилич кесмас, дейдилар... – қўл қовуштирганча журъатсиз мингирлади отабегини. – Гуноҳимизни оғир олмасунлар... Бошимизни эгиб турибдурмиз, шаҳзода жаноби олийлари...

Искандар Мирзога барваста одам бирдан кичкинариб кетгандай туюлди. У ломим демас, ердан кўз олмасди. Қалтислик чуқурлашиб бораётганини фаҳмлаган Баён Темур Беккичик яна нимадир дейишга уринди.

– Бас!!! – деб юборди Муҳаммад Султон, овози кўтарилиб кетганини сезмай. – Эгилган бошни кўтариб юрмоқнинг ўзи гуноҳ саналур! Энг катта гуноҳ мана шулдир! Ўзбошимчалиги учун амирзода Искандар банди қилинсан!..

– Бу қандоқ ҳимматдулки... ие... – ҳайратланди Искандар Мирзо, бироқ ортиқ ҳеч қандай сўз демади.

– ...Унга номақбул кенгашлар берган, ҳақ йўлдан адаштираган отабегини билан йигирма олти навқар қатл этилсан!

Шаҳзоданинг сўзлари бамисли момақалдиқдек жаранглади! Амир Сайфиддин неқўз ичида: “Ҳазрат одатларини қилиб, аввал тафтиш қилдурсалар эрди, мақбул бўлурди... Хў-ўш... ўқ отилди, энди ортга қайтмайди. Афсус!.. Мироншоҳ Мирзо ташвиши етарли эди ўзи. Икки набиранинг муноқашаси тағин Соҳибқирон юрагини сиқадида...” – деди ўзига-ўзи.

– Ие! Ие!.. Ҳали шунақаму?.. – Баён Темур Беккичик бирдан жон ҳолатда қиличига ёпишди! Унинг ниятини билиш қийинмасди, чамаси Муҳаммад Султонга ташланмоқчи эди шекилли.

– Ҳай-ҳай!.. Бадбахт! – ёнидан шартта қиличини суғурди шаҳзодани пана қилишга улгурган Амир Сайфиддин неқўз.

Шу пайт Ахий Жаббор баҳодир Баён Темур Беккичикнинг кўлига қаттиқ урди! Силтанган қилич ерга тушиб кетди! Югуриб етиб келган Учқора чаққонлик билан уни ердан оларкан:

– Ўзи яроғим синиб, яхшисини тополмай юрувдим... Худо етказди, қиличмисан қилич экан, дастингдан кетай! – деди салмоқлаб кўриб. – Қани, қинини ҳам бу ёққа чўз, қадрига етиш даркор, галварс! Сенга энди керак бўлмайди...

– Ол-а!.. Вой, отангни арвойи... – хезланиб кўйди Йаналтекин. – Шаҳзодамга қўл кўтармоқчи-я! Қўлингни узиб оламан, даъюс! Қўлсиз қоласан!

Ахий Жаббор баҳодир Йаналтекинга имо қилди, улар ўз оёғи билан келиб қопқонга тушган қоплондай кўзлари қонга тўлган Баён Темур Беккичикнинг кўлларини орқага қайириб боғладилар. У қаршилиқ қилишга ҳам улугурмади. Бу пайт Ахий Жаббор баҳодир паства қараб, навқарларининг Амир Тармочўқни аллақачон ҳибсга олганларини кўрди.

Валиаҳд шаҳзода Муҳаммад Султон қошларини чимирганча жим кузатар, саропарда ичида Соғинч хоним юрагини ҳовучлаб ўлтирарди.

Искандар Мирзо Кўксарой ҳибсхонасида ётаркан, машъум фармонга кўра хос лашкар гуллари – садоқатли йигирма олти навқарининг Кониғилда қатл этилганини эшитди. Амирзода барини битталаб саралаб, териб-териб олганди. Айниқса отабегини Баён

Темур Беккичик, Тармочуқдай кўркмас, садоқатли амирлар ҳам зое кетгани унинг ичини ўртарди. Валиаҳд шаҳзодадан аламзада ўн олти ёшли амирзода зиндондан тезда чиқиб кетаман, деб умид қилар, аммо ҳали бир йил ўтиришини билмасди.

II

Табриз кўчаларида эрталабдан одам гавжум. Ҳамма Давлатхона саройи олдидаги катта майдонда тикилган дор томонга оқиб боради. Ҳулокухон замонидан бери дорнинг шаҳар марказига ўрнатилганини биров эслолмайди. Текин томоша ишқибозлари, бекорчихўжалар, фақир мискинлар, катта-кичик ёш-яланг, хотин-халаждан иборат оломон ҳақиқат тантанасини кўришга ошиқади. Ҳар ёқдан: “Нима бўпти?”, “Дорга тортармиш!”, “Кимлар улар?..”, “Саёқлар-да, ким бўларди!..”, “Бечоралар!” деган сўзлар қулоққа чалинади.

Бораётганлар ичида кийимларига қараганда мадраса муаллимларига ўхшаган дастор саллалари икки киши ажралиб турарди. Бири чиндан ҳам мадраса мударриси, иккинчиси маҳалла имоми эди.

– Худо ҳаққи, ақлим етмасди бунга... – деди тез-тез гапирадиган мударрис. – Нима учун Мироншоҳ Мирзо куппа-кундузи шундоқ номақбул ишлар қилаверади-ю уни ҳечким инсофга қақиролмайди?..

– Парвардигор кимники балога гирифор этмоқчи эса, аввал унинг эс-ҳушини оларкан, – шивирлади имом.

– Ана қаранг, худо ҳаққи, яшнаб турган бино эди, – чап ёнда бузилиб ётган Ҳозонхон саройини кўрсатди мударрис. – Отамнинг бобоси қуришда қатнашган экан, гапириб беришган.

– Эскигандир, нурай бошлагандир... – гап қўшди имом. – Юз йилга бориб қоляпти ахир...

– Йўқ, қаёқда! Бузилиш сабабини биласизму? Кимдир бу бино тагида хазина яширинган, деганмиш... – тушунтирди мударрис. – Хазина нима қилади? Унинг устидан кулиб, майнавозчиликка айтган-да! Э-э!.. Шу баҳона буздириб юборди, ном қолдириш учун, ана бўлмасам сизга...

– Ном қолдириш учун? Бузса, нима, номи қоларканму?

– Эл-халқ фалончи бузди, деб гапирди-ку! Ном қолгани шу!

– Ҳозир энди Мироншоҳ Мирзони ҳам дорга тортадиларму? – мавзунга ўзгартиришга тиришди имом.

– Йўқ... Амир Темур Кўрагон Мироншоҳ Мирзони Ҳулокухон тахтидан азл¹¹ этибдилар... Калтакка тортиб, жазолабдилар. Эшитиб суюндим, адолат бор экан!

Улар майдонга яқинлашиб келардилар. Дорнинг баланд оғочи аниқ кўзга ташланди. – Бўлмаса, дорга кимлар тортилади?.. – эжикилаб сўрашда давом этди яна имом.

– Билмагандай сўрайдилар-а, худо ҳаққи! – ўпкалади мударрис. – Бутун шаҳар гапириб ётибди-ку! Гулшанбоғдаги зиёфату базмлар таърифини эшитмаганмулар? Мироншоҳ Мирзо бир неча маишатпараст машшоқлар билан йиғилишиб, гурра-гурра базму зиёфатларни гуллантишиб, сурон солишиб, гоҳ Табризда, гоҳ Султонияда даври даврон сурдилар-ку! Одамларнинг уйи тугул, ҳатто келинларини ҳам тортиб олдилар-а, ноинсофлар!

– Ҳа, у ноинсофларни эшитгандим... – имом бош тебратди. – Лекин бир мақол бор: подшо этади амр, қул қилади хамир, деган... Амр этиб тургандан кейин, у ёғини ўзингиз билаверинг.

– Ҳолвани ҳоким ейди, калтакни – етим, деган мақол ҳам йўқ эмас... Мироншоҳ Мирзо чўби ясоққа тортилди, машшоқлар ясоққа ҳукм этилди, ана бўлмасам сизга...

– Машшоқларнинг бошқаларини билмайман-ку, лекин Хожа Мароғий жуда зукко, нодир инсон, беназири замон эди. Шундай одамларнинг ўлиб кетавериши увол-да... – афсусланди имом.

– Адашиш зукколарга ҳам хос...

Шу пайт рўпарадан бошида қулоҳи қийшайган, бўйнига кашқулини осган, кўзлари олайган, жулдурвоқи кийимдаги бир қаландар, осмонга қараб қўлларини ўйнатганча оғзидан боди кириб, шоди чиқиб, нималарнидир алжирар, бир тўда чувиллаган бола:

¹¹ Азл – четлатиш, мансабдан тушириш.

“Жинни! Жинни!” – дея ортидан қолмасди. Қаландар ҳеч кимга қарамай, алламбало сирли сўзларни айтишда давом этарди:

Сиймин боғда ётган пари,
Кўхи Қофдан кетган пари, ҳай!
Оқсоқ пари, Қамчин пари,
Оқсоч пари, Лочин пари, ҳай!..
Кет! Кет, бадбахт ўйнаб кўч!
Симиён бўлсанг – сувга бор!
Арвоҳ бўлсанг – гўрга бор!
Чангиб ётган чўлга бор,
Охири йўқ йўлга бор!

– Оҳ! – деб юборди имом. – Бу ўша мен айтган Хожа Мароғий-ку! Сарикдан келган, сийрак қошли... Худди ўзи! Бечора ақлдан озибдур! Сўзларида ҳеч маъно йўқ. Девона бўлибдур!

– Ҳа-ҳа, ўша! Танийман. – Тасдиқлади мударрис ҳам. – Дордан қочган шекилли.

– Девона дорга тортилмайди, худо ўзи жазосини бериб қўйибди-ку! Кўриб, ўзлари қўйиб юборганлар чоғи. Хожа Мароғий ахир бироз мароға¹² айлаб иш қилмаги лозим эрди.

– Рост айтасиз, қўйиб юборишган, – қўшилди мударрис. – Жиннилик ҳам ярашганга ярашади. Жиннини айблаб бўлмайди, дейдилар, жинни ҳар қандай гуноҳдан, жазодан холи... Жинниники узрли...

Ўйноқчангни – ўйнат-е!
Қайноқчангни – қайнат-е!
Оқни оққа бер-а, кўкни кўкка бер!
Осмонга учди, Ерга тушди...
Ҳаҳ, Имоми Аъзам вали,
Ё Ғавсул аъзам вали!
Сиздан мадад тиларман-е,
Сиздан мадад тиларман! –

дея алжирашдан тўхтамасди Хожа Мароғий, йироқлашиб бораркан.

– Хожа Мароғийни зукко дедингиз-а? – мударрис имомга тикилди. – Биласиз экан! Чиндан ҳам зукко! Фаҳмимча, ўзини жинниликка солган кўринади. Жинни, лекин, ано-ви дор тагида турган соғлардан ақллироқ экан! Жонини сақлади, ана бўлмасам сизга...

– Илоҳо, айтганингиз келсин... – деди имом қаландардан кўз узмай.

Амир Сулаймоншоҳ бир неча амалдорлар қуршовида майдон тўрини банд этганди. Мироншоҳ Мирзо ҳам четроқдан кузатар, бир пайтлар оғзидан сўз чиқмай, амрига шай турган аъёнлар энди унга бепарво қараб ўтиши оғир ботарди. Ичини ит таталаган жойи, ёнма-ён туриб яқин сирдош ноибларини балога гирифтор этгани, фалокатдан қутқаришга эса дасти қисқалик қилаётгани эди.

Мавлоно Кўхистоний, Қутбиддин Найий, Ҳабиб Удий, Абдулмўмин Гўянда, Ардашер Чангийларни қўллари боғлиқ ҳолда дорнинг тагига олиб келишди.

– Хожам кўрқиб кетдилар-а... – Ҳабиб Удийнинг ажин босган юзлари бадтар тиришди. – Телбаликка юз бурибдилар...

– Дордан кўрқмайдиган борму?.. – истар-истамас деди Ардашер Чангий сўзлагиси ҳам йўқдай. – Ҳаммаям кўрқади... Аммо Хожа Мароғийнинг бундоғ одатлари борлигини сира билмагандим...

Қутбиддин Найий ёнидаги Абдулмўмин Гўяндага юзланди:

– Магар подшо бизларга дорни раво кўрибдур, демак ул ҳақ. Подшо феъл-атвори ҳар қандай муҳокамалардан холидур...

– Нималар деяпсиз-а! Ҳозир шуларни ўйлаш лозимму? Кунимиз битиб турибди-ку! Наҳотки сўнги нафасларгина қолди, устод?.. – йиғламсиради кўрқувдан аъзои бадани титраган ҳофиз.

– Кўз ёшларини артсунлар, беҳуда кетмасун... – юпатди устод.

¹² Мароға (араб) – ўйламоқ, дегани. Бу ерда: сўз ўйини.

– Бандаси икки нарсани билолмас экан: қачон туғилишини, қачон ўлишини. Аммо биз биттасини билиб боряпмиз, устод... биз донишмандлар... – ҳамма нарсага қўл силтагандай гапирган Абдулмўмин Гўянданинг овози Қутбиддин Найийга кесатиқли чиққандай туюлди:

– Худого зўрлик қиласизму? Бадфеъллик ҳам эви билан! Шак келтирманг! Гуноҳқорсиз, тавба денг! Тавба денг!.. – танбеҳ берди у.

– Тавба қилдим!... Тавба-а... Та-ав-ба-а..

Ғайришуурий ҳолатга тушган Абдулмўмин Гўянда сўзини тугата олмади, кутилмаганда юрагини чангаллади-ю гурс этиб йиқилди ва шу ондаёқ жон омонатини эгасига топширди.

– Бечора ўлиб қопти! – деди кимдир.

– Йиқилибоқ жони узилибди!.. – қўшилди бошқаси. Бир аёл “Вой!” деб юборди. Оломон безовталана бошлади.

– Шак келтирманг, деб айтовдим-а... – Қутбиддин Найий Гўянданинг жасадига аянчли тикилди.

– Жойи жаннатдан бўлсин. Яхши одам эди...

– Нега анграясан? – дағдаға билан қичқирди Амир Сулаймоншоҳ жаллодга. – Бошингдан ажралмоқчимисан? Нўноқ! Ким сени жаллодликка қўйди ўзи?.. Анқаймасдан бошла!

– Бошлайман, амир жаноблари!

Жаллод ҳам тезроқ ишга киришиши лозимлигини сезиб турувди, бироқ куймаланиб, кимдан бошлашни билмасди. Кўп гуноҳқорларни дорга осган, аммо бугунгидайларни илк бор кўриши. Биттаси ўзини девоналикка солди, иккинчиси дор тагига бориб-бормай жон омонатини эгасига топширди... Дарғазаб жаллод дадил Мавлоно Кўхистонийга яқинлашди, лекин гуноҳқор қўрқиб ўрнига масхараомуз жилмайиб деди:

– Устод Қутбиддин Найий барча илмда беназирдурлар, базму зиёфатда барчадин пешво ва муқаддам эрурлар. Ахир най ҳам мусиқада ҳамиша сардордир, пешқадамлик даъвосин қиладур. Ва инчунин, устод дорга ҳам илғорлик кўргизиб, ҳаммадан олдин борғайлар...

Жаллод ажабланганча атрофга аланглади, у ўз ўлимини кулги билан кутиб олаётган бундай кишиларни ҳали учратмаганди.

– Олдинроқ борганим маъкул, сизларга жаннатдан яхшироқ жой олиб қўяман, йўқса бу туришда пойгадан қолиб кетасизлар... – деди жиддий Қутбиддин Найий ва дадил дорга қараб юрди...

Нойиблар ўлимга борар эканлар, бирортаси ҳам Мироншоҳ Мирзо томонга қарамадилар... Дордаги олти сиртмоқдан биттаси, Хожа Мароғийга мўлжаллангани оғзини карракдай очиб ноумид қолган, бошқаларида эса беш жонсиз тана саланглаб осилиб ётарди...

Шу палла Табриздаги воқеалардан беҳабар Амир Тахуртанинг Мироншоҳ Мирзога юборган элчиси пешкашлар билан Арзинжондан келганини маълум қилдилар. Амир Сулаймоншоҳ Соҳибқирон буйруғининг адосини, Табриздаги тафтишлар оқибатини билдириш учун ҳали замон Қорабоғга жўнамоқчийди, дарҳол элчини ҳузурига чорлади:

– Сенинг сўзларинг Мироншоҳ Мирзога ҳам, менга ҳам тегишли эрмас... – ўйланиб қолди у. – Бари Амир Соҳибқирон насибаси экан. Ул зот Қорабоғдалар. Ўшал ерда қишлоқ солмоқчилар. Хабарни тез етказмак лозим! Кетдик!

Амир Сулаймоншоҳнинг тулпори учқур эди. Элчининг отини алмаштирдилар. Кечаси билан тўхтамай, Қорабоғга етганларида, азон айтган муаззиннинг ёқимли баланд овози чодире хиргоҳлар узра чаманзор водийга тарала бошлаганди:

– ...Ҳай-йа алас-солаҳ! Ҳай-йа алас-солаҳ! Ҳай-йа алал фалаҳ! Ҳай-йа алал фалаҳ! Ас-салоту хойрум мин-ан-навм! Ас-салоту хойрум мин-ан-навм!..

Дунёнинг жаннатдай пучмоғларидан бири бўлган Қорабоғ Амир Темурнинг икки суярдиган масканлардан ҳисобланарди. У фурсат топди дегунча ушбу ҳавоси латиф томонларга йўл олар, барқут ўтлоқларда кезишни ёқтирар, қишларда албатта шикор соларди. Тоғ этакларида, хушбичим адирларда куюқ бутазорлар яшнайдди, юқорилаб борсангиз, чангалзорлар, ерга тангадай ҳам сояни туширмайдиган япроқлари шапалоқдай-шапалоқдай дарахтларга дуч келасиз. Яна ҳам тепароқларда шинам майсазорлар, худди бахмал ёпгандай ўтлоқлар ястаниб ётади.

Амир Темур билан пири муршид Мир Саййид Барака кўчма масжидда намоз ўқиш

тараддудиди эдилар. Соҳибқирон муаззиннинг овозини эшитиб:

– Лоҳавла вала қуввата илло биллоҳ! – деди беихтиёр, кейин қўшиб қўйди. – Набий саллаллоҳу алайҳи ва саллам азонга қулоқ бериб шундай дер эканлар...

Мир Сайид Барака бош тебратиб маъқуллади:

– Оре, рост. Расулulloҳнинг ушбу ҳикматли сўзлари машхур. “Кимки азонни эшитгон замони, – дебдилар пайғамбаримиз. – Э бор худоё, ушбу бадастур даъват ҳамда илалабад намоз эгаси Муҳаммад алайҳиссаломнинг иззу рифъатини улуғлаб, неъматларингни анга бисёр этгайсен, ул зотға ваъда берилгон мақоми олийни қисмат айлағайсен, қабилдаги сўзларни айтса, уни қиёматда шафоат айлағайдурмен!”, дея умматларига ҳиммат кўргизгонлар... Дуога қўл очайлик, Амир Соҳибқирон! Пайғамбаримиз шаънига қутлуғ сўзлар айттайлик!

– Оллоҳу акбар!

– Оллоҳу акбар!

Бомдоддан кейин ҳам тиловат давом этди...

– Фаранг элчисини қабул қилишлари лозим. Бир ҳафтадан бери кутадири... – изоҳ берди Муҳаммад Чуроға додхоҳ шоҳчодирга киришга ошиқайтган Амир Сулаймоншоҳга.

– Фаранг элчиси нега ташриф буюрибди экан, додхоҳ жаноблари? – сўради қизиқиб Амир Сулаймоншоҳ. – Ўша ёқлардан кўп элчилар келади, деб эшитганман, аммо биронтасини кўрганим йўқ...

Элчи Соҳибқиронга Франция қироли Карл VI ёзган мактубни олиб келганди. Додхоҳ ҳисоблаб қараса, Ҳумоюн ўрдуга бир йил ичида Англия қироли Генрих IV Ланкастер, Кастилия қироли Энрико III де Трастамара, Рим папаси Бонифаций IX ва бошқа ҳукмдорлардан анча-мунча элчилар Европага таҳдид солаётган Рум қайсари Йилдирим Боязидга қарши жангда кўмак бериш, жанг майдонида биргалашиб одим отишга даъват этилган мактублар билан келганлар.

– Ўлимдан хабарим бор, бундан хабарим йўқ... – деди Муҳаммад Чуроға додхоҳ амирнинг ҳар бир нарсага бурун суқиб юрадиган, суриштирадиган одати борлигини биларди. – Кейин, Миср, Шом ва Боғдоддан қайтган тингчилар аллақачон шу ердалар. Ҳазрат уларга жуда интиқ эдилар. Хабарингизни мўътабар қулоқларига етказурман. Пешиндан кейин ташриф буюрсунлар.

Вақт имиллар, пешин ҳам тез келавермасди.

Бардоши тугаб бораётган Амир Сулаймоншоҳ ниҳоят шоҳчодирга кираётганда кун ғарба оғиб қолди.

– Табриздаги барча юмушлар адо этилди, Амир Соҳибқирон! – қисқароқ сўзлашга тиришди Амир Сулаймоншоҳ, чунки Арзинжон элчисининг дарди униқидан кўра оғирроқлигини, унга тезроқ навбат бериш лозимлигини туярди. – Амирзода харж этиб юборгон девони аълои хоссага тааллуқли бори молларни бир миригача хазинаи омирага қайтартирдум... Ришвахўрларни чўби ясоққа етказдум. Амирзоданинг бошини айлантиргон ўйинчи ноибларни дорга тортирдум. Фақат...

– Хўш?..

– Фақат Хожа Мароғий-и афсунгар девонасифат қаландарга айланибди, дордан қочиб қолди...

Амир Темур таажжубда жиянига тикилди.

– Қочиб қолдиму?.. – Амир Темур ичида мамнун бўлиб қўйди, у Хожа Мароғийнинг чорқирра санъатини яхши билар, айниқса, унинг “Фотиҳий зарб” навосини кадрларди. – Қочгон эрса, бу худодан... демак ризқи-насибаси тугамагон... Серхунар устод бу ерда ҳам ўз санъатини намоён этибдур.

Дашном кутиб турган Амир Сулаймоншоҳ сал енгил тортди, Соҳибқирон тутумидан ажабсинганини бидирмади, бошқа нарсдан сўз очди.

– Мироншоҳ Мирзо... – у, амирзода нима қилсун, бирон юмушга қўядиларму, ёки йўқми, демоқчийди, Соҳибқирон унинг ичидагини кўриб тургандай, шартта сўзини кесди:

– Ана майдон... кенг... жанглarda қатнашсун, бир бўйини кўрсатсун...

Бошқа гапга ўрин қолмаганди.

Навбат Арзинжон элчисига етди:

– Амир Соҳибқирон ҳазратлари! – қўли кўксида тиз чўқди элчи. – Жаноб Амир Тахуртанбек арзадошти бирла ҳузурингизда турган қулингизман... Румда қайсар Йилдирим Боязид кўп бебошликларга йўл қўймиш. Оталари забт этолмаган вилоятлар, мисли Ментеша, Ойдин, Кирмиён, Қарамонларни подшолиққа қўшиб олмиш. Сивас бирлан Малатияни ишғол этмиш. Азимати-ю шавкати андоққи, отбоқарининг ўзидан

ўн икки мингта бор! Черикининг ададини ўзи ҳам бимаёди. Кўнглини ғуруру ёмон андишалар банд этган... Кемох қалъасини сўрайду. Амир Тахуртан жанобларига элчи юбордиким, мақсади бундоқ: “Сен авваллари бизнинг ҳифзу ҳимоямизда эрдинг. Ёнимизда туриб, бошқа ёқларга салом берадиган одат чиқардинг. Энди тобеъликни қабул қилгайсен. Бас, Арзинжон ва Арзирум хирожини шитобан бизга жўнатгайсен!”

Амир Темур индамади, хаёлга чўмганча, мошбринч соқоли учини эзгилашга турди. “Ғурур деви унинг елкасига миниб олибди, ҳукмдорлик нафси фириб берибди, кўзини узоқни кўролмайдигон даражада ёғ босибди. Бандалигин унутиб, ўзига қаттиқ ишониб кетибди... – ўйлади у. – Шом, Миср, Бағдоддагилар қайсар бирлан бирлашиб Турон султониға қарши найза кўтармакчилар. Балки, шу нарса қайсарға ҳаво берғонми...”

Соҳибқирон беихтиёр бир донишманднинг нақлини эслади: ота етти ўглини ёнига чорлаб, синдиригиз, деб уларға еттита чўп тутқазибду. Қўлларидан келмабди. Кейин, биттадан бериб чиқибди, осонгина синдирибдулар. Кўрдингизму, чўплар бир бўлса синдирилмайсиз, ёлғизини саранжом қилиш осон, дебди ота...

“Ҳа, ҳар бири бирлан алоҳида жанг қилмак лозим, айри-айри синдирмак керак...” – ўзига ўзи деди қатъий Амир Темур.

– Мамат! Муншийни чорласунлар! Рум қайсарига нома, нома эрмас, балки насиҳатнома битилсунки, Йилдирим Боязидға муносиб бўлсун!

Амир Темур у ёқдан-бу ёққа юрар, сўзларни чертиб-чертиб айтар, мунший қоғозға туширарди.

“...Оллоҳ таоло ҳамиша ўз қадрү мартабасини билғон, ўз ҳаддидан оёғини узмағон бандасини суюду... Букун жумла жаҳонға, хосу омға зоҳирдулки, рубъи маскун салотинлари остонамизға бош уриб мутеъликни барчадин авло кўрурлар, итоат ҳалқасидан бўйин товламайдурлар. Айланиб турган фалакнинг ўзи тепамизда соябондир, ҳар дам бошимиздан ўрғиладу. Атроф жавониб малкларни, офоқнинг сардорлари, жаҳон гарданкашлари амру наҳйимизда собитдурлар.

Ишорамизға сира саркашлик қилолмайдулар, жаррор лашкарлар чақиндай қадамимизға монелик кўрсатолмайдулар.

*Жаҳон шоҳлари бандаи фармон менга,
Камина қулиду бу даврон, менга...*

Фаромуш бўлмасунларким, сизнинг аслу насабингиз кемачи туркмонларға бориб уланиши бизға дуруст маълумдир. Бошингизни ўрағон кибру ҳаво, ғурурдан йироқ юрингиз. Бу чоққачаким, вилоятингизға таарруз¹³ қилмадук, эшитғон эрдукким, фаранг кофирлари бирлан ғазоға машғулдурсиз... Шу сабабдин, нусратшиор аскарларимизни йибормадук, табакай муслмонларнинг тинч-омонлиғи бузилмағай, бединлар шодмон бўлмағай.

Эмдики сиздин лозимду, Сивасдан воз кечғойсиз, Арзинжону Арзирумдан илик тортғойсиз, Кемохни каллангиздан чиқорғойсиз... Ўз ҳаддини билғон кейин изо тортиб қолмағай. Вассалом!”

Амир Темур номани Мубашшир баҳодирға тутқизиб, бир жамоат доно кишиларға бош қилиб Йилдирим Боязидға юборар экан, савдони васвасаларға мубтало Рум қайсари эс-хушини ўнглаб олишиға, ундан инсоф доирасида жавоб келишиға асло шубҳа қилмасди, ахир уни сермулоҳазакор, босиқ ҳукмдор деб эшитган. Бироқ Йилдирим Боязиднинг кутилмаган ниҳоятда қисқа ва лўнда жавоби Амир Темурни лол этиб қўйди.

“...Кўнелум сезиб турурким, биз Турон султони била урушқайбиз. Ул келсун, агар ул бери келмаса, ўзим черикимни олиб Табриз ва Султонияғача боргаймэн!”

– Йилдирим Боязид, чамамда, арслоннинг пешонасини қашлаб кўрмоқчи, шекилли... – кулди Муҳаммад Чуроға додхоҳ Мубашшир баҳодирға.

– Филнинг хартуми билан ўйнашмоқчи десангиз-чи! – уни тасдиқлади баҳодир.

Атрофидаги кишиларнинг кутқуси, васвасалари Амир Темурға нисбатан заҳарға тўла пинҳон нимкосалардан чиқаётганининг фарқиға бормаган, Европани титратиб турган, дунёда ўзини ягона сезган усмонли император ўйламай босган биргина қадами даҳшатли воқеаларға олиб келиши мумкинлигини мутлақо хаёлиға келтирмасди.

Давоми бор

¹³ Таарруз (араб) – тегиш маъносида.

Шеърят

Ҳмр ва айём фардлари

*Етар бир корвон ҳар дам, ўтар бир корвон ҳар дам.
Алишер НАВОЙЙ*

* * *

*Умр недир? Кеча – ўтди. Эртани қўй, қул бугун,
Бахт недир? Ул – бугундир, ул бугундир, ул бугун.*

* * *

*Қанча армон бўлмасин кечмиш замондошу замон,
Чин замонинг шу замондир, шу замондир, шу замон.*

* * *

*Айтмангизким, неча бир яхши-ёмонлар ўтдилар,
Асли гулдурос солиб давру замонлар ўтдилар.*

* * *

*Маърифат осмонида мангу ёнар қандилларим –
Нақибандийлар, Бухорийлар, Самарқандийларим.*

* * *

*Сен Ватанга Термизийлар кўзи-ла солиб назар,
Таълим олсанг, бўлгунг охир бир куни соҳибназар.*

* * *

*Кетмасин бошингдан асло Ҳақ таоло қўлкаси,
Эй, валийлар маскани, соҳиқўронлар ўлкаси.*

* * *

*Шаҳрисабз десам, жимирлар жону кўнглим ҳар сафар,
Эй, Амир Темури қулогига азон айтган шаҳар.*

* * *

*Амир Темури демишларки: Менга токи зафар ёрдир –
Яратганинг менинг бирлан улўғвор ишлари бордир.*

* * *

*Икки олам — иккиси ҳам гарчи бўлак, тоқ сарой,
Қурмиш оламда Амир Темури бобо илк Оқсарой.*

* * *

*Сен бугун қайларда қолдинг, эй асрлар оҳи, нур,
Ҳазрати Бобурни кўрган Қоҳинур, эй Қоҳинур?*

* * *

*Қанчалар юксак ва озод бўлсалар юлдузларим,
Шунчалар теран таралмиш ер аро илдизларим.*

**Сирожиддин
САЙИД**

Ўзбекистон халқ шоири.
1958 йилда тугилган.
Тошкент Давлат уни-
верситетининг журна-
листика факультетини
тугатган. “Рухим
харитаси”, “Ватанни
ўрганиш”, “Усти-
миздан ўтган ойлар”,
“Қалдирғочларга бер
айвонларингни”, “Яша-
син ёмғирлар”, “Дил
фасли”, “Сўз йўли”,
“Бугдойбўй Ватан”,
“Юз оҳ, Заҳириддин
Муҳаммад Бобур...”
сингари қатор шеърий
ва бадиий публицистик
китоблар муаллифи.

* * *

*Замона қасрдирким, ўз-ўзидин бўлмагай обод,
Ани Меъморию меҳру бутун халқ айлагай бунёд.*

* * *

*Жило бер юрт тупроғига токи сайқалинг қолгай,
Агарчи ҳайкалинг қолмас, яратган пайкалинг қолгай.*

* * *

*Богни бог этгунча бағринг қанчалар доғ бўлгуси,
Чекма гам, кетсанг – изингдан доғ эмас, бог қолгуси.*

* * *

*Бунда офтоб шаклига андоза бўлгай ҳар чаноқ,
Чирмашиб чиққай қуёш нурига ҳар гул, ҳар бошоқ.*

* * *

*Замона боласига мен нечун бул кун ҳавас қилмай,
Ул озод қуш мисоли айлагай парвоз қафас билмай?*

* * *

*Ҳар кишиким покдилу покрёю поктийнат бўлур,
Авваламбор ўз тугилган юртига зийнат бўлур.*

* * *

*Кўча-кўйлар, бу равон йўллар муҳаббат пайтидек,
Ҳар бири ҳазрат Навоий шеърининг бир байтидек.*

* * *

*Ҳар биноким, тикламышсан мисли дилбанддир сенга,
Бу умрнинг ўтиши ҳикмат ила панддир сенга.*

* * *

*Айтди юз ёшлардан ошган мўйсафид айлаб шукур:
Кўз юмиб очгунча сувдек ўтдию кетди умр.*

* * *

*Йигитликда қариларнинг ризосидин гизо олгил,
Қариликнинг асосидин асосинга асо олгил.*

* * *

*Бу дунёда фанойинг гар бинойингдир,
Фикр қилгил – бинойинг ҳам фанойингдир.*

* * *

*Умрдин ою йиллар сарф бўлгай,
Анинг ҳар они долу зарб бўлгай.*

* * *

*Ҳар кишига ҳар кеча ер ичра айвони билан,
Чарх гўё чоҳ қазгай ойни кетмони билан.*

* * *

*Ёшлигу шиқ фаслюю васлу фирогим ортибон,
Қалдироқлар сингари ўтмоқдадир давру замон.*

* * *

*Ишқ, дастурхонинг армондин тузай,
Ошу нонин дил била жондин тузай.*

* * *

*Узоринг истаб, эй, ёр, хўб оҳ-зор қилибман,
Бу боғзор кўнгулни мен доғзор қилибман.*

* * *

*Қачонким, ишиқ сенинг урфинг бўлибдир,
Дилимнинг қулфи қўш зулфинг бўлибдир.*

* * *

*Икки ноошино кўзинг айлар мени бегонароқ,
Холинг узра ағнаган зулфинг қилур девонароқ.*

* * *

*Йиллар бўйи бошимга не зеру забарлар келмади,
Сендин хабарлар келмади, сендин хабарлар келмади.*

* * *

*Нозанинлар ул замонким инжа қўйлак кийдилар,
Барча ошиқ аҳлининг қатлини бўлак кийдилар.*

* * *

*Қанча ўт бирлан олов қалбу нигоҳдин ўтдилар,
Икки ёнгин — икки ёр бул кеч никоҳдин ўтдилар.*

* * *

*Қанчалар бой бўлмасин кўрку хуснда нозанин,
Ишиқ элига шунчалар меҳру вафоси оз анинг.*

* * *

*Гулни гул қўйлак қилибдур гул баданга ул бадан,
Гул баданга тегдимۇ ё гулга тегди гул бадан?*

* * *

*Нигоримким, камар бирлан белини банд-банд тақмиш,
Бу кеч оппоқ булутдин моҳтоб ҳам сийнабанд тақмиш.*

* * *

*Насиб этганда фасли навбаҳору лола дийдори,
Кишига яхшидир ёнида бўлса лоларуҳ ёри.*

* * *

*Шуъла сочгунг бу ҳаётга кечаси ҳам қундузи,
Сен – Сурайёдирсану кўзинг – Сурайё юлдузи.*

* * *

*Гоҳи лаб устиндаю гоҳида лаб остиндадир,
Бу санамнинг икки холин доғи қалб остиндадир.*

* * *

*Ҳар замонким кўзларим икки қошинг “ё”син ўқир,
Тишларингнинг сини қатлим истабон Ёсин ўқир.*

* * *

*Қилибман кўзёшимга жом томогим ҳам қабоқлардин,
Ўшал бодом қабоқлардин, ўшал оппоқ томоқлардин.*

* * *

*Гул билан булбулнинг асрий баҳсидин айлай нақл:
Қанча гул бефаҳм эркан, қанча булбул беақл.*

* * *

*Лолалар ҳар ён очилмиш бағри доғу барги қон –
Лайли бирла Мажнун ўтмишлар бу ердин бағри қон.*

* * *

Қанча доғлар қолдирибмиш ёру агёру ҳабиб,
Чекмагил ғам, барчасига ҳазрати вақтдир табиб.

* * *

Бўл огоҳким, агар сенга етар бир айём ҳар дам –
Келар бир айём ҳар дам, кетар бир айём ҳар дам.

* * *

Бу ҳаёт базми агар сен бўлмасанг – кам бўлмагай,
Сен агар бу базм аро борсан – у бут ҳам бўлмагай.

* * *

Эл аро доим зиё бирлан маориф бўлгуси –
Битта фарзанди агар Абдулла Ориф бўлгуси.

* * *

Гар ўзингча бу ҳаётнинг қаср ила қўрғонисан,
Асли тан қўрғонининг беш кечалик меҳмонисан.

* * *

Кўнмади рафторинга чарх, кўнгил, эй кўнгил, дедим,
Чарх рафторига энди, эй, кўнгил, кўнгил, дедим.

* * *

Ўтмасин десанг умрнинг субҳу шоми бесамар –
Сен ўзингдан то ўзинг шому саҳар қилгил сафар.

* * *

Ул булутларким юзарлар кўкда олис, оқу оқ –
Эсдаликлардирки мендин анча тушмишлар йироқ.

* * *

Ўтди эллик чоғ умрдин, кузга етди энди иш,
Боглар ортидан оғир-оғир яқинлашмоқда қиш.

* * *

Одамизотга баҳор фаслида булдир ҳасби ҳол:
Ул ҳам ўтгай бу ҳаётдин абри найсонлар мисол.

* * *

Кўрдик, эй, дўст, бир таноб ер-чун азобингни сенинг,
Ер ўзи тортиб қўяр бир кун танобингни сенинг.

* * *

Нурар умр биноси, йўқдир бунинг фаноси –
Турар то қиёмат Сўз ила Шеър биноси.

* * *

То бу оламнинг баланду пастин идрок айладик,
Олам аҳлидин ювиб қўл, дилни ҳам пок айладик.

* * *

Кўксинг ичра булбулу қумринг ўтар,
То улар бир сайраюр – умринг ўтар.

* * *

Айланур тун-кун фалакнинг кўҳна тақсимкосаси,
Кимга теккай косаси, кимларгадир нимкосаси.

* * *

Сен Ўзингсан оламу, оҳ, сен Ўзинг кавну макон,
Сен Ўзинг давру замонсан, сен Ўзинг давру замон.

Шеърят

*Жийда гулларининг атфи соғилар***Вақт эртаклари**

*Менинг оламимда бўшлиқлар йўқдир,
Чексизликларида узоқ манзиллар.
Зулматлар йўқ унда, нурлар тўкилиб,
Фақат баҳор бўлиб қолган фасллар.*

*Менинг оламимда майин оҳанглар,
Ишқ тўлқинларида юлдузлар куйлар.
Рангли мушак каби отилар тонглар,
Вақт эртакларини тўқир сеҳрлар.*

*Менинг оламимда ёлгонлар йўқдир,
Нафис бир ҳикматга айланган рашк ҳам.
Денгизлар моҳият яратар, дарё
Ақл нурларидан тошади кўркам.*

*Менинг оламимда биз абадиймиз,
Тақдир ҳам йўқ унда, унда йўқ вақт ҳам.
Менинг оламимда бир покизалик,
Оддийлик нури-ла ясанар хуррам.*

*Менинг оламимнинг боиланиши йўқ,
Демак кўринмайди унинг охири.
У яратилган мен туғилмасимдан,
Унда жамдир ишқнинг тақдири.*

*Сўз билан ҳайратни чизиб беролмам,
Сўз билан чизолмам муҳаббатни ҳам.
Бир томчи шудрингда денгиз кўринса,
Бир дона лолада ер курраси жам.*

Кутиб ол

*Очил бугун кўнглим эшиклари,
Болаликни чорла бор овозинг-ла.
Ёшлик завқи билан тўлиб кетсин-да,
Чекка кўчадаги кичик бир кулба.*

*Муҳаббат учун очиқ бўл юрак,
Ҳар томирингга сингсин нафосат.
Юлдузларга ўтсин ўт нигоҳ,
Агар учсам бўл маҳкам қанот.*

**Гулистон
МАТӨҚУБОВА**

Қорақалпоғистон халқ
шоираси.

1948 йилда туғилган.
Тошкент Давлат уни-
верситетида ўқиган.

“Ҳаяжоннинг етти
ранги”, “Ойдин осто-
на”, “Севиб қолсин”,
“Дарёга ботаётган
кўёи”, “Излаганла-
рим”, “Ойбалдоқ”,
“Муҳаббат юрти”

номли китоблари нашр
қилинган. 2011 йилда
“Энг улуг, энг азиз”
танловининг ғолибаси
бўлган.

Кенгроқ очил, кичик сўқмоғим,
 Майса, дарахтларга улангин.
 Митти ниначининг нафис қаноти
 Кучли қанотларга айлансин.

Умр, янгра тоза сас бўлиб,
 Ақлимни тозала чанг-ғуборлардан.
 Тоғлар виқоридай қудратга тўлиб,
 Йиллар орасидан чиқиб келай мен.

Юрак садо берсин янги кунларга,
 Ишончга, руҳингга бер сайқал.
 Энг ёруғ нур билан шуълалан,
 Вақт занжирларидан узилиб, тарқал.

Юрагим юлдузлар ичига жойлан,
 У ерда яралар янги кун.
 Нур билан узилиб, ерга туш,
 Кутиб ол...
 Янгидир ҳаётинг бугун...

Ёмғир томчилари

Бир, икки, уч...
 Ёмғир томчиларин санайман,
 Кўкда булутларга қарайман.
 Булутларнинг ортида само,
 Самоларга туташ коинот.
 Юлдузларни санаш мумкинми?
 Чўлларда қумларнинг дончаларин
 Санаб бўларми?
 Рўёбга чиқмаган
 Орзулардан қолган алам доғларни,
 Қуриган боғларда тўкилган
 япроқларни
 Ёки синган кўнгил парчаларини,
 Умр бўйи юзга томган ёш дончаларин
 Ким санаб чиққан?..
 Бир, икки, уч...
 Ёмғир томчиларин санайман.

Туш сеҳри

Қуёш бунча эрта уфққа шошилар,
 Тушларимнинг сири яшар шафақда.
 Жийда гулларининг атри сочилар:
 Қирларга, йўлларга, атрофга.

Жийда гулларидай олтин ранг нурлар,
 Жийда баргларидай кумуш ранг осмон.
 Оламга ёйилган хушбўй атирлар,
 Кўнгил осойишта, умид беармон.

Жийдаларнинг майда гуллари аста
 Кўнгиросқчаларин чалар йўлларда.
 Ишонгим келади гул хушбўйлари
 Асрайди юракни зулмат тунлардан.

Жийдали хуш оқшом уйқуга кетар,
 Бир ширин тушларга бошини қўйиб.
 Ўтади, ўтади, бу кун ҳам ўтар,
 Юрак деворига дардини ўйиб.

Юлдузлар осмондан тушгандай

Майли, боғлар мени олиб қолмасин,
 Богда ёлғиз ўзим нетаман?
 Юлдузлар осмондан тушгандай
 Ерга шеърларимни ёзиб кетаман.

Унда бог, ўрмон ҳам, дарё ҳам яшар,
 Майсалар ичида оқар булоқлар.
 Нурларга ўзини уриб капалак
 Сирли бир оламга эшиклар очар.

Унда тутлардаги пилла қуртлари
 Нафис, шаффоф ипак тўқийди.
 Ипак рўмоллар ҳам шабнамга тўшалиб
 Мен ерга ёзган шеърларни ўқийди.

Қорақалпоғистон

Меҳр бўлсин мудом йўл ёригилан нуф

Қалбимдаги боримсан Ватан!

*Кетиб борар бир қатор карвон,
Мардларга хос сарҳадсиз майдон,
Дилимга жо: ҳар лаҳза, ҳар он,
Сафлардаги норимсан Ватан!*

*Ўхшадим мен, энди ўзимга,
Жаҳон қулоқ тутар сўзингга,
Ҳар гардингни суртай кўзимга,
Ғуруримсан, оримсан Ватан!*

*Савлат тўққан тоғларинг айтсин,
Чирой очган боғларинг айтсин,
Хушнуд чеккан чоғларинг айтсин,
Рангимсан, оҳоримсан Ватан!*

*Боғларимга кечикса баҳор,
Бу кенг дунё кўринса сал тор,
Ўзни сезсам озгина ночор,
Дардларимга коримсан Ватан!*

*Қадамингда қучадирсан шон,
Мен сени деб фидо қилай жон,
Соз-омон бўл, жон Ўзбекистон,
Зукко, иқтидоримсан Ватан!*

*Камалакдан олдинг жило, ранг,
Товланасан турфа, ранго-ранг,
Мужжасамдир қалбда минг оҳанг,
Чертилмаган торимсан Ватан!*

*Чиройлисан, бунчалар шинам,
Сулувдирсан, ёқимли бирам,
Хушрўйимсан, чиройлигинам,
Кўкда учган соримсан Ватан!*

*Кунлар ўтар: осойишта, тинч,
Ҳар бир оним мазмунларга зинч,
Қиёсингни тополмадим ҳеч,
Ғурур, ифтихоримсан Ватан!*

**Исмоил
ТЎХТАМИШЕВ**

1950 йилда туғилган. Тошкент Давлат университетида таҳсил олган. “Чўл бойчечали”, “Онам тилаклари”, “Дунё устуни”, “Ҳайқирик”, “Кўҳна Насаф хайли”, “Сенга интилдим”, “Дил савдolari”, “От – йигитнинг йўлдоши”, “Ҳад”, “Бу гулиан саҳнида”, “Кўнги битиклари”, “Ерқўрғон”, “Шонли таянч”, “Ёниб яшаи бахти”, “Бу гулиан саҳнида” каби тўпламлари нашр этилган.

Эътиқод ва қалбдаги ихлос,
Номус ва шағн бобомдан мерос,
Кўз қароғда асрагайман, рост,
Қувват ҳам мадоримсан Ватан!

Муҳаббатни жойлаб юракка,
Етгин деган эзгу тилакка,
Етакловчи ҳар он юксакка,
Қатъий бир қароримсан Ватан!

Номинг тутсам кетаман тўлиб,
Ўз-ўзимча мард, жасур бўлиб,
Ютугингдан шод-хуррам кулиб,
Авжида бароримсан Ватан!

Мужассамдир эзуликлар, ўй,
Кундан-кунга очадирсан рўй,
Дунёларга кўрсатурсан бўй,
Тўрт фасли баҳоримсан Ватан!

Ягонасан, танҳосан, асли,
Кўз олдимда тургайдир васлинг,
Очилгандан кўргайдир фаслинг,
Тонг – саҳар, наҳоримсан Ватан!

Кўрар кўзим, ёруғ юзимсан,
Юракдаги айтар сўзимсан,
Ўзимни бор этган ўзимсан –
Қалбимдаги боримсан Ватан!

Онажон

Саболар сочимни силайди майин,
Онажон, мен сизни жуда соғиндим.
Ўрнингиз билинар вақт ўтган сайин,
Олис-олисларга термиламан жим.

Васлингиз эслатар ҳар битта буюм,
Судралиб ўтмоқда ойлар ва йиллар.
Деворга осиглиқ соат ҳам шу зум,
Асабга ўйнайди ҳар он чиқилаб.

Соғинчдан ўртаниб тилкаланар қалб,
Дунёга сизмасман, солгим келар жар.
Ё раб, худди сизга боради ўхшаб,
Укамнинг кенжаси – кайвони Ҳулкар.

Лекин, нетай, йўқдир ўтмаган бир кун,
Илож йўқдир бунга кўнмоқдан бўлак.
Вужудим гоҳ ёниб бўладирман хун,
Тарс ёриб кетай дер, кўксимни юрак.

Айрилиқдан зада бу кўҳна олам,
Сизнингсиз зулматга чўккандай чуқур.
Онажон, шодликни кўрингиз баҳам,
Меҳр бўлсин мудом йўл ёритган нур.

Кўнгиладан жой бердим

Кўнгиладан жой бердим, энди, кет, дема,
Ҳайдасанг ҳам кетмагайман қошингдан.
Ҳаёт – тўлқинларга тўши урган кема,
Сени севдим қатъийназар ёшингдан.

Кўнгиладан жой бердим, энди, кет, дема,
Лабим тахир кўздан оққан ёшингдан.
Ҳолим кўриб, қилаверма ваҳима,
Маломатлар отмагин кўп тошингдан.

Кўнгиладан жой бердим, энди, кет, дема,
Сув ўгириб ичгайдирман бошингдан.
Бўлар-бўлмас ёниб, куйсам ғам ема,
Ёғду олгум нур эмган кўёшингдан.

Кўнгиладан жой бердим, энди, кет, дема,
Ҳали кўпнинг кўли етмас бир шонман.
Бу дунёда ўхшамасман ҳеч ким-а,
Мен шундайин ўзига хос тугёнман.

Сени кўргач, зулмат борар ёришиб,
Менга яшаш йўлларини кўрсатдинг.
Меҳрим кетди ишқинг билан қоришиб,
Синовларга дош бермоқни ўргатдинг.

Кўнгиладан жой бердим, энди, кет, дема...

Қашқадарё

Муаззам Шарқ хазинасидан

Жалолиддин РУМИЙ

Мажолиси сабъа (Етти мажлис)¹

Тўртинчи мажлис

Мажлисни Муҳаммад Мустафо (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин!)нинг бир ҳадиси билан бошласак. Ул фасоҳатли зотдан ривоят этилган саҳиҳ хабарлардан бирида шундай буюрилган: “Ҳақиқатан ҳам Оллоҳнинг (Шони шарафлангандан шарафлансин!) баланд даражали шундай қуллари бордирки, улар ёмғирга ўхшайдилар. Қуруқликка ёғсалар – хайру баракот, денгизга ёғилсалар – марварид ҳосил қилурлар”. Яъниким, ҳар нифоққа барҳам берган, ҳар муроднинг калити, итоат эгаларию исён аҳлининг ҳам бориб юкинганлари, Тангрига яқин бўлганга-да, узоқ тушганга-да тўғри йўл кўрсатган зот шундай марҳамат қилади: ер куррасию замонни яратган, мислсиз самони тахт этган, зулм қилмовчи, адолат соҳиби бўлмиш подшоҳнинг дунёда балчиқдан маъмур этилган жондан-да соф, кўнгилдан-да пок қуллари бордир.

Шеър: “Аласт”² амрига ўзларини тутиб берганлар ўшал мажлис аҳдидан сархуш бўлмишлар. Оёқлари дард бекатиға тиралган, жон бермоққа қўллари очиқ. Ўзликдан кечмоқ шаробини смирғанлари боис қўрқувдан ҳам, умиддан ҳам ошиб ўтмишлар. Борлиқдан ҳам, йўқликдан ҳам кечмишлар. Кўнгиллари азалу абад хаёлидан холи. Кучга тўлиб, дадиллашганларидан (жами махлуқотни бор этган Ҳақдан – тарж.) кейин пайдо бўлиш дарасидан бир сакрашда ҳатлаб ўтмишлар. Тўрға чиқиб, бош бўлиш савдосини отиб юбормишлар. Қуллик маконини маскан тутмишлар. “Мен”ларию борлиқларидан кечиб, севгили ила қовушмишлар. Ҳайрон қоларлисиз, улар ҳам йўқ, ҳам бор. Ваҳдат аҳли мана шулардир. Булардан бўлмаганлар мудом ўзларига топинганлардир.³

Ҳақ таоло бир қулини яқинлик мартабасига муносиб кўрса, унга боқий лутф шаробини тоттиргай. Зоҳиру ботинидан мунофиқликни аритгай. Ўзидан ўзгаларга бўлган муҳаббатни кўнглига солмай, унга сирли иноятлар бахш этгай. Бундай шарафга ноил бўлганлар борлиқ оламининг ҳақиқатиға ибрат кўзи била боқгай. Барпо этилган санъат асарларида уни бунёд этган санъаткорни кўргай. Тақдир қилинган нарсалар аро қадар соҳибининг Ўзига етгай. Энди у қул, ясалган, бебақо нарсалар билан ўралашмас. Унинг учун дунёнинг на бир қиймати, на бир хатари бор. Охират ҳам хаёлига келмас. Озуқаси маҳбубнинг зикри бўлгай. Жисми, қуллик этилгувчи зот соғинчида ҳаяжонга тушиб навозиш қилгай. Жони севгили ишқида ёниб эригай. На тортинишга мадори, на эътирозга қудрати қолгай. Бу оламдан сафар қилгач, зоҳирий туйғулари фалак гардишидан ташқари чиқур, барча табиий ҳаракатлардан қолур. Бироқ буларнинг бари – зоҳирда шундай. Ботини соғинчу севгига лиммо-лим. Халқ наздида улар ўликдир, Ҳақ наздида – тирик. Халқ билан тирик бўлгани, Тангри ҳузуринда – ўлик. Буюрилишича, бу қуллар оламга раҳматдир. Балолар улар хосиятидан даф бўлгай. Улар халқнинг ҳожатбароридир. Ризқ эшиклари уларнинг баракотлари била очилгай. Мусибат эшиклари эса, улар шарафига ёпилгай. Ёмғир мисоли қаерга ёғмасинлар, ўша ерга қут-барака ингай. Улар юриб турган хазина, ҳаёт бағишловчи Хизр чашмасидирлар. Ёмғир заминга ёғса, буғдой кўкаради, мева-чева чиқазади ва яна турли неъматлар

¹ Журнал варианты. Бошланиши олдинги сонларда

² “Аъроф” сураси, 172-оят.

³ Муаллифи номаълум.

ҳосил бўлади. Денгизга ёғса, садафлар марварид ила тўлиб, улардан дуру жавоҳир пайдо бўлади. Маънодаги ҳақиқат тагига етганларнинг баъзилари: “куруқликдан мақсад – инсоннинг жасади, бадани, суратидир. Улар авлиё суҳбатининг файзи ила безанурлар. Ибодат, тортинмоқ, ёлвормоқ, сақламоқ, шафқат, хайру садақот, масжиду миноралар, кўприк, хонақоҳ, мусофирхоналар ҳамда дунёдаги барча хайрли ишлару булардан бошқа яна турфа нарсалар ўшандоқ қуллар суҳбатидан майдонга келур. Халқ буларнинг барини улардан ўрганган. Денгизга ёғмоғидан мурод – кўнгилларни уйғотмоқ, уларнинг суҳбати ила ойдинлатмоқ, зеб бермоқдир. Жон келинчагини илму маърифат, завқу шавқ жавоҳирлари ила ясантирмоқдир”, дейдилар.

Шеър: *Тангри Зоти тазаҳҳурига парда тайин қилинганлар – ул зуҳурни изҳор айлаган муборак кишилар, Қоъба қавсайн⁴ майхонасидадирлар. Қай бири кундашунда бўлмиш нафси ила олишмоқ майдонида, бошқа бири маҳбубни томоша қилмоқ мажлисида. Улар ҳам шаробдир, ҳам сархуш, ҳам йўқ, ҳам бор. Барчалари асл маежуд Зот буюклигида йўқолмишлар. Ёлвормоқ байроғи қўлларида. Жисмлари Одам пайдо бўлганидан буён бор. Номлари олам ниҳоясига қадар сўнмагайдир. Улар сукутдалар. Жондан-да сирлироқдирлар. Юзларида заҳарханда бўлгани билан, болдан-да тотлироқдирлар. Фано юкхонасида жонларини сотиб, мислсизлик хонақосида хирқа киймишлар. Уларнинг бари йўқликка ғарқ бўлиб лол қолганларидан Ўзидан ўзга топиниладиган маъбуд бўлмаган Оллоҳ жамолида ғойиб бўлмишлар. У ёқда юриб бораётган бир нур кўрдим. Мисоли бир оҳ каби самода югургилаб кетаётганди. Ўша элдан тамомила олисларга илгариларди. Хирқалари нурлар чулғовида порлаб турарди. Мен ҳам ўша йўлга тушмоқ истадим. Улар билан йўлдош бўлмоқ орзусига илдиндим. Ҳам эгри-бугри, ҳам теп-текис ўша сафдан бир ошиқ чиқиб ёнимга келди. У бир сўз демасдан нишонга уриб сўз сўзларди. Қўли билан менга тегиниб: “Сен шу ерда тўхта. У жой сенинг борар еринг эмас. Лекин сен, барибир, унинг ёнига учавер. Чунки ипнинг учи хануз суратнинг қўлида”, деди.⁵*

Ва ниҳоят кўнгил гўшаси эшигини қоқдилар. Кўнгилларида Оллоҳдан ўзга неки бор – барини чиқазиб ташладилар. Жаннату жаҳаннам, жисму жон ва яна бунинг каби нарсалардан бош тортидилар. Бироқ Ҳақни исташдан воз кечмадилар. Шундай бўлгач, уч нарса ҳосил бўлиб ўртага чиқди: истаган, истак ва исталган. Бу мақомга эришгач, кўрдиларки, борлиқлари гарданида насороларнинг “Оллоҳ учтанинг бириди”⁶ зуннори бор. Улуғлик пардаларидан “Ундай деманг!” хитобини эшитдилар. Кўзу кўнгилларини шу қадар қовуштирдиларки, истаган ила истак йўқолди. Фақат исталган, бирон ўхшаши бўлмаган мутлақ – ягона Оллоҳ қолди.

Шеър: *Ўша шаробни ичдим, жон унинг қадаҳидир. Ул шароб-ла сармаст бўлдим, ақл далли-деволага дўнди. Бир олов келиб ўраб олди мени, куйдирди. У шундай шаъмки, қуёш унга парвона бўла қолди.⁷*

“Оллоҳ кўксини Ислому учун кенг қилиб қўйган кимсага ким баробар бўла олади?”⁸ машриғидан Ҳақ таоло буюклигининг азим моҳияти порлаб жўша бошлагач, ул қутлуғ қуёш бош кўтариб кўрингач, на туйғу қолур, на хаёл. На ваҳм қолур ва на ақл.

Шеър: *Эй, вужуд, ул йўлга чиқадиган оёғинг йўқ бўлгач, югурганинг нимаси? Эй, кўнгиш, ул гўзалнинг манзили маконини билмагач, излаганинг нимаси? Бир-бирига зид, ёт йўлларда юрган йўлчилардан сенга не наф? Сен-чи, тўрға илина – ёлғон йўлни дея, чорраҳада тўхтаб қолибсан. Ошиқ эсанг, куфру иймонни бир бил. Ул ягона назар, ягона билим ақлга кўра гўзал ва хушдир. Сен – жонсан, шундай бўлиб ҳам ўзингни жисм санаяпсан. Сен сувсан ва лек ўзингни кўза, деб ўйлаяпсан. Ҳар нени изламагунча тополмайсан. Аммо бу дўст ундай эмас. Уни топмагунингча излай олмайсан. Яхшиликча англа, сен У бўлолмайсан. Лекин ўртадан йўқолсанг, У сенсан.⁹*

Одам болалари аввал нутфа, кейин лахта қон, сўнгроқ эса лаҳм парчаси ҳолига келди. Тангри таоло раҳим малагини она раҳмига маъмур айлаб, унга сурат бер, дея амр этди. Ҳалиги малак Лавҳул маҳфуздан унга тайин қилинган шакл, суратни олиб, шунга кўра раҳимнинг ташқи тарафидан Ҳақ таоло буйруғига биноан шакл бера

⁴ “Ва-н-нажм” сураси, 9-оят. (Диний таълимотга кўра, меърож тунида Оллоҳ ва пайғамбар орасида қолган **икки кош оралиғича** масофа – тарж.)

⁵ “Ҳадийка” вазнида, муаллифи номаълум.

⁶ “Моида” сураси, 73-оят.

⁷ Муаллифи номаълум.

⁸ “Зумар” сураси, 22-оят.

⁹ Санойий. Девон.

бошлади. Сурат солиб бўлгач, улуғ Оллоҳ: “Эй малак, энди боравер, бизнинг у билан яширин ишимиз бор”, дея буюрди. Шундан сўнг унга жон ато этди. Жон надир, уни ҳеч кимса билолмас. Кейин эса ризқи, саодатли ва ё бахтсиз бўлмоғига кўра қиладиган амалларини ёз, деган буйруқ келди.

Тангри Одамни яратгач, жонга: “бошга кир!” дея амр этди. Жон лой ҳолидаги бошга кириб, гўшт, суяк ва терига сингиб кетди. Одамнинг бошидан ўзга бутун тани лой эди. У кўзини очгач, барча лутфу карам Ҳақдан эканлигини билмоғи учун жисмини унга лой ҳолида кўрсатди.

Ҳикоя қилишларича, Исроил ўғиллари орасида Азим деган бир киши ўтган экан. У кунлардан бир кун бузғунчилиги ёвузлик уяси бўлмиш маконини ташлаб, ялангликка томон одим отди. Маълум ерга бориб кўрдик, бир жамоа минг машаққат ичра заҳмат чекиб экин экибди. Ниҳоят, экинлар униб-ўсиб, ҳосил пишиб етилибди. Шунда ҳосилни териб олиш ўрнига ҳалиги жамоа экинларнинг барини ёқиб юборибди. Азим ўз-ўзига, шундоқ тушум – фойдани ёқиб юборишга қандоқ қўллари борди, дея ажабланибди. У ёқдан ҳайрат ичра чиқиб, бошқа ёқда бир оролга дуч келибди. Биттаси у ерда бир тошни кўтармоққа зўр бериб уринар, бироқ ўрнидан силжитмоққа-да кучи етмай турарди. Шу пайт тўсатдан бошқа бир тошни келтириб, ҳалиги тошнинг ёнига қўйибди. Бу сафар икковини бирдан кўтармоққа жаҳд этган экан, тошлар бироз қимирлабди. Азим: “Ёппирай, буёғи қандоқ бўлди? Битта тошни ўрнидан жилдиролмагани ҳолда, унга иккинчисини қўшиб ишини оғирлаштиргани нимаси? Энди уларни қандоқ думалатади?” дея лол қолибди. Шунда ҳалиги одам бориб кўрди тошни ола келиб, аввалги иков тош ортига қўйибдию уювини кўтариб йўлига равона бўлибди. Азим бу кўрганларидан тонг қолиб, йўлида давом этибди. Юриб бораркан, бир қўйга кўзи тушибди. Беш киши қўйни қўриқлаётган экан. Улардан бирови қўй устига миниб олган, наригиси қўйни ортқилаб олган, бошқаси қўй кўкрагига ёпишиб, уни соғиш билан овора, яна бири қўйнинг шохларини, бошқа бири қўйруғини ушлаб турарди. Азимда савол сўраш ихтиёри йўқ эди. Шу янглиғ кетиб бораркан, урғочи кўппакка рўбарў келибди. Ит ҳомиладор, ҳали туғилмаган кучукваччалар эса онаси қорнида ҳуриб ётишарди. Азим ўз-ўзига: “Нақадар ғалат ҳолларни кўрдим”, дея, ниҳоят, юра-юра бир шаҳар дарвозаси олдида тўхтабди. У ерда дуч келган мўйсафиддан: “Йўлда ақл бовар қилмас ҳодисаларнинг гувоҳи бўлдим”, деб уларнинг ҳикматини сўрабди. Мўйсафид: “Непарни кўрдинг?” дебди. “Экин эккан бир жамоани кўрдим. Улар экинлари етилганига қарамай, барчасини битта қўймай ёқиб юбордилар”, дебди Азим. Мўйсафид: “Бу – улуғ Оллоҳнинг сенга кўрсатишни истаган ибратидир. Улар шундай жамоаки, қуллик амалларини бажо келтириб, ибодатлар қиладилар-да, сўнг бузғунчилиги таъқиб амалларга ўралашиб қоладилар. Тангри таоло: “*Биз улар қилган ҳар бир (яхши) амалга келиб уни сочилган тўзон (каби) қилиб қўйгандирмиз*”,¹⁰ дея буюргани каби уларнинг қуллиги ибодатларини йўққа чиқаради. Бошқа яна нималар кўрдинг?” деб сўрабди. Азим: “Бир одамни кўрдим. У якка тошни кўтармоқ истар, аммо минг уринмасин, уҳдасидан чиқолмай турарди”, дея кўрганларини батафсил сўзлаб бергач, мўйсафид дебди: “Бу одам мисоли гуноҳ қилиб уни аввалига кабира санаган ва унга таҳаммул эта олмаслигидан қўрққан кимсага ўхшайди. Шу надомат туйғуси ила яна гуноҳга йўл қўяди. Бу галги гуноҳи энди унга енгилроқ бўлиб туюлади. Чунки тош иккитага етади. Ниҳоят, уларни ўрнидан силжити бошлайди. Биринчи тош ёлғиз бўлганлиги боис, уни ақалли ўрнидан қимирлата олмаётганди. Шундан сўнг учинчи гуноҳга қўл уради ва бундан буён бу хил ишлар унинг учун осон кеча бошлайди. Азим: “Эй муҳтарам зот! Йўлда келаётиб, бир қўйни ҳам кўрдим”, деб бу воқеани ҳам айтиб берибди. Мўйсафид: “У қўй дунёга ўхшайди. Устига минганлар подшоҳлар, опичлаб олганлар эса одамлардан тиланиб юрадиган йўқсиллар. Қўйруғидан тутганлар – иши ниҳоя топиб, ажали етган, умрининг жуда оз қисми қолган одамга қиёс”, дебди.

Байт: *Намунча, кийим-бош дардида югурмасанг? Қайдан биласан, балки ўша кийим-бош ўзинга кафан бўлар.*¹¹

Қўй шохларини тутиб турганлар дунёда не-не машаққатларга учраб, унинг заҳрини тотган кишилардир. Кўкрагига тирмашиб сутини соққанлар бадавлат, катта-катта сармоёга эга мансабдорлардир”. Азим кейинги ҳикояни сўзлаб берибди: “Бир урғочи кўппакка дуч келдим. Қорнидаги болалари ҳали туғилмасдан ҳурмоқда эди”. Мўйсафид: “Бу – бемаврид сўз сўзловчилар тимсолидир. Улар ҳам айна кўппак болалари каби

¹⁰ “Фурқон” сураси, 25-оят.

¹¹ Санойй. “Ҳадийка”.

оналарининг қорнидаёқ саннаб ётадилар”.

Рубоий: *Эс-хушинг жойида бўлса, кўзинг кўрса, тилингни бериб бошингни киличдан сотиб ол. Балиқ, сўзловчи тилга даъво этмагани учун унинг бошини кесмаслар.*¹²

Азим: “Эй муҳтарам зот, айтганларининг ҳикматини англадим. Энди менга фалон фоҳиша аёлнинг уйи қайси маҳаллада эканини айт, уйини кўрсатиб юбор. Айтишларича, у бағоят гўзал эмиш. Мен унга соҳиб чиқмоқ умидида келганман”, дея асл мақсадини айтибди. Мўйсафид уч бора Азимнинг юзига тупуриб дебди: “Эй, бадбахт! Сенга ўғит берилди, қулоқ осмадинг. Ибратлар кўрсатилди, парво қилмадинг. Мен мўйсафид эмас, жон олувчи ўлим фариштаси – Азроилман. Сенга мўйсафид қиёфасида кўриндим, холос. Энди Тангрининг амри ила бир қултум сув ичмоғинга ҳам фурсат қолдирмай, жонингни оламан”. Азимнинг ранг-рўйи зумда оқариб, вужудидан тер қуйила бошлабди. Ўлим малаги эса ўша он оламлар Роббиси фармонига биноан унинг жонини суғуриб олибди.

Қасида: *Эй, мол соҳиби бўлганлар, ибрат олинг, ибрат! Эй, сўз соҳиби бўлганлар афв тиланг, афв! Эй, насиҳатларга қулоқ осажак кўнгуллари қораймиш кишилар, улғи олинг! Эй, соқоллари оқарганлар, афв тилловчи жон сўз сўзлаш салоҳиятидан, кўрмоқдан ибрат олгучи кўз кучдан қолмасидан бурун тавба қилинг! Бир боқиб кўринг, энди ўлим қўлидан ҳисоб-китоб томон бурилмишлар: ўқлари икки буқик, найзалари парча-парча. Сенда ҳам ҳайвон, ҳам шайтон, ҳам раҳмон сифати бор. Қай бирдан эсанг, ҳисоб куну ўша сафда бўлурсан. Ҳақиқатга тик боқиб кўр: Исрофилнинг сури чалиниб, оламни зилзила тутгач, хуш одобу гўзал юзинг нари кетиб, ўрнига расво одатларинг майдонга чиқади.*¹³

Маснавий: *Борлигинда қайси одат устун эса, ўша одату суратингга мувофиқ тақдирланишинг вожибдир.*¹⁴

Аmmo сўз ҳақиқатан тавба қилган, такрор гуноҳга ботмаган қулга келгач: “Оллоҳ ана ўшаларнинг ёмонлик – гуноҳларини яхшилик-саовларга айлантириб қўюр”.¹⁵ Қайси тужжор бундан-да зиёд фойда олиши мумкин? Ахир, қулнинг гуноҳи ибодатга эврилмоқда, жафо – вафо расмини киймоқда. Оллоҳнинг элчиси (Раҳмат ва салом бўлгай!) шундоқ буюрди: Биттаси бепоён чўлга бориб, истироҳат муродида туясини боғлади-да, ўзи заминни тўшак, қўлларини ёстиқ қила андак уйқуга толди. Уйғониб қараса, туяси йўқ! Озуқаю кийим-боши туянинг устида эди. Туя ҳаммасини ўзи билан олиб кетибди. Дам ўннга, дам чапга чопиб ҳеч қаёқдан ақалли туянинг изини бўлсин, тополмабди. Энди бу ерларда ҳалок бўлиб кетаман, дея ғайғуга чўмибди. Бир маҳал туя ғойиб бўлган жойга келиб қараса, туяси қайтибди! Инсон мана шунақа нарсаларга севиниб юради. Туя жилови яна аввалгидаги хожасининг қўлига ўтибди. Ҳалиги одам ҳижолатдан юзини туянинг юзларига босаркан, нашъаю фараҳдан Ҳаққа эркалик қила бошлабди: “Оллоҳим, сен менинг қулимсан, мен сенинг Роббинг”. Севинчи осмон, қувончи дoston экан, “Оллоҳим сен менинг Роббимсан, мен сенинг қулингман” дейишнинг ўрнига шундоқ янглиш гапларни айтиб юборибди. У, аслида, бундай демоқчи бўлмаган. “Оллоҳим сен менинг Роббимсан, мен сенинг қулингман” илтижосини, кўнглида шу маъно айлангани ҳолда ҳайрати ичига сиғмай бошқача ифодалаб юборган. Шу аснода Оллоҳ элчиси (Салом ва салот бўлгай!) марҳамат этди: “Тангри таоло осий бандасининг тавбасига, туясини топиб қувонган одамнинг севинчидан кўпроқ севинади. Ҳақнинг тавба учун севинмоғининг маъноси шуки, қул бир нимага шодланса, у нарсани устун кўради. Шунинг боисидан тавба қилган қул ҳам Улуғ Оллоҳ наздида бағоят устундир. Қул гуноҳга ботганига қарамай, бу гуноҳ уни жаннатга олиб бориши ҳам мумкин. Қанақасига, ё расулуплоҳ, деб сўрашди. У гуноҳ қулнинг хаёлидан нари кетмай, ҳар лаҳза пушаймонлик сари етаклайверади ва қул тавба қилади. Бу надомат ҳисси, ниҳоят, уни жаннатга мушарраф этади. Биттаси қиёмат куну гуноҳ дафтарини кўриб жаҳаннамга равона бўла бошлагач, унга дафтарнинг бошқа тарафини ҳам ўқигин, деган овоз келади. Ўқиб қараса, бошдан оёқ ибодат, бошдан оёқ комил бандалик! Бунинг боиси Носух тавбаси каби тавба қилганидадир.¹⁶ Тангри таоло шунинг учун унинг гуноҳларини итоат – ибодатга айлантириб қўйган. Қумни Халилуллоҳга ун қилиб, темирни Довуд учун юмшатиб бўйинсундирган, лойдан Исога

¹² Жалолиддин Румий.

¹³ Саной.

¹⁴ Жалолиддин Румий.

¹⁵ “Фурқон” сураси, 70-оят.

¹⁶ “Таҳрим” сураси, 8-оят.

куш яратиб, ҳайз қонини ҳомилага озуқа этган Оллоҳнинг, бу оламда гуноҳларни итоату ибодатга айлантириб қўйишга ҳам қудрати етади. Мустафо (Оллоҳ раҳматиға олсин!) деди: Муқбили Таммор исмли хурмо сотувчи бир киши бор эди. Бир куни бир аёл хурмо истаб, унинг дўконига келди ва бир-биридан сара хурмоларни кўрди. Сотувчи: “Дўкон ичида тагинам яхшилари бор”, дея аёлни ичкари чорлади. Аёл киргач, Муқбил ундан бўса олди ва рўмолига чанг солди. Аёл унга қаршилиқ кўрсатганча: Гуноҳга ботиб, Тангрига осий, синглинг тенги аёлга эса хоин бўлдинг, деб оҳ урди. Ҳикоядан мақсад, Муқбил эмас, ўзингдан қолар гап йўқ, гуноҳнинг дармони надир, қандай чора ахтармоқ зарур каби масалаларга жавоб изламоқдир. Муқбил қайта гуноҳ қилмасликка тавба қилгач, оят тушди: *“Улар қачон бирон-бир нолойиқ иш қилиш билан ўзларига зулм қилсалар, дарҳол Оллоҳни эслаб, гуноҳларини мағфират қилишни сўрайдиган, – ҳар қандай гуноҳни ёлғиз Оллоҳгина мағфират қилур – билган ҳолларида қилган гуноҳларида давом этмайдиган кишилардир”*.¹⁷ Бошқа бир жамоат бу оят қабр қазиб, кафан ечган Баҳлул ҳақида келганини айтадилар. Жобир (Оллоҳ ундан рози бўлсин!) нинг ривоят қилишича, ансорлар ичида бир ёш йигит бор эди. Исми Абдурахмон ўғли Салаба бўлиб, пайғамбарга хизмат қилар эди. Кунларнинг бирида ансорлардан бирининг эшиги олдидан ўтаркан, кўзи ювинаётган бир аёлга тушди. У ерда туриб, аёлни томоша қила бошлади. Баногоҳ кўнглига Тангри таолодан мен ҳақимда пайғамбарга ваҳий тушса-я, деган андиша кўниб шаҳват била боққанидан пушаймон бўлди. Номус қилиб, Мадинадан чиқди. Макка ва Мадина оралиғидаги бир тоғда қирқ кечаю қирқ кундуз кўз ёш қилиб ёлворди. Пайғамбар уни сўраб-суриштирмоқда эди. Шу қирқ кун ичида ваҳий келмади. Ҳатто куфр аҳли: *“Уни Робби тарк этди”*,¹⁸ дейишди. Дарҳол Жаброил келиб: *“У қул, жаҳаннам оташидан Оллоҳга фарёд этмоқда”*, дея хабар берди. Пайғамбар (Салом бўлгай!) Хаттоб ўғли Умар ила Салмон Форсийни (Оллоҳ ҳар икковларидан рози бўлсин!) менга Салабани олиб келинглар, дея юборди. Икковлари Мадинадан чиқиб, қўй боқиб юрган чўпонлардан Салабанинг дарагини сўрадилар. Улар: *“Сиз сўраган киши қирқ кундан буён афсус-надомат ичра “кошки, мавжудотлар аро қиёмат куни жоним менга узатилмасайди, йўқ бўлиб кетсайдим”, дея йиғлаб-сиқтамоқда”*, дея даракладилар. Тоққа боргунларига довр оқшомнинг бир қисми ўтиб бўлган эди. Салаба тоғдаги қўналгадан чиқиб: *“Кошки руҳлар ичра менинг руҳим, жисмлар ичра жисмим йўқликка гирифтор бўлсайди”*, дея фиғон чекарди. Умар уни топгач: *“Гуноҳлардан қутилмоқ қачон, Ё Умар? Мени Пайғамбарнинг ёнига ул зот намоз қиларкан ёхуд Билол иқомат этаркан олиб бор”*, дея ёлворди. Пайғамбарнинг Қуръон ўқиётганини эшитибоқ Салабанинг ҳуши бошидан учиб, ерга йиқилди. Пайғамбар намозни тугатиб, Салабанинг ёнига борди. Салаба Пайғамбар нуридан ўзига келиб, жонланди: *“Эй Оллоҳнинг элчиси! Гуноҳга ботиб унинг ортидан тортган қайғу ва ҳаё туфайли қочдим”*. Пайғамбар: *“Ҳозир сенга бир оят ўргатаман. Қул шу оят сабаб афв этилгуси!”* деди. *“Парвардигоро, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато этгин, охиратда ҳам яхшилик ато этгин ва бизни дўзах азобидан асрагин”*.¹⁹ Салаба: *“Менинг гуноҳим бундан-да оғирроқ”*, деди. Пайғамбар: *“Оллоҳнинг каломи ундан ҳам буюкроқ”*, дея марҳамат қилди. Салаба уйига бориб, уч кечаю уч кундуз намозда гирён бўлди. Пайғамбар хабар олгани унинг ҳузурига келди-да, бошини тиззаларига олди. Унинг гуноҳидан ўтдик, деган фармон келганини эшитиб Салаба ўша он дорилбақога ҳижрат қилди. Унга жаноза ўқидилар. *“Албатта, биз Оллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У зотга қайтгувчиларимиз”*.²⁰

Рубоий: *Дунёни ёққан қиёмат кунидан кўрқ, қалбларга ўрнашган қасос ўқларидан кўрқ! Эй, ҳирс кечаси узоқ уйқуга толган, ажал сабоҳинг оқарди, кундуздан кўрқ!*

Рубоий: *Бир мактуб ёздим, аммо кўнглим азоб ичида. Қалбим ризолик чўғи узра айлана ғам-ғуссага ботган. Ўлим айрилиқ сабаб кўп оғир нарса, деб билардим. Сиздан айрилмоқ, менинча, бисёр оғир, бисёр оғир...*²¹

¹⁷ "Оли Имрон" сураси, 135-оят.

¹⁸ "Ваз-зуҳо" сураси, 3-оят.

¹⁹ "Бақара" сураси, 201-оят.

²⁰ "Бақара" сураси, 156-оят.

²¹ Жалолiddин Румий.

Бешинчи мажлис

Байт: *Эй соқий, ишқ шаробидан узат! Шундай узатгинки, ақл лофи даф бўлсин!*¹

Жон зарралари Аласт куни ул шаробни ичганида сармастларча “бало экан!” деганди-я!² Ул шароб ила қадахимизни тошгунга довер тўлатиб, мингларча тушунчаю васваса қўлидан ол бизни.

Рубоий: *Эй соқий, азалдан сунган ул шаробинедан икки катта сағроқ сунгин-да, орттир нашъамизни. Ёки ул шаробни оғзимизга тутмаслигинг жоиз эди. Модомики узатдинг, батамом сархуш этиб, ер билан битта қилмоғинг керак бизни.*³

Икки олам сарвари бўлмиш Мустафонинг асарлари хуш хабарларидан бири ила мажлисни бошласак: “У шундай мавжудотки, борлигининг кўёши лой машриғидан бош кўтармасидан аввал зиёсининг ёғдулари субҳ мисоли оламни нурга ғарқ айламишди”. Иттифоқо, ҳикоя қилишларича, Мустафога хануз пайғамбарлик нузул этмасидан бурун Маккада очарчилик бўлди. Кофирлар: “Бизга раҳмат эшиги ҳалқасию қазою қадар дарвозасини қоқа оладиган бир одам даркор. Очарчилик халқнинг тўзонини ҳам совурди. На ҳайвон, на бир ўсимлик ва на инсон қолди. Ҳадемай, барчамиз қирилиб йўқ бўлиб кетамиз”, ҳадиғида чора истаб Абдулмутталибнинг ёнига бордилар. Абдулмутталиб: “Менинг на осмонга, на заминга юзланиб ёлворажак юзим бор. Бироқ манглайимда Аднанда қарор топиб, ундан Абдуманноф камарига ўтган ва Абдуманнофдан бир муддат Абдуллоҳга узатилган шундай нур бор эдики, Абдуллоҳ уни омонат этиб, Омيناга таслим айлади. Энди ул нур зуҳур оламига келгандир. Уни олиб келинглар, унинг хурматиға Ҳаққа дуо қилиб, сўрайдиганимизни сўрайлик. Шояд унинг юзи шарофати ила муродимиз хосил бўлса”, деди. Муҳаммадни олиб келдилар. Абдулмутталиб уни кўриб, ўрнидан кўзғалди ва бағрига босди. Уни етаклаб тўрга ўтказди. “Бу бола ни нечун тўрга ўтказдинг?” деб сўрашди. “Тўғри, зоҳиран тўрда мен ўтиришим керак. Аммо “ботин тўрида у сендан мукаррам, бу унинг ҳаққи” дейишмоқда”. Ундан сўнг Абдулмутталиб қуллар шаҳзодаларни қандай силаб-сийпалашса, ўшандоқ Муҳаммадан айланиб-ўргилиб Каъбага олиб борди. Уни дам ҳавога отиб, дам тутиб ўйнатаркан: “Ё Роббий, бу Сенинг қулинг Муҳаммаддир”, дея ўзига сиғмайин йиғлай кетди. Бемисл лутф энагаси марҳаматга келди – иноят денгизи тошиб пишқирди. Заминдан бир буғ кўтарилиб самога учди-ю, булутнинг кўзига етди. Ёмғир ёға бошлади. Атроф-жавониб-даги қудуқлар, чуқурлар тўлди. Ўсимликлар сувга қонди. Ўлган олам қайта тирилди.

Баланд мартабаси ҳақда андак эшитиб турганингиз улўғлар улуғи (Муҳаммад – тарж.) шундоқ буюргандир: *“Илм кўнгиллар ҳаётидир. Қуллик ва ибодат гуноҳларга кафоратдир. Инсонлар икки тоифа бўлиб, бири, халқни етиштириб ўстирган Ҳаққа мансуб илмли кишидир. Иккинчиси, халос бўлмоқ умидида тадбир олиб бир нималар ўрганмоқнинг – илмининг кетиға тушган кимсадир. Мазкур икки тоифадан ўзгаси ҳайвонларнинг юз ва кўзларига кўнучи титти пашшалар мисолидир. Жаннат боғларида кезинг, сайру саёҳат этинг. Жаннат боғлари надир, деб сўрадилар. “Зикр ҳалқаларидир”. У ерларда кезиб, сайр этмоқ надир, дея сўрадилар. “Дуога ўзни бермоқ, дуо қилмоқдир”. Кимки илми ва олимларни севса, унинг янглиш ишлари ёниб-кул бўлиб, йўл қўйган кичик гуноҳлари зинҳор дарж этилмагай”. Оллоҳ элчиси ҳақ гапни айтган.*

Коинот пайғамбари, мавжудотлар аълоси (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлгай!) айтадики, кўнгилнинг ҳаёти илм била мумкиндр. Англамоқ тирикликдир. Англамсизлик – ўлим. Башарти, қўлинг иссиқ-совуқ, ярани сезмаса, қўлимда хайр йўқ, кўлим ишламай қолди, дейсан. Модомики, кўнгил қўли кўзани ол, дея буюргудай бўлсаю қўлнинг бир узри, дарди бўлиб, унинг амрига бўйинсунмаса, у қўлни ишламай қолибди, демайдилар. Чунки кўнгилнинг амрини тушунмоқда. Унинг буйруғини бажаришни истамоқда. Фақат дардидан тамомила қутилмоқ фурсатини кутмоқда. Аммо кўнгил амридан беҳабар, унинг гаплари қулоғига кирмай иссиқ-совуқ, олов ёхуд яра сезимларидан кўнгилни хабардор этмаган қўл ўлиқдир. Шунга ўхшаб, ибодат тафтининг асари надир, гуноҳ қилмоқнинг-чи, Ҳақ озориға йўлиқмоқнинг таъсири қандоқдир каби саволларни билмаган одамнинг ҳам аҳволи ўлик қўлга қиёс. У инсон зоҳиран одамдир, аслида эса йўқдир. Кўрганинг бордир, боғу бўстонлар бошиға қоратқи⁴ тиклайдилар. Уни кечаси

¹ “Ҳадийка” вазнида, муаллифи номаълум.

² “Аъроф” сураси, 172-оятга ишора.

³ Муаллифи номаълум.

⁴ Экинзорларга ўрнатиладиган қўриқчи.

кўрган киши боғни одам кўриқлаяпти, деб ўйласин учун ўрнатадилар. Аммо у, одам бўлармиди? Кун ёришгач, уни кўриб одам эмаслигини англайдилар. “Улар ўзлари кўрмаган ҳолларида сизга (боқиб) турганларини кўрурсиз”.⁵ Сен нафс, ҳою ҳавас зулмотидан чиққан кўйи, кўнгил сабоҳи зиё таратган ерга кириб, қалб нури ила боқсанг, халқнинг сероб қисмини дин боғидаги қоратқи эканлигини кўрасан.

Рубоий: *Майдон кенг, аммо майдонда жавлон уражак эр киши йўқ. Оламнинг аҳволи (доим ҳам – тарж.) кўрингани каби эмас. Зоҳиран эранларга ўхшайдилар-у, аслини сўрасанг, мусулмонликдан асар ҳам йўқ.*⁶

Ўзидан паноҳ сўраймиз. Сўнг суюкли пайғамбар: “Қуллик ва ибодат гуноҳларга кифоратдир”, дейди. Яъни покиза амаллар ёмон ишларни маҳв этиб, тозалайди. Мисол учун, сен: “Фалончи мен ҳақимда шунақа-шунақа иғво тарқатди ва мана бунақа душманлик қилди, деб ўйлаб юрасан, ғазабланасан, уни калтаклаб, зиндонга ташлайман ҳали”, дейсан. Ногоҳон ўша кун сенга бир яхшилик қилгудай бўлса: “Оғиримни енгил этиб, мен туфайли фалончини савалади. Бундай дўстни хафа қилиш яхши эмас. Ҳалиги хатони билиб туриб қилмагандир, ахир”, дея ғазабинг тарқайди ва кечирим сўраш тараддудига тушасан. Энди айт-чи, энг комил лутфу эҳсон эгаларидан-да юсак фазлу иноят соҳиби Тангри таоло ҳам ёмонлик ва нифоққа қарши узрхоҳлик учун қулларига ибодат қилишни буюриб, уларга қуллик амалларини ўргатмасинми? Бинобарин, хасталикларни даф этиш учун малҳам дорилар яратди. Гуноҳ қиличлари, ўқу найзаларидан ҳимояланиш учун зирху қалқонлар халқ этди. Иблис ҳам худди қиличсозга ўхшаб, кескир қиличу совутсозникидай ақлу дониш ила ғоят пухта қалқон ясайди. Ўқ йўнучи нафс, пайконларни яхшилаб чархлайди. Тавба зирхчиси ҳам зирху қалқонларини мустаҳкам қадаб чиқади. Буниси – қаҳр яратувчисидир, униси эса лутф устаси. Эй биродар, кескир қилич устига отилмоқдасан. Тавбаю қуллик қалқонини олмасдан кетма.

Мустафо яна: “Инсонлар икки тоифа бўлиб, бири, халқни етиштириб ўстирган Ҳаққа мансуб илмни кишидир. Иккинчиси, халос бўлмоқ умидида тадбир олиб бир нималар ўрганмоқнинг – илмнинг кетига тушган кимсадир”, дейди. Олим – йўл кўрсатувчи муршидга ўхшайди. Муриду йўловчиларнинг қорларига ярайди. Аммо охират йўлчилигини хаёлига ҳам келтирмаган киши муршид қадрини қаёқдан билсин? Олим табибдир. Оғир хасталикларни даф қилади. Бироқ табиб қадрини жони қийноқдаги хаста билади. Олтинлари, бор давлатини фидо этиб ҳам, жони учун кам, деб ўйлади. Ўлик, табибнинг қадрига қандай етсин? Малҳам, дардманднинг жонига оро кириши мумкин, бедардларга малҳам дарагини эшитмоқдан не наф? Кўзи оғримаган одам, кўз малҳамини нима қилсин? Аммо кўзига озор етган кишига ярим дирҳам баҳосидаги кўз малҳамини минг олтинга сотсанг ҳам, сотиб олиб кўзларига суртавереди.

Шеър: *Эшитганинг бордир, бедард кимсалардан бири, тиши оғриётган кишидан ҳол-аҳвол сўрагани борди. “Кўп сиқилма, оғриқларинг елдек учиб кетади ҳали”, дея ҳамдардлик билдирди. Бемор: “Тўғри, оғриқ арийди, аммо сенинча тез арийди. Бу дард менга темирдан қад ростлаган бир тоғ каби. Сенинг тишинг оғримаётгани учун бу сенга ел бўлиб туюлаяпти”,⁷ деди.*

Қачонки, ёруғликни кўрган, жони бир пайтлар ул давлатдан воқиф бўлган киши ундан айрилиб, меҳнат захрини тотса, гулу гулистондан, олма боғларидан, адоқсиз шакар қамишларидан ҳам жудо бўлиб, бир тиканзор зулматига қуласа, дин йўл-йўриғи нафс тарбияси, унинг фитналарини ўздан соқит қилмоқ чораси ва кўнгил ойдинлиги сари бориладиган йўлни ҳам ўшандан сўра. Мисоли Одам ва Ҳавво каби. Улар жаннатни кўрдилар ва унинг неъматларидан баҳра олдилар. Баногоҳ нафси амморая Шайтон ҳийласи сабаб гуноҳ буғдойини едилар. “У жойдан (жаннатдан) ҳамманғиз тушинг”,⁸ фармони ила жаннатнинг гулистону бўстонидан шундай бир зиндон – ер юзига тушдилар. Йиллар бўйи йиғлаб, нола чеқдилар. Афсус-надомат ичра қоврилиб, куёш остида яшаб, кун кўра бошладилар. Тинмай кўз ёш қилдилар. Одамнинг кўз ёшларидан Ҳиндистонда сархил дори-дармонлар, шифобахш гиёҳлар ўсди. Гуноҳкорларнинг кўз ёшлари бу дунёда ҳамда охиратда шифо – даводир.

Маснавий: *Ошиқлар кўнгиллари оташию кўз ёшлари бўлмасайди, ҳақиқатан ҳам дунёда на сув ва на олов бўлурди.*

Олов дарахтга етиб бормаса, ёғоч қандоқ ёнарди? Дарахту ўтиннинг бир чеккаси

⁵ “Аъроф” сураси, 198-оят.

⁶ Муаллифи номаълум.

⁷ Санойи. “Ҳадийқа”.

⁸ “Бақара” сураси, 38-оят.

ёнмасайди, нариги учидан сув нетиб оқарди?

Маснавий: *Эй сарғайиб битган шаъм, кўз ёш қилиб балога учраган ошиқларга бош бўлгансан. Замона Фарҳодисан. Ёниб-куй, эриб йўқ бўл. Нечун Ширин суҳбатидан жудо бўлдинг?*

Баъзилар, шаъм ва олов унинг уйида кўним топгани боис йиғламоқда десалар, яна баъзилар тотли бол унинг уйини тарк этгани сабаб йиғламоқда, дейдилар. У эса ҳол тили била дерки:

Маснавий: *Менинг қандоқ тонг оттиришимни, фақатгина мендай тонг оттирган билиши мумкин. Ёниб-куйганларнинг тунлари қандай ўтишини сен қаёқдан билардинг? Биттаси ошиқлик надир, дея сўради. Дедимки: Менинг ҳолимга тушсанг, биласан.⁹*

Ҳар оқшом Зуҳалнинг олтин-ла безатилган тоси само зинапоясида порлай бошлаган чоғ, Насри Тоир осмон яланглиги узра кезмоқ бўлган маҳал, Муштарий юлдузи само боғидан чиқиб, яланглик этагида лола мисол нур сочмоққа киришган пайт, гўзал Зухро Жавзо буржи шаъми қаршисида, Хулқар эса дастгоҳида Сиғил¹⁰ нозанинлари киядиган ипак матони тика бошлаб, қоронғуликнинг чодир ипларини чўзиб, чодирини ростлай бошлаган муддат Ҳабиби Ажамий ибодат юртидан чиқиб, бола-чақасининг ёнига келарди. Болалари кун бўйи: “Кечга отамиз бизга бир нималар олиб келадилар”, дея кўзлари тўрт бўлиб кутишарди. Шом чоғи Ҳабиб уятдан қаро терга ботиб, хижолатдан қўлларини букиб, ҳеч вақосиз уйига қайтар экан, хотиним, болаларимга нима дейман, дея эзиларди. Хотини, нима олиб келдингиз, деб сўрагач: “Хожамиз маошимни жума куни берадилар”, деди. Уша ҳафта оиласи жумага маҳтал бўлишди. Ҳаш-паш дегунча жума ҳам келди. Ёғду таратиб порловчи кувёш зулмат машриғидан бош кўтарди. Ҳабиб, чорасизликдан хилватда йиғлай кетди. “Эй, муҳтожларнинг қўлларидан тутган! Ҳабибни уялтирмасангчи!” дея нажот истади. Ул шаҳаншоҳ (Улуғлангандан улуғлансин!) бир табаррук зотнинг тушида Ҳабиб бизнинг карамимизга ишониб, бола-чақасига жума кунига ваъда қилди, дея унинг ҳолидан огоҳ этди. Ул муборак зот Ҳабибнинг уйига шу қадар мўл олтину бугдой, кўй-кўзию газмол ва яна бу хил нарсалардан юбордики, тухфалар уйга сиғмас бўлди. Халқ, кўни-кўшнилар лол қолди: Булар қаердан келди, дея олиб келганлардан сўрашди. Улар: Ҳабибнинг хожаси бериб юборди. Ҳозирча шуларни сарфлаб тураркансизлар. Ҳали яна юборар эканлар, дея узрхоҳлик қилдилар. Халқ: “Ё қудратингдан! Ҳабиб қайси карам эгасининг хизматини қила бу қадар хазина – неъматга эга бўлди экан? Йўқ, бу – инсонга хос карам эмас. Ҳабиб Ҳаққа хизмат қилган бўлса керак. Чунки У, энг жўмард карам соҳибларидан-да аъло эҳсон улашгувчидир”, деди.

Байт: *Лутфингдан бир чимдим қай заррага тортиқ этмадинг-у, у зарра мингларча куёшдан-да порлоқ ҳолга келмади?¹¹*

Оқшом маҳал Ҳабиб ибодат юртидан минг истиҳола ила: бугун энди қандай ваъж кўрсатаман, улардан қандай кечирим сўрайман, дея уйига йўл олди. Шу ўйлар билан уйига яқинлашгач, болалари югургилаб уни қарши олдилар. Оталари қўлларини кўзларига тўтиё қилиб, пойига тиз чўқдилар. Қўшнилари: нақадар буюк лутфу эҳсон, мислсиз ҳиммат соҳибига хизмат этибсан, дея панароқ жойларга яшириниб олишди. Болалари эса, хожангиз уйимизни нозанинлар зеб қутиси мисол марваридлар била тўлдирди. Бу неъматлар уйимизга сиғмаяпти. Бошқа уй топиш даркор, дейишди. Улар совға-саломларни тўкиб соларкан, Ҳабиб: Бу қандоқ ситам, бу қандоқ мазах бўлди, дея кўрганларига ишнолмади. Аҳли оиласи: “Биз билан бир ҳафтага, жума кунига ваъдалашиб, жума келгач, ўзингиз қаерларда ҳаяллаб юрибсиз?” дея сўрашди. Мендан ранжимангиз, озор бермангиз демоққа шайланаркан, ломакон олаמידан бир овоз келди. Бу овоз шундай овоз эдики, инсон, пари, малак – бутун олам чинқириб наъра тортмоққа бошлади. У овоз: “Эй, Ҳабибимиз! Булар айбу нуқсондан муназзаҳ бўлмиш Тангри таолонинг эҳсонидир. Бизнинг сўзимиз мазах ёхуд озор эмас, ул эҳсондан сени воқиф қилмоқдир. Оиланга юборган барча олтину жавохир, қўйлар, газмолу шаъмлар сенинг куллигинг ҳосиласи эмас, караму эҳсонимиз иноятидир. Биз, бор-йўғи, уларнинг жанжалкаш, мудом сўровчи, ёмон ўйлардан озикланувчи нафс кўппакларининг олди-га бир суяк одик. Уша суяк билан андармон бўлсинлар, дея ташладик. Бола-чақанг сенга дийдиё қилавермай, шу билан овунсин-да, сени бизнинг даргоҳимиздан тортиб олмасин”.

⁹ Мазкур маснавийлар Жалолоддин Румий қаламига мансуб.

¹⁰ Эски турк қабиласидан бири.

¹¹ Муаллифи номаълум.

Аё нафс, сен ҳўкиздан ҳам тубанроқмисан? Ҳўкия қилишларича, бундан олти минг йил муқаддам бир соҳилда Ҳақ таоло бир ҳўкиз яратибди. Ҳўкиз ҳар куни тонгда, уйқудан уйғониб қараса, то қирғоқдан кўз илғамас ерларга доғур ёйилган яланглик узра ям-яшил ўт-алаф ўсиб ётаркан. Утлар шу қадар яшнаб бўй чўзарканки, ҳўкиз ўтлашга кирса, ўтлоқда кўринмай қоларкан. Оламда ҳўкизга буни ман этадиган тирик жон йўқ экан. Бир ўзи ўтлоққа шўнғиб, бор ўт-ўландан озиқланар, баҳра оларкан. “Очкўз ҳўкиз” таърифи мазкур ҳўкия сабаб тилдан-тилга ўтиб келган. Бу қадар очкўзликка нисбатан “тўқликка шўхлик” иборасини ҳам айтиб юришади.

Оқшом бориб, ўтлоқни шип-шийдон қилиб шунчалар семириб кетарканки, оқибат нафаси қисиларкан. Шом киргач, ўт-алафдан нишон қолмаган ялангликка боқиб ўз-ўзига: Еб тўйишим учун ғарам-ғарам ўт бор эди. Ҳаммасини бугун еб қўйиб, қорнимни қаппайтирдим. Э, воҳ, энди эртага нима қиламан, дея Худонинг зорини қилиб эрта ғамини шу қадар еганидан ўтлашни бошлаган пайтидагидек ориқлаб кетаркан. “Иўқ жойдан қанчадан-қанча бунингдек қайғулар сотиб олдим. Улуғ Оллоҳ менинг ботил гумонимга зид ўлароқ бу яланглик узра тақрор ва тақрор неча йилдан буён ям-яшил, пок-покиза ўт-ўланлар ўстирди”, дея ноақал хаёлига ҳам келтирмаскан.

Нуқсон сифатлардан покиза ул зот шундай куч-қудрат соҳибиким, мадад байроғини дўстларига шоён намоён этар.

Ул зот шундай қаҳр соҳибиким, ғанимларга рад этилмас далилларини кўрсатар.

Ул зот шундай адолат соҳибиким, ғанимларининг бошларидан тошлар ёғдирирар, улрни ер ютар.

Улуғ Оллоҳ ҳар недан воқиф элчиси Муҳаммадга (Оллоҳнинг салоти ва салоти бўлсин!) шундай ваҳий юборди: “Эй Муҳаммад, мен яратгувчиман. Кўз илғамас оламининг ҳар гўшасида беадад хазина борким, уни ҳар оқил тополмас.

Мисра: *Номаҳрамларнинг кўзларидаги парда ортгандан ортсин.*¹²

Хоҳлаган бандамизни танлаб олиб, унинг кўнгили уйини ғайб хазиналарига қалит қиламиз. Бошидан беҳисоб нурлар сочамиз, адоқсиз хуш неъматлар эҳсон этамиз. Ёмондан қочиб-қутилмоқлик либосини тикиб кийдирамиз”.

Шу тахлит, бирон яратгувчиси бўлмаган зот: “*Ушбу китоб ғайбга ишонадиган тақволи кишилар учун раҳбар-йўлбошчидир*”,¹³ дея хабар беради. Уларнинг қўллари ғайб неъматларини ушлаб, фазлу қарам денгизига ғарқ бўлар. Беқийёслик ҳарамининг устунлик гиламларига оёқ босадилар. Севги қадаҳида улфатлик шаробини тотадилар. Давлатлари ортиб, Хўлқар юлдузига бош бўладилар. Қалам Лавҳул маҳфузга уларнинг давлатларини: “*Шак-шубҳасиз яхшилар (яъни мўминлар) жаннат неъматларидадирлар*”,¹⁴ деб ёзиб қўйган. Бу танловда ҳеч кимса менга эътироз билдирилмас, истаганимни юксалтиб, истаганимни олчоқ қиламан. Ногаҳон бир кўнгилини айбу нуқсон хуржунига айлантириб, ғофиллик сурмасини кўзларига суртаман. У бўлса, малъун Иблис майхонасида безор бўлиш шарбатини ичар. “*Шак-шубҳасиз фикс-фужур қилувчи кимсалар дўзахдадирлар*”.¹⁵ Шариятдан оғишмаганлару тариқатга солиқ бўлганларга очилмиш дарвоза эса сира ёпилмас. Чунки бу эшик нималаргадир эга чиқиш ортидан қувиб келган қандайдир сабабга шармисор бўлишдан эмас, тамал тошдандир. Бу эшик ғайб оламида очилгандир, шубҳа водийсида эмас.

Асл олам йўловчиси бўлмиш бир ошиққа сирлардан огоҳ Тангри даргоҳидан бир эшик очилса, унинг ярим парчалари ҳам адашмай кетмоғи, ўз-ўзига топингучи нафсининг бош-охир кўринмас денгизидан ўзини кутқармоғи, на бир нури, на бир мадади бўлиб, “*Мен сизларнинг энг устун Парвардгорингиздирман*”¹⁶ дея менлик даъвосини қилган ҳою ҳавас Фиръавнидан ва нафс тимсоҳи ҳужумидан халос бўлмоғи “*Оллоҳ арқонига боғланингиз*”¹⁷ ҳўкмидаги сингари ғоят мустаҳкам қудратли ипга боғланмоғи ва ушбу сўзни тилидан туширмаслиги “мана мен” сўзи била сўз бошлашни тарк этмоғи зарур. Чунки бу маҳрумият демақдир. Менлик, худбинлик савдосига тушдимми, жазо дафтарига маҳрумликни ёзган бўлади. Мазкур ёзув сабаб: “*Бас, Биз (Қорунни) ҳам, унинг ҳовли-жойини ҳам (ерга) ютдирдик*”¹⁸ оятидаги ҳолга тушади. Дунё аҳлидан бўлиб,

¹² Санойй. “Ҳадийқа”.

¹³ “Бақара” сураси, 2-3-оятлар

¹⁴ “Инфитор” сураси, 13-оят.

¹⁵ “Инфитор” сураси, 14-оят

¹⁶ “Набаъ” сураси, 24-оят.

¹⁷ “Оли Имрон” сураси, 103-оят.

¹⁸ “Қасос” сураси, 81-оят.

жаҳаннам ҳавосида учиб кетади. Улардан бир жамоа йироқлик кибрига учдилар. Қўрқув билмаслигу нопокликка ҳалоллик, покликни алмашдилар. Қадаҳ, кийим-кечак, қуллар, бефойда ишлар, улов отлар, ҳашамат, ёғли таомлар билан чалғидилар. Оқибатда ўзларини жаҳаннам оловиға отиб, унга ўтин бўлдилар. *“Улар чорвалар кабидирлар”,¹⁹ “Хоҳ қўрқитинге, хоҳ қўрқитманге, уларга баробардир”.²⁰* Уларнинг тилларига қиёмат кунида: *“Эҳ, кошки эди (қайтадан) тупроққа айланиб кетсам”²¹* калимаси зикр бўлғай.

Бошқа бир жамоа эса гуноҳлардан юз ўгириб, дунёдан воз кечади. Халқ билан тотув яшайди. Аммо уларнинг тақволари Оллоҳ учун эмас, балки инсонлар уларни ибодатгўй, шубҳали ишлардан тийилган кишилар дея эътироф этишлари учундир. Уларнинг бетаъма амаллардан хабарлари йўқ. Мунофиқлик ила танглайлари кўтарилиб, эш-биродар тутинмишлар. Дунёда мавқе қозонмоқ учун мана бундай кўзбўямачилик қилмоқдан не наф? *“У мисоли бир ипга ўхшайди”.²²* Улар халқ узатган айрон кайфига учиб, шариат сабоғига эмас, ҳавойи нафсларига тобе бўлдилар. Қиёматда итоатгўй кимсаларга қуллик ва итоатларининг мукофоти берилади. Улар эса: *“Устма-уст зулматлардир”²³* оятида буюрилган ботқоққа ботдилар. На дунёда муродларига етдилар ва на охиратда. Бу мағлуб кимсалар тўғри йўлдан тойилмаган зотларнинг ортларидан қолмай, *“Бизга қараб туринглар, биз ҳам сизларнинг нурингиздан озгина олиб фойдаланайлик”,²⁴* дейдилар. Уларга: *“Ортингларга қайтиб нур истайверинглар”,²⁵* дея жавоб қайтарилур. Бу жамоа ўзларига сиғинганлардир. Қуръони Каримда тариқат улуғи, шариат муфтисига: *“Ҳавойи нафсони ўзига “илоҳ” қилиб олган ва Оллоҳ уни билган ҳолида йўлдан оздириб қўйган кимсани кўрганмисан?”²⁶* дея буюрилади.

Яна бир жамоа ғайб оламини кўролғай. Покиза ўзлик ифори бурунларига етиб, у бўйдан баҳра олмишлар. Булар нафсларини оёқ ости қилиб, ўзликлари абадийлик ҳавосини симирсин ва танҳо истаклари юксаклардан юксак жаннат бўлсин учун кўрнамак нафсга қаҳр этмишлар. *“У жойда кўнғиллар тилайдиган ва кўзлар лаззатланадиган (барча) нарса бордир”²⁷* муждаси ул жамоанинг қулоқларига кирди. Бу жамоа нафс истакларидан кечганлар, шу билан бирга абдоллик меросини ҳам қўлга киритганлар. Пайғамбарлик мақоми тахтининг соҳиби ҳам *“Жаннат аҳлининг кўпчилиги абдоллардир”,²⁸* дея хабар беради.

Яна шундай жамоа ҳам борки, нафс амрини оёқлари остига олиб, дунёни ҳам, дунё лаззатларини ҳам эзгилаб ташламишлар. Охирату унинг мангулик либосини қўлларининг терси ила итариб, асл маънога бетаъма кучоқ очмишлар. Мана шу жамоа чинакам йўл йўловчиларидир. Улар нуқсонлардан муназзаҳ Оллоҳ таоло ва ҳақиқат талабгорларидир. Улар Оллоҳ нурларига шўнғимишлар. Бирови ваҳдат гўзаллиги ила мавжуд эса, қай бири эҳтиёжсизлик сифати камолоти ила фанога етгай. Бу тоифа борлиқдаги йўқлик лутфининг айни ичидаю йўқликдаги борлиқ қаҳридадир. Ул жамоа пайғамбарлардир. Барчаларига Оллоҳнинг саломи ёғилсин!

Раъно Ҳақимжонова таржимаси

Давоми келгуси сонда

¹⁹ "Аъроф" сураси, 179-оят.

²⁰ "Бақара" сураси, 6-оят.

²¹ "Набаъ" сураси, 40-оят.

²² "Аъроф" сураси, 176-оят.

²³ "Нур" сураси, 40-оят.

²⁴ "Ҳадид" сураси, 13-оят.

²⁵ Ўша оят.

²⁶ "Жосия" сураси, 29-оят.

²⁷ "Зухруф" сураси, 71-оят.

²⁸ Тасаввуф таълимотига кўра, валийлар орасида инсонларнинг фаолиятини тасарруф этиш учун маъмур этилган зотлар.

Жараён

Ижодкор нигоҳида адабий жараён

Бадиият дунёси ичида яшаб, ёниб ижод этиш баробарида қайноқ адабий жараённи кузатиб, у ҳақида мунтазам ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор этиб борган жонқуяр, нозиктаъб, доно ижодкорлар ҳамма даврларда, барча халқлар адабиётида оз бўлса-да учрайди.

Беихтиёр бир вақтлар Абдулла Қаҳҳор афсус-надомат билан куюниб айтган мана бу гаплари ёдга тушади: “Танқидчи ижодкор билан китобхон орасида Қоработир эмас, дўст – тилмоч бўлиши керак”, “Танқидчи бамисоли меҳрибон доя каби янги туғилган яхши асарни йўргаклаб олиши лозим...”; “Белинский, Добролюбовлар билан Пушкин, Лермонтовлар муносабатини эсланг – улар бир-бирларига дўст, меҳрибон бўлганлар, бир мақсад йўлида кураш олиб борганлар. Бир-бирларини нақадар теран тушунганлар. Улуғ адиб яққол чизиб берган ана шу мудҳиш манзара билан бугунги соғлом адабий-танқидий муҳитни солиштириш мумкинми!? Асло!

Кези келганда айтиб ўтай, танқидчи билан ёзувчи орасидаги А.Қаҳҳор эслатган мудҳиш ҳолатни бартараф этиб, соғлом ижодий муҳитни тиклашда устозларнинг хизмати нақадар катта эканини унутишга ҳаққимиз йўқ. Камина ўтган асрнинг 70-80-йиллари давомида “Ёзувчи–танқидчи диалог” жанрига қўл уриб, ўз даврининг ўнлаб етакчи адиблари билан адабий суҳбатлар олиб борганим, айна ўша устоз ўғитларининг самараси, қолаверса, ёзувчи-шоирлар билан умумий тил топиш йўлидаги уринишлар натижасидир.

Адабий танқидчиликда “танқиддан тубан” деган ибора бор. Тилга, қўлга олишга арзийдиган чин асар ҳақидагина баҳс-мунозара юритиш мумкин... Каминани қувонтирадиган жиҳат шуки, бугунги адабий танқид чин асар билан “танқиддан тубан” асарнинг фарқига етадиган бўлиб бормоқда, сон-саноксиз ночор асарларнинг танқид эътиборидан четда қолаётгани адабий-танқидий диднинг юксалиб бораётгани аломатидир.

Мана шу ўй-мушоҳадалардан кейин бевосита асосий мақсад-муддаога ўтсам бўлар. Мени қувонтирадиган жиҳати шуки, адабий жараёнга, алоҳида истеъдод билан ёзилган асарларга, ноёб бадиий топилмаларга, туғилаётган, шаклланаётган умидбахш тамойилларга баҳо беришда танқидчи билан ёзувчининг қараши-фикри, гапи, баҳоси аксар ҳолларда бир жойдан чиқяпти.

Мустақиллик йилларида шаклланган, айна шу даврдаги янгилинишлар ичида, бошида турган янги авлод ижодкорларининг аксарияти айна шу ўзлари бошлаган янги тамойилларнинг ҳимоячиси, назарий асосчиси сифатида майдонга чиқдилар. Шеърятда Рауф Парфи, Фаҳриёр, Баҳром Рўзимухаммад, Гўзал Бегим, Шермурод Субҳон, Даврон Ражаб, насрда Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқулларнинг чиқишлари ҳозирча махсус ўрганилгани, етарли баҳосини олгани йўқ. Бу-

Умарали НОРМАТОВ

1931 йилда туғилган.

Филология фанлари доктори, профессор.

Янги ўзбек адабиёти

тарихи, йирик на-

мояндалари ҳақида

ўттиздан зиёд кит-

тоблар, жумладан,

“Ўткан кунлар”

ҳайрати”, “Қодирий

боғи”, “Қодирий

мўъжизаси” асарлари

муаллифи.

гунги авлод, қалам аҳли орасида Фитрат, Ойбек, Иззат Султон анъаналарини давом эттириб, ҳам бадиий ижод, ҳам илм-фан, тадқиқотчилик, ҳам мураббийлик, ноширлик фаолиятларини муваффақият билан қўшиб олиб бораётган Хуршид Дўстмуҳаммад, Шухрат Ризаев сингари замондошларимиз борлигидан қувонасан киши.

Ушбу мақолада мен энг сўнги бир йил давомида ижод аҳли – шоир, носирларимиз қаламига мансуб айрим китоблар, газета ва журналларда, илмий тўпламларда эълон этилган ўттиздан ортиқ мақола мен учун қутилган ва қутилмаган тортиқ бўлди.

Гапни сўнги йилларда фаол қалам тебратаётган, Аҳмад Аъзамнинг “Мени истаган шеърият” (ЎзАС, 2012 йил 21 сентябрь) ва “Назарнинг янги назари” (ЎзАС, 2012 йил 29 июнь) сарлавҳали мақолалари хусусидаги мулоҳазалардан бошласам. Мақолалардан бири, сўнги йигирма йил давомида бизда ғоят кескин баҳс-мунозараларга асос бўлаётган янгиланган шеърият, иккинчиси эса, янгиланган наср намунаси – Назар Эшонқулнинг “Гўрўғли” романи хусусида. Аввало, янгиланган шеърият ҳақидаги мақоланинг номланиши ўқувчини қизиқтиради: Нега сарлавҳа “Мен истаган шеърият” эмас, айти “Мени истаган шеърият”? Мақола мутолааси чоғи бу ҳақли саволга ўқувчи муносиб жавоб топади: чин янгиланган битиклар ўзининг чин ўқувчи – мухлисини қидирадиган, уни англашга ва қадрлашга қобил хайрихоҳ ўқувчиларни, тадқиқотчиларни кутган, кутадиган шеъриятдир, деган маъно мужассам сарлавҳада.

Мақола муаллифи “Гўрўғли” романининг асл моҳиятини қисқа ва лўнда тарзда очиб беришга муваффақ бўлади. Унинг талқинича, бу роман адибнинг шу кунгача ва шу орада яратилган асарларининг қиёми. Асарга бутун бошли бир давр, кишилик жамиятининг муҳим бир босқичи жо бўлган. Бутун бошли бир давр, жамият ҳаётининг ботиний кечинмаларига Н. деган бир қаҳрамоннинг одамларга муносабати, одамларнинг унга муносабати акс этган кўз қарашлари орқали очиб берилади. Нореал муҳит қаҳрамоннинг сокин изтиробларида ойдинлашади.

Аҳмад Аъзам бугунги миллий шеъриятимиз, насримиз намуналари “дунё адабиёти илғор тажрибалари билан бўйлаша оладиган” асарлар эканини алоҳида таъкидласа, Х.Дўстмуҳаммад “Жон Мильтон ва Абдулла Қодирий”, Хуршид Даврон Шавкат Раҳмон ва Г.Лорка хусусидаги кузатишларида қиёсий таҳлил йўлидан борадилар.

Қизиқ, 1608-1674 йилларда ҳаёт кечирган инглиз шоири, олими ва публицисти Жон Мильтон, қисқагина умри – 1894-1938 йилларга тўғри келган ўзбек адиби ва публицисти Абдулла Қодирий ўрталарида қандай яқинлик, ўхшашлик бўлиши мумкин? Ўзгача давр, ўзгача макон, ўзгача эл – ҳаёт тарзлари. Боз устига, Қодирий Жон Мильтон деган номни эшитганми, унинг ҳаёти, фаолияти, ижодий меросидан хабардорми? Қирқ йилдан бери қодирийшунослик билан шуғулланиб бу хусусда бирор далил, ишорага дуч келган эмасман... Хуршид мақоласини ўқиб тақдири азалнинг ажиб шеvasига имон келтирасан киши. Мақола муаллифининг – ҳам танқидчи олим, ҳам публицист, ҳам муҳир носир қалами сеҳри тўфайли жонли гавдалантирилган. Англия тарихининг кескин бурилиш палласида миллат тақдири учун ҳаёт-мамот жанглари кечаётган бир паллада ижодкор-публицист Жон Мильтон олиб борган муросасиз мардона кураш манзаралари билан бизда – миллатнинг тарихида энг кескин, ғоят шиддатли, ўта зиддиятли ҳаёт-мамот жангларида, айти матбуот майдонида Қодирий олиб борган жанг лавҳалари орасидаги ўхшашликларни кўриб ҳайратдан ёқа ушлайсиз. Боз устига, бу аёвсиз жанглардан тирик чиққан ҳар икки маънавият жангчисининг фожиавий қисмати ҳам бир хил-а!

Мақола охирида муаллиф Қодирийнинг амалий ақидаси хусусидаги “мен тўғрилиқ орқасида бош кетса “иҳ” дейдирган йигит эмасман”, деган сўзларини келтириб, “Бу ҳайқириқ Мильтоннинг “Менинг руҳим ҳамиша танамдан қудратлироқдир”, деган сўзига ўхшаб кетишини эслатади.

Таниқли шоир Хуршид Давроннинг “Тафаккур”нинг “Жавондаги жавоҳир” рукни остида эълон этилган “Мувозанат йўли” (2012 йил, 4-сон) туркум мақолаларининг ҳар бирини мўъжаз мустақил тадқиқот дейиш мумкин. Биргина “Унинг чолғуси – юраги эди...” сарлавҳаси остида Федерико Гарсиа Лорканинг Шавкат Раҳмон таржимаси остида 1989 йили чоп этилган китоби хусусидаги мушоҳадаларини эслайлик. Шапалоқдек мақола таржима ва таржимон ҳақида сизу бизга кўпгина қимматли маълумотларни беради. Шавкатнинг ўша кезлардаги маслақдошлари Рауф Парфи, Хуршид Даврон, Усмон Азимлар билан ўзаро мулоқотлари, орада бўлиб ўтган ҳазил-мутойибалар – булар шунчаки хангомалар эмас, барчаси Шавкат Раҳмон бисотини очишга қаратилган нозик ишоралардир. Шоирни яқиндан билган маслақдош дўсти – мақола муаллифи “Федерико Лорканинг бетакрор овози бежиз Шавкат Раҳмон таржимасида ўзбек тилида жарангламаган, деб ёзади ва сўзида давом этиб, ишончли далиллар келтиради.

Аввало, уларнинг шеър ва шоирлик масъулияти бобидаги эътиқодлари ҳамоҳанг эди. “Энг қайғули шодлик” китобига ёзган сўзбошисида Шавкат Лорканинг куйидаги сўзларини алоҳида қайд этган: “Яхшиямки, санъат – санъат учун деган ғоянинг маъзи пуч, акс ҳолда, бундан-да шафқатсиз ғоя бўлмасди. Бу сохта санъатнинг ўзигагина дахлдор соф санъатга бирортаям виждонли одам ишонмайди. Зиддиятли давримизда ижодкор халқ кулса кулиб, йиғласа йиғламоғи, ўз бинафшаларидан воз кечмоғи, белигача ботқоққа ботиб бўлсам бинафша излаётганларга кўмаклашмоғи шарт”. Бу фақат Лорканинг эмас, Шавкат Раҳмоннинг ҳам ижодий ва ҳаётий матлаби эди”. Шавкат Раҳмон асл шахсияти, табиати, шеърятининг асл моҳиятини бундан ошириб айтиш мумкин эмас.

Шу ўринда мақоладаги Хуршиднинг дўсти билан мулоқотларидаги айна шу жиҳатга оид бир хотира – лавҳани келтириб ўтишни лозим кўраман:

– Биласизми, Хуршид, мен нима учун Лоркани яхши кўраман? – деган эди Шавкат Раҳмон Сулаймон тоғининг тепасида оқшом чўкаётган ўшни томоша қилиб, суҳбатлашиб ўтирганимизда, – унинг шеъряти мени ватан ва миллатни севишга ўргатди.

– Нима олдинлари ватанни севмасмидингиз? – дедим кулиб мен.

Шавкат ҳам жилмайди. Тугай деб қолган сигарета тутунини ичига чуқур торти-да, гапида давом этди.

– Лоркага ўхшаб озодлик учун ўлиш қўлимиздан келадими? Унинг илк шеърларидаёқ ватан озодлиги йўлида ўлмоқни тақдир деб билган инсонни кўрасиз. Лорка йигирма ёшида ватанни кезиб улгурган эди. Унинг шу ёшида Кастилия бўйлаб қилган сафаридан олган таассуротлари акс этган биринчи китоби Испанияга бўлган буюк муҳаббатнинг тимсоли. Уша сафар жараёнида у қанақадир умумий бир миллат эмас, ўзи кўрган, суҳбатлашган одамлар ҳақида ёзиш лозимлигини англади, бу одамларнинг ҳар бирини чин юракдан севишини ҳис этди. Шуни ҳис этдию ёзадиган шеъри ўзгарди. Ана шу ўзи яхши билган, таниган оддий одамларга бўлган муҳаббати ватанга бўлган улкан муҳаббатга айланди...”

Бу нодир хотиралар, фақат яқин дўсти Хуршидгагина айтилган асл дил розлари Шавкат портретига ноёб чизгилардир. Уша мўъжаз мақолада бугун ҳам қизғин баҳс-мунозараларга асос бўлиб келаётган “таржимадан таржима” ва “аслиятдан таржима” масаласи хусусида ўртага ташланган мулоҳазалар ҳам ибратлидир. “Шавкат Лорка шеърлари таржимаси билан жуда узоқ вақт шуғулланди, – деб ёзади Хуршид. – Даслабки таржималарнинг кўпидан воз кечди. Унинг ўзи бу ҳақда шундай ёзган эди: “Ўйлаб кўрсам, Лорканимас, Лорканинг таржималарини таржима қилганим аёнлашди. Рус мутаржимлари, шубҳасиз, энг сўнгги имкониятларини ишлатиб меҳнат қилган бўлсалар ҳам, Лорка шеърларининг асл қиёфасини кўриш иштиёқида ёнавердим”. Лирик шеърларнинг асл қиёфасини фақат шеър ёзилган тилгина бера олишини англагани учун Шавкат испан тилини ўрганишга киришди. Испанияга сафар қилди. Айнан ана шу узоқ йиллик меҳнат ва беқиёс муҳаббат натижаси ўлароқ “Энг қайғули шодлик” китоби майдонга келди. Китобнинг номи ҳам Лорканинг “Энг қайғули шодлик шоир бўлишдир, қолгани ҳисобмас” деган сўзларидан олинган эди...”

Мақолада келтирилган таржима бобида Шавкат Раҳмон тажрибаси, фидойилиги бугунги таржимонларимиз учун бир ибрат намунаси бўла олишига шубҳа йўқ. Гап фақат таржима учун танланган асар ва унинг муаллифига эҳтиром, аслият тилини билиш устида бораётгани йўқ, ўша ижодкор мансуб бўлган халқ, асарларида акс этган макон, муҳит билан бевосита танишиш иштиёқи таржима ва таржимон учун беқиёс имкониятлар очиши мумкинлиги таъкидланаётир бу ўринда.

Шоир Сирожиддин Саййиднинг “Доғлар кетмиш мажруҳ кўнгилдан ёхуд Хуросонда бир дарвоза бор” мақоласи (“Жаҳон адабиёти”, 2012 йил, 10-сон) Сергей Есениннинг Эркин Воҳидов таржимасидаги бир туркум шеърларига илова тарзида берилган, эссебади йўлида битилган бу дил изҳорлари моҳият жиҳатидан Хуршид Даврон қаламига ҳамоҳанг. Бадиа муаллифи янги таржималарни шарҳлаб ўтирмайди, тўғридан-тўғри университетдаги талабалик йилларининг илк босқичида, қаҳратон қиш кечаларидан бирида талабалар ётоқхонасида тор доирадаги адабий гурунгда тасодифан даврада пайдо бўлган Акрамжон отлик юқори курс талабаси – Есенин шеърятини шайдоси ёддан айтган Эркин Воҳидов таржималаридаги шеърлар уни не кўйларга солгани ҳақидаги мароқли хотиралардан бошланади. Акрамжон “ўзи билмаган ҳолда бизни бедор этиб, шеърини ҳужайраларимизни уйғотиб кетди”, дея эътироф этади шоир. Уша дақиқалардан бошлаб у Есенин шеърятининг шайдоси, мухлисига айланади, “Замин

дарғаси”ни қидириб топиб, худди Акрамжон каби ундаги деярли барча сатрларни ёд олади, давраларда ёддан айтиб олқишларга сазовор бўлади; радио орқали мутаржим устоз овозида янграган сатрларни тинглаганда ўзини қўярга жой тополмайди. Энди у Есенин шеърларининг шунчаки шайдоси бўлибгина қолмай, журналист – филолог талаба, ёш тадқиқотчи сифатида таржималарнинг жозиба сирларини қидира бошлайди, у тадқиқ, ўй-мушоҳадалар асносида мана бундай хулосаларга келади: “Устоз Эркин Воҳидов бу таржималарга том маънода бутун истеъдоди, ёшлигию меҳр-муҳаббатини, бор маҳорати билан ҳароратини сарфлагани ҳар бир шеърдан уфуриб туради. Ўзбек ўқувчиси бу шеърларни аслиятда ҳам ўқиши мумкин, бироқ уларда ўзбек тилидаги таржималардан баҳраманд бўлгани ўзбекона зарофат билан лаззатни (таъкид бизники – У.Н.) топиши даргумон”. Таржимадаги айни ўша – ўзбекона зарофат билан лаззатни ҳис этиш ва кашф қилиш Сирожиддиннинг топилмаси! Шоир Эркин Воҳидовнинг ўзи журналда эълон этилган янги таржималар учун ёзган мухтасар сўзбошида: “Сергей Есенин менинг болалик дўстим десам, хато бўлмас. Ҳассос шоир ижодини мактаб ёшимдан яхши кўриб, талабалик йилларида таржималар қилганман. Мени адабиётга олиб кирган устозлардан бири ҳам Сергей Есенин... Болалик тасаввуримда у мен учун ўзбек шоири эди, бугун ҳам шундай. Уни мен таржима қилмадим, у ўзи шеърларини ўзбек тилида шивирлаб қулоғимга айтиб турди”, дея эътироф этади. Қаранг, бу эътироф билан бадиа муаллифининг ўй-мушоҳадалари орасидаги муштараклик ўқувчини лол қолдиради. Муаллиф мақола сўнггида “Адабиётда бутун бошли мактаб – тажриба ва маҳорат мактаби ўрнини босадиган китоблар бўлади. “Замин дарғаси” ҳақли равишда шеърятимизда ана шундай баланд мақомни шараф билан бажарган, шу мавқени бундан кейин ҳам сақлай оладиган китоблардан саналади”, деган юксак ва умидбахш хулосага келади.

Рустам Мусурмоннинг “Сўзлар товланади шеърда олмосдек” (ЎЗАС, 2012 йил 8 март), Гўзал Бегимнинг “Ишқ соати” (ЎЗАС, 2012 йил 8 март), Баҳром Рўзимухаммаднинг “Зангори доврўқ қанотларида” (ЎЗАС, 2012 йил 15 июнь), Лайло Шарипованинг “Гумбазларга етар туфроқнинг бўйи” (“Шарқ юлдузи”, 2012 йил, 2-сон), “Ишқдан яралган шеърлар” (“XX аср ўзбек адабиёти масалалари”, 2012), Беҳзод Фазлиддиннинг “Катта адабиёт остонасида” (ЎЗАС, 2012 йил 14 сентябрь), “Сўз салтанати” (“XX аср ўзбек адабиёти масалалари”, 2012) мақолалари сафдошлари яратилган моҳиятини ҳис этиш, теран англаш, бундан чексиз қувонч изҳорининг беназир намуналаридан десам, муболага бўлмас. Шеърини китобларга тақриз, китоб муаллифларига мактуб ёки дил изҳори тарзида битилган бу шоирона битиклар шавқ билан ўқилади. Рустам Мусурмон Хосиятнинг бир қадар ноодатий “40:0”, “Ишғол” деб номланган шеърини тўпламлари хусусидаги мулоҳазаларини, аввало, номлар шарҳидан бошлайди, бу борадаги ўзга қаламқашлар тажрибасини ҳам эслатиб “40” сони шоиранинг яшаган умри, “0” эса йўқлик, бу – шоиранинг ўзига нисбатан ўта талабчанлик ҳисси ифодаси, яъни қирққа кирдим, кўнгил тилаган барча муродларга эришолмадим, деган афсус-надомати изҳори, “Ишғол” эса ҳаётда қисман эришганларидан мамнунлик белгиси. Мақола муаллифи таъкидлаганидек, бу икки тўпланда шоиранинг шеърини тафаккур уфқи тобора кенгайиб, ўзига нисбатан талабчанлиги ортиб бораётганидан далолат беради, буни шеърларида бетакрор тимсоллар, рамзий образлар, олмосдек товланиб туриши ҳам тўла тасдиқлайди. Далил учун муаллиф ёрқин мисоллар келтиради. “Мана бу сатрлардаги сифатлар воситасида яратилган сўз ўйинига эътибор беринг, – дея аниқ даллилларга мурожаат этади. – Қоронғилик қилар гоҳ кўча, соғинасан таниш овозни. Мен ўзимни оқлаб ҳар кеча Қоралайман оппоқ қоғозни”. Бошқа шеърда эса феъллардан худди шундай сўз ўйини ясалади: “Очилгандинг – Баҳорда, гулим, Бугун сенинг танинг янчилгай. Менинг очилмаган кўзларим, Бу ҳаётда туринг очилмай”. Тазодга – сўзларнинг қарама-қарши маъноларидан тўқилган шеърга қаранг: “Эшикларим очиб бўлса ҳам кирма. Нафас ололмайсан – кунлар иссиқ дим. Менга қанча қалин кийиниб келма – Совуқлик қилади Сенга, ҳаётим”. Мана бу сатрларда метафоралар, сўзнинг кўчма маъно жилвалари “ялт” этиб кўзга ташланади: “Кўзи сузилган узум”, “Куз ўтади кўксини пуч ёнғоққа тўлдириб”, “Тушларимни ювиб ташласаммикин?”, “Оғзим тўла музлаб қолган сўз”, “О, қандай ухлайман Юлдузлар кўлин менинг деразамга узатиб турса”, “Раҳми келган эшаклар эса қучоғига олар Денгизни...”. Мақола муаллифи келтирган сатрларда олмосдек товланиб турган тимсол, рамзий образлардаги теран маъно, дил изҳорлари, гарчи улар шарҳи келтирилмаса ҳам, ҳушёр ўқувчи қалбига этиб бораверади, шоиранинг поэтик маҳорати ҳақида муайян тасаввур уйғотаверади.

Аёл – шоиранинг мардона сўзларида қанчалар юксак ибрат бор! Мақола шундай

мардона руҳда якунланади: “Мени асра, – дейди бир ўринда шоира. – Ёлгон шеър ёзишимга йўл қўйма”.

Барчамизни мана шу ёруғ туйғу тарк этмасин”.

Мардона бир шоирамиз ҳақидаги синчков шоирнинг дил сўзларини тингладик. Энди бир шоиранинг яна бир мардона шоира ҳақидаги мулоҳазаларини ўқиб кўрайлик. Гап шоира Гўзал Бегимнинг шоира Ҳалима Аҳмедованинг “Шафақ ибодати”, “Нигоҳ қибласи” китоблари муносабати билан унга йўллаган мактуби устида кетаётир. Дадил айтиш мумкинки, Ҳалима Аҳмедова шеърятти истиқлол даври миллий адабиётимизда жиддий ҳодиса. У ҳақида ёзилди, ёзиляпти, лекин, афсус, ҳозирча бу ноёб “аёл шеърятти” чинакамига илмий кашф этилгани йўқ. Гўзал Бегимнинг мактубида ана шу ноёб битиклар жозибаси сирларига ишоралар бор. Шоира талқинича, Ҳалиманинг китобларидаги жозибанинг илк асоси ундаги оловли меҳр, ҳар бир сатрдаги куёш тафти, ҳарорати уфуриб туради; “Шеърларингиз – бу жазави, руҳ, жозива жазаваси”, деб ёзади мактуб муаллифи. – Ўт ҳамма нарсени поклайди, дейишади. Шеърларингиз таъсирида чирсиллаётган туйғуларимга кулоқ тутарканман, дунёни жазави тозалайди, деган хулосаларимни тизгинлайман ипларига. Ҳа, дунёни жазави тозалайди”. Гўзалнинг “шоиранинг “мен”и устидаги кузатишлари ҳам эътиборга сазовор. Унингча, кейинги йилларда ўзбек шеъряттида ўз “мен”ини бўрттириб, баъзан эса яшириб ифодалаш кўзга ташланади. Дейлик, Баҳром Рўзимухаммадда ўз “мен”ини тепадан, ташқаридан кузатиш, Фахриёрда фикрнинг камалакранг жилосига ўраб ифодалашга интилиш бор”. Ҳозиргача ҳеч ким сезмаган, айтмаган тамойиллар. Хўш, бу борада Ҳалима шеъряттида қандай жараёнлар кечяпти? “Шижоатда ҳам назокати барқ уриб турган сатрларингизда, – деб ёзади шоира мактубида, – орқа тасвирнинг бош планга ўтиши ифода шиддати билан қоришиб, **ўқувчининг юрак ости оқимида** жунбишга келади” (таъкид бизники – У.Н.).

Мактубдаги мана бу анъанавий “мен” бағридаги янгилик хусусидаги кузатишлар ҳам мароқли. “Бир қарашда шеърларингиздаги образлар силсиласи қадим Шарққа хос рамз-тимсоллардан иборат: гул, япроқ, шароб, шафқат, шабнам, Қақнус, Самандар... Булар ҳаммаси эски, таниш образлар. Бироқ нимаси биландир ўқувчига янгидай туюлади! Назаримда, севинчи-да, ғамни-да ёнбошдан эмас, ичдан, туб илдизидан ёритиши билан. Дард, фироқ микроскоп орқали катталаштирилиб эмас, кўнгил кўзи, юрак нигоҳи билан “текширувдан” ўтади. Сўзлар кўнгил арқонида енгил ҳаракатланади. Шоирга ўхшаб эмас, шоир бўлиб яшаётганингиздан огоҳ этади улар”.

Шу каби нозик кузатиш, дил изҳорларидан сўнг мактуб муаллифи шундай хулосага келади:

“Китобларингизни ўқиб бугунги кунда Бадиий сўз тубдан янгиланаётганининг рўёбини ҳам кўрдим.

Бугун шамол, эрта шамол, индин шамол,
Айландим уларнинг чин улфатига.
Сургун қилинганман аллақачонлар
Ҳеч ким ва ҳеч нарса салтанатига.

Шеърларингиз тилсим, мен унинг қошида “Сим-сим, оч эшигингни” деб адабиётнинг олтин дарвозасини қоқаётган “етса кетмас” эртақ қаҳрамонига ўхшайман. Бармоқларим тўла шеър. Киприklarимда ҳам силкинади шеър. Шеърли дунё бўйлаб отган ҳар бир қадамида ширали, назокатли, тирилтирувчи, ёруғ ва шаффоф баҳодир сўзлар жаранглайди, жаранглайверади...”

Азиз шеърхон, шу сатрлар мутолаасидан кейин Ҳалиманинг Гўзал Бегим мулоҳаза юритган китобларини қайта ўқиб кўринг-а, ишончим комил, айна Гўзал қизимиз тушган ҳолатга Сиз ҳам тушасиз, бу борада у айтган гаплар, ўй-мушоҳадалар чин ҳақиқат эканига – бадиий сўз тубдан янгиланаётганига, фақат бадиий сўз эмас, у ҳақидаги тасаввур, ўй-қарашлар ҳам янгилашиб бораётганига амин бўласиз. Бу борада ижодкор – шоир ва шоирларнинг ўзи етакчилик қиляпти. Мавриди келганда, айна ҳозирги шеърятнинг янгича таҳлили, талқинига оид яна бир-икки мисол келтирсам.

Баҳром Рўзимухаммаднинг “Зангори доврўқ қанотларида” сарлавҳали мақоласида модерн йўналишга мансуб шоирларимиздан бири Турсун Али ижодига хос нозик хусусиятлар шоир бисотидан олинган уч банд шеър таҳлили мисолида аниқ-пўнда очиб берилган. Мана, шулардан бири:

Қиров тушган далалар ястанган қўйи
Қаҳратон қўйнига кирар қиқирлаб.

“Чароғон овоз” туркумига мансуб ушбу иккиликка қиров тушган далалар манзараси асос қилиб олинган, – дея изоҳлашга киришади муаллиф. – Қиров – дала юзасида пайдо бўладиган юпқа қорсимон зарра. Қиров ингани боис, даланинг қитиғи келади: у қиқирлаб кулганча қаҳратон қишнинг қўйнига кириб кетади. Шоир қишнинг нафис суратини чизган. У совуқликдан иссиқлик ахтармоқда. Зотан, “қўйнига кириш”да ҳароратга ишора бор. Маъно шундан иборат. Онг ости қаватларига йўналтирилган “зарб” эса қаттиқ “қ” ҳарфи орқали кечган: қиров, қаҳратон, қўйин, қиқирлаш. Шу қирчилдоқ товуш кўмагида онг ости шуурига таъсир ўтказиладики, бу ҳам модернизм методининг асосий усулларидан...” Икки сатр шеър изоҳи баҳонасида ҳам шоир шеърининг моҳияти, ҳам модерн услубнинг муҳим хусусияти очиб берилади. Шу тарздаги таҳлиллар интиҳосида шоир қиёфасини кўз олдимизда гавдалантирувчи мана бундай хулоса – лавҳа келтирилади: “Турсун Али кўз олдимизда ўй-хаёл шоири бўлиб гавдаланади. Хаёлларини кўзгаган нарса: ранг ва ифор. Шоир кўпроқ табиатдан таъсирланади. Манзараларни яхшигина тасвирлайди. У бўёқ ўрнига сўзни қўллаётган мусаввирга ўхшайди. Ҳайқириқлари сокин. Шу боис битта китобига “Сокин ҳайқириқ” деб ном қўйган”.

Мақоладаги яна бир муҳим кузатишга эътиборни тортишни истардим. Миллий шеърятимиздаги модерн ҳодисасини Оврупа ва Америка қитъаси адабиёти таъсири билан боғлаш одат тусини олган. “Қизиғи шундаки, – деб ёзади Баҳром Рўзимухаммад, – Турсун Али шеърятисида Европанинг ҳам, Американинг ҳам таъсири сезилмайди. У, асосан, Шарқ мумтоз шеърятиси доирасидаги япон, хитой, корейс, вьетнам назмидан руҳланган”. Бундай қарашда асос бор. Фақат миллий шеърят эмас, насримиздаги модерн жараёнларда ҳам Шарқ таъсирини, аниқроғи, Шарқ модернизми билан муштарак жиҳатларни жиддийроқ ўрганишга ундайди бизни шоиримиз.

Лайло Шарипованинг иккита чиқиши руҳи, моҳияти жиҳатидан юқоридаги мақолаларга ҳамоҳанг. Лайло шоирликка даъво қилмаса-да, аслида, у туғма шоира; шеърый тўплами, ҳали эълон этилмаган ҳолда қўлма-қўл ўтиб ўқиладиган шеърлари Ҳалима, Хосият битикларидан асло қолишмайди. Айни пайтда, у адабиётшунос, фан номзоди, ҳозирги миллий шеърятимизда фольклоризм мавзусида қизиқарли тадқиқот олиб борган. Лайлонинг туғма шоира эканлиги унинг илмий асарларига, адабий-танқидий мақолаларига алоҳида файз, жозиба бахш этиб туради. Унинг, айниқса, Ҳалима Аҳмедова ва Иқбол Мирзо шеърятига оид мақолалари бу жиҳатдан ибратли. Ҳалиманинг “Нигоҳ қибласи” китобига бағишланган шоира ва олима мақоласининг “Ишқдан яралган шеърлар” деб аталиши тасодифий эмас. Мақола муаллифининг фикрича, Ҳ. Аҳмедова шеърятиси ўзагида ишқ ётади. Бу ишқ тўпладан тўплагма ўтиб, борган сайин улуглашиб, сулувллашиб бормоқда; инсонга аталган севги охир-оқибат илоҳий севгига айланиб борганини ҳис қилиш учун шоира шеърятини вақт кўзлари кўмагида назардан ўтказиш лозим; муҳими, бу ишқ тасвири шеър тарзида намоён бўлмоқда... Далил учун муаллиф шоиранинг қатор шеърларини тилга олади, уларда “бугуннинг нурафшонлиги юз очаетгани”ни таъкидлайди. Унинг назарида, бу шеърлар бир-биридан ҳайратнок, манзарали, ташбехлар оҳорли; ишқ мотиви етакчилик қилган шоира шеърятисида ҳаёт ва ўлим ҳақидаги мушоҳадаларнинг кенг ўрин тутиши ҳайратланарли ҳол. Башарият учун мангу ёндош муаммо – ўлим ва ҳаёт ҳақидаги поэтик мулоҳазалар унинг битикларида ғаройиб бир тарзда ёндош келади, илгари ҳимоясиздай кўринган шоира руҳияти ўлим билан юзма-юз бўлиб улгуради, бугун у ҳаётга ташна; ўлимни соғиниб ёзилган шеърларида фикр қуюқлашса, ҳаётни севиб ёзилган шеърларида рангин туйғулар рақсга тушишига шоира шеърятиси мисолдир... Бунақасини шахсан мен замонавий шеърятимизда учратмаганман.

Мақола муаллифи таъкидлаганидек, Ҳ. Аҳмедованинг ҳар бир сатрида ташбех яширин. Бу ташбехларни англаш учун тафаккур ва тасаввур кенглиги керак; унинг шеърларини ўқиш ва уқиш учун нозик таъб, саводли шеърхон керак...

Шоир Иқбол Мирзо шеърятиси хусусида кўп ёзилди, хўб ёзилди. Жумладан, камина ҳам ёзганман. “Гумбазларга етар туфроқнинг бўйи” мақоласида Лайло ҳозиргача у ҳақда ҳеч ким айтмаган гапни айтган, бу аломат шеърый бисотга янги, кутилмаган томонлардан ёндашилган. Унингча, Иқбол Мирзонинг шеърятиси муҳаббатга лиммо-лим, юракда илдиз отиб, Ватан тупроғида кўкарган, юрт осмони томон бўй чўзаетган мевали дарахт, эҳтимол ўрик: меваси баҳордаги довуччадай ёшларни тортади, зардолудай

саратонда дилларга ором беради, данаги ақлимизни пешлайди... Шеърларининг оҳанги равон, қофияси тўқ, сатрлар тўкилиб келади, қуйилиб келган мисралар қатидан бадиий санъатлар кўз очаверади; у – туйғуларни манзарларда ифодалайдиган мусаввир шоир... Шеърларида товушлар, сўзлар ўзлари ҳосил қилган оҳангда яйраб, рақс тушади: шоир шеърлари инсоннинг шахсий дардларини инсониятнинг дардларига қўша олган, инсониятнинг дардларини эса шахсий дардларига айлантира олган қалбдан тўкилган фикр ва оҳанг вобасталигидан ҳосил бўлган битиклардир; ижодкор қалбида улуғ бир ишқ бор ва бу ишққа жуфт излаб, у тириклик оламини кезади. Ундаги бу илоҳий ишқ асли ботинда борки, уни ишқ ҳақидаги буюк асарлар тасаввурлантирган. Гўзалликнинг исми кўп – ўзи битта. Муҳаббатнинг ифодаси рангин – ўзи танҳо. Шоир муҳаббат заминидан илдиз отиб, ишқ аршига етган қалб садоларини шеърга кўчиради... Иқбол Мирзо шеърятга – унинг ўжар руҳиятидан, бепоён кўнглидан, зоҳири ва ботини қоришиб кетган тафаккурдан, яъниким уч ўлчам аро туғилган ишқ ҳосиласи... Иқбол Мирзо шеърлари ҳур руҳнинг парвозидан туғилган, табиат ва жамиятдаги уйқаш ҳамда фарқли, зиддиятли муносабатларни акс эттирган, самимий, дилтортар шеърлардир...

Мақолада илгари сурилган, муаллиф назаридаги шоир шеърятига хос етакчи мотивлар шулардан иборат. Лайло уларни шунчаки деклоратив тарзда шоирона изҳор этиш йўлидан бормай, бу даъволарнинг барчаси учун шоир бисотидан далиллар келтиради, келтирилган шеърини парчаларни мақола ҳажми имкони даражасида назокат билан таҳлил қилади, шеърини парчалардаги ифода воситалари, хусусан, ўзига яхши таниш фольклоризм, параллелизм ҳодисалари хусусида теран, мароқли мулоҳазаларни илгари суради.

Ижодкорлар наздидаги шеърят талқини устида гап кетганда яна бир ибратли факт – истеъдодли ёш шоир Беҳзод Фазлиддиннинг танқидий чиқишларини мамнуният билан эслатиб ўтишни лозим кўраман. Бу ўринда мен унинг “Катта адабиёт остонасида ёхуд ёш шоирлар ижоди ҳақида айрим мулоҳазалар”, “Ҳассос руҳнинг тиниқ овози”, “Сўз салтанати” мақолаларини назарда тутаётirman.

Сўнги беш-олти йил давомида шеърят майдонига кириб келган, бирин-кетин шеърини китоблари чоп этилган ёш шоирлар ижоди ҳақида тажрибали мунаққидларнинг қатор мақолалари чиқди, чиқаётир. Аммо улар хусусида ёшларнинг ўзлари, сафдошлари нима деркин, деган савол кўплар қатори каминани ҳам қизиқтирарди. Шу ҳақда ўй сураётган кезларим Беҳзоднинг “Катта адабиёт остонасида” мақоласини ўқиб мамнун бўлдим. Аввало, мақола муаллифнинг ўз тенгдошлари шеърини билим даражаси хусусидаги кузатишлари эътиборга лойиқ: “Албатта, айрим ҳолларда ижодкорнинг фақат ўзи билан ўралашиб, ўта субъектив истак-майллар доирасида қолаётгани акс этган шеърлар ҳам ёзилаётир. Шахсий икир-чикирлардан баланд кўтарилган олмаган шоир, шубҳасиз, чинакам ижодий парвозга эриша олмайди, жўн “ёндим-куйдим”лари билан ўқувчини бездиради. Ваҳоланки, бугун бадииятдан узоқлашмаган ижтимоий-ахлоқий муаммолар акс этган шеърларга эҳтиёж катта. Шу маънода, кузатиб бораётганларга маълумки, бугунги ёшлар ижодиди давр муаммолари, ижтимоий кайфиятнинг бадиий ифодаси ҳали ярқ этиб кўзга ташлангани йўқ...”

Булар топиб айтилган мардона сўзлар. Бу ҳақли таъна-дашнолар фақат ёшларга эмас, кўпни кўрган тажрибали шоирларимизга ҳам дахлдордир. Кўламли ижтимоий-фалсафий пафос билан йўғрилган чин нафосат дурдоналарига бўлган эҳтиёж, чанқоқлик ҳар қачонгидан кўра ҳам долзарблик касб этмоқда. Ҳолбуки, бу борада жаҳонга кўз-кўз қилгудек бой тажрибаларимиз бор. Айни шу ҳол ёшларни ўша тажрибалар ҳақида баҳс этувчи “Ҳассос руҳнинг тиниқ овози”, “Сўз салтанати” мақолаларини ёзишга ундаган бўлса ажаб эмас.

Муаллиф уларда Рауф Парфи ижодий-шеърини меросини таҳлил этишга жазм этади. Ижодини интим лирика, ёмғир оҳанглари тараннумидан бошлаган шоир қай тариқа теран ижтимоий-фалсафий, пировардида, илоҳий миқёсларга кўтарилиши жараёнини ўзига хос тарзда ёритишга жазм этади ва бунга эришади ҳам. Бошда устоз Асқад Мухторнинг Рауф ҳақидаги кузатиш, қараш, мулоҳазаларига таяниб қалам тебратган ёш шоир, тадқиқотчи секин-аста очилиб ўзининг мустақил кузатиш, мулоҳаза, янгича талқин, дил розларини тақдим эта бошлайди. Бу ҳол “Сўз салтанати” мақоласида яққолроқ кўринади. Шулардан айримларини келтириб ўтсам: “Аслида, шеър – шоирнинг ўзидир. Шу маънода ҳар бир чинакам истеъдод бу таърифларни янгилайди. Айтиш жоиз бўлса, ҳеч қандай услуб йўқ, магар шоирнинг ўзи услуб, ижодкорнинг “ўз”и – унинг йўлидир”. “Рауф Парфини ўқиб шеър фақат Дард бўлса керак, деган ўй кечади хаёлдан”. “Фақат шоиргагина ярашади дард”, – дейди унинг

ўзи”. “Рауф Парфи ижодидан етарлича бохабар ўқувчи унинг бутун асарларида ўзини ўзи кўндираолмаётган исёнкор руҳ кезиб юрганини сезмай қолмаса керак. Бироқ бу шунчаки пессимистик кайфиятнинг поэтик ифодаси эмас, аср кишиси, давр одамлари фалсафий ҳаётининг юксак санъат даражасидаги бадиий аксидир”. “Сўз, сўзсиз, мўъжиза. Рауф Парфи бу мўъжизадан янги мўъжизалар яратади. Аммо шоирни зору абгор этган ҳам шу сўз. Шоир унга телбаларча эргашади, излайди, талпинади, юкинади. Шу маънода “Сўз – Ватан” деган шоирни (“Она тилим”) тушуниш мумкин. У сўзда яшайди, қувонади, азоб чекади...шунда жон беради”. Шоир учун “шеър – дуо”, шеър ёзиш – ибодат... Мақола муаллифи Рауфнинг мана бу сўзларини келтиради: “Ҳар бир одамнинг Оллоҳга мурожаат қиладиган пок бир макони, жойнамози бўлиши лозим. Оқ қоғоз – шоирнинг жойнамози. Оқ қоғози бўлмаган шоир иймонидан айрилади, Оллоҳни унутади. Санъатнинг барча турлари: мусиками, рассомликми, шоирликми – барчаси Оллоҳга мурожаат шаклидадир. Шеър ёзиш покланиш дегани. Покланишга доим тайёрман...” Ёш ижодкор улкан шоир шеърятини унинг ана шу муқаддас ақидалари асосида текширади, шу муқаддас мезонлардан келиб чиқиб, аниқ далиллар асосида ўй-мушоҳадалар юритади; ниҳоят, мақола мана бундай баланд пардаларда интиҳосига етади: “Рауф Парфи “Оғриқ” шеърини “Кўкрак қафасимиз – нажот қалъаси!” сатри билан якунлайди. Бу не дегани? Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) “Тақво мана бу ердадир” дея муборак кўксиларини кўрсатган эканлар. Демак, нажот тақвода. Иймонга кафил бўлувчи Сўзда. Сўз бор экан, унинг Рауф Парфи каби дарвеш – фидойилари ҳам тириқдир”.

Ижод аҳли қаламига мансуб бир йиллик адабий-танқидий мақола, тақриз, ўй-мушоҳадаларга оид кузатишлар шундан далолат берадики, адабиёт оламидаги жараёнлар, алоҳида асарлар ҳақида сўзлаш, ёзиш учун қаламкашда адабий истеъдод билан баробар нозик дид, илҳом, шижоат, маҳорат ҳамда тафаккур кўлами сув билан ҳаводек зарур. Адабий истеъдод, нозик дид, илҳом, маҳорат, шижоат, тафаккур кўлами туташгандагина чин санъат намуналари билан бўйлаша оладиган юксак адабий-танқидий асарлар дунёга келади. Афсуски, бевосита профессионал адабий танқид майдонида чин асар деб аташга лойиқ намуналар оз, жуда оз. Фақат илмий даража олиш учун ясаладиган “монография”, “илмий мақола” номи остида эълон этилаётган сон-саноксиз бетаъсир, ҳиссиз, тузсиз битиклар урчиб ётибди адабиётшунослик майдонида. Касб-корим тақозосига кўра уларни ўқишдан зада бўлиб юрган кезларим йил давомида матбуотимиз саҳифаларида чиққан ижод аҳли қаламига мансуб ҳар қандай таъмалардан холи, фақат қалб амри, нозик дид, илҳом самараси бўлмиш бу битиклар мутолааси чоғи олган завқимни сиз азиз ўқувчилар билан баҳам кўриш истаги мазкур мақоланинг ёзилишга туртки бўлди. Эҳтимол, мен тилга олган, фикр юритган мақолалар барчаси тафаккур кўлами, ифода маҳорати даражаси жиҳатидан бирдек эмасдир, улардаги жўшқин эҳтирос мавжлари баъзи ҳамкасбларимизга эриш туюлар, аммо уларнинг нозик дид, илҳом, ички бир дард билан ёзилганлигига шубҳа йўқ. Шунинг ўзи ҳам бугунги кунда катта гап. Кошки шу ноёб “арзимасдек” туюлган фазилатлар танқид, адабиётшунослик майдонида илмий даража илинжида юрган сон-саноксиз ҳамкасбларимизга ҳам юкса...

Шеърят

ҲИДОЯТИ ЧАРОҒИ

Достондан боблар

Муқаддима

Қўлинг шида, дилинг Оллоҳда бўлсин,
 Вужудингга шафоат нури тўлсин.
 Қалбинг эрур нури Раҳмон маскани,
 Умринг эрур муҳаббатнинг гулиани.
 Ҳақ йўлинда банда ибодат қилгай,
 Умидбахш қалб ишқ наҳрига зарқ бўлгай.
 Руҳ Раббига яқинлашмиш тоатда,
 Карамидан иймон эрур роҳатда.
 Мурувват ёмғири ғамни қувшидир,
 Булут қори губорларни ювишдир.
 Жилва қилган жоҳни ўздан йироқ тут,
 Чашми басир, қалби кўрга чироқ тут.
 Ҳаёт ганжи бебаҳо хазинадир,
 Ҳақ сўздан халқ топар азиз қадр.

Хуррият каломи

Бани Одам бино бўлган маҳалдан,
 Маорифи калом бўлган азалдан.
 Илм бирла топгунг мақсуд дурини,
 Дилга солгай ҳидоятнинг нурини.
 Икки дунё саодати илмда,
 Етти олам фароғати илмда.
 Бешиқдан то қабргача мантиқ шу,
 Тафаккурни чархлагувчи сандиқ шу:
 Илму одоб йигитлик ярогидур,
 Фазлу иймон ҳидоят чарогидур.
 Мухораба азалдан то қиёмат,
 Яхшилигу ёмонликдан иборат.
 Баҳсу кураш мамолик оламинда,
 Яхшилигу ёмонлик оламинда.
 Тириксанким, яхшига қил иқтидо,
 Яхши – пойдор, ёмон топгай интиҳо.
 Ғолиб эрса яхшилик, юрт гуллагай,
 Ғолиб элда кин-адоват бўлмагай.
 Аҳли иймон яхшилик-ла ҳур бўлур,
 Аҳли нодон ёмонликка қул бўлур.

Яхшиликдир ҳур кўнгиллар амали,
 Эзгу калом, адлу эҳсон тамали.
 Жамъи олам, тириклик моҳияти,
 Руҳу жонга Тангрининг офияти.
 Шундан эллар рўшною дурахшондир,
 Ташина диллар меҳроби нурафшондир.

Нуруллоҳ
ДОСТОН

1955 йилда тугилган.
 Тошкент Давлат уни-
 верситетиинг жур-
 налистика факуль-
 тетини тамомлаган.
 "Юлдузлар чақнаган
 тун", "Баҳор рақси",
 "Йўлдаги булоқ",
 "Юрагимнинг без-
 овта гули", "Қўрқмас
 волақча" номли шеърлар
 тўпламларининг муал-
 лифи.

Риёзат моҳияти

Нажмиддин КУБРО,
“Рисолату одоб ул-зокирин”дан.

Мулки олам васли ваҳдат ул-вужуд,
Ҳидоят чароғи васфида мавжуд.
Этай десанг ҳақиқат асрорига,
Кўнгилни бер тариқат аҳрорига.
Риёзат чекмасанг гар моҳият йўқ,
Тариқатсиз йўлингда офият йўқ,
Ҳидоят афсари аҳли ҳақиқат,
Юракнинг гавҳари шарҳи тариқат.
Ўн усулдир анинг асл асоси,
Шарҳи ҳолда аён бўлар баҳоси:
1. Узидан кечмаган ўзига етмас,
Иймони суст банда тавбага келмас.
Гуноҳдан фориг бўлишлик тавбадир,
Чехраси ёруғ бўлишлик тавбадир.
Шарри кабирадан ҳайдовда иблис,
Раҳми касирадан ризвонда Идрис.
Изофа қилмагил икки дунёни,
Жудо айла моҳиятдан рўёни.
Дил меҳвари безагини Каъба бил,
Ҳамоқатга банда бўлма, тавба қил.
2. Зухд фид-дунё, тийгил ўзни оромдан,
Нафсни пок қил, ҳазар қилгил ҳаромдан.
Молу дунё ҳасиру жоҳ таъмаси,
Шайтон усул гамзаси-ю нагмаси.
Жиҳод қилма кимса-ла ҳарифона,
Ҳар мақомда шараф топ орифона.
Пешидир иймон аҳлига чокарлигинг,
Адолат султониға навкарлигинг.
Фанода мартабанг олий иморат,
Кетар ҳусни, фатҳида бўлғай горат.
Ўзингни бахш эт хайри Худога,
Умрингни сарф этма гайри зинога.
3. Ҳаққа таваккул қил, кўнгил озоддир,
Раҳматига бошлар, руҳга најотдир.
Сароб бирла фанога қилма рағбат,
Кетар чоғи сенга бўлмайди шафқат.
Туз бўлса ҳам ема миннат таомин,
Ғариблардан узма ҳиммат каломин.
4. Самою арз бошдан-оёқ синоат,
Оқил эрсанг, қанотингдир қаноат.
Сабр қилсанг, сарпо бўлар жулдур бўз,
Ганимат кунларинг бўлғайдир феруз.
Кимса нодон, молу жоҳга ҳирс кўяр,
Кўзига тупроқ босилса, сўнг тўяр.
Тавонат қил, қўлингдан келса элга,
Ҳаётингни совурма гармселга.
5. Қалбга чекин, юракка айла узлат,
Ҳаётингга ҳар нафасни қил зийнат.
Қаноат муждаси, ихлос матлаби,
Матонат саждаси, идрок мактаби.
Қулоқ гунгу, кўзда тақво, забон қулф,
Хилват аро узви танга солар зулф.
Нафсни тийу, сасни тийу, баҳсни тий,

Қаноатда комиллик ҳирқасин кий.
Руҳинг озод, тийнатингда ёр қолур,
Сен кимсану, мен кимман – иқрор қолур.
Юракка сафар қил, ўзингни тани,
Хотиринг жам бўлур, бўлурсан гани.
6. Мулозамат аз-зикр – илми ирода,
Руҳни поклаб, банда етгай мурода.
Нафсни кўндир шиқ-ҳидоят дурига,
Қалбни тўлдир шамси ирфон нурига.
Бандаларни қайтар таъма-риёдан,
Сарв кўҳлик бўлди номус-ҳаёдан
Абри оний ҳилол ҳуснида чиммат,
Зулматни танг қилди чароғи ҳикмат.
7. Ваҳдати вужуд тамоми яғона,
Жисмга жон бўлиб кирган тарона.
Ҳаққа етиши дайрида қилгил иштоб,
Шарри гофил рутбасин билгил итоб.
Абадий-у, азалий-у биру бор,
Руҳи аҳрор анда топгайдир қарор.
8. Нафсни жило айла тоқат-сабр ила,
Вужуд хоҳишини тийгил жабр ила.
Фароғатда кирмагай ўзри йўлга,
Эрур мушкул йўлламоқ тўзри йўлга.
Сабрдан қатра дур бўлди садафда,
Оби-зилол шароб бўлди қадаҳда.
Сабр бирла кўнгилдан қочди зулмат,
Сабр бирла ҳикматга дўнди иллат.
9. Муроқабат тафаккур ичра гарқоб,
Анга ким эл, илму ҳол бўлди офтоб.
Жисму жонинг офоқ бўлди губордан,
Дил чароғи халос бўлди кибордан.
Ўн саккиз минг олам аро иштоби,
Товланади минг либосда хитоби.
У бор жойда чекингайдир жаҳолат,
У бор жойда очилгайдир каромат.
10. Ризо шиқ ичра руҳ-жон камоли,
Сийратида танҳо мақсуд жамоли.
Маноқиб ўлди анга хислатлар,
Чекинди роҳидан қаро узлатлар.
Мукаммаллик муждаси бўлди зоҳир,
Жомаи пок банда терди жавоҳир.

Шамс ул-мағора

Замон нотинч, авомда саросима,
Лашкар тортиб, мўғул солди ваҳима.
Баҳовуддин Валад тушиди хатарга,
Аҳли байт-ла Балхдан чиқди сафарга.
Берди розни таваккули Борга,
Кўноқ бўлди Нишопурда Атторга.
Улуғ шоир кўнимгоҳи мағора,
Нотинч замон қилган эди овора.
Дийдорлаиши узоқ икки уламо,
Сухбатлари эди хушидил, пурмаъно.
Фаридууддин Аттор – мункиллаган жон,
Жалолиддин эди ўспирин ўғлон.
Устод идрок айлаб олди хомани,

Тухфа қилди унга “Асрорнома”ни.
Йиллар ўтиб, Румий бўлди маънавий,
Мудом мадад берди пири мавлавий.

Рух парвози

Жалолиддин эди уч-тўрт ёшида,
Фариштаваши чолни кўрди тушида.
Бошин силар эди Томмат ул-туғро,
Отасининг пири Нажмиддин Кубро.
Деди: – Ҳаққа мақсудинг аён, болам,
Фикратингда намоён жумла олам.
Эллар аро бўлар пойдор овозинг,
Тойири қудс аро бардор парвозинг.
Жалолиддин бедор бўлди ўшал дам,
Хайл билан тоқига қўйди қадам.
Том бошида кўкка назар ташлади,
Қўлин ёзиб, қушдай уча бошлади.
Вақоени ровийлар шундай айтур:
– Анга шунда кўринган Синоий Тур.
Жалолиддин самога парвоз қилди,
Хислатини оммага оғоз қилди.
Гарчи авом деди: – Томдан йиқилди,
Жон оғриги нечук эрканин билди.
Бандадурсан, бандага хос ишни қил,
Парвоз этмак хоссасидир қушни, бил.
Мавлавийга шу ҳодис бўлди сабоқ,
Парвозини олди яна баландроқ.

Тафаккур залвори

Салтанат соҳиби, султони даврон,
Амир Темур Кўрагон Соҳибқирон.
Шамсиддин Қуллодан олиб фотиҳа,
Бормиши андин Нақибанд илтифотиға.
Пиру авлиёлар бўлмиши қаноти,
Амир Саййид Барака баракоти.
Ҳирируддан борди Кўҳистон сори,
Жангу жадал ичра гозийлик бори.
Хонанишин Зайниддин Тойабодий,
Амир Темур зикрида эрди ёди.
Ҳузурига чорлаттирди ул пирни,
Тойабодий тан олмади Амирни.
Деди: – Менинг Темур билан ишим йўқ,
Ўзи келсин, борурга ҳеч хушим йўқ.
Соҳибқирон жазм айлади бормоққа,
Пири муришид дуосини олмоққа.
Ҳузурисида тиз букди авлиёга,
Он-шуури ато бўлди зиёга.
Шайх Амирнинг елкасига қўйди қўл,
Соҳибқирон тақдиридан кўрди йўл.

Соҳибқирон ўғити

Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон,
Довругини билди жумлаи жаҳон.
Ва у айтди: – Бирор гирдоб қолмади,
Неки бунёд, неки барбод қолмади.
Кўрдим, айланма фалакнинг чархини,
Билдим, танда рух ила жон фарқини.
Салтанатда бўлдим шери давлатманд,
Майу гулгун чехра майгун, шаккарханд.
Илкимга ёр бўлди ҳукмфармолик,
Раият ичра қилмадим яғмолик.
Молим бисёрликда қилдим саховат,
Ғарибу хорликда топдим матонат.
Бировга бермадим озору заҳра,
Заминдан изладим орому баҳра.
Диёнат чароғи урушдан яхши,
Тафаккур яроғи қиличдан яхши.
Яхшилик фавтидир янчилган нафрат,
Жонланса, сўнғакка солади ҳасрат.
Ғазабни кишанла, хотирни жамла,
Йўлиққан кимсага қилмагил ҳамла.
Ёлгонга гирифторм айлама жонни,
Эзгу омонликда сақла иймонни.
Доно суҳбатига худом бўл восил,
Маъни маҳзанидан муродинг ҳосил.
Кенгашиб иш кўрса, адашмас одам,
Хатарнок йўлларга ташламас қадам.
Сўзни мухтасар қил, тинглаини ўрган,
Фикрдан фикрни англаини ўрган.

Мухтасар

Хожа Аҳрор ВАЛИ,
“Фақарот ул-ориғийн”дан.

Магарки, бахтни англарсан, ўзни бил,
Демакки, Ҳақни англа, ул ҳусни дил.
Ҳадиси қудс эрур анда намоён,
Сайқали ҳусни таважжухи аён.
Ўзингни баҳи айла фазлу камолга,
Ўзига жо бўлиб етгунг висолга.
Олим заҳираси маҳсули қалам,
Суфий заҳираси офтоби қадам.
Демшиким Абдуллоҳиқ Ғиждувоний:
– Киши меҳнатини бил жаҳоний.
Шайхлик ичра мадад йўлига рой қил,
Узлатни қўй, мулоқотни чирой қил.

Абдурахмон ЖОМИЙ,
“Тухфат ул-аҳрор”дан.

Дунёга етмиши гали шаҳанишоҳни,
Фақирлар султони Убайдуллоҳни.
Анга рўйи замин – аввалу охир,
Наздида тирноқча топмагай қадр.
Ул фақирлар ҳолидан огоҳ эрур,
Хожа Аҳрор Убайдуллоҳ эрур.

Алишер НАВОИЙ,
“Ҳайрат ул-аброр” дан.

Улки, бу офоқ ичра тоқ эрур,
Тоқ неким, муришиди офоқ эрур.
Чархи нигун даргоҳида хокруб,
Балки жабини била хошак рӯб.
Юз қўюбон қуллугига шоҳлар,
Базмида беҳуд ўлуб огоҳлар.
Хизматидин ҳар киши огоҳ ўлуб,
Гарчи гадо маъни ила шоҳ ўлуб.
Токи, жаҳон қасрининг имкони бор,
Устида онинг фалак айвони бор.
Қўймасун айвони жаҳонни тиҳи,
Дабдабаи кўси Убайдуллоҳи.
Ҳимматидин бизни ҳам этсун Худой,
Фақр йўлида гани, иймонга бой.

Муришиди офоқ

Хожа Аҳрор Вали – муришиди офоқ,
Умри эрди жаъми орифга сабоқ.
Умар Богистоний, Муҳаммад Номий,
Анга ажоду пеш эрди кироми.
Шайх Хованди Таҳур, илло, Нақшбанд,
Убайдуллоҳ руҳига бўлди пайванд.
Илм бирла Каъбаи мақсуд ўзи,
Ҳилм бирла муроди мавжуд ўзи.
Эл ичра ул зот муришиди офоқдир,
Тийнати пок, хушфеълу хушахлоқдир.
Ҳусни таважжуҳадир қалб иймони,
Ал фақиру фахри эрур дунёни.

Ҳалол луқма

Убайдуллоҳ эрди йигит ёшида,
Самарқандга келмиш Турон Шошидан.
Қутбиддин садр мадрасаси қўнимгоҳ,
Шунда топди илми ирфондин огоҳ.
Фазлуллоҳ Абулайс, Камол Хўжандий,
Фузалою уламо Самарқандий.
Саъдиддин Қошғарий, Қосими Анвор,
Сухбатиди ўлди мақсуди барор.
Убайдуллоҳ кетарди бир замонда,
Қосим Анвор чиқди тахтиравонда.
Хожа анинг дастига елка тутди,
Мадрасаи Шоҳмалик томон элтди.
Кўп бахтиёр бўлди ҳазрати Қосим:
– Одамийлик қилдинг бобу, отинг ким?
Деди: – Ҳазрат, камина Убайдуллоҳ,
Орзуманд қул, мададкор бўлсин Оллоҳ!
Қосим Анвор деди: – Бобу, тингласанг,
Бу замоннинг бурди кетди англасанг.
Нечук асрору маориф элда кам,
Нечук зиллату жаҳолат дилда жам?
Раиятда ҳалол луқма камайди,

Алдов, зино бўлди банданинг сайди.
Ботиний покликдир умр мезони,
Адл, ахлоқ эрур анинг забони.
Хира тортмас ботинда илоҳий нур,
Маърифатдан юраклар чарогондур.
Ҳалоллик, маънавий поклик улғудир,
Кимки ориф, барокатга тўлигдир.

Самарқанд васли

Шошга қайтди Хожа Аҳрори Вали,
Рухиятда пири комил сайқали.
Раиятни қилди даъват меҳнатга,
Умр ирфон, етгил деди ҳикматга.
Султон Абусаидхон – темурийзот,
Лашикар тортиб Самарқандга солди от.
Гарчи, рақиб қўшинлари кўп эди,
Қурол-яроғ, от-улови хўп эди.
Хожа Аҳрор анга бўлди намоён,
Лашикар рақиб бошига солди қирон.
Толеъ кулиб, зафар уланди бахтга,
Абусаид мирзо ўтирди тахтга.
Зафар чоги тирлар бўлди мададкор,
Самарқандга чорланди Хожа Аҳрор.
Абусаид унга келтирди иқрор,
Авқоф қилиб берди молу мулк бисёр.

Ҳақ йўли

Хуррам Барака ибн имом ШАРИФ,
“Хожа Аҳрори Вали ҳазратлари” дан.

Хожа Аҳрор Вали – муришиди комил,
Тариқатда қилди қалбни такомил.
Темурий султонлар ичра тақвоси,
Юртни барқарор айлади фатвоси.
Фақирлар фахри, миллатнинг қаноти,
Ақобирлар ичра ихлос-саботи.
Ҳимоятда тутди меҳнат аҳлини,
Адолатда кўрди Ҳақнинг васлини.
Маърифат қил, дил Оллоҳга ишқадир,
Ҳақ йўлида ҳар амалинг риштадир.
Тўғри йўлни кўрсат, шоҳу султонга,
Сен туфайли келгай рушиди иймонга.
Оқил инсон мамлакат гултожидир,
Жоҳил одам омманинг ихрождидир.
Пир Абдуллоҳ Ансорийга қулоқ ос,
Олчоқларга жаҳолат қисмати хос.
Ўз умрингни тенгсиз хазина билгил,
Ҳаққа етмоқ чексиз ганжинга билгил.
Сўфий аҳли ёрди ҳаққи Худога,
Мақомоти бирдир шоҳу гадога.
Эҳсон қутиб чекинмагил узлатга,
Дилни покла, қўлни шайла хизматга.
Вақфи Аҳрор эрур хўжжат ул-ислом,
Сўфий аҳлин таянчи, қурби илҳом.
Тариқати хожагони Туркистон,

Донги кетди Хуросону Ҳиндистон.
Кавказорти, Эрон, Миср, Ироқда,
Илми дастур бўлди яқин-йироқда.
Хожа Аҳрор меҳнат аҳлин қўлади,
Юракларга Тангри ишқин йўлади.
Аҳли Ҳаққа гар мадакдор эрурсан,
Тариқатда Хожа Аҳрор эрурсан.

Хожа Аҳрор ҳикмати

Хожа Аҳрор ҳикматлари шул дурур,
Кўнгилларни кўёшдек равшан қилур:
Зулмкорга зулмкорлик тараф йўқ,
Ҳимматли бўл, ҳимматсизда шараф йўқ.
Молу дунё ҳасратидан нафси тий,
Сабр-тоқат тож-қулоҳин бошга кий.

Илм изласанг, мансаб қули бўлмагил,
Олим эрсанг, дунёга ҳирс қўймагил.
Ҳалим эрсанг, шудир топган давлатинг,
Ҳуш каломинг, хайру эҳсон савлатинг.
Гўзал ахлоқ гўзал хулқда тажассум,
Бадкирдорнинг нуқси турқда тажассум.
Маънавият солиқ инсон касбидур,
Илму амал ёр жамоли васлидур.
Огоҳ эрсанг, шудир кўнгил ҳаёти,
Ғафлат эрур анинг мавти, мамоти.
Сўз сўйласанг, мағзини оянда қил,
Алиф ломни нун билан поёнда қил.
Шоҳу султон бирла қурсанг аржуманд,
Сухбатингга дағи бўлсин орзуманд.
Ҳақ йўлинда сўзинг бўлсин зулфиқор,
Адолатпешалиқ қилсин устувор.
Охиратинг обод қилишини ўйла,
Қалбни кибрдан озод қилишини ўйла.
Яхши фарзанд элга олқиш келтирар,
Ёмон фарзанд уйга таиивиш келтирар.
Вақту фурсат ганиматдир фикр қил,
Ҳар дамига илму хунар зикр қил.
Йироқ бўлгил фитна, гийбат, ҳасаддан,
Иймонингни омон сақла фасоддан.
Замин бағри мурувват майдонидир,
Инсон умри футувват бустонидир.
Керак бўлса дўстни изла Ямандан,
Дўст улғудир ганжи шаҳри Адандан.
Дўстсиз одам бастаи домаи фиरोқ,
Дўсти содиқ дилга ёқ равшан чироқ.
Олийҳимматликда рифъат топурсан,
Тирикликдан шунда ҳикмат топурсан.
Шамойилинг ҳар кимса истар бўлсин,
Мақомотинг хоксору мистар бўлсин.
Адолат ҳирқасини найбаст қил,
Аҳли муслим қавмини пайваст қил.
Маснавийгўй дема Хожа Аҳрорни,
Тариқат олоида тутгил иқрорни.

Садақаи жория

Муҳаммад ҚОЗИ,
“Силсилат ул-ориғийн”дан.

Низо кўнди теурий зотлар аро,
Черик бўлди кўшин ичра фуқаро.

Уч томондин йиғилмиш учта султон,
Шоҳруҳия қалъаси бўлди кўргон.
Фарғонадан келмиш Умаршайх ботир,
Шошдан черик солмиш Маҳмуд баҳодир.
Самарқанддан шоҳ Аҳмад қилди юриши,
Алар ичра муқаррар эрди уруши.
Хусуматни бартараф этмоқ душвор,
Уч томондан черик саф тортиди хушёр.
Шунда Хожа Аҳрор тушиди орага,
Уч султонни йиғди музокарага.
Маиваратда қарор топди муроса,
Оқибати тинчлик бўлди хулоса.
Омон, деди Хожа Аҳрор каромат,
Авлиёлар акмали, Ҳақ башиорат.
Кимки, Ҳаққа етмоқни ният қилур,
Бир мусулмон кўнглин офият қилур.
Мушкулларни осон қилгувчи ўзинг,
Неки, жумбоқ бўлса, билгувчи ўзинг.
Садақаи жория қил давлатинг,
Кундан-кунга ошар шаъну шавкатинг.

Амир зоир

Зайниддин ВОСИФИЙ,
“Бадое ул-вақоё”дан.

Олим мазкур, амир зоир мақоми,
Асли ҳадис, Расулulloҳ каломи.
Хожа Аҳрор адл кўшиқда порлади,
Султонларни ҳидоятга чорлади.
Муришд холис эрур фақиру шоҳга,
Қилар даъват кўнгилларни огоҳга.
Сухбати хуш, тажассуми беназир,
Такаллуми шоҳу гадога манзур.
Ҳар каломи мисли оҳанграбодир,
Дилингга нақш этсанг ани раводир.
Илоҳ даргоҳида мақбули муумтоз,
Мадад маслагиди мақбули устоз.

Тамга солиғи

МИРҲОНД,
“Равзат ус-сафо”дан.

Султонга арз қилмиш Хожаи Аҳрор,
Қилинса деб тамга солиғи бекор.
Ғайри шаръий эрур тамга солиғи,
Чингизхондан қолган зулм ёрлиғи.
Халқ азият чекмиш анинг дастидан,
Кўплар хароб бўлмиш тамга касридан.
Султон Абусаид мирзо, баҳиммат,
Пири муришд лутфини қилди зийнат.

Гарчи, ундан хазина обод эди,
Гарчи, усиз хазина барбод эди.
Рози бўлди халқини айлаб хуррам,
Эл-улус ризқини қилди мукаррам.

Кўнгил шукуҳи

Заҳириддин Муҳаммад БОБУР,
“Бобурнома”дан.

Ҳазрати Хожя Убайдуллоҳ паноҳ,
Фақру султон кирдикоридин огоҳ.
Демии одам мавжудотлар аълоси,
Олам ичра ақли расо маъвоси.
Магар кўнгил Ҳақдин жилоли бўлгай,
Жамъи табдил губордан холи бўлгай.
Агар сен огоҳ эрурсанки, шоҳсен,
Фақирга кулфат еткурсанг, гумроҳсен.
Одам эрсанг, аввало, ўзни тани,
Бил, тириклик фаслида недир маъни?
Рубъи маскун, дурри коинот ўзинг,
Дил кўзгуси, маҳзани ҳаёт ўзинг.
Умр дуррин кори хайрга пешво бил,
Кўнгил нурин маърифатга ошно қил.
Туш кўрибмен: Хожя Аҳрор келмишлар,
Бу кўнгилда не кечурин билмишлар.
Истиқболига чиқмишам пешвоз-ла,
Марҳамат қилмишлар манга оғоз-ла.
Қўлимдин кўтардилар, оёқ кўпди,
Ғолибо, фақир қалби шукуҳ топди.
Дедилар: – Шайх маслаҳат берди, тур-
гил,
Анда-ўқ тез Самарқанд сори юргил.
Пири комил руҳи мени қўлламиш,
Зафар ила Самарқандга йўлламиш.
Андин бўлди жангу жадал устувор,
Хожя Аҳрор руҳи бўлмиш мададкор.

Қалб жилваси

Зоҳирда қул сўфий, ботинда озод,
Фаноликдан руҳи жон топгай нажот.
Хокни зарга тенг қиладур хутбаси,
Илмул-яқин, айнул-яқин рутбаси.
Зоҳирида гаму кулфатдин айро,
Ботинида тафаккур дурри авло.
Белидадир мудом ҳиммат камари,
Фазли дарё, меҳри дунё самари.
Ўзни илоҳ жамолига ато қил,
Дилни аҳду муҳаббатга сафо қил.

Хотима

Бул фанода не хислат аёни бор,
Ҳар узвининг сарҳаду поёни бор.
Ҳикмат жавҳаридин мисқол йиғиндим,
Яратганнинг мададига сизиндим.
Неки қисмат, лавҳ ул-маҳфузда аён,
Неки қисмат, аъмолингда намоён.
Котиббин битар яхши-ёмонни,
Фарқини бил бугдой ила сомонни.
Сомон сочма, бугдой сўзинг қадрли,
Кироманлиг банда бўлур сабрли.
Ҳар ҳикмат мағзида пинҳон маърифат,
Бани одам шундин олмиш тарбият.
Ҳидоятдин хок вуҷуд сарҳуи ўлди,
Чарогидин дил суҷуд, баржўш ўлди.
Улуғларнинг зикрида эрди қалам,
Гиёҳ унди, ишқдан гуллади далам.
Мадад кўргонлари бир-бир очилди,
Умид бўстонларига нур сочилди.
Губордан покламиш тийнати авло,
Ёр ишқин жойламиш мақсуди мавло.
Нурафшон бўлди кўнгиллар гулшани,
Ўрламиш арига муҳаббат гулхани.
Сарватидин жамъи мушкуллар кушод,
Талъатидин топди ҳар банда нажот.
Самою арз ҳукми ичра саросар,
Шоҳ-гадога қаҳру меҳри баробар.
Дариг тутма марҳаматингдин мани,
Мушарраф қил раҳматингга бандани.
Фақир ортигига эрмас талабгор,
Пири муришид руҳи бўлсин мададкор.

Драматургия

Кўчқор **НОРҚОБИЛ**

БИЗ ҲАМ ОДАММИЗ

ПЬЕСА*

Қатнашувчилар:

Жайрон бобо – чўпон. 80 ёшда.

Гулсум момо – Жайрон бобонинг кампири.

Эсонқул бобо – чўпоннинг ошнаси. 80 ёшда.

Бутунвой – чўпоннинг тутинган ўғли. 35 ёшда.

Сора – Бутунвойнинг севгилиси. 35 ёшда.

Қулмирза – “Катта”нинг югурдаги. 40 ёшда.

Тиловолди – чўпоннинг ўғли. 20 ёшда.

Земфира – Тоҳир Тоҳировичнинг жазмани.

Тоҳир Тоҳирович – шаҳарлик бойвачча. 60 ёшда.

Ҳайдовчи – 30-35 ёшда.

БИРИНЧИ САҲНА Тўртинчи кўриниш

Чўпоннинг тоғ ён бағридаги ўша аввалги ҳовлиси. Сўрида Гулсум момо билан Жайрон бобо чой ичиб ўтиришибди.

Жайрон бобо: Ҳей кампир, кўнглим музлаб бўлди. Катта дегичларида ҳам инсоф қолмаяпти. Ор-номус кўтарилди, замоннинг юзи очилдими, билмай қолдим. Ҳаммасидан воз кечиб, ҳаё-ҳуйт деб кетворайми-а?

Гулсум момо: Уйтманг бовоси, уйтманг. Оғир бўлинг, оғир бўлинг, бовоси... Тиловингизни уйли-жойли қилайлик... Келса, ўзи қишлоққа кўчириб кетади. Шу Қулмирза билан ўчакишиб нима қиласиз? Олса-олаверсин. Қўй камайса, ўзлари жавобини берамиз, деётган бўлса. Мунча сиқилманг, бовоси.

Жайрон бобо: *(бош чайқаб)* Ҳе, билмадим-да, кампир, билмадим. Қулмирза шайтон, қип-қизил шайтон. Бориб-бориб қариган чоғимда элга шарманда қилмасайди булар. Буларнинг кўлидан ҳар бало келади. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин, момоси. Уят-андиша қолмади, момоси. Кеча ҳалиги узоқдан келган катта қизи тенги жувон билан куппа-кундуз кунди... айтишга тил бормади... Тоғнинг сувиям, ҳавосиям ҳаром бўлди. Мен ўз қизини тоғда томоша қилдиргани олиб келибдими десам, у энағарнинг боласи, ўйнашини етаклаб кепти...

Гулсум момо: Қайси каттани айтаяпсиз?..

Жайрон бобо: Шаҳардан. Кеча бир қизни етаклаб келувди тоққа. Шу падарлаънат Қулмирзаям бор эди. Айтгулик-дегилиги йўқ, кампир. Ке, шу ердан кетайлик. Қишлоққа кетайлик. Қўйниям топширайлик. Сурувданам барака учди, еб тугатишди. Бир кунимиз ўтар. Тиловолдимизам ўқишини тезроқ тугатсайди.

Гулсум момо: Ўзингизни босинг, бовоси. Биз қишлоққа кетсак, Бутунвойнинг аҳволи нима бўлади?

Жайрон бобо: *(уф тортиб)* Унда нима қил дейсан? Булар одамни тепкилаб, оёқ ости қилишаяпти-ку... Ўзимдан ўтганини ўзим биламан, кампир.

Гулсум момо: Ёмонларга худонинг ўзи жазо берсин. Қўйинг, шуларга тенг келманг.

Жайрон бобо: *(уф тортиб)* Худо уларни жазолашини кўраманми, йўқми, билмадим,

*Давоми. Бошланиши олдинги сонда.

лекин давлат мени ҳам аниқ жазолайди. Мунча талон-тарожнинг ҳам ҳисоб-китоби бордир. Баъзида тушунмай ҳам қоламан десанг. Шу сурувни нима учун боқаяпсан. Сурув давлатники. Давлатни мана шу катталар, Қулмирза, Ботир чорикчининг супрақоқдиси (*Дастеҳзоли жилмаяди*) айтган, ўша бола поий-патак бўладиган катталар бошқаради. Давлатни мулкани унинг эгалари хомталаш, талон-тарож қилаверса, оддий халқ нима қилсин? Давлат халқ учун тузилган бўлса, оддий одамлар, мен, сен, Бутунвой, Сора, Эсонқул закунчи, хуллас, биз ҳам ўзимизни халқ деб биламиз. Лекин, давлатнинг мулки халқнинг мулки деган гап ҳам бор. Шу баъзида кечалари ётиб ухлайолмайман. Ўйлаб чиқаман, агар давлатники халқники бўлса, сурувдан кунора қўй опкетаётган катталар халқнинг мулки, халқнинг ризқини олиб кетаётган бўлиб чиқади-да. Адирдаги қўй-қўзини олиб бориб сўйди нима-ю, халқнинг қўрасидаги қўй-қўзини ўғирлаб сўйди нима. Икковиям, бир ҳодиса эмасми? Мен эса ана шу ўғирларга шерикман.

Гулсум момо: Эсонқул бово ошнангиз тўғри маслаҳат берибди, эй нима бўса бўпти, нима бўлаётганини органга ёзиб беринг. Ай, шу қўйданам, машмашадан кутилардингиз.

Жайрон бобо: (*бош ирғаб*) Ҳей, кампир, сен ниманиям тушунардинг. Булар осонликча жон берадиганлар хилиданмас. Булар шайтонга дарс беради-я. Шугина Қулмирзанинг ўзи ўн шайтонни сувга олиб бориб суғормай қайтади-я. Бунинг тепасидаги, бу суянадиган катталарга бир нарса деб бўладими? Сен билан менинг, Бутунвойнинг овози етиб борармикан?

Гулсум момо: Қулмирза ҳа деб катта айтди, катта буюрди, дейверади. Бовоси, шу каттасини кўрганмисиз ўзи?

Жайрон бобо: (*елка қисиб, қулимсираб*) Уни кўриб нима қиламан. Кўрмасам ҳам биламан-ку. Биз томонларга шу одам катта бўп келгандан бери ҳаммаёқ ташмачилик бўп кетди. Қулмирзаларнинг куни туғди-ку, момоси. Балиқ бошдан сасийди деганлари шу бўса керак, момоси.

Ҳайдовчи: Ассалому алайкум, Жайрон бова. Омон-эсонмисиз. Суяк енгилми? Димоғ чоқми? (*Гулсум момога қараб*) Момо яхшимисиз, дамлимисиз, чарчамайяпсизми?

(*Чол билан кампир ҳам у билан ҳол-аҳвол сўрашган бўлади*).

Жайрон бобо: Эй, мулла Қудрат... Хуш кепсиз. Қандай шамол учирди? (*кесатиб*) Ё катталарнинг бўрони юбордими бу ёққа, битта-яримта қўйни учириб, оёғини осмондан кип олиб келасан деб.

Ҳайдовчи: Ҳов, бобожоним! Биз бир майда одаммиз. Буйруқни бажарамиз. Айтишса, қиламиз. Давлатнинг иши. Хўш, мақсадга ўтсам, бовожон, мен ҳеч қандай қўй-пўй олиб кетмайман. Кўнглингиз тўқ бўлсин. (*чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, Жайрон бобога тутади*) Хўш, бовожон. Мановинга қўл қўйинг.

Жайрон бобо: (*ортга тисланиб, сесканиб*) Бу яна нима? Яна нима опкелдинг?

Ҳайдовчи: Акт, қўл қўйинг, тамом!

Жайрон бобо: Қандай акт?

Ҳайдовчи: Акт. Оддий акт. Имзонгиз бўлса бас.

Жайрон бобо: Гапни айланторма?

Ҳайдовчи: Сувлисойга сел келиб, сурувнинг бир қисмини оқизиб кетгани ҳақида.

Жайрон бобо: Ҳай, ҳай, болам. Ўйлаб гапираяпсанми? Худодан кўрқинглар. Худога шукур, ҳалигача сел-пел келгани йўқ. Сурувниям оқизгани йўқ. Яхши ният қил, болам.

Ҳайдовчи: Мен билмадим. Шундай қилсак, яхши бўлади, деди Қулмирза акам. У кишига катталар айтибди. Хўжаликда чорвани тугатишмоқчи. Невигидний дейишибди. Шундай қилсак, кирминал бўлмайди. Жайрон бобонинг ўзига ҳам яхши. Тегишли улусини олади. Сурувни селга оқди деб тугатмасак бўлмайди, деяпти Қулмирза акам.

Жайрон бобо: Чорвани, сурувни тугатсак, ҳалиги селга оқди десак, кир... Кир нима бўлмайди дединг.

Ҳайдовчи: (*қулимсираб*) Кирминал... Жиноят бўлмайди. Ҳеч ким билмайди.

(*Гулсум момо ўчоқ бошидан човғумда чой олиб келиб уларнинг олдида қўяди ва ўзи ҳовлининг бир бурчидаги сўрига бориб ўтиради. Урчуғини йигираяпти*)

Жайрон бобо: Сел бўлмаганини, сув тошмаганини одамлар билади-ку... Худодан кўрқайлик, ука. Бу ўзинг ҳам Қулмирзанинг йўриғида йўртанглайдиган бўп қопсанда-а... Бор айт, акт-пакта қўл қўймайман. Нима бўса пешонамдан кўраман...

Ҳайдовчи: Энди бовожон, ўзингиз ҳам дунёнинг ваҳимасини кўтариб юрасизда.

Жайрон бобо: (*кесатиб*) Нима сел келмаганини элу халқ билмайдими? Одамлар нима дейди. Эртага шу сўрайдиган киши, буни ҳисоб-китобини қиладиган киши одамлардан гап олмайдими?

Гулсум момо: *(қаҳрли қараб)* Менга қара, иним, бовонгни тинч қўйинглар. Биз энди қишлоққа қайтамыз. Ҳозиргина, бу тоғларниям ғубор босди, палакат оралади деб туровди. Одамни бунча тепкиламамлар...

Жайдовчи: Мен катталарнинг айтганини қилаяпман. *(қоғозни кўрсатиб)* Мана, катталарнинг ҳаммаси қўл қўйган. Гувоҳлар ҳам бор. Бир сизнинг имзонгиз керак, бово. Эртага текширувчилар келаяптикан. Шундай қилишимиз керак экан, бово. Қўл қўймасангиз, Қулмирза акамдан оладиганимни оламан.

Жайрон бобо: Қулмирза акамнинг ўзи қаерда?

Жайдовчи: *(жонланиб)* Туманда. Текширувчиларга жой тайёрлапти. Чой-пой дегандай...

Жайрон бобо: *(кулмасираб)* Ҳа, унинг касби кори шу! Катталарнинг қўлига сув қўйишдан бошқа нарса қўлидан келмайди.

Жайдовчи: *(жовдираб)* Бово, менга отам, чўпни тикка қилиб қўйсалар ҳам шу сенга раҳбар, ўша чўпга ҳам қуллик қил, таъзим қил деб тарбия берган. Нима қилай ахир, Қулмирза акам актга имзо қўйдирмасанг келиб ўтирма, машинани ҳам гаражга қама... Тўрт томонинг қибла деб айтган. Бово ҳўп денг, бола-чақам бор, шу каттанинг ортидан кун кўраяпман, эски шалдиروق араваниям олиб қўймасин...

Жайрон бобо: *(хомуш тортиб)* Тўғри айтасан, болам... Отанг ҳам, мен ҳам шундай ақида билан яшадик. Кетмондастага шляпа кийгизиб, дала бошига тикка қип қўйишса бас, шуни катта деб, шунга сиғиниб ишлайверардик. Катта нима деса шу дедик, каттаники жуфт бўлди, болам, бизники эса тоқ бўлди. Шундай бўлгандан кейин сенга отанг Алиқул сувчи бошқа қандай ҳам маслаҳат берарди. Каттанинг айтганини қил дейди-да. Сени айбинг йўқ, биладан, шопир болам, биладан...

Жайдовчи: Отамнинг жўрасисиз, Жайрон бово. Отамни юзхотир қилинг. Қўл қўйинг. Каттанинг сўкишини эшитиш менга дорими, менга нима кераги бор, бово...

Жайрон бобо: Йўқ, болам... Овора бўлма. Мен қўл қўймайман. Энди кет. *(Гулсум момога қараб)* Мен тоққа чиқаман. Бутунвойнинг олдига борай.

Жайдовчи: Қўл қўймайсизми? *(кескин оҳангда)*

Жайрон бобо: Айтдим-ку!!!

Жайдовчи: Одам-подам эмасакансиз. Мен Сизни отам тенги одам деб ҳурмат қилиб ўтирибман...

Жайрон бобо: *(кинояомуз)* Ҳурмат қилганинг шуми? Қинғир ишга қўл урдиришинг ҳурмат бўптими? Отам тенги дейсан-а, тагин?

Гулсум момо: *(орага тушади)* Оғир бўлинг, бовоси, оғир бўлинг... *(жайдовчига)* Ҳой, иним, сизам бир гапдан қолинг энди.

Жайдовчи: Шу пайтгача тўғри иш қилиб келганмисиз? Айтиб қўяй, яқинда бутингиз осмондан бўлади. Сизга яхшилик қилган кўр бўлсин, мен кетдим.

Жайрон бобо: Сен аввал отангга, Алиқул чуррага яхшилик қил. Энанг Ойдин кампирга яхшилик қил. Чол-кампирни ташлаб қўйиб, Қулмирза билан нима ишлар қилиб юрганингни, нима номаъқулчиликлар қилаётганингни эл-элат билмайди дейсанми, чурранинг боласи.

Жайдовчи: Ўчир овозингни, қари каламуш! Сурувни ютиб юбориб, ақлинг энди кирдими?..

Гулсум момо: *(жаҳлланиб)* Ҳой бетавфиқ бола... Оғзингга қараб гапир. Кекса одамни ҳақорат қилма. Кет бу ердан.

Жайдовчи: Кетаман. Ўзингдан кўр энди. Найнов...

(Жайдовчи чиқиб кетади. Жайрон бобо бошини ҳам қилиб, ерга тикилиб қолади. Ўйчан. Гулсум момо чолнинг ёнига келиб ўтиради. Чол йиғлайди. Елкалари учиб-учиб йиғлайди. Эзилиб йиғлайди. Гулсум момо ҳам кўзёш тўқади)

Жайрон бобо: Бу нима кун, момоси. Бу нима кун? Тиловолдимиз тезроқ кесайкан. Тезроқ сен билан менга эгалик қилсайкан, момоси.

Парда ёпилади Саҳна

Жайрон бобо ва Гулсум момо қишлоққа кўчиб келишганига уч-тўрт кун бўлган. Мўъжаз ва кўримсиз ҳовли. Ўртада сўри. Гулсум момо, Эсонқул бобо, Бутунвой ўтиришибди. Жайрон бобонинг боши ҳам.

Эсонқул бобо: *(Гулсум момога)* Қани Гулсум бойбича, чойдан қўй. *(сўнг Жайрон бобога қараб)* Эй, ошна қўй, куйинма. Бир ҳисобда шу палакатлардан қутилиб, шу-шу

десанг, шу олғир, еб тўймаслардан қутилиб яхши қилдинг. Сен қўрқма... Давлат ким ҳақу ким ноҳақ, ўзи ажрим қилади.

Гулсум момо: (*жонланиб*) Менам ошнангизга шундай деяпманда... Уҳ тортгани, уҳ тортган...

Жайрон бобо: (*уф тортиб*) Қариган чоғимда қамоққа тушиш қолувди энди. Шу пайтгача кўрган қийинчиликларим каммиди-а? Булар айбни менга тўнкашданам қайтмайдилар.

Эсонқул бобо: Кеча хўжаликнинг идорасиниям, тумандаги катталарнинг ишхона-синиям комисса босибди. Ўроз почтачи топиб келди бу гапни. (*Жайрон бобога*) Ҳали сен эшитмаганмидинг?

Жайрон бобо: (*ажабсиниб бош чайқайди*) Нимани текшираяпти? Қўйларни текшираяптими? Энди нима бўлади?

Эсонқул бобо: (*ҳайратланиб*) Нима бало, дунёни фақат қўй-қўзидан иборат деб ўйлайсанми? Булар фақат сени сурувингнияммас, хўжаликниям бутунлай талон-тарож қилиб ташлашганакан. Узумзорларни таниш-билишчилик қилиб, ака-укаларига бўлиб беришган экан. Шу-шу, шу десанг Ҳазорбоғ канали пастадаги боғлар қаровсиз қолиб, қовжираб кетувди... Буниям текширишаяпти. Деҳқонга келган силитрани ҳам гумдон қилишибди. Ҳалиги шу-шу, шу десанг ҳали чала ётган мактабнинг устидан ҳам ёзув-чизув бўлган экан. Халқам кейинги пайтлар норози бўлиб кетувди-да. Тоғма-тоғ юриб сен билмайсан. Йиллаб ойлик олмовдик. Шуларнинг барини Ўроз почтачи юқорига – Тошкентга ёзган экан... Текширувчилар кепти. Газетадаям пелетон бўп чиқибди...

Жайрон бобо: Пелетон деганинг нимаси?

Эсонқул бобо: Танқид дегани, ёмонлаб газетага чиқаришса, пелетон бўлади, шу-шу, шу десанг.

Гулсум момо: Кеккайиб кетган катталарниям газетда танқид қилса бўларканда-я? Ёмонласа бўларканда-я?

Эсонқул бобо: Нимага бўлмасакан. Бўлади. Энди... баъзи бир газетачиларам шу-шу, шу десанг катталарнинг айтганини қилиб мақтаб ёзиб кетаверганда...

Жайрон бобо: Мухбир ҳам ёлғон гапирганда...

(*Бутунвой дастурхонга дуо қилиб... ўрнидан туради*)

Бутунвой: Мим... мим... (*қўли билан эшик томонни кўрсатади*) Н-н-о...сс... Ноо-оос!

Жайрон бобо: Ҳа, майли болам боравер. Нос опке. Ма! (*у иштони липасидан носқовоғини олиб Бутунвойга тутқазати*) Ма, менинг носқовоғимниям тўлғазиб ке. Хурсан калнинг носидан ол... Тошмир тирриқнинг носи бўлмайди. Ҳой, ма, (*липасининг бу бурчидан пул олиб узади*) Ма, мановининг ҳаммасига олавер. Тез қайт. Кўча-куйда гангиб юрма, болам.

(*Бутунвой чиқиб кетади*)

Эсонқул бобо: (*орқасидан қараб қолади*) Шўрлик бола. Эс-хуши жойида. Қобил-мўмин йигит. Тақдирида бора эканда...

Жайрон бобо: Эсонқул, эшитдингми, Сора Тошкандан қайтиб кепти.

Гулсум момо: Тунов кун бу ёққа келиб кетди. Бутунвойга бир кастурул кесган ош кип кепди, қиз шўрлик. Бутунвойга қараб ўтираверди, ўтираверди. Кейин йиғлаб-йиғлаб кетди.

Эсонқул бобо: Менга қара, Жайронбой. Шу икковини бошини қовуштириб қўйсақ... Сорани бутун эл билади, бошқага эрга чиқмайман деб қасам ичди. Отаси оқ қисаям, кўк қисаям шу Бутунвойингни деди. Буни бутун эл-эломон билади-ёв. Аҳли кишлоқ ҳам сендан рози бўларди. Мана, Омон партияни ҳам Соранинг қарғиши урди. Шу Омон чол ўлса кишлоққа қайтаман деб, Тошкентга кетиб, ким кўринганнинг уйида чўричилик кипти, дейишади...

Жайрон бобо: Аввало худо. Омон партиянинг бетавфиқлиги бошига етди. Омон партия ўлиб Сораям қайтди.

Эсонқул бобо: Шу-шу, шу десанг, Омон партиянинг отдан йиқилиб ўлгани ростми?

Гулсум момо: (*орага қўшилади*) Наймид бўлғирни от тепиб ўлдирган... Отдан йиқилгани ёлғон.

Жайрон бобо: (*Гулсум момога ўртага суқилганидан норизо бўлиб қараб*) Чин гап. Омон партия Соранинг акаси Берди қассобга қалин пули учун тўриқ отини инъом қилмоқчи бўлиб қассобни ўз уйига бошлаб келган экан... Қассобга тўриқни мақтаб у ёғ-бу ёғини қашилаган киши бўпти. Партиянинг бу бетавфиқлиги худойимга хуш келмаганми, ишқилиб, тўриқ Омон партиянинг қоқ манглайдан шартиллатиб забт билан

тепибди. Чалқайрамон (*осмонга қараб демоқчи*) йиқилган партия шу заҳоти жон берибди. Буни устида Омон партиянинг кўшниси Ҳамид чирилловуқ ҳам бўлган... Қўрқиб кетган Берди қассоб партия отдан йиқилиб ўлди, деб гап тарқатади. Лекин, Ҳамид чирилловуқнинг оғзида гап ётармиди, отнинг қандай қилиб тепкани, партиянинг қандай учиб кетгани, Берди қассобнинг гарангсиб, кўрққанидан қовуғини ушлаб ҳовлидан қочиб чиққанини ҳаммага айтиб чиқди... Хумпар гоҳида ўзидан кўшиб, қассоб иштонини ҳўл қилиб кўйганиниям ҳаммага маънилатиб чиқди, ўзиям... Биласан-ку, чирилловуққа гап тегмасин, элга ёяди. Ушандан бери Берди қассоб партиянинг болаларидан бекиниб Ойша беванинг этагига кириб кетди, деб юрибди, хумпар.

(Гулсум момо чолнинг гапидан уялган бўлиб юзини тескари буради)

Эсон бобо: Менга қара, савоб иш, элу халққаям маъқул бу. Ке, шу Сора билан Бутунвойнинг бошини кўшиб кўяйлик. Зора, бола-чақали бўп, шу шўрликлар ҳам кун кўрса... Кўрган қайғу-алами унут бўларди-да, Жайронбой...

Жайрон бобо: Мен бир нима деяпманми?.. Розиман. Тиловолдим ҳам эрта-индин келиб қолса, худо хоҳласа, уйлантирмоқчиман. Неваранг Қирмизгулни бегона қилмайсан-да, Эсонқул ошна.

Эсон бобо: *(иккиланиб)* Ҳозирги ёшлар ўзи билади... Бу масалада ёшлар билан гаплашиш керак.

Гулсум момо: *(шошқалоқлик билан)* Тўғри, тўғри... Шу Ўроз почтачи тунов кун хат олиб келувди. Тиловим шу ўзи билан бирга ўқийдиган бир қизга кўнгли борлигини... Олиб келиб бизга кўрсатишини ёзган экан...

(Эсон бобо хижолат тортади. Ерга қараб қолади... Жайрон бобо кампирига ғазаб қилади).

Жайрон бобо: Ҳой вайсақи, тур ўрнингдан. Эркакларнинг гапига тумшуқ тикма. Тур, мол-ҳолга ўт бериб кўй. Бузоқни томорқага боғла. Эшакка беда бер. Сувигаям қара.

Гулсум момо: *(мулзам тортиб)* Хўп, хўп... бовоси мен бир нима дедимми? Ҳали келсин болажоним, кўрайлик... Кейин бир гап бўлар...

Жайрон бобо: Ўчир овозингни. Кимни кўрмоқчисан? Болангними ё... Бор энди гапни гапга кўш.

(Гулсум момо чиқиб кетади. Бир нималар деб гапириб ғудранади. Момо чиққач, кўлида туғун кўтарган Бутунвой Сора билан кириб келади. Икки чол уларга бирдан қараб анграйиб туришади).

Бутунвой: Б...б...из... Би-и-ир-га-аа!

Сора: *(ерга қараб)* Бовожон, уйингиздан ҳайдаманг мени... Нима ишингиз бўлса қилай. Қўлим косов, сочим супурги бўлсин... Бовожон, мени сизникидан бошқа борар жойим йўқ, бово...

(Жайрон бобо ўрндан туриб... улар томонга юра бошлайди. Соранинг бошидан ушлаб манглайдан ўпада. Изиллаб йиғлайверади. Бағрига босади)

Жайрон бобо: Айланай, она қизим, айланайин Сора қизим, ким сени ҳайдайди, ким сени бегона деяпти. Уйимнинг тўриям, юрагимнинг тўриям Бутунвойим икковингники! Сен ҳеч жойга кетмайсан, болам. Сен шу ерда қоласан, болам... Илоё Бутунвойим билан кўша қари. Омин, қани *(Эсон бобога қараб)* Эсонқул бовоси, буларга бир дуо беринг, булар бир-бирига кўзи қош, булар бир-бири билан Тоҳир-Зухра... Қани бу ёққа юринглар... *(уларни сўрига бошлайди)* Эсонқул бовоси, келаси ҳафтанинг пайшанбасига Бутунвойимнинг тўйини белгилаймиз. Икковиям ўзимнинг болам... бири қизим, бири улим. Хўш, Эсонқул бовоси, элдаги гапга етар тўрт-беш чолни келаси пайшанбага чақиринг, уйга келсин... Хурсан калга айтинг, катта қозони билан самоворини эртага опкелиб ташласин.

(Сора билан Бутунвой ерга қараб ўтирибди. Икки чол дуога қўл очади. Улар ҳам қўл очадилар... Саҳна ёпилади)

Саҳна

Жайрон бобонинг ўша ҳовлиси... Жайрон бобо билан Гулсум момо сўрида. Келинлик либосидаги Сора чойнакда чой олиб келиб, уларнинг олдида қўяди.

Гулсум момо: Барака топ, болам. Сен уйимизга келиб, мениям тани-жоним роҳат топди.

Жайрон бобо: Ҳа айтмоқчи, Бутунвойнинг ўзи қани?

Сора: Чорбоғдан молларга ўт ўриб келгани кетди.

Гулсум момо: Чой-пой ич демабсан-да, қизим...

Сора: Айтдим... Кун қизимай бориб келгани маъқул-да, момо.

Жайрон бобо: Жуда меҳнаткаш. Кўз тегмасин. Иши ҳам пишиққина. Ўн эркакнинг ишини бир ўзи қилади.

Гулсум момо: Эна қизим, Бутунвойим тол-тушда келса чанқайди. Чалоп-палоб қилиб бер. Тушга юпка қилиб кўй. Очқаб келади, болам. Тортинма, шу уйдаги бор нарса сизларники, болам.

Сора: Раҳмат момо, айтганингизни қиламан... Лекин эрталаб Мастон момо Бутунвой акамни уйига ҳашарга айтган эди.

Гулсум момо: Шу Мастон машакниям куни Бутунвойимга қолибдими? Ана, тойдай тосирлаб юрган ўғли Қулмирзага айтсин. Шўрлик кампирни ташлаб қўйиб, гердайдани гердайдан. Катталарга пой-патак бўлгунча қари энасига қараса ўладими, жувонмарг!

Жайрон бобо: Бўлди қил энди. Шу елпатакнинг отиниям айтма... Бўпти, мен Сўфи Оллоёр бовомнинг қабрига бориб келаман... Эсонқул кеп қолади, ҳозир. Хўржинни бўшатиб, опчик, бор... *(Гулсум момо ўрнидан қўзғалмоқчи бўлади...)*

Сора: Эна, ўтираверинг... Ўзим бўшатиб, отхона эшигига қўяман...

(У югургилаб чиқиб кетади. Кўчада машина овози эшитилади. Чол билан кампир бир-бирига разм солиб олгач, кўча эшикка қараб қолишади... Ташқаридан эшик томондан кулги ва баланд овозлар эшитилади... Ҳовлига жуда пўрим костюм-шим кийиб, бўйинбоғ боғлаган, кўлида портфель тутган Тиловолди кириб келади... Чол билан кампир ҳайрон... Тош қотиб турибди. Тиловолди ҳам кўлидаги портфелни қўйиб, уларга қараб серрайиб қолади. Шу пайт Эсонқул бобо ҳам “ҳой ким бор, Жайронбой, бормисан?” деб ҳовлига кириб келади-да, бир Тиловолдига, бир чол-кампирга қараб анграяди).

Эсонқул бобо: Жайронбой, уйга меҳмон кептида... Ташқаридаям бир қиз турибди. *(Йигитга қараб... туйқус)* Оббо, ўзингмисан, буни қара-я, Жайрон... Бу... Шу-шу, шундай қилиб...

Тиловолди: Ойи, ойижон... Дадажон!

(Кампир “вой болам”лаб йигитчага қараб югуради. Уни кучоқлаб олиб ўпа бошлайди... Жайронқул бобо эса ҳовли айланиб шодлигидан ўзини кўярга жой тополмай югургилай бошлайди).

Гулсум момо: Жон болам-а... Жон болам. Бўйингдан энанг айлансин. Ўргилай болам, Тилаб болам, тушимми ё ўнгимми, болам?

Жайрон бобо: *(югургилаб)* Тиловим келди. Тиловжон келди энаси... Тиловим қайтиб келди... Ҳой Эсон, нимага бақраясан. Тиловолдим-ку, бу! Қара, Тиловжон келди...

(Йигитча момонинг бағридан ситилиб бобо билан кучоқлашади... Сўнг Эсон бобо уни ўз бағрига тортади).

Жайрон бобо: Яхши келдингми, ўғлим... Тани-жонинг соғми?

Гулсум момо: Ўзим айланай, болам.

Эсонқул бобо: Оббо, азамат-ей... Одам таниб бўлмай қопти-я. Йигитмисан йигит. Кўз тегмасин, болам.

Гулсум момо: Қани, сўрига чиқ, болам... Бўйингдан айланай, ўғлим...

(Жайрон бобо чопқиллаб сўри устидаги у-бу нарсани тузатади... Момо, ўғлини кўлидан етаклаб сўрига олиб келаяпти. Эсонқул бобо ҳам уларга эргашаяпти. Йигитча бироз тўхтаб орқасига қарайди. Бошқалар унга тикилишади).

Тиловолди: Ойи... Шу ойи, ҳалиги ташқарида...

Жайрон бобо: Чақир, чақиравер. Ошна-билишинг борми? Меҳмондан айланай, чақир...

(Бобо сўридан тушиб кўча эшикка қараб югургилайди)

Гулсум момо: *(Ўғлини сўрига ўтқазиб шошганидан, нима қиларини билмай, дастурхонни йиғиб, чой-нонни Эсонқул бобога туттади. Бобо ҳам чойнакни ушлаб довдираб момога қарайди)* Чарчамадингми, болам? Ўқишинг битгани чин бўлсин, болам. Кўзим тўрт бўлди...

Эсонқул бобо: *(чойнак ҳамон кўлида)* Гулсум, нима қилай, чой дамлайнми? *(кулимсирайди)*

Гулсум момо: Вой, Эсон бовоси, буни қаранг. Чойнакни менга беринг. Шошиб қолдим, бовоси. Сиз набирангиз билан чақчақлашиб ўтиринг... Яхшиси, ошнангиз билан тўқлини сўйинглар, кўни-кўшни чиқади. Болам кепти, жим ўтирманглар, бовоси...

Эсонқул бобо: *(кулимсираб)* Тўқлининг оғзига туз соп қўйганмисизлар? Анча бўлувди қайнатма шўрва ичмаганимга. *(Момо чойнакни олиб чиқди)* Эй, яша йигитнинг

гули! Олим бўп қайтибсанда-а?

Тиловолди: Шундай!

Эсонқул бобо: Отанг, энангларнинг бағри тўлди, болам... Сенга кўз тикиб туришувди.

(Қўлида сумкача, қимматбаҳо матодан қўйлак-лозим кийиб, бошига дурра боғлаган Земфира билан Жайрон бобо ичкарига кириб келишади. Бобо қизга ҳайратланиб, қизиқсиниб, алланимадан кўрққандай қараб-қараб қўйган қўйи унинг ёнида келаяпти... Қиз эса уялган каби ерга қараб олган).

Земфира: Ассалому алайкум, отахон.

Эсонқул: *(ўрнидан туриб)* Ва алай... Ва... Ва... алайкум ассалом, қизим. Қани ке, қизим, сўрига чиқ... тортинма...

Земфира: *(яна оҳиста)* Раҳмат, отахон...

(Тиловолдига ёқараш қилади. Тиловолди ўрнидан дик этиб туриб, унинг қўлидан тутиб, сўрига чиқишига кўмаклашади).

Эсонқул бобо: Бу дейман, она қизим, сенам шу ўзимиз томоннинг қизимисан дейман-а... Тиловбой билан бирга ўқийсизларми?

(Жайрон бобо сўрининг бир бурчига ўтиради).

Земфира: Йўқ, отахон. Мен бирга ўқимайман. Шаҳарликман, ҳалиги... *(аўёки уялгандай)* Тилов акам мени бу ёққа олиб келдилар...

Жайрон бобо: *(кўзғалиб қўйиб, томоқ қиради)* Бинойи қипсиз, қизим, бинойи бўпти, қизим. Тоғ-тошларни кўриб, томоша қилиб кетасиз-да, қизим. Бу ерлар яхши жой, кенг-кўлам жой.

Эсонқул бобо: Бинойи, бинойи... Қаердан, қайси уруғдансиз, қизим...

Земфира: Отахон, уруғ нима у, отахон?... Мен ҳалиги... Тиловолди акамлар билан...

Эсонқул бобо: Тушунарли болам, тушунарли...

Тиловолди: *(хижолатни йўқотиш учун)* Эсон бобо, ойимни топширигини қилайлик... Вой-бу... *(соатига қараб)* Обед вақти ҳам бўлиб қоптию. Ҳалиги, қўй сўймаймизми? Мен сизга ёрдамлашаман. Турдикми, бобо, қани... *(қўлини дуога очади).*

Эсонқул бобо: Ҳа-я... Тўқлини бўғизлаймиз. Жайронбой сен меҳмон билан чақчақлашиб тур. Биз ўғлинг билан тўқлини сўямиз... *(улар туришади)*

Жайрон бобо: *(хижолатли кўзини ерга тикиб)* Қизим, қани нон-тузга қаранг. Бу жой қишлоқчилик... Кам-памид бўлса хафа бўлманг... қизим.

Земфира: *(қимтингандай)* Йўғ-е, ота! Мен кўникаман Тилов акамлар ҳаммасини айтиб берганлар. *(чойнак кўтарган Гулсум момо кириб келади-да, қизга қарайди)*

Гулсум момо: Вой бўйингдан айланай, болажоним. *(Сўрига эпчиллик билан чиқиб, қизни бағрига олиб, пешонасидан ўпади)* Қизмисан, қиз, гулмисан гул хушчиroy экансан, болам. Тиловимдан айланай, яхши келсан, болам... *(бобога қараб)* Бовоси, шундай қизни етказганига шукур... Бундай хушчиroyни ер юзидан тополмайсиз... Одобли, эс-хушли экан, бовоси...

(Қиз чойнак-пиёлани момонинг қўлидан олиб чой қайтариб, таъзим билан бобога, сўнг момога чой узатади... Гулсум момо чолига ер остидан қараб, кўрдингизми дегандай имо қилади).

Гулсум момо: Бовоси, Тиловим ақлли. Келинниям ақли бутунидан топади демабмидим. Ўроз почтачи олиб келган хатда сиз тўғрингизда Тиловим ёзувди. Қандай қизакан деб ўйлаб, бовонгиз билан кечалари гурунглашиб чиқардик. Ҳой, бовоси, ерга қараб ўтираберасизми? Бир нарса денг...

Жайрон бобо: Яхши... яхши. *(ерга қараб)* Шу... тақдирда энди буям. Шу... қизим, кўзимга иссиқ кўринаяпсиз. Қаричилик-да энди *(қизга сирли қарайди).*

Земфира: *(кўзларини пирпиратиб)* Йўқ... йўқ, отахон... кимгадир ўхшатаётгандайсиз. Мен бу ерларга келмаганман.

Жайрон бобо: *(юрагини ушлаб, бир сесканади)* Ҳм... қизим, яхши қиз экансиз. Эсли-хушли. Қизим, отингиз нимаиди?

Земфира: Исминим Земфира! Земфира, ота!

Жайрон бобо: *(яна юрагини ушлаб, уҳ тортиб инграйди)* Буям тақдир экан, болам...

Гулсум момо: *(чолга қараб)* Ҳой бовоси... Сизга нима бўлаяпти. Шундай кунда... Қувонганингиздан ўзингизни йўқотиб қўяяпсизми?

Жайрон бобо: *(баъзўр)* Хурсандчилигимдан, момоси, мен хурсанд бўлмай ким хурсанд бўлсин. Шундай қиз, шундай келин остонамизга келиб турибди.

(Сора кириб келади... Земфира билан кўришиб, сўрашиб)

Сора: Ҳа, ота, шундай кунда, мазангиз қочгани нимаси?

Жайрон бобо: *(Сорага ўқиниб қараб)* Хурсандман, болам, хурсандман... Сен Земфира қизимга бир қишлоқни, Сувлисой томонларни кўрсатиб кел. Мен ўзимга келиб олай. Айланиб келсанглар, кейин бафуржа гурунглашамиз...

(Сора ўрнидан туриб, чолга ачинганнамо қараб, Земфирани кўча эшигига бошлайди. Кампир чолнинг оёқ-қўлини уқалаб турибди)

Гулсум момо: Бовоси, сизга нима бўлди? Шундай кундаям мазангиз қочадими-я? Қувонганингиздан бу, ўтиб кетади. Боламиз бағримизга қайтди. Энди армонимиз йўқ, бовоси, ўзингизни қўлга олинг... Мана, иссиқ чойдан бир хўпланг.

Жайрон бобо: *(Чой тутган қўлини қайтариб)* Ҳой кампир, соддасан-да... Уф... ичим ёниб кетаяпти. Эсонқул қаерда? Чақир, Эсонқулни.

Гулсум момо: *(Ҳайратланиб)* Уғлингиз билан кўй сўяяпти. Ўзингиз айтдингиз-ку... *(Желаги барини белбоғига боғлаган, яхтаги енгини шимариб Эсонқул бобо кириб келади).*

Эсонқул бобо: Мана, Жайронбой дирриқи кўзингиз тинчитдим. Нима учун шалпайиб ётибсан, тур-э ўрнингдан... Шундай кундаям нағмангни бошладингми?

Жайрон бобо: *(уф тортиб)* Менга қара, Эсонқул, шу сени неваранга – Қирмизгулга ҳали ҳеч ким оғиз солмабмиди? Ҳалиги тўнғич ўғлингнинг қизи бориди-ку... Шуни айта-япман...

Эсонқул бобо: Эй, нодон чол, сен ҳозирги ёшларни билмайсан-да. Ана, кўриб турибсан-ку, кўнгли-кўнглига мос келса, гапи гапига қовушса, ўзлари топишганим маъқулда... шу... шу...

Жайрон бобо: *(бош чайқаб)* Сен билан менинг кўнглимга қарашмайдими, булар?

Эсонқул бобо: Қарашади. Шу-шу, аммо лекин, кўриб турибсан Тиловолдингни топган қизиям ақли-хуши ҳавас қилгудайга ўхшайди. Иккови бирга ўқиркан... Нима бало, чиндан қариллик ақлингдан олаяптими, дейман?

Жайрон бобо: Ҳей, кошкийди шундай бўлса. Кошкийди ақлимни йўқотиб, ақлимди еган бўлсам... Афсус афсус... бундай эмас-да, Эсонқул...

Эсонқул бобо: Тушунтириб гапир.

Жайрон бобо: Нимасини тушунтирай. Гапиролмайман. Гапириб бўлмайди буни... Эсонқул!

Гулсум момо: *(таажжубланиб)* Озгина ухланг. Чарчабсиз...

Жайрон бобо: Гулсум, сенга уйланганимда уйингдан нарини кўрмаган қиз эдинг. Ўн олти, ўн етти яшар навниҳол эдинг. Бировнинг кўзига қараёлмасдинг, қарамаган эдинг. Тўғри, ўқимаган, саводсиз эдинг. Лекин, кўнглинг тоза эди-да...

Гулсум момо: У даврлар бошқача эди, бовоси. Тўрт деворнинг ичида ўтираверардик. Бугун замон бошқа. Қиз-жувонлар ҳам ўқимишли...

Эсонқул бобо: Баракалла, Гулсум. Бу эски қирчанғига шундай деб тушунтир-да. Шу-шу, шундай қилиб...

Жайрон бобо: Ўқимишли дегин. Соддасан... уф... Ҳа, боринглар, мен пича ухлай... Ишларингни қилинглар.

Гулсум момо: Бовоси, қозон осаверайликми? Қўни-қўшни чиқади...

Жайрон бобо: Мен нияям дердим...

Эсонқул бобо: *(чалғитмоқчи бўлиб)* Ҳой, зикна-ей, шу эти-суягига ёпишиб қолган, ориқ қўзини сўйганингга ичингни ит таталаяптими-а? Ҳей, сени қара-я...

Жайрон бобо: Қўй ҳазилингни, Эсонқул... бирмас ўн қўй демайсанми, ҳамма мол-ҳолимни айтмайсанми, барини сенинг неваранг Қирмизгулнинг оёғи остига ташлашгача розиман... Нима қилай, айт? Йўл кўрсат.

Эсонқул бобо: Сен ақлингни еб қўйибсан. Ўғлинг эшитса нима бўлади? Ўзинг ҳам билардинг-ку, ўғлингни кўнгил қўйгани, суйгани борлигини. Бугун, ана олиб келди, кўрса-кўргудай, ойдай қиз. Ўғлинг айтиб берди, ота-онасиям ўқимишли, бадавлат кишилар экан. Қўли узун амаки-ю, тоғалари кўп экан. Тўғри, булар сени қизиқтирмайди... Лекин...

Жайрон бобо: *(ётган жойида беҳол қўл силтаб)* Боринглар энди, мен ухлай.

(Улар чиқиб кетишади. Жайрон бобо, кўксини ушлаб бироз ётади. Кўзини юмади. Жайрон бобо ётибди. Земфира билан Сора келишади).

Земфира: Сора опа, ҳалиги гапни қандай қилиб айтсак бўлади? Тўйни тезлатмасак бўлмайди.

Сора: Мен момомга айтаман. Тўйни шундоғам кейинги ойга белгилашган. Сизни кутишаётувди. Момомга маъқул келдингиз. Бобом ҳам рози бўлсалар керак. Бугун не-

гадир товлари қочиб турибди.

Земфира: *(хавотирланиб)* Шу ўн кун ичида тўйни ўтказайлик, опа. Сиз уларга тушунтиринг. Яна бирор ишқал чиқиб ўтирмасин.

Сора: Бу нима деганингиз, айланай?

Земфира: Чолли соғлиги ёмонга ўхшайди. Тагин ҳалиги... Қаричилик-да, бир гап бўлса, тўй орқага сурилиб кетади.

Сора: Вой, ундай деманг, айланай. Яхши ният қилинг. Бобом анча бақувват ҳали. Бугун хурсандчиликдан шундай бўлди, шекилли..

Земфира: Тўйдан сўнг Тилов акам билан Истанбулга кетмоқчимиз. Мармар денгизининг бўйларида айланмоқчимиз. Амаким асал ойининг сарф-харажатларини ўзим кўтараман деяптилар. У киши зўр одам.

Сора: Мен бундай гапларни киноларда эшитганман.

(Земфира кулади... Тиловолди кириб келади).

Тиловолди: Яхши айланиб келдингларми? Қалай, бизнинг тоғлар ёқдими? Бу жойларда биринчи бор бўлган одам, албатта, мўъжизага дуч келгандай бўлади, Земфира-хон. Таассуротлар қалай?

Земфира: Менга ёқди. Чиндан ҳам мўъжиза. *(эркаланиб)* Лекин, лекин Истанбул Истанбулда, барибир.

Тиловолди: *(отасига қараб)* Бобой, тузалсинлар... Албатта рухсат оламиз. *(Сора уларни холи қолдириб чиқиб кетади. Тиловолди Земфиранинг кўлларини кафтига олиб ўлади).* Земфирачка, Земфирачка, *(у ёқ-бу ёққа олазarak қарайди)* зерикадингизми? Хавотирланманг, ҳаммаси яхши бўлади... Айтганингиздай бўлади.

Земфира: Тўй ўн кун ичида бўлиши шарт. Тоғам билет олиб кўядилар. Сўнг срази шаҳарга қайтиб, Истанбулга жўнаймиз. Тоғамни сиз ҳам эшитгансиз. Тоҳир Тоҳировични айтаяпман-да.

Тиловолди: Ҳа эшитганман, айтувдингиз. Майли сиз айтгандай бўлади. *(Шу пайт нимадир тарақлайди. Йигит билан қиз бир-бирини қўйворишади. Гулсум момо кириб келади. Қўлида исирқли оташкурак. Кампир тутаётган оташкуракни йигит билан қизнинг бошидан, елкасидан айлантиради).*

Гулсум момо: Илоё кўз тегмасин, суқдан, ёмоннинг кўзидан асрасин. Инси-жинслардан асрасин. Болаларим, доимо ўйнаб-кулиб, чопиб-чопқиллаб, эсон-омон юринглар... *(Исириқни Жайрон чолининг бошидан айлантиради. Чолининг юзига қўлини қўяди. Чол бошини кўтаради. Ёстққа суянади. Ва, саҳнадаги ўғли ва Земфирага қараб қўлини юзи билан тўсади. Йиғлайди, елкалари силкинади. Йигит ва қиз бир қадам олдинга босади. Тиловолди келиб отасининг ёнида чўқаллайди. Эсанкираб боқади... Земфира саҳна орқасида тош қотиб турибди).*

Тиловолди: Дада, дада... ахир... Сизга нима бўлаяпти? Нега бундай қилаяпсиз?

Жайрон бобо: Ўзим шундай, болам. Ўзим шундай. Сенлар бораверинглар... Бориб Эсонқулга қарашинглар. Кечкурун кўни-кўшни келади.

(Тиловолди базўр ўрнидан туриб Земфиранинг ёнига келади. Гулсум момо чолнинг билаги, қўлларини уқалаяпти. Шу пайт ташқарида машина тўхтаб, Қулмирза югургилаб кириб келади. Ва Тиловолди ҳамда Земфиранинг олдида таққа тўхтаб қолади).

Қулмирза: *(Зулфирага)* Сиз! Сиз! Сиз шу ердасиз?..

Земфира: *(сесканиб)* Кечирасиз, сизни... сизни танимайман.

Қулмирза: *(мийғида кулиб)* Тушунарли... Балки... адашгандирман...

(Уларга қўл силтаб, Жайрон бобо ётган сўри томон боради. Чол билан кампир қўрқув аралаш унга қарашади. Земфира билан Тиловолди ўша заҳоти ташқарига чиқиб кетишади).

Гулсум момо: *(заҳархандалик билан)* Яна нега бу жойларда биноат *(пайдо демоқчи)* бўлиб қолдинг? Сенга нима керак?

Қулмирза: *(айёрлик билан)* Моможон, бовомда ишим бор эди. *(чолга қараб)* Бовожон мазангиз қочдими, бир кўриб келай девдим. Сиз менга отамдай азиз одамсиз. Кўп йўл-йўриқлар кўрсатгансиз. Панд-насихатлар қилгансиз, бово. Бетоблигингизда ҳол сўрамасам қандай одам бўлдим. Яхшимисиз, дамлимисиз, суяк енгилми, бово?

Гулсум момо: *(ўртага тушиб)* Кўриб турибсан-ку аҳволини. Аҳволи хурсанд бўлгудаймас. Касал. Муддаога ўтавер, Қулмирза.

Қулмирза: *(унга қарамай)* Бово, бир гапим бор, бовожон.

Жайрон бобо: *(инқиллаб)* Айт гапингни.

Қулмирза: *(ялинганнамо)* Бовожон, хабарингиз бор. Катта қамалиб кетди.

Хўжалиқдаги катта ҳам қамалаяпти. Терговда. Туманни текширувчилар ағдар-тўнтарини чиқаришди. Бу номард катталар ҳамма ёқни расво қилиб ташлашган экан. Буларнинг касофати бошқаларниям ураяпти. Эртага чорвани текширишаркан. Мени тақдирим касофати бошқаларниям ураяпти. Эртага чорвани текширишаркан. Мени тақдирим қўлингизда. Шу чорвани сел олиб кетган десангиз кифоя, бовожон... Бўлмаса, менам қамаламан. Жон бово, айланай бово, ёрдам Беринг, бовожон. (*чўккаллаб ялинишга тушади, чўнтагидан қоғоз чиқаради*) Мана акт... қўл қўйинг. Эртага сизни олдингизга-ям келишади. Сурувни сел оқизди деб туриб олинг, бово... (*Қулмирза йиғлай бошлайди*)

Жайрон бобо: (*инқиллаб*) Уф... мен, мен, сурувни сенларга топширганман... Мени тинч қўй. Бундай қилмайман. Бундай номаъқулчиликни кўп қилдим. Бир оёғим гўр оғзида турибди. Охиратим шундоғам куйиб турибди... (*уф тортиб, ингранади*) Энди кет.

Кулмирза: (*ўрnidан сапчиб туриб*) Бово, ахир, ахир, мени қамашади-ку. Раҳмингиз келсин. Отамнинг жўрасисиз-ку, бово!

Гулсум момо: Бовонгни қийнама, бор кет.

Кулмирза: (*йиғламсираб*) Момо, мени қамашади.

Гулсум момо: Нима бало, сени мукофотлашсинми бўлмасам. Қилган ишингга жавоб бер-да, энди. Энди сенга чолим бово, мен момо бўлиб қолдикми-а?

Кулмирза: Жайрон бово, қўл қўйинг, бово... Мени қутқазинг, бово.

Жайрон бобо: Мен ўзимни ўзим қутқазолмай ётибман-ку.

Кулмирза: Сиз ўзингизни нимадан қутқазишингиз керак?

Жайрон бобо: (*инқиллаб*) Виждон азобидан, охират азобидан. Ҳалол бўлолмадим. Мени ҳам сенлар йўлдан урдиларинг. Кўнгил бўшлик қилдим. Нима десанглар, хўп дедим. Мана оқибати.

Кулмирза: Мен нима қилай?

Жайрон бобо: Энди, ҳеч бўлмаса охирида мард бўл. Ҳалол бўл. Айбингни тан ол.

Кулмирза: (*қақшаб*) Сиз, сиз... одаммасиз. Барибир ўчингизни олаяпсиз. Ҳалоллик дейсиз. Ҳалолнам дейсиз. Уйингизни ғархона қилиб қўйибсиз.

Гулсум момо: (*ғазаб билан*) Нимаааа? Нимаааа дединг, исқиртнинг боласи?!

Кулмирза: Эшитганинг. Қари мақиян. Ҳовлинг ғархона! Ана, анаву турган қиз кимларнинг қўйнида ётмаган дейсан. Манови сассиқ чолинг ҳам билади. Бир ой олдин, шаҳардан келган бойвачча билан шу қиз бирга келиб адирда айш-ишрат сурувди. Манови ҳалол чол эса шуларнинг хизматини қилувди. Бу кунингдан ўлганларинг яхши, қари каламушлар!

Гулсум момо: (*анграйиб*) Нимаа?! Ҳой, оғзинга қараб гапир! (*чолга қараб*) Нима дейди бу? Шу бўйнинг сингурнинг гапи чинми?

Жайрон бобо: (*кўзини юмиб*) Чин... чин... ҳаммаси тўғри. (*Инқиллаб кўзларини юмиб, бошини ёстиққа ташлайди... Кулмирза чиқиб кетади*).

Гулсум момо: (*бошини чангаллаб*) Сорааа! Соораа! Сорааа... Берман ке, Сораа! (*Сора югуриб киради*)

Сора: Нима бўлди? Нима бўлди, энажон?

Гулсум момо: (*Сорани бағрига босиб, йиғлайди*) Болам, болам-а... Анови, анови... шаҳардан келган қиз... Қўй, болама... болам (*уввос тортиб йиғлайди*). Орзу-умидимни кул қилган, болам...

(*Бутунвой саҳнага кириб келиб момонинг бошини силайди. Сора эса Жайрон бобонинг кўксини силаб, бошига нам латта босаяпти. Момо жим. Чол ихранди*).

Гулсум момо: Сора қизим. Бутунвой болам... (*йиғлаб*) Бу нима кўргулик-а, болаларим.

Жайрон бобо: (*ихраниб ўқчийди*) Эсон...қ...уул... Эс-оон... Их-ҳ. Эсон...

Гулсум момо: (*даҳшатга тушиб Бутунвойга*) Бор болам, бор... тез чоп... Эсонкул бовонгни чақир. Тез чоп.

САҲНА

Яна ўша ҳовли. Жайрон бобо ўзига келиб қолган. Соғлиги яхши. Сўрида бош эгиб ўтирибди. Ёнида ўғли Тиловолди. У ҳам ерга қараган...

Жайрон бобо: (*ерга қараб*) Хўш, болам... ёшлик қилма. Ўйлаб кўр... Шу ишинг чакки бўлди. Мен у дунёи бу дунё рози эмасман...

Тиловолди: Дада, ахир.

Жайрон бобо: Дада демай, ота десанг ҳам бўлаверади.

Тиловолди: Ота... Ота...

Жайрон бобо: Нима дейсан?
Тиловолди: Бунинг иложи йўқ.
Жайрон бобо: (*ҳамон ердан кўз узмай*) Нимани иложи йўқ?
Тиловолди: Ахир, Земфира...
Жайрон бобо: У қизни менга отини ҳам айтма...
Тиловолди: Қулмирза сиздан ўч олиш учун тухмат қилди.
Жайрон бобо: Менинг икки кўзим кўрамас. Ўзим кўрганман.
Тиловолди: Адашаяпсиз.
Жайрон бобо: Ана, Бутунвой гувоҳ...
Тиловолди: Шу лаънати дудуқнинг қадами шум келди.
Жайрон бобо: (*бошини илкис кўтариб*) Уни дудуқ дема. Уни ҳақорат қилма!
Тиловолди: Мен нима қилай?
Жайрон бобо: Қизни жўнатиб юбор... Қизга жавоб бер... Ўзингниям, бизниям номусга қўйма...
Тиловолди: (*ўрнидан туриб*) Ахир, режаларимиз бор... Биз шаҳарда яшаймиз. Земфира туфайли кўп нарсага эришамиз. Ота-онаси, амакиси, тоғалари...
Жайрон бобо: (*тишларини ғижирлатиб*) Сенга ҳеч ниманинг фарқи йўқми?
Тиловолди: Нимани айтаяпсиз?
Жайрон бобо: Фуруринг борми? Шу қиз кўзингни кўр, қулоғингни кар қилиб ташлабди.
Тиловолди: Нима десангиз денг, мен у билан бўламан. Барибир, бу чол девор ичида, хароб ҳовлида қололмайман...
Жайрон бобо: (*ўзини баъзўр тутиб*) Тушундим. Сени... Барибир, сендан умид йўқ. Энанг ҳам чидайди. Мен ҳам чидайман. Сенга ялиниб-ёлвордим, кўнмадинг. Йиғладим, кўнмадинг. Энангни гапига кирмадинг... Сени ҳаром аралаштириб боққанимни энди англадим... Шу ҳароми Қулмирза бўлди, катта бўлди, бошқа юлғичлар бўлди, шуларга шерик бўлган пайтларим ҳам бор... Шу ҳаром-ҳаришларнинг касофати сенга уриб кетибди, болам... Ёшлигингда ўлиб қўя-қолсанг бўлмасмиди, бундай қилиб қийнагандан кўра... (*йиғлайди*)
Тиловолди: Ота... мен нима қилай, ахир уни яхши кўраман.
Жайрон бобо: (*ачиниб бош силкитади... йиғлайди*) Бор энди, бора бер. Кўзимга кўринма, бола... Кетсанг яхши. Яхши бўлади. Ҳа, мениям, энангниям ўлиги кўчада қолмайди. Эл-юрт бор... Бутунвойим бор. Сора бор. Ташлаб қўймайди... Болам, сени қарғамайман. Фақат менинг сендай болам йўқ дейман. Кет энди... Нимага анграясан... (*Уввос тортиб йиғлаб юборади. Тиловолди орқасига тислана бошлайди. Земфира чиқиб келади. Замонавий очик-сочик кийимда. Юздан қаҳр ёғилади. Чолга ғазабланиб қарайди. Чол ҳамон йиғламоқда... Земфира Тиловолдининг қўлидан тугтиб олиб чиқиб кетади. Гулсум момо кириб келади. Юзи аянчли, худди эс-ҳушини йўқотган алфозда. Момо секин, бир-бир босиб қадам ташляпти*).
Гулсум момо: Кетдими, бовоси... Тилов кетдими. Оп қололмадингизми?
Жайрон бобо: Кетди. (*ердан кўз узмайди*)
Гулсум момо: (*инграб*) Энди мен, биз нима қиламиз, бовоси?
Жайрон бобо: Пешонамизда бори шуяқан, кампир...
Гулсум момо: Биз кимга суянамиз энди, бовоси... (*Ҳовлига Сора билан Бутунвой ҳам момонинг ортидан секин кириб келишмоқда... Бобо ўрнидан бир амаллаб туриб қўли билан Бутунвой ҳамда Сора томонга ишора қилади*).
Гулсум момо: (*ўгирилиб*) Бутунвойим, Сора қизим... (*Улар келиб момонинг кўксига бош қўяди... Жайрон бобо тик турган қўйи кўлларини фалакка чўзади. Момоқалдироқ гумбирлайди... Сўнг... олисдан бўриларнинг увиллаши эшитилади... Сора момонинг бағридан бош кўтариб қулоқ тутуди*).
Сора: Бўри... Бўрилар увилляпти... Бўрилар.
Бутунвой: (*бош силкийди*) О...о...дам... о...д...даам... Бу Бў-ўри... маа...ас... Од...д...д...а...м...

Кўчкор Норқобил. Биз ҳам одамимиз. Пявеса

Тамом

Гуландом ТОҒАЕВА

1972 йилда туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетида таҳсил олган. “Чақмоқ хўрсиниқлари”, “Муҳаббат асри” шеърый тўпламлари чоп этилган. Ҳозирда “Ўзбекистон” теле-радиоканалида хизмат қилади. Филология фанлари номзоди, доцент.

Сенини альбоминга

Туркум

I

*Сени умид билан яхши кўраман,
Сени деб тўкилган кўзёиш ҳам ширин.
Шу боис, кўчангда маъюс тураман,
Сен гўзал сиримсан: очиқ, яширин.*

*Шу етти рақамни тераман тинмай,
Мен бахтсиз ҳеч сенга эмасман лойиқ.
Хатто бир “алло”га арзимайману
Фақат сен ҳақдаги орзум чиройлик.*

*Қишларга бермаган баҳоримсан, сен,
Кўчангда тош бўлай, босмасдан ўтма.
Умримнинг энг ширин саҳарисан, сен,
Илтимос, юрагим тўридан кетма!*

II

*Ошиқлик заҳматини
Тоглар кўтаролмаслар.
У Мажнунга муносиб,
Соглар кўтаролмаслар.*

*Мен ҳам бечора ошиқ
Кўзларимда ёш бугун.
Тилимда сўнмас кўшиқ, –
Борми қалбингда ўрним?*

III

*Севаман. Шу сўзда жам бўлди дунё,
Шу сўз етишмаса кам бўлди дунё.
Ширин табассуминг офтобдай иссиқ,
Бу офтоб олдида шам бўлди дунё.*

IV

*Ҳеч қалбни сенчалик истамаганман,
Ҳеч кимга сенчалик очмаганман дил.
Ишқ дардин мардларга чиқарган экан,
Согинчдан юрагим кул бўлди буткул.*

*Ол, кузнинг серҳашам неъматларини,
Қишининг пок қорлари, нози ҳам сенга.
Офтобни интизор-интизор кутган
Қор гулидек қўнсам иссиқ эгнинга.*

Сўзласанг, сўзингдай асал топилмас,
Кўнглингдай сирга кон масал топилмас.
Ишиқингда беморлар сафини кўргин,
Согинчдан мен каби касал топилмас.

V

Шу ганимат дунёда
Нечун гам, бунча кўзёи?
Нечун минг-минг изтироб,
Бунча эгилган бу бои?

Беш миллиард одам ичра
Менга бир дийдор даво.
Гўё минглаб дардларга
Биттагинадир шифо.

Дўстлар бир қош камоннинг
Ёйи бўлмаи гамгинман.
Васлига лойиқ бўлмаи,
Ҳижронига маҳкумман.

Дўстман, тан олинмаган,
Ошиқман, киши билмас.
Бир кун васли бўлмаса
Ошиқ дунёга келмас.

Шу ганимат дунёда
Тугаяпман бир шамдай.
Дунём мунаввар айлаб,
Келгил сўлим оқишомдай.

VI

Ҳар кимнинг кимдадир насибаси бор,
Биров, биров учун кафтда қулган бахт.
Ким бирга туриб ҳам висолига зор,
Кимдир қай кимсага ҳижрондир фақат.

VII

Қўл узатсам, етмас юлдузсан,
Зулмат ичра шамга урилдим.
Ишиқ атридан топдим улим,
Исминг айтиб қайта тирилдим.

Мавжларингда қолайин, майли,
Анбар балиқ қошига чўкиб.
Ўшанда ҳам кетгайман охир
Камалакдан бир дарахт экиб.

VIII

Тонгдан оқишомгача хаёлимдасан,
Топган ҳар жавобу саволимдасан.
Бир гулман, пойингда очиладиган,
Масалман, қўлингда ечиладиган.

IX

Умидим, умримга ярашган,
Умидим – кўнларим мазмуни.
Кўзлари бахт ила сўрашган,
Энг ширин дамларим афсуни.

Умидим, умримга ярашган,
Орзуйим – яширин армоним.
Бўйлари офтоб-ла бўйлашган,
Қулгуси дардимга дармоним.

Умидим – кўзлари суюнчлим,
Кўрсат, киприкларинг кўрайин.
Кўзларим устида бўл доим,
Кел, киприк ўрнида кўрайин,
Эй, дўстим, умримнинг чиройи!

X

Севги ширин, агар ошиқ ёр васлига етар
бўлса,
Маҳбубинг ҳам ишиқ шаробин қўлларингга
тутар бўлса.
Манзил яқин, йўллар бирдир, умр юки
огринтирмас,
Севикли дўст ёнгинангда елкасини тутар
бўлса!

XI

Кўндан кутдим, кузатсам зора
Лабларингнинг ҳаракатини.
Тангрим сенга лутф этиб берган
Сукут сўзлар баракатини.

Фироқ ичра кўндан интиқман,
Дилда ёнар исмсиз бир ўт.
Кўнгил фақат сенга интизор,
Юрак айтар сен учун дуруд.

Муҳаббатнинг минг бир куйи бор,
Бор қайғумни ичга яширдим.
Ҳар зарраму ҳужайрамгача
Борлигимни куйга тоширдим...

Носиржон ТОШМАТОВ

1966 йилда туғилган.
Тошкент Давлат ма-
даният институтида
таҳсил олган. "Саркаш
туйғулар" шеърый ки-
тоби муаллифи.
Ҳозирда "Муш-
тум" журнали Бош
муҳаррири вазифасини
бажарувчи лавозимида
ишламоқда.

Юракдаги ёзув ёнмайди

* * *

*Қоронгу тун.
Меҳмонхона.
Ўчди уйқум –
Чироқ ёнар.*

*– Чой келтирдим,
Ичинг, қайноқ! –
Чой тутган жим,
Чойи воҳ-воҳ!*

*Тушими, ўнгми,
Ким бу сулув?
Қалбга сингди:
Титроқ, зулув.*

*Тугмаси йўқ
Тунги кўйлак.
Кўзлари шўх,
Лаби гулдак.*

*Ипак билак,
Олма дудоқ.
Ён! Ён! Юрак!
Ўч! Ўч! Чироқ!*

*Ойнинг нури
Қумушданми?
Дил ҳузури
Қумуш танми?*

*Ёнгар охир
Тунми, чарчоқ.
Ёнма, ортиқ,
Ёнма, чироқ.*

*Тунги меҳмон,
Кетди қаён?
Қумушойни
Еди осмон.*

*Ўтди неча
Йил, ҳануз сир.
Қора кеча,
Оппоқ асир.*

* * *

Манглайдаги ёзуқ Ҳақники,
Юракдагин муаллифи – биз.
Минг йил тутқун яшамоқ мумкин,
Яшаш азоб, бир кун севгисиз.

Манглайдаги ёзуқни банда,
Дерлар, тахрир қила олмайди.
Ҳижрон ёққан қизил гулханда
Юракдаги ёзув ёнмайди.

* * *

Ишқинг мени минг бор ўлдирди,
Тирилтирди минг бора яна.
Темирчидек сувда сўндирди,
Ўтга солди минг бора яна.

Пўлатданми, билмадим, жоним,
Гулханигда ёндим, куймадим.
Болгадан зарб еган ҳар оним
Меҳру муҳаббатинг ўйладим.

* * *

Кетдим далаларга, кетдим йўлларга,
Чўмилгани дала чангига.
Кетдим шудринларга, олтин нурларга,
Барларнинг беназир оҳангига.

Отам кетмонига қўлларим асир,
Тизгача тупроққа ботаман.
Юлдузлар жилвасин қузатиб масрур,
Майсазор кўйнида ётаман.

Фаришта қанотли сингилчаларим –
Капалаклар кезиб сарсари,
Майли, атрофимда рақс тушсинлар,
Хайлларим бўлсинлар, майли.

Далаларга сув узатиб тўзиган
Дарёмни айлайман зиёрат.
Оқарган сочидек ўтлари тўзиган
Қабрга қиламан тиловат.

Содда укаларим, содда дўстларим,
Даврасида ичаман шароб.
Қадоқ қўлларни-ю, ҳоргин кўзларни
Тавоф айлағайман, мен тавоф.

Товоним яйрайди, руҳим яйрайди,
Кўпчиган тупроқни кезганда.
Юрагим, мириқиб иўх-иўх сайрайди,
Олтин қафасини бузгандай.

* * *

Қушлар жуфтин излагай палла
Гулга боқиб очилади гул.
Яшил кўйлак кияди дала,
Безанади чечак тақиб йўл.

Оптоқ булут қувнатар кўзни,
Шўх кулгулар ёқар қулоққа
Оёқ остидаги ялпизни
Суртамиз биз кўзга, ёноққа.

* * *

Гўдакликда ўйлардим, ҳаёт –
Ҳушбўй гулзор, гўзал бир чаман.
Тез улгайсам, шодон умрбод
Гулзор ичра сармаст кезаман.

Ўсмирликда ўйладим ҳаёт –
Муҳаббатнинг улкан қасридир.
Барча дарда муҳаббат нажот,
Барча одам ишқ асиридир.

Йигитликда дедим, ҳаёт – куч,
Паст кўринди баланд чўққилар.
Йўлларимда арслон келса дуч,
Ўйлар эдим, аниқ ўкинар.

Энди фикрим тамом ўзгача,
Дерман, ҳаёт – кураш майдони.
Лабингдаги сўнги сўзгача
Ўзлигинг исботлаш имкони.

Томошабин оломон – содда,
Кўп нарсани англамас, уқмас.
Менга амал қилар, майдонда
Рақибларим бирга-бир чиқмас.

* * *

Соқов кеча, зимистон кеча,
Дов-дарахтлар – хунук шарпалар.
Сас-садосиз юлдузлар учар,
Соқов кеча совуқ нақадар.

Сукунатнинг қора кўрпасин
Ёпинганча, уйқуда борлиқ.
Кеча қанча улкан бўлмасин,
Юрагимга қилмоқда торлиқ.

Наср

Зулфира МИСБАХ

1951 йилда туғилган.
Горький номидаги Москва Давлат Адабиёт институтида ўқиган.
Бир қанча қисса ва ҳикояларни рус тилига таржима қилган.
“Ёшлик” журналида “Сўфитўрғай” номли қиссаси чоп этилган.

АДИБА**Қиссадан парча**

Васила саккизинчи март байрамини ўтказиб, таҳририятга йўл олди. Эгнида ҳарбий форма, ҳайратли, суқли нигоҳлар таъқиби остида келаётган қиз, таҳририят биносига яқинлашганда таққа тўхтади: Назар!.. Наҳотки?!

Ҳа, бу ўша йигит эди, у эшиги очиқ спортмашинаси ёнида ҳайдовчи қиз билан гурунглашиб турарди. Васила тезда ўзини қўлга олиб, тез-тез одимлаганча унинг ёнидан ўтиб кетди.

Лола уни хурсандчилик билан қарши олди.

– Вой, ўзингисан, танимабман, ярашганини қаранглар, – деди Лола дугонасига ҳайратланиб тикилиб.

Кейин, “бир пас ўтириб тур, мен ҳозир келаман”, деганча шошилиб хонадан чиқиб кетди. Василанинг ўй-хаёли кўчада ҳалигина учраган Назарда эди: “Танидимикан? Таниган бўлса...”

Эшиқда Назар кўринди.

– Салом! – деди у ўктам овозда, кейин қизга синчков тикилганча ичкарига қадам босди. – Сизни қоровул хизматидан юбордиларми? – Васила кулимсираб бош ирғади. – Сизни илгари кўрмаганман шекилли, ё кўришганмизми?

Лола хонага қайтиб кирдию Назарнинг саволи жавобсиз қолди.

– Танишиб олдингизларми? Бу киши Василахон, сизга айтган адиба қизимиз.

Назар ниманидир эслагандай илжайди.

– Ҳм... биз Василахон билан учрашганда...

– Шунақа денг, илгари учрашган экансизлар-да, – кесатди

АДИБАНИНГ ТУҒИЛИШИ

Зулфира Ҳасанованинг “Адиба”си осон ўқилади. Майли, у кимгадир жуда содда, ёзилиши ҳам, қурилиши ҳам осон ўйланган туюлар. Менимча, бу юзаки таассурот. Шу ўринда асар муаллифининг ўзи ҳақида бир оғиз маълумот бериб ўтсам.

Зулфира (Мисбах) уч маданиятнинг меросхўри. У татар қизи, юртимизда туғилиб, воёга етди. Рус тилида савод чиқарди. Бадиий оламини ва тилини эса йиллар оша уч тилда ҳам мукаммал бир даражага етказди. Унинг болалигини бувисининг татарча жозибали ва сирли халқ қўшиқлари зийнатлаб, орзуларига елкан бўлган эса, ёшлигининг камалакдай осмонга туташ йилларида – Москвадаги Адабиёт институтида ўқиган дамлари дунё мумтоз адабиётини бетакрор намуналаридан баҳрамандликни тортиқ этиб, кўнглини мўъжизалар билан тўлдирди. Ва ниҳоят узоқ йиллар Тошкентда яшар экан, энди у ўзбек тили ва элининг бағри кенлигида Шарқ адабиёти дурдоналарини қайтадан кашф қилиб, гўзал бир адабий муҳитга кирди. Ижодини бошлади. Таржимон бўлди. Унинг таржимачиликдаги журъати ва муваффақияти мени қувонтиради. Аввало, мени унинг ўзбекча ёзишига ўзида журъат топгани, ишончи севинтирди. Ўтган йили “Ёшлик” журналида

Лола. – Сиз танимаган қиз борми ўзи бу дунёда?

– Йўғ-е, биринчи марта кўриб турибман бу кишини, – деди Васи́ла қизариниб.

Назарнинг жаҳли чиқди:

– Намунча кўркмасангиз? Лолахон акамнинг қайлиғи, яқинда унаштирилган. Тортинмай, кўркмай гапираверинг. Биз илгари учрашганмиз! Шундайми?

– Қачон? – деди Васи́ла ҳам энди ўзини тутиб олиб, йигитга жиддий кўз тикди.

– Аниқ эслай олмайман, – ростига кўчди йигит.

– Унда... яхшилаб эслаб олинг!

Кўшни хонада телефон жиринглаб, Назар чиқиб кетди.

Лола уларнинг тортишувига аралашмай холис кузатувчи бўлиб тураркан, қандайдир сир борлигини пайқади, бу сирнинг тагига етмаса, кўнгли жойига тушмайди унинг. Тезда столга дастурхон ёзди. Кейин Васи́лага:

– Ўтир, ҳозир қаҳва ичамиз, – деди.

Назар хонага қайтиб кирди-да:

– Бошлиққа катта финжонда аччикроғидан бўлсин, – деди стуллардан бирига ўтираркан.

– Ҳа, дарвоқе, у бизга бошлиқ. Асқар акам икки ойлик хизмат сафарига кетди. Икки ойча чидаймиз энди. Шундайми, ўртоқ бошлиқ? – жилмайди Лола.

– Чидайсиз! Мана Васи́лахон ҳам билгандай ҳарбий кийимда келибдилар. Икки ой ҳарбий режимда ишлашимизга тўғри келади.

Лола унга ортиқ эътибор қилмай Васи́лага ўғирилди.

– Зобит хонимлардай кийиниб олибсан, тинчликми Васи́лахон...

– Акбар укам хизматга кетиш олдидан олиб берганди бу кийимларни. Мен ўқотар буржида туғилганман. Балки шунданми, Акбар бир ривоят тўқиб, ҳаммага: “опам – зобит, ўқчилар қисмида хизмат қилади” деган экан. Ўйин-кулги билан хизмат муддатини ўтади. Энди кенжа укамнинг навбати келди. Яқинда қисмига борсам, қай кўз билан кўрайки, бўёққа беланиб, уст-боши кир, қурилишда юрган экан. Дарвоза олдида гаплашиб турсак, бир машина тўхтаб, командири тушди. Тўғри олдига бориб, салом берим-да: “Укам рассомчилик коллежини тугатган. Бўёқчи бўлиб юрганидан кўра, қисмингизнинг рассоми бўлса, балки фойдаси кўпроқ тегармиди”, дедим. Овозим жаранглаб чиққанидан ўзим ҳам ҳайрон бўлдим тўғриси. Командир бир менга, бир Аброр укамга қаради-да:

“Шундай жанговар опаси бор экану, бу бола аммамнинг бузоқчаси-я”, деди кулиб. Кейин ичкарига олиб кириб кетди, “менинг расмимни чизасан, қани кўрайчи бўёқчимисан ё рассом”, деб. Аброр иқтидорли бола, ўзини эплаб кетди.

Васи́ла бир пас жим қолди-да, ўйчан кулимсиради.

– Дадам менга ишонмасди, “Қизим, сен ўқийман, деб бошимни қотирма. Барибир эплаб кетолмайсан”, дерди. Ўн олти ёшимда журналда ҳикоям чиққач, ўзимга шунақа ишониб кетдим-ки, ҳатто исмимни ўзгартириб, Адиба деб паспортга ёздирмоқчи ҳам бўлдим...

эълон қилинган “Сўфитўрғай” қиссаси бун яхшигина уддалаганининг бир исботи. Менимча, самимияти, ҳақиқати, романтикаси ҳаёт каби ифорли.

Мана энди унинг ўзбекчада битган иккинчи бир асари – “Адиба” қўлимизда. Ўрис забон адибанинг, икки тилнинг ҳар хил фикр қурилишларини енгиб, ўзбекча равон ёза олгани, фикрини теран, тасвири зерикарсиз тиклагани эътирофга арзирли. Ана шу лўнда, диалог жараёнида унинг ўзбекчада сўз ўйинлари қилиши, насрий табибеҳи, оҳорли бир ўхшатиш билан ҳолат яратиши, киноя, ишоралар билан персонажлар нутқини ифодадалаб ўқувчига руҳ бериши, завқлантириши бу, ўзига хос истеъдод хабари. Унинг ана шундай топилмалари асарни зийнатлаб, унга шеърят руҳини беради, қолаверса, асар “Адиба” экан, қалам аҳли ҳақида чизгини ёритиб, зиёлининг фикрлаш оламининг турли-туман пучмоқларини баҳсу мунозара йўсинида муболагадор қилиб кўрсатади. “Адиба” ўз ўқувчисини топшига ишонаман.

Вафо ФАЙЗУЛЛОХ

Зулфира МИСБАХ: АДИБА. Киссадан парча

– Йўғ-э, шундай чиройли исмингизни-я? – деди қаҳвадан хўплаб, ундан кўз узмай ўтирган Назар бирдан жонланиб. – “Соҳибжамол Василиса”, деган рус эртагини биласиз-а? Ўшандаги гўзал қиз бақа қиёфасида яшашга мажбур бўлиб қолади. Сиз эса бақа пўстига ўхшаган кийимни ўзингиз хоҳлаб кийиб юрибсиз...

– Назар, ҳазил ҳам эви билан, илтимос, чегарадан чиқманг, – деди Лола норози оҳангда.

Лекин Василадан эътибор қилмай:

– Бу кийим менга маъқул. Ҳаётим ўша жанг майдонларини эслатади, – деди.

– Ҳозир журнал ҳам жанг майдонига айланди, – деди Лола ўрни келиб қолганидан Назарни чақиб олмоқчи бўлиб. – Асқар акам кетгандан бери тинчлик йўқ...

Назар унинг сўзини бўлди.

– Менинг ҳақим бор афсусланиб ўтиришга, акам пулни мендан олди-ю...

– Сизни ўз ўрнига бошлиқ қилиб қолдирди, шундайми? – дея Лола кесатди.

– Сиз бўлсангиз менга душманлик қиласиз, – деди Назар ҳозиржавоблик билан.

Буларнинг ёш болаларга ўхшаб тортишишлари боисини тушунмай Василадан уларни мурасага чақирган бўлди.

– Яхши-ку. Буюм бир имтиҳон сизлар учун. Журналнинг икки сонини зўр қилиб чиқариб, ҳаммани қойил қолдиришлар.

– Э, бу айтишга осон, – деди Лола енгил хўрсиниб.

– Биладан, мен ҳам бироз журналда ишлаганман.

– Сен бизга бир-икки ой ёрдам беришга рози бўлармидинг?

– Янги бошлиқингиз билимга эмас, кийимга қараб ходимларини қадрлар экан, мен ўзимга мос бошқа бир жамоа топарман... – жиддий гапирди Василадан.

Назар истеҳзоли илжайди.

Лола ҳам бўш келмади:

– Зобит хоним, жанг майдонига кирдингизми, энди чекинманг. Асқар аканинг розилигини олдим, хоҳласангиз уйда, хоҳласангиз таҳририятда ишланг, ихтиёрингиз. Назар бўлса қандай кийиниш ҳақидаги талабини қайлиғига айтсин.

– Қанақа талаб ҳақида гапиряпсан. Мен...

– Сиз, бақа пўстига ўхшаб кийинганларнимас, сувпариларидай ялтироқ либос кийган, машинада дайдиб юрадиган қизларни ёқтирасиз, – деди Василадан.

Лола ажабланиб унга қаради.

– Аямадингиз, ўққа тутдингиз, – дея кулгига олди Назар.

– Сиз камситар экансизу, мен бош эгиб ёки анови қизга ўхшаб жилпанглаб туришим керакмиди...

– Бопладингиз. Ҳарбийчасига мот қилдингиз. Таслимман, – дея қўлларини кўтарди Назар.

Мунозарали суҳбат ҳазилу кулги билан хайрли ниҳоя топди.

– Эртадан бошлаб ишга киришаман. Бугун бироз дам олай, – деб ўрнидан турди Василадан...

– Ёзувчи дугонам бор, деганингизда кўзойнак таққан, камгап, ҳардамхаёл бир қиз кўз олдимга келган эди. Василадан ўзимиз қатори экан, – деб қўйди Назар эшикка кўз тикканча.

– Анжуманда кўрганимда худди сиз айтгандай эди: тинкаси қуриган, хаёлчан. Бугун бўлса бутунлай бошқа қизни кўриб турибман. Зобит хонимнинг ўзи. Лекин сизни ҳарбийларча мот қилгани мен учун қутилмаган ҳодиса бўлди, – деди Лола хушнудлик билан, худди ўзи ғалаба қозонгандай қувониб.

– Йўғ-э, қанақасига мот қилган экан. Қолаверса жанг энди бошланади, – деди Назар.

– Ўқотар буржида туғилгани бежиз эмас, кўрдингиз-ку, ҳар бир сўзи – ўқ. Пешинда пойгачи қизни нишонга олдингиз. Энди Василани кўзлаясиз. Икки қуённи овлайман деган киши...

– Мен овга чиқмадим, ўзлари ёнимга келишди-ку, – кулди Назар.

– Айтиб қўяй: сиз ё пойгачи қиз машинаси остида қолиб кетасиз, ёки Василанинг ўқидан...

– Кўрамиз, нима бўлса пешонадан, – ўрнидан туриб керишди Назар...

* * *

Меҳмонхонада ўз хонасига бекиниб, Василага Назар билан бўлиб ўтган биринчи учрашувни эслади. Тўрт йил муқаддам дадасининг дўсти қизини турмушга берганида Василага ҳам тўйга борганди. Назар куёвнинг ошнаси экан. Ўшанда кеккайиб, худди амирликларнинг биридан келган шаҳзодадай ҳеч кимни менсимай ўтирган эди. Куёв уни Василага билан таништирди, лекин йигит деярли эътибор қилмагандай тутди ўзини. Ўшанда тўйдан қайтган Василага онасига негадир йигит ҳақида гапириб:

– Юрагида бир дарди борга ўхшайди, – деди. – Севгидан куйган кўринади. Мен уни тушкунликдан кутқаришим керак...

– Қизим, севги оловида ёнган кишига яқинлаша кўрма, қанотингни куйдириб оласан. У йигит ўз дардидан ўзи қутилиши керак. Сен эҳтиёт бўл, – деганди аяси.

Бир йилдан кейин, аяси хорижга кетиш олдидан, улар оилавий бўлиб бир олимнинг таваллуд тадбирига бордилар. Тақдир уларни яна учраштиради: бу учрашувдан ҳам ҳеч бир натижа чиқмади. Мана бугун учинчи марта учрашдилар, очиғи тўқнашдилар. Ким билсин, бу тасодифми ёки бўлмаса...

* * *

Василага алоҳида хона ажратдилар. Ҳикояларни ўқиб, таҳрир қилиб, компьютерда териб ўтирди. Назар бир ҳафта сафарда юрди. Лола ўз иши билан банд эди. Бир куни у Василанинг олдига келиб:

– Илтимос, Назарнинг ҳикоясига тишим ўтмади. Ўзинг кўриб берсанг, – деди.

– Бўпти. Бир йўла бошлиқнинг ижодий маҳоратини ҳам билиб оламиз, – рози бўлди Василага.

Ўша куни, ишдан кета туриб, Назарни учратди. Йигит, дарров қаерда турасиз, деб сўради. Василага, меҳмонхонада деб жавоб бергач, Назар томдан тараша тушгандай гап қилди:

– Уйим бўм-бўш турибди, бизникида яшай қолинг.

– Демак, сизга қоровул қиз керак эканда? – Василага бу таклифни ҳазилга бурди.

– Қоровулим бор. Сизга бошқа нарса таклиф этаман, – деб қизнинг кўзига тик қаради.

– Шартномада бу ҳақда сўз юритилмаган-ку, – ҳазилда давом этди қиз.

– Ўзаро келишиб олсак, бас... – Йигит сўзи ерда қолмаслигига ишонгандай хотиржам гапирарди.

Бинодан чиқишгач, Василага йигитга рўпара бўлиб тўхтади-да:

– Таклифингизни пойгачи қизга айтинг, ана сизни кутиб турибди, мени эса тинч қўйинг! – деди ўқтам овозда. Йигит пинагини бузмади.

– Бўпти, суҳбатни эртага давом эттирамиз, – деди-да, спортмашинаси томон юрди.

Эртаси Василага эндигина иш бошловди, Назар индамай кириб келди-да, компьютерни ўчирди.

– Вой, нима қилдингиз, ҳамма ёзганларим ўчиб кетди-ку!

– Гаплашиб олишимиз керак.

– Кеча гаплашиб бўлганмиз, мени тинч қўйинг.

Назар илжайганча, стулга ўтирди-да, оёқларини чалиштирди.

– Ҳайронман, қаҳрамонларингизга сира ўхшамайсиз. Улар ҳаммаси замонавий, сиз бўлсангиз қишлоқилигингизча қолгансиз.

– Сиз эса пойтахтлик супермен, ёзувчи, – Василага шундай дея тортмадан Назарнинг ҳикоясини олди, – бунақа ёзгандан ёзмаганингиз яхшироқ.

– Шунақа денг?

– Шунақа, фикрларимни ҳикоя остига ёзиб қўйганман.

Назар қизнинг қўлидаги қоғозларни юлқиб олди-да, шахд билан эшикка йўл олди. Шу кетганча бошқа қорасини кўрсатмади.

* * *

Эртаси куни Лола Назар билан саломлашаркан:

– Ҳалокатдан омон қолганингизга худойи қилишингиз керак, – деди.

Назар ҳайрон бўлиб сўради:

– Кимдан эшитдингиз?

– Ўз кўзим билан кўрдим.

– Тавба, тўртта кўзингиз борми, дейман, ҳамма нарсани кўрасиз?

– Сиз эса кўрсиз! Ўша қизнинг тузоғига тушиб ўтирибсиз. Яхши-ям, машинани тўхтатишга улгурдингиз. Бетон тўсинга урилиб кетганларингизда, билмадим, нима бўларди.

– Ҳа, Худо асради. Лекин пойгачи қизнинг сирини билиб олганим яхши бўлди. Машина бир бойнинг номида экан.

Лола кулиб:

– Сиздай бойвачча йигитда йўқ машина бир тирмизак қизда бўлса-я! – деди-да, дарҳол мавзуни ўзгартирди. – Пойгачи мени қизиқтирмайди! Айтингчи, нега дугонамни йўлдан урмоқчисиз?

– Э, йўқ, дугонангиздан кўнглим қолди, – қўл силтади Назар. – Ҳали беш кун ишлаб улгурмаган ходим бошлиғининг ҳикоясини “бўлмайдми”га чиқариб ўтирса-я!..

– Беш кунда қанча ишларни бажариб қўйди, сиз бўлсангиз бир ойдан бери нимани қойиллатдингиз ўзи? Василани ишдан ҳайдасангиз, мен ҳам сизни тинч қўймайман, билиб қўйинг!

* * *

Кун бўйи тинмаган ёмғир қизни бездирган эди. Қоронғи тушгач, кайфияти янада баттар бўлди. Бирдан хона чироғи ёнди. Қараса, эшикда Назар.

– Нега қоронғида ўтирибсиз?

– Манави таҳрирни тугаллай деб чироқ ёқиш ҳам эсдан чиқиб кетибди, – деди Василла истар-истамас.

– Энди бемалол ишлашингиз мумкин.

– Сиз ҳам кетмабсиз ҳалигача?

– Мен кетмайман, кундузи бошлиқман, кечаси қоровуллик қиламан, – ҳазиллашди йигит.

– Ҳа, шунинг учун ҳам мени қоровул хизматиданмисиз, деб сўраган экансиз-да.

– Ҳа, рақибликни хоҳламаган эдим, барибир тўқнашув бўлиб ўтди, ҳикоямга йўл бермадингиз.

– Аслида сиз йўлимни тўсмоқчи бўлдингиз!

– Йўқ, йўқ, мен бутунлай бошқа нарсани назарда тутган эдим.

– Ўн кунлик ишим қолди, шуни тугатсам кетаман, кўнглингиз хотиржам бўлсин!

– Хонани безатибсиз: гуллар, расмлар. Лекин нимадир етишмаяпти. Ҳа, топдим, мен ҳозир... Бир фурсат, сабр қилинг, – Назар чиқиб кетди ва бироздан кейин хонага курси судраб кирди. Тақир-туқурни эшитган Лола бўсағада пайдо бўлди.

– Курси ўзингизга насиб қилсин, менга кераги йўқ, – деди Василла.

– Катта кетманг! Дугонангиз котибаликка келган эди, қарабсизки, санъат бўлимининг мудираси. Сиз ҳам бош муҳаррир муовинининг курсисига ўргана туринг!

Лоланики тутди:

– Ака-ука Раҳимовлар олдин қизларни тахтга чиқарадилар, тўй арафасида эса курсини тортиб олиб, ерга парчин қиладилар.

Назарнинг димоғи чоғ эди, парвосига келтирмади, ҳазилга олди:

– Бечорагина, қизганчиқ, сизга ҳам тахт керакми, бир зумда маросим уюштирамиз, маликаи жаҳон деган унвон берамиз. Истайсизми?

– Йўқ истамайман, – қиз чиқиб кетмоқчи эди, Назар йўлини тўсди:

– Хоним, нимани хоҳлайсиз ўзи? Акам бошига кўтариб юрган бўлса, яна нима керак сизга? Агарда шунақа қилиқларингиздан акамни огоҳлантирсамчи? Тақдирингиз нима кечади?

– Билганингизни қилинг!

Лола тарс-турс юрганча чиқиб кетди.

* * *

Душанба куни ишдан қайтаётган Василани таҳририят йўлаги бошида, қоп-қора ярқираб турган автомобиль ёнида илжайиб турган Назар қарши олди:

– Марҳамат! Қаерга боришни истайсиз? – деди у тантанавор оҳангда. – Қаерга деса сангиз бир зумда етказамиз!

– Илтимос, хафа бўлмангу, лекин бу машинада бир гап бор, – деди Васида.

– Хўш, нимаси ёқмаяпти?

– Урилган экан... – деб айтишга улгурди Васида. Шу пайт етиб келган Лола машинани мақтай кетди ва бетакаллуфлик билан олд ўриндиққа ўтириб олди. Улар қайгадир жўнаб кетишди.

* * *

Жума куни соат ўнларда Василанинг хонасига Назар кирди, ортида Лола пайдо бўлди.

– Назар, илтимос, тақдимотга олиб боринг, кеч қоляпман.

– Машина сотилди, – деди йигит.

– Яхши бўпти, унинг жойи – цирк, – деди Лола асабийлик билан.

– Адашмасам, кимдир уни жуда мақтагани, – деди йигит ҳам бўш келмай.

– Ахир, машинаси қандай бўлади, таксида юрмайман-ку! “Волга”чи?...

– Сизга ҳайдовчи бўлишдан бошқа ишим қолмади ўзи!

– Ахир, ишимиз битта-ку!

– Акам, икки ой журнални бошқарасан, деди. Сиз эса бошимга чиқиб олмоқчисиз?

Қиз эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди. Назар бунга эътибор қилмасдан, Василанинг ёнига бориб ўтирди-да:

– Ўша куни машинага ўтирмай жаҳлимни чиқарганингиз, автосервисга обориб текширтсам, ҳақиқатдан ҳам ҳалокатда бўлган экан. Ҳайронман, қандай сездингиз? – деди.

– Билмадим, кўнглимга нимасидир ўтирмагани. Мен эҳтиёткорман, оёғим тортмас, ўша жойга бормаيمان...

– Ҳа, ростдан ҳам жуда эҳтиёткорсиз. Таклифларимни доим рад этасиз. Узр, мени ошқора суҳбатга мажбурладингиз... Хорижда ўқиб келгач, банда оддий хизматчи бўлиб ишлаб юрдим, – дея негадир ўз ҳаётидан гапира кетди йигит. – Мени бир қиз билан таништирдилар, исми Сайёра эди. Мендан олти ёш катта бўлиб, қўшма корхонанинг етакчи меъмори эди. Қисқаси, Сайёранинг таъсирига тушиб қолдим. Яқинларим билан орам бузилиб, уйдан чиқиб кетдим. Ҳаш-паш дегунча корхонада бош ҳисобчи лавозимига кўтарилдим. Гаровга севги ва амал курсиси қўйилган эди. Ҳеч нарсдан тап тортмасдим. Таваккалига иш юритдим. Янги-янги режалар миямда ғужғон ўйнаб, режаларимни амалга ошириш учун босиб-янчиб илгари босардим. Худо десам бўлмас-ку, лекин шайтон мени қўллаб-қувватлаб турарди-да. Мана шунақа босар-тусаримни билмай юрган пайтларим бирдан ҳаммаси чаппасига кетди. Ҳамкорлар ишни тўхтатишди. Корхона ёпилди. Маҳбубам деб хаёл қилиб юганим Сайёраҳон эса ташлади-кетди. Менга катта миқдорда бадал тўладилар, визани очиб, ишга чақирамиз, деб ваъда бердилар. Эҳе... кўп нарсаларни бошимдан кечирдим. Лекин, афсус чекмайман, кўзим очилди, яшашни ўргандим.

– Нафс виждондан ҳам кучли экан-да! Мансаб, бойлик деб ҳамма нарсдан воз кечдингиз. Кимнингдир ваъдаларига алданиб, энди бунинг аламига қизларни алдаб яшамоқчисиз, шундайми?

Кутилмаган айбномадан Назар донг қотди. Шу орада бош ҳисобчи уни мажлисга чақириб қолди. Қиз ҳам ўз журъатидан энди саросимага тушиб, Назар қайтмасдан олдин кетишга шошилди, хонани бекитди, қоровулга калитни топширди-да, йўлга тушди.

У шу тобда шаҳарга сифмаётганини ҳис этди. Олисадаги тоғлар, ҳар доим, ҳар қандай вазиятда ҳамдарад, ҳамнафас бўлаоладиган инсон дийдори уни чорлаётгани. Унга бундай вазиятда она тасаллиси ҳар қачонгидан ҳам зарур эди.

* * *

Васила ҳовлига кириб келиши билан, аяси бағрига босиб, йиғи-сиғи қилди:

– Вой, қизим, сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку!

Василанинг юпатишлари, айланиб-ўргилишларидан кейин ҳам Насиба тўйиб-тўйиб йиғлаб олди... ва ниҳоят тинчиди.

– Сен уйдан чиқиб кетганингдан даданг роса қайғуриб, юраги хаста бўлиб қолди, – деди у кўзёшларини арта-арта. Васила айбдордай бош ирғаб қўйди. Кейин секин гап бошлади.

– Ая, тушунинг-да, сиз кетгач, дадам мени аспирантурага киргизмоқчи бўлдилар. Мен истамадим. На адабиётшунос, на тилшунос бўлсам, ҳеч қачон илмий ишга қўл урган бўлмасам... Бир-икки ой тортишиб юрдик. Энг ёмони бу жанжаллар опачам ва поччамнинг кўз олдида бўлди. Дадам уларни ҳам ўз тарафларига олиб, мени бўйсиндирмоққа уриндилар. Охири тортишувимиз кескин тус олди. “Айтганимни қилмасанг, бор кет, ўша Аҳмад домулла отанг бўлсин”, – деб бақариб бердилар дадам.

Ўша куни ишга кетдим-у, уйга қайтмадим. Журналда бирга ишлайдиган қизнинг уйида турдим. Икки ҳафтадан кейин келсам, дадам чипталарини алмаштириб, хорижга жўнаб кетган эканлар.

– Қара-я, менга бу ҳақда ҳеч нарса демадилар-ку! – ҳайрон бўлди Насиба.

– Дадажоним ҳеч қачон айбларини тан олмайдилар, биласиз-ку!

– Дадангдан аразлаган бўлсанг, қишлоққа кетиб нима қилардинг? Васила онасиникига кетди, энди улар билан яшайди деган гап менга жуда оғир ботди. “Ана, сен ўстирдинг, қизинг эса онасининг олдига кетиб қолди”, – деб даданг кўзимни очирмай қўйди.

– Икки ҳафталар ўтиб уйга борганимда, поччам уйда хўжайин бўлиб қолганини дарров сездирди. “Тезроқ бир роман ёз – биз Севинч билан уни кино қиламиз”, – деб юрган киши менга шунақа ташландики, урушмади, талади. Афтидан дадам ўз муносабатлари билан истаган киши мени ҳақорат қилишига йўл очгандай эди. Севинч опачам эса мен билан гаплашишни истамагандай, телефонни олиб бошқа хонага ўтиб кетди. Кийимларимни йиғштириб, чиқиб кетдим. Бир ойдан кейин уларни соғиниб, уйга келсам, бир бегона аёл эшикни очиб, ижарада турганини айтди. Ўшандагина ақлим етди, нега поччам жанжал қилиб мени уйдан чиқариб юборганига. Уйни бўшатиш керак эди. Аксига олиб журнал ёпилди, мен ишсиз қолдим. Яхшиям олдиндан хонанинг ижара пулини тўлаб қўйгандим. Вақтинчалик бўлса ҳам бошпанам бор эди. Бир куни Шоира опачамнинг уйи олдидан ўта туриб, ўзларини кўриб қолдим.

– Поччанг сени шу кийимингга кўрса, мен шарманда бўламан, – деб йўлгача кузатиб қўйди ва манзилимни ёзиб олди.

Бир-икки ҳафтадан кейин қандайдир тушкун кайфиятда ижарахонамга кириб келди. Дастурхонга олиб келган меваю ширинликлар қаторида ўзининг аччиқ ҳасратларини тўкиб ташлади. Дил косаси тўлиб тошган экан, тинмай гапирди, йиғлади, кейин чарчаб, диванга чўзилиб олди. Мен идиш-товоқларни ошхонада чайиб турганимда, телефони жиринглади. Ўрнидан сапчиб туриб, мулойим овозда сайраб кетди. Мен сувни ўчирганимда қўлоғимга нохуш гап чалинди:

– Анави етимча Васила, онам боқиб олган қиз бор-ку, унга кийим-кечаклар олиб келган эдим...

Артиб турганим сопол чойнак қўлимдан тушиб кетди.

– Ўша довдир ниманидир синдирди, майли кўришгунча, ярим соатда етиб бораман, – деб телефонни ўчирди. Кейин “Юрагимни ёра ёздинг-ку”, деб дўқ қилиб орқамдан кирди.

“Сиз эса кўнглимни мана шунақа чилпарчин қилдингиз, – деб йиғлаб юбордим. – Тўққан ва ўстирган онам тирик бўла туриб, нега мени етимчага чиқардингиз? Одам дегани шундай иккиюзламачи бўладими: уларни ёмонлаб ўтириб, энди мени эрингизнинг олдида камситдингиз. Жудаям айнибсиз, опачам”, деб олиб келган тугунчасини қайтариб бердим, эшиккача кузатиб қўйдим. У кетгач роса йиғлаб, кўнглимни бўшатиб олдим. Ўшанда бир ҳақиқатни билдим: сиздан бошқа бу дунёда жонкуярим йўқ экан. Дадамга, қизларингизга мен ҳалиям бегона, боқиманда қиз эканман. Бирдан эшик

тақиллади. Опачам қайтиб келди деб, шошилиб очсам, бўсағада Акбар турар эди. Дийдам бўшаб кетиб, яна йиғлаб юбордим. Кейин укамнинг қистови билан “достон”имни унга ҳам тўкиб солдим.

Укам чой ичиб, мени тинглаб ўтирди ва охирида:

– Бугун оғир кун, лекин сабоқ, хулоса чиқарадиган кунлардан бири экан, – деди катталардай салмоқлаб. – Мен олдингизга ўз дардим билан келган эдим. Қаранг, қорхонанинг бошлиғи мени “уста” деб ҳурмат қилади, энг мураккаб буюртмаларни топширади, ҳисоб-китоб қилиш пайтида эса қочиб қолади. Мени одамлар уста, деб тан олсалар, нега кимгадир бўйсуним керак? Опажон, сиз етим эмассиз! Бобомиздан мерос бўлиб қолган уй, устахона бор! Юринг, юртимизга қайтамиз! – деб туриб олди ва бир ҳафтадан кейин, қишлоққа, ўша мен қувилган уйга мени олиб кетди.

...Шуниси қизиқ, онам билан ярашиб олгандан кейин, мени йўқлаб қолдилар. Тошкентдан телеграмма келиб, семинарга таклиф этдилар. Мен улар билан хайрлашишга борганимда Акбар: “Дада, Василанинг ҳақини беринг”, деди. Амаким бир боғлам пул чўзган эди, Акбар олиб санади ва жилмайиб: “Вой, сахий дадажоним-ей! Бу пул йўлқирага ҳам етмайди-ку!” – деди. Отаси, индамасдан, хонасига кириб кетиб, каттагина тугунчада пул олиб чиқди. Ўша пулга шаҳарда яшаб юрибман.

* * *

Таҳририятга қайтиб келган Лолани қоровул йигит ташвишли хабар билан қаршилади.

– Дугонангиз Василахон нимадандир хафа бўлиб, йиғлаб чиқиб кетди...

– Қачон?

– Сиз кетгач, ярим соат ўтар-ўтмас...

Лола меҳмонхонага телефон қилди. “Василахон дам олиш кунлари қариндошларникига, тоққа кетмоқчи эди”, – деб жавоб берди бир қиз.

Лола қабулхонага кириб, Василага билан тузган шартномани жавондан ахтариб топди ва қувониб кетди, ўша ердан қўнғироқ қилди.

* * *

– Нега вақтинчага оладилар? – ажабланди Насиба ая.

– Бошлиқ билан чиқишолмадим.

– Бирор сабаби борми?

– Ҳа, сабаби – қишлоқ қиз бўлганим, бошлиқнинг йўлига юрмаганим...

– Ўзи ким у такасалтанг? – ғазабланди Насиба.

– Назар деган биттаси.

Телефон жиринглаб суҳбатни бўлди. Василага гўшакни, Насиба эса радиотелефонни олди.

– Гапиринг, эшитаман. Нега индамайсиз? – деди Насиба ая вазмин овозда.

– Насиба опа, бемаҳал сим қоққаним учун узр, – у ёқдан овоз келди. – Бу рақамни Василанинг ҳужжатларидан топдим... Исмин – Лола!..

– Тинчликми?

– Қоровулимизнинг айтишича, Василага негадир ишхонадан йиғлаб чиқиб кетганмиш. Шунга хавотирланиб қўнғироқ қилаётгандим. Олдингизга бордимми?

– Ҳа, келди. Ниманидир тезроқ ёзиб бериши керак экан, шошилиб ичкарига кириб кетди. Чақириб берайми?

– Йўқ, илҳоми келган бўлса, ёзаверсин. Мендан салом айтинг.

– Жонкуярлигингиз учун раҳмат, Лолахон. Танишганимдан хурсандман. Май ойининг бошида сизни дала ҳовлимизга меҳмонга чақираман.

– Бу ҳақда бошлиғимиз билан келишиб олинг, ҳозир гўшакни бераман...

– Ассалому алайкум, Насиба опа! – овоз келди гўшакдан.

– Ваалайкум. Қизимни ишга олганингиз учун раҳмат!

– Сизга раҳмат, Василахон ноёб мутахассис.

– Бошлиқ сифатида сиз аввало билими, тажрибасини тан оласиз. Лекин шуни ҳам ҳисобга олишингизни истардим: у жуда очиққўнгил, ростгўй қиз. Илтимос, уни ранжитманг, дилини оғритманг. Имкон бўлса, ҳимоячиси, дардаши бўлинг.

– Ҳа, албатта, қўлдан келган ёрдамимни аямайман.

– Раҳмат, болам. Омон бўлинг! Ҳа, яна бир нарса, май ойларида жамоангиз билан биз томонларга келсангизлар. Меҳмон бўлиб, дам олиб кетардингизлар, хўпми, иним?

– Хўп, опажон, албатта борамиз.

Гўшакни қўйган Насиба, қизига синчков кўз тикканча, унинг рўпарасига келиб ўтирди.

– Василага нега йиғладинг? Йигитлар билан ёқалашиб, жанжаллашиб юргангизда ҳам йиғламасдинг, сенга нима бўлди ўзи, қизим?

Васила бир муддат ерга кўз тикиб ўтирди-да, кейин елкалари оҳиста силкиниб, пиқиллаб йиғлаб юборди. Насиба сўз қотмай кутди.

– Ойи, сиз уни танийсиз, айтганман, – дея ҳиқиллаб гап бошлади Василага. – Лекин энди у аввалги йигит эмас, бутунлай бошқа кимсага айланган. Биттасидан алдангани учун ҳамма аёлларга нафрат билан қарайди. Масхара қилиб роҳатланади. Севги, муҳаббат деган туйғулардан асар ҳам қолмаган унда...

* * *

Жума куни ишдан кейин Василага дугонасини бино олдида кутиб турганда, ичкаридан Назар чиқиб келди:

– Бугун оғир кун бўлди-я, – деди ошқора уф тортиб, кейин кулимсиради. – Майлими, бир илтимос қилсам, Василага. Фақат йўқ демайсиз...

Васила саволомуз, унга тикилди.

– Иккимиз, бир кинога тушсак, жуда зерикканман...

Ўтинчли нигоҳ қизнинг кўнглини юмшатди, шекилли, беозор кулимсиради.

– Манави бозорликларни меҳмонхонада қолдириб чиқишим керак, кейин майли...

– Жуда яхши, кетдик бўлмаса, – деди бирдан енгил тортиб қувониб кетган Назар.

– Менга беринг қўлингиздагини... – Василанинг қўлидаги елимхалтани кўтариб олди. Кейин йўл-йўлакай фикри ўзгардим, ё аслан режаси шундаймиди:

– Яхшиси, бундай қиламиз, – деб қолди. – Ўша фильм кассетасини сотиб оламиз-да, уйимдаги катта экранли телевизорда томоша қиламиз... – Ва қизнинг жавобини кутмасдан давом этди. – Сайёра, у ҳақда сизга айтганман, энг машҳур фильмлар кассеталарини йиғиб қўярди. Умуман диди ёмон эмасди...

Васила йигитнинг ўтмиш хотираларини сабр билан тингларкан, ниҳоясида ўзига гал етганини англаб, оҳиста сўз бошлади.

– Назар ака, ўтган сафар сиз, Сайёра таъсирини тушиб қолган одам, хоҳлаб-хоҳламай ҳаётини ўзгартирарди, дегандингиз. Сиз ота-онангиздан яхши тарбия кўриб, чет элда таҳсил олдингиз. Лекин хориж таҳсилдан кейин ўзингизни одамлардан, ҳатто ота-онангиздан баланд оладиган бўлиб қолгансиз. Сайёра ва унинг атрофидагилар даврасига ўзингизни ургансиз. Сайёранинг йўлдошига айланиб, унинг атрофидаги, у белгилаб-чиқиб берган орбитада уча бошлагансиз. Аслида, у қизга Сайёра эмас, Хулкар исми тўғри келарди, Хулкар тош маъносини англатади. Қисмат тоши! Вақти келиб у ўз йўли билан учиб кетди, сиз эса ўша чизилган орбита чизигидан чиқолмасдан, ҳали-ҳамон айланиб юрибсиз. Бу ҳудуд осмонда на қуёш бор, на ой... Сиз ота-онангиздан воз кечдингиз, яқинларингиздан узоқлашдингиз. Масалан, мени оладиган бўлсак, меники бироз бошқачароқ. Онам мендан воз кечган. Сиз бўлсангиз, ота-онангизни тарк этгансиз. Бу оғир гуноҳ – икки дунёнгиз ҳам қуйиб кетиши мумкин.

– Қўйсангизчи, тақдирда нима бўлса шуни қўраверамиз...

Назарга шу топда қизнинг сўзи эмас, ўзи бошқача кўриниб бораётганди. Гапирган сари чиройи очилиб, йигитни эс-ҳушидан айира бошлади. “Вой, тавба, бунча гўзал бўлмаса, оддий қишлоқи қиз деб юрганим шунақа офатижон эканмией!”

– Ҳаётингизга аралашганим учун ишдан ҳайдашингиз мумкин, – деди қиз юришдан тўхтаб. – Лекин, андиша қилиб, индамай туришни ўзимга эп кўрмадим. Хайр, омон бўлинг...

Йигит уни тўхтатишга уринмади. “Хайр” дегандай бош ирғаб қўя қолди. Қуёш қизариб кўп қаватли бинолар ортига бота бошлаганди. Назар бир пас унга кўз тикиб турди-да, сўнг бемақсад йўлга тушди. Шаҳар кўчаларида тентиради ва бир маҳал

қараса, туғилган маҳалласи бошида турибди. Кўча қоронғи эди. Уйларида ҳам чирок кўринмагач, юраги шув этди. “Нимадир бўлган, нимадир бўлган!” дея саросимага тушган Назар қадамини тезлатди.

Дарвозани уйқусираган отаси очди. У ўғлини кўриши билан дарҳол кўзларини уқалаб, тетиклашди.

– Тинчликми, Назар? Бемаҳалда...

– Тинчлик, тинчлик... Салом алайкум...

– Ва алайкум, қани кир ичкарига, – дея йўл бошлади отаси. Хонтахта ёнидан жой олишаркан, ёруғда ўғлига разм солган қариянинг юзи тундлашди.

– Қайфинг борми дейман?

– Йўқ, ота, ичганим йўқ.

Ичкари хонадан онаси чиқиб келди.

– Болам, нима бўлди, касалмисан, – деди у салом-алиқдан ҳам бурун.

– Йўғе, яхшиман...

– Бўлмаса нега ранг-рўйинг бир ҳол, – деди онаси ўғлининг пешонасига кафтини босиб.

– Отажон, мени кечиринг. Онажон, сизларнинг олдингизда гуноҳкорман... – ўпкаси тўлиб гапиролмай қолди Назар.

– Нималар деяпсан, ўғлим, – ота кулимсиради. – Сенга нима бўлди ўзи?

– Менгами ... мен...

– Қаердан келаяпсан ўзи шу маҳалда?...

– Кинодан.

Чолу кампир энгил тортиб, кулиб юборишди:

– Биз ойинг иккимиз ўлдир-ўлдир ҳақидаги бир кинони кўриб, туни бўйи бир-биримизга дори ичириб, қон босимимизни ўлчаб чиқдик.

– Ҳа, кинодаги даҳшатлар ўйин экан, ота. Энг даҳшатлиси кимсасиз қолиш экан. Кўнгил осмонинг куёшсиз, ойсиз қолса, бундан ёмони йўқ экан.

– Куёшсиз, ойсиз... гапларингга тушунмаяпман.

– Мен ўзим ҳам илгари бунақа гапларга тушунмасдим. Бугун кўзимни очишди.

– Ким, ё ромчи-помчига бордингми, болам, – қизиқсинди она.

– Йўқ, ромчига бормадим. Бир соҳибжамол қиз кўзимни очди. Аяб ўтирмади, шартта-шартта айтди-қўйди. Ота-онасидан воз кечган одамнинг икки дунёси ҳам куйиб кетади, деди.

– Оқпадарнинг икки дунёси куяди, ўғлим. Биз сендан ҳеч қачон воз кечмадик, қарғамадик, урушмадик. Онаизоринг эртаю кеч сени ва Асқарни дуо қилади. Сабр қилиб кутиб ўтирдик. Худога шукур, ўзингни йиғиб олиб, мана олдимизга қайтиб келдинг! – ота хотиржам оҳангга гапираётган эса-да, барибир овозидан сезимли титроқ ўзини ошкор этиб турарди.

– У қиз билан қаерда танишдинг? – Эрининг гапи тугар-тугамас орага қўшилди она.

– Кимнинг қизи экан?

– Ишхонада танишдим. Лоланинг дугонаси. Кинога бормоқчи эдик, гапдан гап чиқиб, охири мана шунақа бўлиб кетди...

– Ота-онаси ким экан, қаерлик қиз ўзи?

– Сизнинг ҳамюртингиз, водийдан... Отаси профессор, онаси рассом...

* * *

Васила эрта турдим, дея ўйлаганди, қараса, аяси аллақачон уйғониб, ошхонада пишир-қуйдир қилиб юрарди.

– Кеча бошлиғинг қўнғироқ қилганди, меҳмонга таклиф этдим.

– Нега менга айтмадингиз?

– Қарасам, ухлаб қолибсан. Қизим, сен хонамга киргин-да кийиниб ол. Сенга ёқса керак, ният қилиб олганман.

– Вой, ойижонимей, нима қилардингиз...

– Ният қилганман, болам, қани бир кўрай, тезгина кийиниб чиққинчи!..

Ҳаял ўтмай хонадан қайтиб чиққан қизини Насиба таниёлмади.

– Вой, ўзингмисан, Васила?! Бирам очилиб кетибсанки, туф, туф, кўз тегмасин, – дея қизни бағрига босди. Шу аснода Назарнинг овози эшитилиб, она-бола ялт этиб эшик томонга қарашди.

– Ассалому алайкум, Насиба опа, – Назар гапиринганча улар томон кела бошлади.

– Қаранг-а, телефонда овозингиз таниш туюлганди. Илгари кўришгандик-ку.

Насиба қизини бағридан бўшатиб, меҳмонга пешвоз юрди.

– Келинг, ўғлим. Ва алайкум ассалом. Менам сизни танидим.

Васила негадир ўзини панага олди.

Насиба Назарни ичкари уйга, тузатилган дастурхонга таклиф этди. Юзма-юз ўтиришди. Насиба чой қуйиб узатди.

– Ойим келиб, сиз билан яқиндан танишиб, дўстлашиб олмоқчилар, – деди Назар муддаога кўчиб.

– Ҳа, келсинлар, яхши бўларди.

– Насиба опа, рухсат берсангиз, – деди Назар бир-икки пиёла чой ичилгач, атрофга аланглаб олиб, – Васила билан гаплашиб олсам...

– Майли, марҳамат... Агарда қизим рози бўлса...

Назар айвонга чиққач, Василанинг ўзи ёнига келди.

– Қаранг-а, қандай ажойиб кун, – деди Назар, – илгаридан таниш эканмизу... Айтардим, бу қизни қайдадир кўрганман, деб... Ҳалиги бир тўйда, оғайним уйланаётганида “ялт” этиб кўзимни қамаштиргандингиз-у, ғойиб бўлгандингиз.

– Аям олиб кетгандилар...

– Ҳа, аянгиз зўр аёл. Донишманд. Ўша йиллар аҳволим айтгулик эмас эди. Аянгиз шуни сезиб, очофат юрагимдан сизни асраган экан-да демак.

Қиз кулимсираб бошини эгди. Йигит давом этди.

– Ўша куни мени гангитиб кетдингиз. Ҳалигача ўзимга келолмаяпман. Йўқ, аксинча, ўша куни мен ўзимга келдим. Аслимга қайтдим.

– Ростданми?... Табриклайман, – деди қиз оҳиста.

– Ҳозир ота-онам билан турибман. Улар ҳам хурсанд, мен ҳам дунёга қайта келгандайман. Ўйлаб қарасам, ҳаётим издан чиқиб кетган экан. “Нафс виждондан ҳам кучли экан-да. Мансаб, бойлик деб ҳамма нарсадан воз кечибсиз-да”, деган гапларингиздан жаҳлим чиққанди. Буям бошқаларга ўхшаб ҳасад қиялпти, деб ўйлагандим. Ўйларим мутлақо хато экан. Бундоқ атрофимга қарасам, бирорта кўнгил яқин одамим қолмабди. Борлари эса ҳаммаси манфаатпараст, керак бўлса кўзингни ўйиб кетадиган одамлар. Биттаси ўша Сайёра эди. Яқинларим эса ўзидан тиниб, тўқис оилали, бола-чақали бўлиб кетишган. Туриб-туриб алам қилиб кетди. Ахир мен ҳам оғайниларимга ўхшаб тинчгина, бола-чақаларнинг орзу-ҳаваслари билан маст бўлиб яшаб юришим мумкин эди-ку!.. Мен бўлсам, қашқирлар тўдасида илиқиб юриб, ёш умримни зое қилдим. Ана шунақа гаплар, Василахон. Сизнинг бир гапингиз мени қалқитиб юборди...

Васила унга саволомуз қаради.

– Сизнинг кўнгил осмонингиз бўм-бўш, на ой, на қуёшингиз бор дегандингиз-ку! Шундан кейин ўйланиб қолдим. Росттанам, зим-зиё коинот бағрида йўл йўқотган кометадай тентираб юрган эканман. На отам, на онам ёнимда. На осмонимни безағувчи юлдузчалар – фарзандлар бор...

Васила беихтиёр онасининг гапларини эслади: “У йигит ўз дардидан ўзи қутилиши керак”, деганди у бир пайтлар. Қизнинг кўнгли ёришди, “Ҳа, қутила бошлабди. Демак...”

Жараён

ЯНГИ АВЛОД ОВОЗИ

Сухбат*

Исломжон Ёқубов жавоблари:

1. Поэтик ижодни вақт, ҳаракат ҳамда фазога кескин боғлиқ тарзда англаш унинг қонуният ва механизмларини тўла тасаввур этмаслиқдир. Илло, бугунги кунда адабий-эстетик тафаккур жамият салоҳият даражаси, интеллектуал потенциални белгиловчи муҳим эстетик категория сифатида идрок этилмоғи лозим. Шундагина жамият моддий ва маънавий томонлари узвий алоқадорлик, ўзаро таъсирда доимий ўзгариб, ривожланиб бориши тўғри англонади.

Ҳар қандай ўзгариш фикр ва кайфиятдан ибтидоланади. Воқеа-ҳодисалар ривожда узлуксизлик мавжуд экан, ижтимоий жараёнлар муайян омил ва манбаларга нисбатан сабабу оқибат сифатида намоён бўлади. Демак, даврнинг инсон фикру кайфиятига таъсири ҳам узлуксизликда олиб қаралмоғи, унинг миллий ва минтақавий аҳамияти умуминсоний, умумбашарий қадриятлардан хорижда кузатилмаслиги керак.

Маълумки, ҳар қандай ўзгариш ҳаракатдир. Шундай экан, ўзаро таъсир ва мураккаб алоқадорликдан ташқарида нафақат табиий, балки ижтимоий ва эстетик ўзгариш ҳам содир бўлмайди. Илло, ҳодисалар ягона қонуниятли оламий ҳаракат жараёнидан иборат. Биламизки, қадимий афсонаю эртақлардан эпик асарларгача халқимизнинг эрк ва озодлик ҳақидаги орзу-ўйлари акс этган ва бу жараён бирор муддат тўхтамаган. Демак, тафаккур (бутун) ва мустақиллик (натижа) ўртасида бевосита ва билвосита тарзда доимий сабабий алоқадорлик мавжуд. Шунинг учун ҳам эркак ташна тафаккурий интилишлар ўтган асрда гоҳ маърифатпарварлик, гоҳ жадидчилик сифатида бўй кўрсатиб, ниҳоят мустақиллик тарзида тотли мева берди. Айни пайтда, бу ижтимоий ҳодиса миллий тафаккурни жаҳоний миқёслар сари юксалтирди. Зотан, сабаб ва натижа бир-бирига ўтиб туриши билан характерланади.

Бугун тобора юксалаётган тараққиёт шиддати инсон ва жамият муносабатлари, хусусан уни поэтик идрок этиш шаклларини бир қадар мураккаблаштирди. Бизнингча, бу ғоятда табиий жараён. Чунки ҳар қандай ривожланиш ҳаракатнинг сифат жиҳатидан янги турларини вужудга келтиради. Демак, поэтик ижод ҳам мураккаб алоқадорлик маҳсули. Бизнинг объ-

Ислом ЁҚУБОВ

1961 йилда туғилган.

Нукус Давлат университетининг филология факультетини тамомлаган.

Филология фанлари номзоди, доцент.

Адабиётшунослик муаммоларига бағишланган “Ўзбек романи тадрижи”, “Бадиий-эстетик сўз сехри”, “Миллий уйғониш даври ўзбек насри”, “Бадиий матн ва эстетик талқин” сингари ўндан ортиқ монография, рисола ва мақолалар тўпламлари нашр этилган.

* Журналистиканинг ўтган сонларида суҳбат саволлари ва уларга олимлару ёзувчилар томонидан берилган қатор жавоблар эълон қилинган эди. Жорий йилнинг охиригача сонида эса суҳбатимизга яқун ясамоқчи эканлигимизни билдириб ўтамаиз.

ектив ёндашувимиз унинг шаклий кўринишларидаги муҳимни номуҳимдан ажратиш, табиий-функционал, ижтимоий-генетик ва поэтик жиҳатдан далиллаш асосидагина кечиши мумкин. Мустақиллик йилларида яратилаётган асарларда ижод аҳлининг фикр ва кечинмалари акс этмоқда. Бизнингча, қаламкашлар ижодий идроки мазмуни бир хиллашуви мумкин эмас. Улар табиий сийрати, маънавий-маданий даражаси, қизиқиши, бадий маҳорати, шунингдек, билим савияси, маслагу дунёқарашини шакллантирган ижтимоий-генетик факторларга боғлиқ тарзда юзага қалқиб чиққан мотивацияси ҳамда эстетик идеалга ёндашув позицияси муайян фарқланишни келтириб чиқаради. Бу жараёнда ижодкорнинг эмоционал ҳолати ҳам муҳим роль ўйнайди. Шубҳасиз, ёзувчи, шоир, драматург зарур ахборотларни замон ва макон шакллари ёрдамида қабул қилади. Бироқ ижодий феномен имконлари муайян объектив вақт бирлиги билангина чегараланмайди. Бадий идрок предметли, танланган, яхлит структуравий, ўзгармас ва анланган жараён.

Адабиёт тарихи – халқ интеллектуал тафаккури тарихи. Бадий адабиёт барча замонларда умумэстетик маданиятни шакллантиришга хизмат қилиб келган. Бозор иқтисодиёти даврида умумэстетик маданиятни юксалтириш эҳтиёжи ҳар қачонгидан ортган экан, адабиётнинг комил инсонни тарбиялаш функцияси чуқурлашиб, миллий санъатимиз ижтимоий ҳаётдаги роли ортиб бораверади. Бадий-эстетик онг воқеликни гўзаллик, олижаноблик, фожиалилик ва кулгулилик категориялари асосида қайта ишлайди, ундан санъат асари яратади. Шунинг учун ҳам бадий асар субъектив воқелик, яъни ўз ижодкори ички дунёси, хаёл-тасаввур ичкикосидир. Дунё индивидуал тарзда қабул қилиниб, муносабат алоҳида тарзда билдирилган экан, ижодий кредо ҳам индивидуалдир.

2. Ҳеч бир замон ва маконда масъулият туйғусидан йироқ асл санъаткор бўлмаган. Назаримизда, “бир хиллик” дан қочиш ижтимоий муҳит ва унинг доминант дунёқарашини эмас, кўпроқ истеъдод даражаси, иймон бутлиги, адабий завқ қаноатларига дахлдор тушунчалар. Чунки ҳатто қатағон чиғириғи авж пардаларида бўлган ўтган асрда ҳам Фитрат, Ҳамза, Абдулла Қодирий, Ойбек, Ҳ.Олимжон, Ғ.Ғуллом, М.Шайхзода, А.Қаҳҳор, Миртемир ва бошқа кўплаб истеъдод соҳиблари “йўлини топиб” ўзларини қийнаган изтироб-ўртанишлар, ғам-андуҳлар, қувонч-шодликларни ифода эта олишган. Бадий матн меҳварига ботин нигоҳини қаратмай, “андишанинг номини кўрқоқ” билиб, айрим адабий фигуралар соясига пояндоз солишга уриниш тенденциозликдан бўлак нарса эмас.

Фитрат шеърларнинг ўз даврида “электр қуввати каби кучли таъсир этиши” (С.Айний) шоир кўнглидан отилган ўтли ҳайқириқ ва фиғонга йўғрилган башариятни эрк ва озод ҳаволар насими сари юксалтирмоқ ғоявий нияти, оҳанги ҳамда ёрқин шакли билан боғлиқ. Табиат ва жамият сирли пучмоқлари, қайноқ ҳаёт уммонидан Фитрат кўнглига инган ва сатрларга тўкилган қайғу-ҳасратли сўзлар ҳароратидан шоир руҳий рағбати таваллуд топган. Публицистик руҳи ҳар қанча бўртиб кўринмасин, шакл ва поэтик сержиллолик, мажозийлик, самимият, лирик майинлик, ўйчанлик сингари талай жиҳатлар Фитрат шоирлигининг муқаддас бурчини ўксик қалбларни нурафшон этмоқ тарзида англаганини кўрсатади. Шоир шеъриятини ичдан нурлантириб турган жиҳатлар қадим туркий шеърят, халқ оғзаки ижоди намуналари билан бир қаторда, усмонли турк назмида кенг қўлланилган шеърий вазнларни дадиллик билан қўллаш, янгича оҳанг ва услуб сари талпиниш эди. Агар Фитратнинг ижтимоий-психологик драма, трагикомедия, драма, трагедия, опера либреттоси сингари жанрлардаги изланишларига хос серқатлам рамзийлик, башоратона ишоравийлик ва теран фалсафийлик англаб етилса, драматург ижтимоий иллатларни инсон табиатидаги ноқисликлар тадқиқи билан уйғунлаштира олгани, маънавий қашшоқлик замирида туғилган жаҳолатга қарши исён руҳини ифода этгани, айниқса, бўртиб кўринади. Биргина “Абулфайзхон” мисолида кузатилганида ҳам, замон ва макон чегаралари умуминсоний муаммолар сари мислсиз кенгайгани, Афросиёбдан Раҳимхонгача, Сиёвушдан Абдумўминхонгача бўлган улкан бир даврдаги миллат фожиаси назарда тутилиб иш кўрилгани аён бўлади.

“Убайдуллонома”, “Тухфаи хоний”дан “Гамлет”гача кузатилган Фитрат драмалари М.Шайхзода ва бошқалар учун ибрат мактаби бўлди. Хусусан, соҳибқирон Амир Темур мавзусига мурожаат этган бирорта адиб “Або Муслим” ва “Темур сағанаси” ни четлаб ўтолмади. Шу маънода, адабиётимизнинг барча тур ва жанрларида Фитрат-Шайхзода-Муҳаммад Али; Шайхзода-Муҳаммад Али-Тўлқин Ҳайит; Чўлпон-Ойбек-Асад Дилмурод; Ойбек-Шайхзода-Икром Отамурод тарзидаги учлик, яъни аждодлар ва авлодлар давомийлигига хос изчиллик мавжуд. Бу борада дунёқараш ва кўнгил

яқинлиги, сўзга эргашиш ҳавасидан туғилган жасорат муҳим роль ўйнайди. Фикри-миз далили сифатида Чўлпон-Ойбек-А.Мухтор-Э.Воҳидов-А.Орипов-Р.Парфи-И.Отамурод-Фаҳриёр тарзидаги сўзга садоқатнинг шоён издошлигини келтириш мумкин.

Айни пайтда, ошуфта диллар робитаси Фузулий-Қодирий; Навоий-Ойбек; Навоий-О.Мухтор; Румий-Х.Дўстмуҳаммад; Румий-И.Отамурод; Огаҳий-М.Абдулҳаким жуфтликлари каби замонлар оша тикланиши ҳам мумкин. Бу ҳол баъзида нафақат шахслараро, балки эндиликда тафаккур тарзи ва адабий воситага айланган жанрлар мисолида ҳам кузатилади. Жумладан, бугунги кунда миллий адабиётимизда мифопоэтик тафаккурга эътиборнинг ортиши яққол кўзга ташланмоқда. Зотан, даврлар ўтган сари эзгу сўзнинг авлодлар кўнглига қайта кўчиши, инсон ва жамият маънавий ҳаётига кириб боришига кучли эҳтиёж сезилади. Абадиятга дахлдор СЎЗни соғинган Матназар оға: “Кўп ҳам давроннишин бўлаверма, юр, Ҳазрат Навоийга кетамиз”, дея чорлаганидек, ижод аҳли кўнгли доимо ўзгаришларга мойил, покиза насим экинларига эҳтиёжманд. Улар ўз ихтиёрини ғурур ва сурурга лиммо-лим ҲАҚ СЎЗ соғинчи илкига топширган қавм. Қаламкаш истак-ройишлари руҳият пучмоқларида томир отиб етилади. Шу маънода, уларни вулқон портлаши ёхуд қор кўчкисига қиёслаш мумкин. Қисман унутилган ёхуд мутлақо нотаниш манзиллар, демакки, янгича шакллар истак-соғинчи поэтик яратқ бўлиб моддийлашаркан, замон ва замондошлар кўнглига кўчади. И.Отамурод “Сопол синиқлари” дostonида ҳақли эътироф этганидай, бу кўчиш: “мақондан маконга, ондан онга ва руҳдан руҳга” тарзида содир бўлади.

М.Али роман-тетрологиясидаги тарихий шахс ва бадий талқин имкониятларининг бениҳоя кенгайиши, О.Мухтор яратган романлардаги шаклий-услубий изланишлардан ажратиш мумкин эмас. М.Али, О.Матжон, Х.Салоҳ, Ч.Эргаш, И.Отамурод, Қ.Раҳимбоева дostonлари ҳам лиро-эпик асарларимиз сони ва салмоғини белгилашга изн беради. Айни пайтда, У.Назаров ҳикоялари ва “Чаён йили” романи, Э.Самандар драма ва трагедиялари катта насрдаги изланишлари, С.Сиёевнинг “Аҳмад Ясавий” романи, Ў.Ҳошимовнинг халқимиз тарихий қисмати бадий умумлаштирилган ҳикоя ва романлари шу улкан бинога қўйилган муносиб ғиштлардир. М.Бобоевнинг носир ва драматург сифатидаги мероси, М.Жалил самимий, табиий ҳамда сокин лирикаси, М.Аъзам ҳаётий ва жозибатор шеърлари, Г.Жўраева муҳаббату ҳижрон туйғусига вобаста ашъорлари, Т.Адашбоева хос қисқа ва лўндалик, манзара яратиш ҳамда ҳазил-мутойибага мойиллик, А.Обиджон майин, истеҳзоли ва заҳарханда кулгига йўғрилган шеърӣ ва насрий асарлари, О.Ҳожиева шеърларида кузатилувчи меҳрибон аёл туйғулари, Ҳ.Худойбердиева лирикасидаги инсон ва борлиқ муносабатлари талқини, А.Шер ёзувларидаги мушоҳадакорлик ҳақида ҳам худди шундай илиқ сўзлар айтиш лозим. З.Аълам ҳикоя ва қиссаларидаги жозоба, А.Суюн қайирмаларидаги дидактика, Х.Султонов насридаги мозий нафаси, М.Муҳаммад Дўст, Х.Дўстмуҳаммад, А.Дилмурод, А.Аъзам, Э.Аъзам насридаги янгича тафаккур кишиси тимсоллари ифодаси, Т.Мурод асарларидаги табиий шалоладай оқувчи оҳангдорлик, Ш.Бошбековга хос жиддий комизм, Х.Даврон ҳикоя ва қиссаларидаги илмий тафаккур излари, Ш.Раҳмон меросидаги лирик-фалсафий теранлик, М.Юсуф шеърларидаги ростгўйлик, Фаҳриёр асарларидаги безовталиқ ва куюнчақлик, С.Саййид битикларидаги Ватан тимсолининг халқона талқинлари, И.Мирзо қалб ҳарорати ифодаланган силсилали туйғулар изҳори ва бошқа юзлаб мисолларсиз адабиёт аталмиш оркестр мукамал симфониясини тасаввур этиш мумкин эмас.

Олис вилоятда яшаб ижод қилганига қарамасдан, М.Абдулҳаким она сайёрамизнинг ҳар битта жилвасида минг битта дунё кўра олган иқтидор соҳиби эди. Шоир “Ёлғиз япроқ” (шеърлар, дoston) китобчасида “Боғ” ва “саройга” қиёсланган сайёрамизни “гулим” деб эркалайди. Бокира табиатга нисбатан шафқат қаҳат бўлганлигини кўрган лирик қахрамон қалби дарахтдан ажрала олмаган – ўз ибтидосига боғлиқ барг каби тирайди. Соҳир табиат гўзаллигини шоир ўзича, тамомила янгича оҳангларда кашф этади: “Менинг ҳеч кимим йўқ баҳордан бошқа”, деб ёзади. Атиги бир мисрадаёқ туғилиш, яшаш ва ҳаётнинг теран маъноси ҳақидаги шоир эстетик идеаллари мужассам.

Хуллас, бадий асар ижодкор ва борлиқ муносабатидан юзага келувчи маҳсулот, адабиётда энг кам ўзгарадиган нарса эса мавзудир. Чунки ҳар бир қаламкаш ўз-ўзига берадиган: “Мен кимман?” деган саволдан ташқарида биронта мавзу бўлиши мумкин эмас. Бадий ижод табиати мазмунан ўзгарар экан, у ўзига хос шакл, образлар олами

ва ифодага эҳтиёж сезади. Шунинг учун ҳамиша янги жанрлар вужудга келган, такомиллашган ёхуд истеъмолдан чиққан. Айни пайтда, ҳар бир алоҳида жанр табиатида муттасил сифат ўзгаришлари содир бўлиб келган. Бадиий ижодда индивид роли муттасил ортиб борар экан, муайян жанр аънанавий канонлари ҳақида гапириш ўринсиздир. Зотан, жанр хусусиятлари конкрет асар ва унинг табиатига кўра намоён бўлади. Мустақиллик даври адабиёти жанрлар тизими ранг-баранг бўлиб бораётган экан, бу мавжуд аъналар ўзлаштирилаётгани ва адабий алоқалар фаоллашгани натижасидир. Мустақиллик даври ўзбек адабиёти миллий бадиий-эстетик тафаккурнинг ҳаракатдаги босқичи. Бинобарин, ҳали муттасил ўзгаришда бўлган жанр канонларини қатъий белгилаш ва жанрлар системаси ҳақида тугал назарий қарашларни илгари суриш мумкин эмас. Демак, гап жанр бадиий воқеликни ташкиллаш принциплари (поэтик матрица)нинг энг умумий, нисбатан турғун эстетик белги-хусусиятлари ҳақидагина бўлиши мумкин.

Ижтимоий-руҳий воқелик ва борлиқни яхлит идрок ҳамда поэтик ифода этаётган сўз санъаткори адабий-бадиий аънаадан ташқарида ҳаракат қилолмаганидек, унинг доирасида қолиб ҳам кетолмайди. Чунки илдиз, дарахт танаси, шохлари, барги ва меваси ҳар бири алоҳида-алоҳида моддийлик. Ҳатто ҳар бир япроқ бир-бирини зинҳор такорламайди. Аммо асл моҳият илдизда. Зотан, мустаҳкам ва теран томир бўлмаса, юқорида саналганларнинг биронтаси ҳам мавжуд эмас. Бинобарин, биз ботин нигоҳимизни томир ришталаридан узмаган ҳолда, ҳар япроқда кўринган, ҳар қатрада жилваланган олам атрофида чарх ураётган барча оламларни идрок эта олишимиз лозим. Шундай экан, услуб қуруқ ерда пайдо бўлмаганидек, у янгиланмас экан, ижодий индивидуаллик ҳам мавжуд эмас. Демакки, конкрет ўқувчи тафаккур даражаси ва эстетик дидига мўлжалланган яшовчан асар ҳам юзага келмайди.

Ижодий тафаккур ва руҳ эркинлиги доимо мақсадли, анланган ва, бинобарин, чеклангандир. Адабиёт-санъат ўз табиатига кўра ижтимоий, дунёни бадиий-эстетик қабул қилиши ва ифода этишига кўра ҳамиша модерндир. Шундай экан, ҳеч бир миллий адабиёт ҳеч бир даврда кенг маънодаги “синтез”дан хориж бўлолмайди. Миллий поэтик тафаккур ҳосиласи бўлган бизнинг бугунги адабиётимизда ҳеч қандай “изм” йўқ ва бўлиши мумкин эмас. Агар мавжуд бўлса, у ўзбекизм деган дилимизга яқин ифодадир. Бинобарин, ўзбек адабиёти ҳар бир яратигида мавжуд аъналар негизда туриб ўзини фикран, руҳан, ифодавий жиҳатдан янгилайди. Шу тариқа миллий-эстетик тафаккур жаҳоний миқёслар сари кенгайиб, тозариб бораверади. Ўз навбатида, дунё адабий-эстетик фикрини ҳам муайян даражада ўзгартиради.

3. Ҳар қанча либоси мавзун кийдирилмасин, миллий адабиёт пировардида ота-боболаримиз ўлмас обидаларида битиб қолдирган, муқаддас китобларда келадиган жавоблар дурустлигини тасдиқлайди. Чунки ҳар бир авлод бадиий-эстетик онгию қалби ўз инсонлик моҳиятини англаш, ҳис қилиш сари йўналгандир. Ҳар бир ижодкор ўз “мен”лиги кўнгил ҳоллари, шуурий миқёслари қамраган ҳудудларни маҳорати даражасига кўра ифодалайди. Демак, гап аънага кийдирилган либос нечоғлик ярашиқли, фикр ва туйғу қамрови миқёслари қанчалик энига, бўйига ўсган, теранлик касб этганлиги ҳақида бўлиши мумкин.

4. Ижод ва ижодкорлик мавжуд экан, адабиётдаги “жанр” бирор муддат тўхташи мумкин эмас. Поэтик маҳорат амалий тажриба асосида ўзлаштирилишига қарамасдан, асл истеъдод ва иқтидор Яратганнинг инояти – ёлқиндан улғу қалбга тушган шуъла. Сўз – тингловчига муҳтож қалбнинг ўз ҳоллари ҳақида қардоши билан мулоқоти. Унинг ногаҳоний тарзда ёришган кўнглидаги завқ ва ҳайрати, хаёл ва хотираси, номаи аъмоли ҳақида Тангрига муножоти. Даҳо сўз санъаткорлари айтганидек, панжасига панжа урмоқ маъносига қаламнинг аъмоли курашдан иборат. Бинобарин, мазкур кураш муайян ғоя ва ижтимоий манфаатлар ҳимоясидангина иборат эмас. Чунки ижод – кўнгилга тушган уруғниш уриши, онгдаги фикр ва қалбдаги ҳис-туйғулар асрори, алоҳида инсон муҳаббати ҳамда изтиробли адашув ва тазаррулари баёни. Ижод руҳда туғилган кайфият ва ҳайрат ифодаси эканлиги учун, чинакам ижодкор ҳаёти ўз асарлари таркибий қисмидир.

Мустақиллик йилларида дунёни бадиий-эстетик қабул қилиш мезонларимиз, поэтик завқимиз шиддат билан ўзгарди. Дунёни рамз ва ишоралар тилида идрок ифода этишга интилиш кучайди. Зоҳиран бир-бирига унчалик боғланмаган моҳиятга ишора қилиш ва китобхон қалбу тафаккурини ўша ишоралар билан мулоқотга чорлаб, унинг сезимларию онгига таъсир этиш орқали англамларини шакллантириш-

га уриниш кучайди. Бундай яратиларда муаллиф онгу руҳониятидан ибтидо олиб аксланаётган моҳият индивидуал китобхон фаол иштироки, бадиий-эстетик баландлик даражасига кўра турли ракурсларда бўй кўрсата бошлади. Чунки эндиликда, одам боласи босиб ўтган тафаккур йўлини фикран ва хаёлан кечинмоқ воқеликни қахрамон ботинига кўчирди. Шу боис, муайян асар салмоғи ҳам ўқувчи ички нигоҳи нечоғлик теран ҳамда диди қанчалар ингичкалигига боғлиқ тарзда намоён бўла бошлади. Адабий қахрамон ва муаллиф хаёл-хотира-туш-реаллик синтезидан иборат борлигини қайта кечиниш акти ўқувчи фаол ҳаракатини тақозо этмоқда. Замон ва макон тифзлиги мажозийликни ифодага кўчиришни зарурат даражасига кўтарди.

5. Ўтган асрнинг 60-80-йилларидаёқ Европа ўз бадиий маданияти мазмуний ўзгаришларини қайта фикрлашга эҳтиёж сезган эди. Шубҳасиз, постмодернизм поэтик тафаккурга у ёхуд бу ҳодиса ўз ички сабабларига кўра (спонтан) юзага келиши, субъект ва тасодифларга алоҳида эътибор қаратиш каби катта имкониятлар олиб кирди. Унинг ҳақиқати бениҳоя кўп (вариатив) ва субъектив. Дунё англанивчи субъект (плюралистик борлиқ). Предмет ва ҳодиса микротахлил қилиниши, матнни тушуниш муҳимлиги ҳақидаги аксарият қарашлари асосли. Чунки муайян асарда тасвирланган воқелик моҳияти аввалдан мавжуд эстетик канонлар асосида эмас, балки муносабат негизида англанади. Биз уларни кўриш ва ҳис қилиш асосида тафаккур қиламиз. Демак, нуқтаи назар ракурсни белгилайди. Нуқтаи назарлар қанча бўлса, асардаги воқелик ҳам шунчадир.

Бироқ постмодернизм ҳозирги цивилизация ижтимоий-маданий ва фалсафий асослари (рационализм, тарихийлик, объективлик, мантиқийлик, макон ва замон, қадрият, анъана, тажриба ва бошқалар)га танқидий рефлексиядир. У турлича қарашлар: марксизм, ницшечилик, фрейдчилик қоришмасидан иборат (экликтик) мураккаб жараён. Постмодернистик инъикос умумийлик мумкин эмаслигини исботлаш, метафизикани инкор қилишга йўналтирилган. У инсон интилиб келган барча нарсаларни сароб деб билади. Шу маънода, унинг “манифести” бизнинг классик фалсафий тушунчаларимиз, Ҳақ ва ҳақиқат ҳақидаги эътиқод-маслагимизга мутлақо зиддир. “Модерн”, “пост ёхуд постпост модерн” кайфият бир вақтнинг ўзида барча соҳада, миллат тафаккури ва кўнглида кечувчи жараён. Аслида, бизда бундай ҳодиса содир бўлмади. Аксинча, реализмнинг изчил кенгайиши доирасидаги услубий “ўзлаштириш”ларгина кузатилди.

Бизнингча, ҳар бир миллий адабиёт муайян заминда бир пайтлар яшаган ҳамда ҳозирда умргузаронлик қилаётган халқ турли қатламлари маънавий-руҳий олами кўзгусидир. Шубҳасиз, жаҳон адабиёти илғор анъаналарига хос адабий шамоллар эпкин эркаламаган ҳар қандай биқик адабиёт ўз тасвир усул-воситаларини янгилай олмайди, яшовчанлигини йўқотади. Аммо ўз замини насимларини ташувчи миллий қиёфага эга қахрамонлари мўралаб турмаган, улар безовта қалб ва қиёфалари рўйи рост акс этмаган адабиёт ҳам эстетик таъсирчанликдан маҳрумдир.

Шукурки, миллий адабиётимизда юзага келаётган анъанавий ва ноанъанавий асарлар хоҳ реал, хоҳ нореал тарзда бўлсин, инсон мавжудлигини олам уйғунлиги негизида янги ракурса идрок этмоқда. Миллий роман тараққиётининг айна босқичида яратилаётган аксарият асарларда реаллик ва ирреаллик синтезлашмоқда. Масалан, Муҳаммад Алининг анъанавий йўсинда битилган “Улуғ салтанат” тетралогиясини миф, эртақ, дoston сингари жанрлар ва туш мотиви табиатида кузатилувчи хаёлий нореал тасвирлару рамзий ифодалардан ажратиб тушуниш қийин. Чунки бу ўринда адиб анъанага янгича ёндашиб, нарсаларнинг миллий қахрамон тийнати ва умуминсоний моҳиятига монанд жиҳатларига эътибор қаратган. Умуман, ўзбек романий тафаккури халқ ҳаёт тарзи, маънавияту эътиқоди талаби, бениҳоя рангдор хаёлоти, руҳи ҳамда фикрлаш тарзи доминантлиги заминиде дунёвий шаклларда оламу одамга муносабатини ўзгартирмоқда. Ўзбек романнавислари илғор авлоди инсоннинг ўз Яратувчисига, дунёга, жамики мангу ва ҳудудсиз нарсаларга муносабатини ифодалашга интилишмоқда.

6. Завқли ифода ва ўзига хос шаклларнинг илдизлари тошбитиклар қадар қадимий. Қолаверса, бизга нотанишдай туюлаётган аксарият шаклбозликлар жаҳон адабиётида қачонлардан буён мавжуд анъаналар “ўзлаштирилиши”, холос. Бугун баъзан таржималарни ихтиро тарзида тақдим қилишдан андиша қилмаслик ҳоллари ҳам кузатилади. Умуман эса, “ўйнаб айтсанг ҳам, ўйлаб айт”, деганида доно халқимиз ҳар нарсада меъёр бўлиши лозимлигини назарда тутган. Санъаткорона тасвир, муносиб ифода, мақбул шаклнинг фикр жозибасига хизмат қилишини унут-

маган. Бинобарин, эзгу ният сўзга, сўз амалга кўчаркан, ибтидоси эзгулик эканидан роз айтгучи нафосатли сўзгина дардманд дилларга гўзаллик ва завқ улаша олади.

7. Билиш субъекти саналувчи танқидчи фаолияти натижаси бўлмиш талқин бадиий матн зоҳиридан ботинига томон тобора чуқур йўналтирилиши ва унга тўла мувофиқ келиши лозим. Мунаққид хоҳиш-иродасига мавқеъ берилган нуқтада холислик барбод бўлади, умумэстетик меъзонлар бузилади. Демак, танқидчининг билим, қобилият, қурб ва имкониятлари ҳар қандай манфаатдорликдан юксак туриши унинг шахслик даражаси, иймон-эътиқодига боғлиқдир. Шарқ фалсафий-эстетик тафаккури уқтиришича, инсоннинг бандалик мақомида “хом сут эмган”лик бор. Шу боисдан, чин ҳакамлик қилиш унинг аъмоли эмас. Зотан, одам боласи ўз руҳий билимлари билан объектларга хос чексизликни қамраши имкондан хориж. Инсон онги мутлақ ғоянинг таркибий қисми. Бинобарин, қисмининг бутун ҳақидаги фикри оҳиста ва вазмин бўлиши зарур. Демокчимизки, чинакам бадиий асарда ижодий илҳом онларига дахлдор маънавий-руҳий баландлик моддийлашади. Унга билдирилаётган муносабат танқидчигагина эмас, балки умуминсоният манфаатларига зид бўлмаган миллат, жуғрофий макон, минтақа, дин, эътиқод ва жамиятга дахлдордир. Бугунги кунда ана шундай ижтимоий-эстетик тафаккур услубининг тобора барқарорлашаётгани кишини қувонтиради.

Албатта, барча мунаққидларимиз ҳам ўз хоҳиш-истакларини енгиб ўтишга қурб топпапти, дейиш қийин. Начора, ижтимоий-ахлоқий моҳиятни ўзида мужассам этувчи индивид сифатида алоҳида шахс бўлиб шаклланиш жараёни жўнгина ҳодиса эмас. Агар мунаққид тифиз муносабатлар тизими билан қамраб олинган қисқа умрида ижтимоий-тарихий тажрибага зид бораркан, унинг “ақидапарастлик”, “провинциализм”, “авторитаризм”, “эгоизм” сингари нохуш муносабатлар доирасида қолиб кетиши, ўз манфатлари қули ва бошқа турфа иллатлар қурбонига айланиши тайин. Энг ачинарли жиҳати шундаки, бундайлар наздида фазилатлар нуқсон, нуқсонлар эса фазилат бўлиб кўринади.

Адабий жараёнда аъна ва новаторлик ўртасида диалектик алоқа мавжуд. Зотан, ҳар қандай бадиий-эстетик янгилик адабиёт тараққиёти ички омилини таъминлаши, бадиий тафаккур ривожига сезиларли таъсир этиши ва ниҳоят, аъна-нага айланиши билан характерланади. Демак, истеъдодли сўз заргари ўз даври учун муҳим бадиий-эстетик эҳтиёжларни чуқур ҳис этади. Улар маънавий-руҳий оламида берган акс садоларни тинглар экан, аънага эҳтиромли муносабатда бўлади. Шу асосда мазмуний, шаклий, ифодавий, жанрий, ритмик-интонацион ва бошқа новаторликлар юзага келади. Илло, адабиёт ривожини ворислик билан бир қаторда, поэтик фикр ва туйғу ҳаракатининг юқорироқ шакл ва ифодаси сари талпиниш белгилайди. Демак, ижодкор шахсини белгилувчи услуб категорияси шунчаки поэтик инкор эмас, балки моҳиятан инкорни инкор қонунига асосланади.

Шахсан мен юқоридаги қонуниятдан хорижда қандайдир эски ва янгилар кураши мавжудлигини билмайман. Ҳар бир янги яратилган бетакрор тили ва услубига эгаллиги билан оригиналлик касб этади. Қолаверса, “адабий аъна” дегани “ижодий фаолият учун намуна бўла олувчи қаймоқ қисм” ни англатади. Бугун ўтмиш адабиётга ижодий муносабат нисбатан фоллашуви, жаҳон поэтик тафаккури сари юз буриш жадаллашуви пировардида салафлар тажрибасини ўзлаштириш долзарблагани белгисидир. Адабий жараёни кузатаётган ҳар киши яхши биладики, ҳозирги ўзбек адабиётга бир неча авлод вакиллари самарали улуш қўшиб келишмоқда. Бизда тақир ерда бунёд бўлаётган адабиёт мавжуд бўлмаганидек, ворисийликка боғланмаган, ютуқларни ижодий ўзлаштирамаган авлод ҳам йўқ. Бордию шундай ҳодиса содир бўлса, адабий қиёфасизлик юзага келарди. Адабий аъна замини бўлмаган (хусусан, реализм ёки романтизм бағрида куртаклари етилмаган) бирорта “бегона” жанр, услуб, адабий йўналиш ёки оқимнинг бизда илдиз отиши, миллий адабиётни бойитиши ва трансформацияга учраши мумкин эмас. Кимки ўзи мансуб бўлган адабий мактаб, кенгроқ маънода адабий йўналиш дастури, миллий адабиётимиз ривожини моҳиятини чуқурроқ англаб етмаган тақдирдагина ғоявий-эстетик қарашлари, ижодий принципларини мутлақо янгилик деб билиши мумкин.

9. Адабиёт кўнгил сокин буржларига сафар асносидаги биринчидан: туюлган қаноат, соғинилган эрк, эзгу ният, мунаввар орзу, тотли энтиқиш, самимий изҳор, беғараз ишонч, бетаъма мурувват, беадоқ умид, бетимсол сабр, кечиккан тазарру, фузун хаёл, нажоткор таскин, мусаффо кулгу. Иккинчидан: безовта ўй, шикаста изҳор, сўнгсиз қайғу, ғамгин изтироб, эзгин нола, адоқсиз нафрат, маъюс хотира ва

ҳоказолардир. Ҳар иккала ҳолатда ҳам бу маскан юрак амри, дил истаги ҳамда ҳистуйғу, кечинмалар манбаи бўлган кўнгилга дахлдордир. Адо этилиши мажбурий бўлган вазифа - бурчни ўтамоқ “мажбурий” лиги ва кўнгил тилакларига садоқат ўртасида зиддият мавжудми. Албатта, инсоният тарихида собиқ шўролар тузуми сингари қалам кўнгил истагига кўра юрмайдиган даврлар ҳам бўлган. Аммо мен жадид адабиёти вакиллари ўз кўнглига зид бориб, давр тақозосига кўра яшаб ўтганлигига ишонмаман. Чунки жадидчилик моҳиятан кўнгилларда куртак ёзиб, сўнг адабиёт ва жамиятга кўчган. “Кеча ва кундуз” мисолидаёқ аён бўладики, Чўлпон ўттизинчи йилларнинг иккинчи ярмигача заҳматидан қаноат туймай қалам сурмаган. Ш.Раҳмон “рубобий” шеърларни орзулаши эса концептуал фикр-туйғу эмас, балки оний кайфиятдир. Демак, гап маслак ижтимоий негизининг умуминсоний, миллий ва кўнгилга яқин моҳиятига дахлдордир. Назаримизда, реализм доирасида истеъдод билан битилган чинакам бадиий асарлар учун бундай дуалистик ҳақ талашишларига эҳтиёж йўқдай кўринади.

10. “Жиддий” ва “омма” адабиёти деган тушунчалар қалам аҳлини истеъдод ва истеъдодсизларга, поэтик фикр ва ифода тарзига масъуллар ва маҳсулотни сотишни кўзловчиларга, китобхонни ҳам хослар ва авомга ажратиб қарашни тақозо этади. Бундай қараш илгарилари ҳам мавжуд эди. Қизиғи, ўша пайтларда фольклор асарлари оммавий бўлгани ҳолда, бундан ҳеч ким, ҳеч қачон нолимаган. Англашиладики, тараққиёт шиддати, фан ва техника ривожии оммавийлик мазмунини ўзгартирган. Шундай экан, гап биринчидан, адабий таълимга эътибор, китобхонлик савиясини ошириш орқали интеллектуал ўқувчилар миқдор ва сифатини янада юксалтиришга келиб тақалади. “Хос”лар салоҳиятига шубҳам йўқ. Аммо ҳозирча уларнинг “аристократ” ва “элита” эмаслигини эътироф этиб, оммадан ўсиб чиққани ҳолда, унга янада яқинроқ бўлишни тузукроқ эплашга журъати етмаётгани ҳам маълум. Зотан, жиддий адабиёту санъат тараққийси ва тарғиботи хушёр жамоатчилик ҳимоясига муҳтож. Буни теран ҳис қилиб, ишларни шунга мувофиқ тарзда йўлга қўйиш бугунги кун тартибидан тушган эмас. Иккинчидан, муттасил ривожланишда бўлган поэтик тажриба китобхон дидини юксалтириш, нафосат туйғусини ўстириш асносида маданий аурани мустаҳкамлай боради. “Енгил адабиёт”да меъёр масаласи англаб етилади. Шуниси аниқки, “кўнгилхушлик” кўнгилни бездиради ҳам. Замон, қалб, тафаккур кўзгуси бўлмиш бадиий тил алоҳида асарлар ва алоҳида адиб учун хос ҳодиса. Сўз муносабат воситаси, уни ҳис этмоқ эса, эстетик дид камолоти билан боғлиқдир. Миллий чизгилар ёрқин ифодаланган асарларни сунъий адабиётга қарши қўйиш, адабий жараёнда кузатилаётган чучмаллик ва яланғоч тасвирлардан илмий-адабий иқлим ва жамоатчилик ихлосини қайтариш йўлида уринишлар изсиз кетмайди. Адабий жараёнда кечаётган бу каби тозаришлар қалам аҳли давр солномасини яратишдаги ўрни, сўзга эргашиш масъулиятини англаётгани, бу борада йиғилиб қолган адабий-эстетик муаммоларга жиддий эътибор қаратаётгани, ижодкор шахсияти, маънавий интизомига хос изчилликка интилаётганини кўрсатади. Афсуслар бўлсинки, қалам аҳли ижод лабораториясига олиб кирувчи битиклар бизда нисбатан кам. Устоз сўз санъаткорлари маҳорат мактаби ва эътирофларига бўлган эҳтиёж эса ғоят беқиёсдир.

Умуман, мен китобсевар халқимиз авом эмаслиги, адабиётга муносабат муаммоси ижобий ҳал этилишига ишонаман. Ижодкорликка даъвогар кимса миллий ва умуминсоний моҳиятда ҳис қилган ҳақиқатларини инсон қисмати орқали ифода этиш, китобхонлар тафаккурини поклаш, руҳиятини ингичкалаштиришдан муҳимроқ вазифаси йўқлигини англамоғи зарур. Демак, қизгин фаолият маҳалида сусткашлик ва хаёл суришдан фидоийлигу шижоат афзалроқ.

Абдунаби Ҳамро жавоблари:

Абдунаби ҲАМРО

1961 йилда туғилган. Тошкент Давлат маданият институтини тугатган. “Хиёнат”, “Оқ алвасти”, “Отам айтган кўшиқлар”, “Йиртқич”, “Унутилган кўшиқ”, “Қишда очилган гул”, “Вақт дарёси” каби шеърӣй ва насрий китоблар муаллифи.

1. Мен, гарчи адабиётшунос олим ёки танқидчи бўлмасам ҳам, бир қаламқаш сифатида журнал саҳифаларида кўтарилган масалаларга ўз муносабатимни билдириш, шу баҳонада кўпдан ўзимни ўйлантираётган фикрларни ўқувчилар билан ўртоқлашишни ният қилдим. Аввало, бугунги кун учун жуда зарур масалалар ўртага қўйилганини таъкидлашни истардим. Энди бугунги адабий авлод масаласига келсак, менимча, у бор ва имкон қадар ижод қиляпти. Ўзингиз айтганингиздек, ҳар бир янги адабий авлоднинг ўз кредоси бўлади. Бўлиши зарур ҳам. Бўлмаса, у “адашган авлод” ёрлиғини тақишга мажбур. Назаримда, нафақат бугунги адабий авлоднинг, балки барча замонлардаги қўлига қалам тутган ижодкорнинг олдида битта савол туради: нимани ёзиш керак ва қандай ёзиш керак? Тўғри, давр эврилишлари ёзувчи ёки шоирни баъзан публицистикага бошлайди, у “чарх авзойи”га қараб, позициясини ўзгартиришга мажбур бўлади. Аммо замона қай тарзда турланиб тусланмасин, ижодкорнинг асосий вазифаси ўзгармай қолаверади: у инсон кўнгли ва руҳини тадқиқ этишга мажбур. Аслида, Адабиётнинг зарурати нимада, сўз санъати керакми ўзи? Албатта, керак! Унинг зарурлиги шундаки, у Тангрининг қудрати билан одамзод кўнглининг тубида, онгости дунёси қаърида яшириниб ётган ёвузлик унсурларининг урчиб, юзага чиқишига, оламни зулмат қоплашига йўл қўймаслиги лозим. Барча даврларда ҳам унинг энг асосий вазифаси инсониятни эзгуликка етаклаш бўлиб келган ва шундай бўлиб қолиши керак.

Бугунги адабий авлод ижоди ҳам бундан мустасно бўлмаслиги керак. Бадиий сўз қиммати, қудрати ва унинг масъулияти ўзгаргани йўқ. Тўғри, сўз ва мушоҳада эркинлиги масаласида бугунги қаламқаш ўзининг салафларидан пешонаси ёруғроқ, буни қадрлаш керак. Қолаверса, ҳар бир авлод олдида кўндаланг турган муаммолар бугун ҳам мавжуд. Бугунги қалам аҳлининг асосий бурчи, менимча, гўзал фикрни гўзал тарзда айтиш, шу орқали ўқувчилар дилида эстетик завқ уйғотишгина эмас, ана шу имкониятларни берган замонни авайлаб асраш ҳамдир. Тинчлик ва ижод имконияти бўлмаган жойда кўп нарсага эришиб бўлмайди. Хулоса шуки, ижодкорлар мансуб бугунги авлод олдида ҳам яхши ёзиш, шу орқали ўқувчида ҳайрат уйғотиш, кўнгил ва руҳият қатламларидаги сирларни очиш, шундоқ ҳам ғамзада бўлган дунёни одамзоднинг ёвузлигидан огоҳ этиш, уни хушёрликка чорлаш вазифаси турибди.

2. “Изм”лар ҳамиша бўлган, бундан кейин ҳам бўлади. Лекин одамзоднинг феъли шунақа: у бир хилликдан тез зерикади, янги ва қийинроқ мушкулотлар ахтара бошлайди. Назаримда, турли адабий оқимларнинг пайдо бўлишида нафақат ижодкорлар, барча замонлардаги ҳукмрон мафкуралар ҳам ўз “ҳисса”ларини қўшишган. Соцреализм бунга мисол бўла олади.

Ранг-баранглик авлод деган тушунчани асло инкор этмайди, ҳаётда ҳар ким суйган ошини ичади. Дунёни бадиий-эстетик идрок этишда яқранглик бўлмаслиги керак, аслида. Агар шундай ҳолат юз берса, билингки, қайсидир оқим ҳукмронликка эришиб, бошқаларининг овозини бўғишга бел боғлаган. Ҳар бир инсон, жумладан, ижодкор ҳам, шахс, индивид экан, у дунёни ўзгалардан айрича тасаввур этади ва ўз билганича

фаҳмлаб, унинг акс-садосини кўнглию руҳига ўзига хос тарзда қабул қилади. Бир хил фикрлайдиганлар, дунёни бир рангда кўрадиганлар жамияти ё мустабид салтанат ва ёхуд биороботлар мамлакати бўлади. Бу фикрлар эса “бугунги адабий авлод” деган тушунчани асло инкор этмайди, аксинча, имкониятларга бой авлод шаклланиб келаётганини тасдиқлайди, холос.

3. “Ҳақиқий адабиётда ҳар икки оламга ишора бўлмоғи ва, энг муҳими, бундай адабиёт ҳар икки оламдан туртки олиб яратилмоғи керак...” Улуғбек, бу менинг айна кўнглимдаги гап. Мана шу фикрнинг ўзи жанрлар ва адабий оқимлар ўртасидаги Хитой деворининг нураб бораётганини кўрсатмайдими? Модомики, ўн саккиз минг олам мавжуд, Инсон эса коинот гултожи экан, нега биз ҳамон бу “гуноҳкор замин”дан йироқ кетолмаяпмиз? Нега ҳануз “мистика, фантастика” деб, айрим асарларга, уларнинг муаллифларига беписанд қараймиз? Алпомишнинг ўн тўрт ботмонли, пайкони тоғ чўққисини ўпириб кетган парли ёйи лазерга, Гўрўглининг қиндан чиққанда қирқ газ чўзилувчи шамшири фантастик асарлардаги қурол-нейробластерга ишора эмасми? Ҳазрат Навоий “ойнайи жаҳоннамо” орқали нима демоқчи эдилар? Узр, сезиб турибман, сиз кўпроқ руҳий олам кашфини назарда тутгансиз, мен бироз “майдалашдим”, лекин барибир... Эсимда, Маркеснинг “Танҳоликнинг юз йили” асарини илк бор ўқиганимда “Нега китобнинг бошига унинг фантастик роман эканлигини ёзиб қўйишмабди?” дея ҳайрон бўлганман. “Дон Кихот”, “Гаргантюа ва Пантагрюэл”, “Граф Монте Кристо” сингари асарларга бугунги “компьютерлашган авлод” болалари ишонмаса, ажабланмаслик керак. Аммо биз ишонамиз, шу боис ҳам улар асрлар бўйи яшаб келяпти.

Шоҳ Машраб айтмоқчи, “онқадар нурга тўлиб” ёзсагина, ижодкор “Тоқ, Арш, Курсию Лавҳ”ни худди рўпарасида тургандек кўра олади. Бироқ таассуфки, бобомерос ҳадик, мўъжизага ишонмаслик ва ҳайратнинг сўнгани йўлимиз, қўлимизу тилимизни боғлаб турибди ҳамон. Кўнгил уйини яхшилаб тозалаш керак, шекилли... Улуғлар ҳам бу мақомга бирданга эришмагандирлар, шундай экан, турли экспериментлар қилаётган ёшларни тушунишга уриниш лозиммикан, деб ўйлайман.

Голливуд фильмларидан бирида (бош ролни Жет Ли ижро этган) бир шахснинг бир неча ёндош оламларда мавжудлиги, фақат параллел дунёларда унинг касби, феъл-атворию мақсади турлича эканлиги ҳақида ҳикоя қилинади. Мана коинот теранлиги, мана сизга тириклик жумбоғи... Менимча, одамзод – сирларнинг ҳам сири, уни кашф этиш учун ҳар қандай восита ўзини оқлайди. Аслида, илоҳиёт, фалсафа, адабиёт, санъатнинг мақсади кабилар ИНСОННИНГ КИМЛИГИНИ БИЛИШГА қаратилган эмасми? Шундай экан, туш ҳам, онгости дунёсидаги информацион қатлам, яъни ажодлар хотираси ҳам, башорату кароматлар ҳам “Қайдан келдигу қайга кетурмиз?” дея бошини чангаллаб турган инсонни англашда ва англатишда ижодкорга кўмак бериши аниқ.

4. Бу ҳақда, худди бошқалар каби, мен ҳам кўп ўйлайман. Бир қарашда, адабиёт бугун ҳам Эзгуликнинг ёнида туриб, Ёвузликка қарши курашаётгандек. Адиблар умуминсоний ғояларни тараннум этиб, асарлар битишяпти, ижобий қаҳрамонларни ўқувчиларга ибрат қилиб кўрсатишмоқда, кимлардир ана шу асарлардан тегишли хулосалар чиқараётир. Булар бари яхши, албатта. Бироқ бугун кўп такрорланаётган бир фактдан ҳам кўз юмиб бўлмайди: кўчаки қиссахонлик (бульварная чтиво) “Мен ҳақиқий адабиётман!” деган даъво билан чиқмоқчи. Ҳафтасига битта “китоб” чиқариб, ўзини Толстой санайдиганлар кўпайиб бораётир. Чинакам детективнинг кўчасини етти маҳалла наридан айланиб ўтадиганлар ўзларини ушбу жанр қироли ҳисоблаб, “сарик матбуот” саҳифаларини тўлдиришмоқда. Ва, энг ёмони, ёшларнинг кўпчилиги айнан шунақа битикларни ҳақиқий адабиёт, деб ўйлашяпти. Бу – жуда хавфли ҳолат. Бу – “оммавий маданият” тегирмонига сув қуйишдан бошқа нарса эмас.

Энди чинакам миллий адабиёт кимнинг ёнида эканлигига келсак, менимча, у фақат ва фақат инжа сўзни теран тушунадиган, завқи баланд, ҳайратлари тирик ва яхшиликнинг ғалабасига ишонадиган ўқувчилар ёнида туриши лозим. “Мен ўз сўзим билан дунёни ўзгартира оламан!” деб ишонч билан ёзадиган адибга ишонадиган ўқувчи ҳамisha топиллади. Тўғри, чин адабиёт муҳоби ҳам, “сарик матбуот” шайдоси ҳам халққа бирдек мансуб, аммо адабиёт ўз қадрини билганлар билан бирга бўлади. Демак, адабиёт бугун Эзгу Ниятнинг ёнида. Нима учун? Чунки гўзаллик жуда нозик бўлади, у ҳамisha

муҳофазага муҳтож. Ана шу толмас муҳофиз эса Адабиёт деб аталади.

5. Постмодернизм ҳали ўзбек миллий адабиётига сезиларли таъсир кўрсатгани йўқ, менимча. Икки-уч роману қисса, беш-ўнта ҳикоя билан унинг таъсирини яққол англаш қийин бўлса керак. Эҳтимол, мен янглишаётгандирман, бироқ ҳар қандай адабий оқим, аввало, макон излайди. Ўзининг миллий менталитетидан буткул айрилиб, асосатда қолган бирор миллат умргузаронлик қилаётган ҳудудда улар ҳосилдор заминга тушган уруғдек гуркираб ўсиши мумкиндир, балки. Бироқ ўзбекнинг бой миллий-маданий мероси бор, миллатнинг генида ўзига хослик, бошқаларга ўхшамаслик бор, унинг онгости дунёсида буюк боболарнинг МИЛЛИЙ меросига дахлдор қадриятлар ётибди. Мисол: бугун турли эстрада гуруҳларининг шовқин-суронли, жазавага тўлиқ чиқишларига ирғишлаётган ўсмир қирққа киргандан сўнг албатта “Муножот” ёки “Қаро кўзим”ни истаб қолади. Нега? Чунки унинг қонида бор бу иштиёқ. “Суяк суради” дейди халқ бундай ҳолни. Постмодернизм ҳам юқорида айтилгандек, дунёни ва инсонни англашга бўлган уринишлар жараёнида адабиёт дуч келган бир восита, холос. Ушбу оқимда ижод қиладиганлар орасида ўзим ёқтирадиган ижодкорлар ҳам талайгина, инкор этмайман. Баҳром Рўзимухаммад шеърларини яхши кўраман. Лекин узр сўраган ҳолда айтай, насрда ҳали постмодернизмга мансуб бўлган, юрагимни жизиллатган асарга дуч келмадим. Билмадим, балки мен пойтахтдан олисда яшаб, адабий жараёндан орқада қолгандирман. Ишқилиб, агар Мавлоно Румий ва ҳазрат Навоий дастурхонидан тўкилган ушоқларни териб ва унга бироз ранг бериб, ўқувчига тақдим этаётган Ғарб носирларига эргашиб (тақлидчига тақлид қилиш) постмодернизм саналса, менинг бу оқимга унча майлим йўқ. Бир нарсани аниқ биламан: оёғи миллий заминдан узилган ҳар қандай санъат тури ҳалокатга маҳкум. Дарахтнинг баргига қанча сув пуркаманг, агар илдизи қақроқ ер қаърида бўлса, қуриши аниқ. Мен бошқа оқимлар қатори постмодернизмнинг ҳам ўзбек адабиётида яшашга тўла ҳаққи бор, деб ўйлайман. Лекин бир куни келиб унинг етакчи оқим бўлиб қолишига ишонмайман. Чунки миллат руҳи оғриниброқ қабул қилган нарса бу заминда узоқ яшай олмайди. Яшаган тақдирда ҳам эътибор топиши даргумон.

6. Аслида, “оммавий маданият” деган бало, ўша Сиз айтаётган, ўйинлик хусусиятидан озикланмасмикан? Хавфсирашингизга тўла асос бор, деб ўйлайман. “Сен ўйлама, сен учун бошқалар бош қотиради, сен бемалол айшингни суравер” қабилидаги “имтиёзлар” бера олгани тўфайли ҳам бу маккор “маданият” ёшлар орасида тарқалиб, тобора хавфли тус олаётир. Лекин ишонаманки, юксак маънавиятли халқ бу каби ўткинчи ўйинларга кўпда эътибор ҳам беравермайди. Бир ижодкор дўстимизнинг “Мени бир йиғлат!” деган севимли ибораси бор. СЎЗ билан, дардли қўшиқ билан йиғлашни истайди у. Йиғлаб, руҳини покламоқчи, кўнглини бўшатмоқчи. Лабиринт ёки бошқотирма асар билан одамни йиғлатиб бўлмайди, унинг асабини эговлаш мумкин, холос. Машраб бобомиз айтган гап ҳамон долзарб: “Дилда дардинг бўлмаса, дарди саримни кавлама”.

7. “Бугунги ўзбек адабий танқиди мавжуд ҳақиқатни қай даражада ўзида акс эттирмоқда?” деган саволга мен бир ҳолис ўқувчи сифатида “60-70 фоиз атрофида” деб жавоб берган бўлардим. Фикримни далиллашга уриниб кўраман: аввало, Сиз айтган “ҳолислик даражаси” ўртачадан пастроқ, назаримда. Шахсий муносабатлар етакчи планга чиққандек. Қолаверса, “сиздан угина-биздан бугина” деган тамойил кучайиб бораётир. Агар Фалончиев ўз газетасида Пистончиевнинг ҳикоясини чоп этса, Пистончиев бошқа нашрда унинг асарларини шедевр даражасига опчиқиб мақтайди. Яъни қўл-қўлни, иккови биллашиб юзни ювади. Иккинчидан, танқидчилар ва адабиётшунос олимларимиз фақат пойтахт адабий муҳитини эмас, вилоятлардаги аҳволни синчковлик билан кузатиб боришлари керак, деб ўйлайман. Мен ўзим вилоятда яшаб, ижод қилаётганим учун бу гапни айтаётганим йўқ. Айтмоқчиманки, вилоятлардаги ёзувчилар орасида ҳам бақувват асарлар битаётганлари талайгина, улар ҳам ўз ҳолис баҳосини олишга ҳақли. Уларнинг айби пойтахтдан олисда яшаганими?! Улар Тошкентда китобини чоп эттиролмайди ёки ижоркорларнинг кўпчилигига хос бўлган, табиий уятчанлик боис ўз қобиғига ўралиб яшайверади. Демак, агар адабий танқид назарига тушмаса, улар орасидан янги Қаҳҳор ёки Рауф Парфи етишиб чиқса ҳам, биров билмайди.

Жасоратли адабий танқид етишмаётганлиги ҳам бор гап. Тан олиш керак, аксарият қалам аҳлининг тирикчилиги ўзига ярашароқ. Лекин “шиғир” ёзишга ҳавасманд бой-

ваччалар ҳам топилиб турибди. Чўнтаги қаппайган шунақалар бир бечора шоирга фалон пул бериб, китоб ёздиради, ўз номидан чоп эттириб, бутун мамлакатга тарқатади. Табиийки, шоир бу китобни наридан-бери, “кўнглидан эмас, қорнидан чиқариб” ёзади. Ана шу “асарлар”ни ким баҳолаши керак? Ёки бўлмаса, юқорида айтилган “детектив усталари”нинг китоблари қай тарзда, қачон ва ким томондан холис баҳоланди? Мен бундай ҳолни учратганим йўқ.

8. Янгича ёзиш ҳақида ўйлаш билан янгича ёзиш ўртасида катта фарқ бор. Ҳар бир ижодкор (агар у чинакам, дилда дарди бор ижодкор бўлса) адабиётни муҳаббатга қиёслайди, “они янгортаман” (уни янгилайман) деб ўйлайди. Менимча, бу уринишнинг тағин бир сабаби – ижодкор кўнгли ва руҳиятидаги буюкликка бўлган пинҳон даъвогарлик. Яшириб нима қилдик, ижод кишисининг дил тубида, энг яширин қатламларида “мен буюкман” деган бемаъни иддао ётади. Бу туйғу уни чинакам улуғлик чўққисига кўтариши ҳам, хароб қилиши ҳам мумкин.

Мамлакат мустақилликка эришганига 22 йил бўлди, лекин кўпчилик ҳамон улуғ болар номини санаш ва улар билан оғизда фахрланишдан нарига ўтгани йўқ. “Ҳой, барака топгур, сен ўзинг қайси ишни қойил қилиб қўйдинг?” дейдиган валломат қани? Менимча, ниятни яхши қилиб, белни маҳкам боғлаган кўйи эзгу амалларга уриниб кўрган маъқул. Бирда бўлмаса, бирда нимадир чиқиб қолар, ахир?!

Давомийлик, ворисийлик ҳам керак, акс ҳолда, янгига маҳлиё бўлиб, миллий заминдан оғғимиз узилиши мумкин. Лекин, менимча, ворисийлик тақлидга олиб келмаслиги шарт. Чунки энди иккинчи Қодирий ҳам, Тоғай Мурод ҳам туғилмайди. Адабиётга “ксероноусха”нинг кераги ҳам йўқ. Топиб айтилган гап: эскига суянган кўйи, унинг замирида янгини яратиш. Назаримда, энг мақбул йўл шу.

9. Менимча, бу ўринда масалани унчалик чуқурлаштиришга ҳожат йўқ. (Чунки сўз деган нарсa лабиринтга ўхшайди, кўпайган сари кўпроқ чалкаштираверади). Агар қаламқаш ўз бурчини ҳалол бажарса, унинг битикларидан лоақал битта мажруҳ кўнгли шифо топса, демак, у ўз фуқаролик бурчини бажарган бўлади. Ижодкорнинг ижоди эзгуликка, Ватан равнақиға, миллат тараққиётига хизмат қилсагина, унинг ижодкорлик бурчи фуқаролик бурчи билан уйғунлашиб кетади.

10. Бу саволнинг жавобига юқорироқда ҳам тўхталгандим. Масалан, санъат мисолида олиб қарайдиган бўлсак, Бухорода “Шашмақом” – хослар санъати”, “Мавриги” – омма санъати”, дейдиганлар ҳам бор. Унда, Навоий хослар шоирию Яссавий омма шоири бўладими, дегингиз келади. Жиддий адабиёт ва “омма адабиёти” пайдо бўлаётгани, афсуски, бор гап. Чинакам истеъдод билан битилган асарларни кенг тарғиб қилиш, халққа, айниқса, ёшларга етказиш жуда муҳим. Назоратни кучайтириш, “сариқ матбуот”нинг томорқасига тош отиш билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Ҳақиқий адабиётни “кўчаки қиссахонлик”дан ҳимоялашнинг ягона йўли барчага бирдек манзур бўладиган яхши асарлар ёзиш ва уларни имкон қадар тарғибу ташвиқ этишдир.

Мухтасар фикр шуки, чинакам ГЎЗАЛ БАДИИЙ СЎЗ ҳамиша ҳам бўйга етган қиздек нозик ва ҳимояталаб бўлиб келган. Мезонлар, қадриятлар ўзгарадиган, меъёрлар унутиладиган замонларда-ку, инчунин. Тарихнинг бурилиш паллаларида адабиётга ҳамиша қийин бўлади. Адабий танқид ўз вазифасини бажариши лозим. Адабиёт ўзлигини асраб қолиши учун телевидение, радио ва интернетдан ҳам унумли фойдаланиши керак.

Бухоро

Хурсандбек Тўлибоев жавоблари:

Хурсандбек ТЎЛИБОЕВ

1985 йилда тугилган. Бердақ номидаги Қорақалпоқ Давлат университетини тамомлаган. Ўзбек насри ҳақида иккита рисоласи чоп қилинган. Айни пайтда, Бердақ номидаги ҚДУнинг ўзбек филологияси кафедрасида ассистент-ўқитувчи лавозимида фаолият юритмоқда.

1. XX асрга келиб, адабиёт ўзининг мавзу-мундарижасини ғоят тезлик билан ўзгартириб юборди. Бу кайфиятга ўтишнинг бош сабаби ҳам Ғарб ва Шарқ ўртасидаги адабий алоқалар, миллатлар ва элатлар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий ҳодисаларнинг ўзгариши натижасида, деб қаралади. Чунки жаҳид шоирлари “замон билан яшамоққа”, бир хилликдан воз кечмоққа шай турдилар. Бунинг асосий сабаби, аввал “достон ўқиб юргувчи халқ”ни саводли қилишнинг усул ва йўсинларини ўйлаб топдилар. “Турон труппаси” ва “Чиғатой гурунги” адабий ташкилотларининг фидойи аъзолари – жаҳид шоиру ёзувчилари, мунаққиду муҳаррирлари ўзларига бурч деб билиб, сидқидилдан бажаришга киришдилар. Шўро сиёсатининг ғайримиллий ҳаракатларини вақтида теран англаб, унга қарши чоралар кўра бошладилар. Надоматлар бўлсинким, мафкура йўриғида қамчи тутган каслар халқнинг фаол адибу зиёлиларини халқнинг душманига айлантириб, минглаб инсонларни йўқ қилиш пайига тушдилар. Ва улар бу мақсадга эришди ҳам. 60-йилларга келиб, янги бир адабий авлод вояга етди. Уларнинг наздида дунё “тилла балиқча”нинг ҳовузига ўхшаб кўринарди. Уларнинг англаб етган комил ғоялари жаҳид адилларининг орзули мақсадларини давоми бўлиб қолди. 70-йилларда Мурод Муҳаммад Дўст, Хайриддин Султонов, Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Хуршид Даврон каби ёзувчи ва шоирлар бу ғояларга янгича шакл ва ифода бағишладилар. “Бу элнинг каттакон кунлари кўпдир” (Ш.Раҳмон), “Ўзингни аяма, бешафқат бўлғил” (У.Азим) сингари сатрлари билан ижод аҳлинию адабиётсеварларни ўзига жалб қилди. Тез орада 80-йиллар авлоди келди. Тан олиш керак, 80-йиллар авлодининг ижоди ҳалигача адабий танқид ва адабиётшунослик томонидан тўлалигича ўрганиб бўлинган эмас. Унда рамзий-мажозий ўзига хос кўринишларни кузатамиз. Ниҳоят, истиқлол даврига келиб, 60-йиллар авлодининг йирик вакиллари Э.Воҳидов, А.Орипов, М.Али, Р.Парфи, Ш.Холмирозаев, Ў.Ҳошимов ўз вақтида орзулаб ёзолмаган асарларини ёзишга киришдилар. Шоирларимиз эса ўзлари талпинган идеалларни тараннум қилувчи шеърларини ёзишни давом эттирди, дейиш мумкин. Бу идеал унган ғоя ва орзумиз бўлган мустақиллик ва унинг кадр-қийматини теран англаб етиш тушунчаси эди.

2. Бугун биз яшаётган дунё VUCA деб номланмоқда. Демак, (volatility (беқарор), uncertainty (ноаниқ), complexity (мураккаб), ambiguity (кўп қиёфали) ўзгарувчан дунёда ижодкор ҳам замон билан ҳамнафас бўлишга, унинг кайфиятига, ўзингиз айтганингиздек, ташҳис бармоғини пульсига қўйиб ижод қилмоғи керакка ўхшайди, назаримда. Ҳамма замонларда бир хил “изм”лардан бошқа бир “изм”лар дунёга келганидек, замонавий ижодкор ҳам ўзининг истеъдод ва фикр салоҳиятидан келиб чиқиб ижод қилмоқни кун заруратига айлантирган. Шундай қилсагина адабиётда ўзининг ўрнига эга бўлади, деган тасаввур йўқ эмас. Чунончи, барча “изм”лар моҳиятида – инсонни англаш ва унинг қалбига янги мазмун олиб кириш, яшашга, ҳаётга ўргатиш, қайсидир маънода ёлғизликдан қутқариш, унга мадад бўлиш, керак бўлса, ҳеч ким ўргата олмаган сир-билимларни етказишдан иборат. Айниқса, ёшлар ижодидоги изланишлар кишини қувонтирадиган даражада эмас. Ижодкорда муҳим саналадиган – бошқаларга ибрат, кези келганда,

устоз бўладиган фазилатларнинг биз қатори ёшларнинг баъзиларида кузатилмайди. Нега шундай? Бунинг жуда кўп сабаблари бор, деб ўйлайман. Асосийси – ўрганиш ва изланиш. Шунинг эъломи олмаган ҳаваскордан бундан ортиғини кутиб бўладими? Авлодларни проф. Ҳ.Болтабоев улар яратган асар қаҳрамонларидан излаган маъқулмикин, деган таклифни ташлаган эди. Назаримда, бу бир томонлама қараш. Адиб яратган қаҳрамон ўз қалбининг барча томонларини қамраб ололмайди. Авлоднинг ҳал қила оладиган қудрати шундаки, унинг яратган асарларини ўқиб, унга муҳаббат қўйган замон кишиси ўша авлоднинг кетидан эргашган эди бир замонлар. Бугун ҳар ким “ўз қалбининг колумби” (О.Матжон). Ижодий эркинликнинг оғир масъулиятини унутиб қўйиб, фаҳш, найрангбозлик каби иллатларни “қаҳрамон” қилиб кўрсатаётган “ёзувчи”лар чиндан ҳам мисқоллаб йиғилган қадриятларнинг илдизига болта уришмоқда. Бу каби тушунчаларнинг топталиши натижасида инсоният бора-бора катта муаммоларга юзма-юз келмайдими?.. Хусусий газеталарга алоҳида эътибор бермоқ керак. Унда берилган ҳикоя ва қиссаларда шунчалик ёлғон ва фирибгарликларни “асар”га айлантираётган ҳаваскорлар кўпайиб кетдики, ҳатто номларини ҳам санаб адашасан, киши. Чинакам адиблар куйинчаклик қилаётган бир пайтда бу каби ҳаваскор қаламкашлар ёзган асарлар бодраб ётса, ана шундан оғири йўқ. Майли ёзсин. Ўзбек менталитетига хос оҳангда ёзсин. Уларнинг маданиятимизни бузишга ҳақлари борми?

“Изм”лар ранг-баранглиги ҳам адабиётнинг тараққий қилаётганидан шаҳодат беради. Чунки ранг-баранг, боя айтганимиздек, VUCA дунёсидаги истеъмолчи инсон ўзи истаган нарсани харид қилиш илинжида яшайди. Хусусан, китобларни танлаб ўқигувчи китобхон бугун негадир детектив ва ясама сюжетли киноқиссаларни севиб мутолаа қилмоқда. Бунинг асосий сабаби, ўзининг адабий суҳбатларда урғулаганингиз каби, ҳаётга прагматик ёндашмоқдир. Жиддий адабиёт ва у олиб чиққан мавзулар ҳақида бош қотиришга вақтлари йўқдек гўё.

Яхши асарларни тарғиб қилишга хизмат қиладиган тадбирларни янада кучайтириш керак. Бу йилги “Китобхонлар байрами” кўрик-танловининг амалий натижаси минглаб китобхонларнинг сони ортишига туртки бўлди, деб айтиш мумкин.

3. Доим такрорлаб юрадиганим Румийнинг ибратли фикри бор, яъни “Ҳамма ўз эҳтиёжларининг ёнида яшайди”, дейди. Баъзан ўйлаб қолсан: мен ҳам бу дунёга сафар қилгани келган инсонман, нега ўзимнинг истеъдодимдан унумли фойдаланиб, жамиятга, халққа бир яхшилик қилиш орзусида иккиланиб қолавераман. Бунинг учун инсон нима қилиши керак? Албатта, китоб ўқиш ва ўқиши лозим. Тўрт мисра шеърни яхшилаб ёзиш учун неча бор тер тўкишга тўғри келади. Ёғоч ўйиб, кетмон дастак тайёрлаш учун одам қанча куч сарфлайди. Буларнинг замирида инсонга умид ва рағбат бағишлайдиган бирдан-бир восита борки, унинг исми муҳаббатдир. Ҳар ким ўз касбини теран тушунса, хунаридан завқ туйса, ҳайратланса, қувонса, демак, у инсон қилган ишларининг моҳиятида, мағзида эзгулик туради. Ҳар қандай эзгу иш муҳаббат туфайли содир бўлади. “Муҳаббатсиз киши одам эмасдир” деганида Нодира шуни назарда тутган бўлса керак! Одамзод ҳар доим ўзи яратган нарсалардан завқланади. Ижодкор ёзган асаридан қанчалик хурсанд бўлса, ундан китобхон шунчалик фойда топади, ўзини танийди, тақдирига янги-янги мазмунлар бағишлайди. Буларнинг барчасида яхшилик ва эзгулик мужассам. Балки ҳаваскор адиблар ҳам бу ҳақда жиддий ўйлаб кўришлари керакдир. Яхши кўрган соҳам бўлгани учунми, шахсан ўзим адабиёт кишини учратиб қолсам, ундан ўзимда йўқ нарсаларни ўргангим келади. Албатта, юрагида эзгулик туйғуси бор инсондан ёмонлик чиқмайди. Сўнги пайтлари тушга ишора адабиётлар яратилмоқда. Туш, бу оламнинг у оламга сафаридир, балки. Нима бўлган тақдирда ҳам, ҳар икки оламда инсон ўзининг қилган амаллари билан қадр топади, сийланади. Яхшилик қилса, албатта, яхшилик қайтади, ёмонлик қилса, бунинг жавоби ҳам ёмонлик бўлади. Шунингдек, ижодкор ҳам ўз халқининг комил фарзанди бўлишни истайди. Биз бу каби масалаларда яқдиллик билан ҳаракат қилсак, ўз адабиётимизнинг шарафли йўллари давом эттира оладиган авлодни тарбия қила оламиз.

70-йиллар авлодининг адабиётимиздаги қилган ўзгаришлари чинакам жасорат намунаси эди. “Ўлдир, ичингдаги хоинни ўлдир”, деб Шавкат Раҳмонлар авлоди мардона чиқди. Назар Яхшибоевнинг аччиқ қисматидан сўз очган Мурод Муҳаммад Дўст элга танилди. Эркин Аъзам, Хайриддин Султонларнинг ҳикоя ва қиссалари маърифат ва маънавиятга чанқоқ дилларга умид бағишлади. Демак, адабиёт ҳар қанча тўсиқ ва

қаршиликларга учрамасин, авангард адибу шоирларимиз ботинида ўткир сўзу ҳақиқатни билиш, англаш ва ҳис қилиш мезонлари билан сўғорилган юксак ғоялар яшар экан. Буларни ёзиш ўша даврда нечоғли қийин бўлишига қарамасдан, улар баҳоли қудрат ўз асарларида ёритишга ҳаракат қилардилар. Энди мустақиллик яратиб берган чексиз неъматлар, шароит ва йўллардан фойдаланиб, асл адабиётимизнинг буюк келажаги хусусида жиддий бош қотириш пайти аллақачон етиб келди. Бу ҳодисага оз эмас, йигирма йилдан ошяпти. Мен асл адабиёт йўлида фидоийлик қилиб, ҳалол тер тўкиб ишлайдиган жонқуяр авлод етишиб келаятиганига ишонаман. Фақат ҳозирги ёшларга оқсоқол адибларимизнинг жиндек эътибори бўлса бас, дегим келади.

4. Бизни ўраб турган бу рубъи маскунда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш абалдир. Буларнинг барчаси адабиёт аталмиш сирли кўчага олиб кирилганда рангоранглашиб, бошқача тусда жилваланади. Даҳо Толстой ўз кундалигида ушбу фикрларни авлодларга васият қилиб кетгандек: “Ҳар бир ёзувчи ўз асарини қабул қиладиган идеал китобхонларни назарда тутиши зарур. Бундай идеал китобхонлар нимани хоҳлашини аниқ тасаввур қилиш лозим, агар бутун дунёда иккита шундай ўқувчи топилса, – фақат улар учун ёзиш керак.” Толстой “улар” деганида адабиётга фидоий ва ундан ўз қалбига яқин маъно-мазмун қидирадиган ўқувчини назарда тутган бўлиши, табиий. Дарҳақиқат, инсоният учун хизмат қиладиган борлиқдаги жонли ва жонсиз нарсалар ҳамма замонларда – эзгулик ва ёвузликнинг курашидан иборат. Ҳозирги кунда адабиётни шу икки тушунчани тарғиб ва таҳлил қилиш санъати десак, етарли эмасдек. Янги учинчи минг йиллик – технотрон эра кишиси адабиётга бугуннинг кайфиятидан келиб чиқиб баҳо бермоқда. Бир пайтлар суюмли бўлиб ўқилган асарларни бугун ўқисангиз, сабрингиз чидамайди. Чунки адибнинг муҳим гапи кечаги кун учун ғоят суюмли ва муҳим эди. Бугун эса бошқа бир маънога эҳтиёж мавжуд. Демак, умрбоқий асарлар ҳар куни, ҳар лаҳзада яратилмас экан. Эзгулик ва ёвузлик тарғиб қилинади авваллари. “Нима яхши-ю, нима ёмон” мазмунидаги одамзоднинг кундалик ташвишлари билан боғлиқ шеър устозлар жуда кўп ёзилган. Авваллари китоб ўқимади туриб бирон мақсадга эришиш қийин бўлган. Бугун эса компьютер билмасдан туриб эришиш мушкул бўлиб борапти. Ижод аҳли мана шу икки оралиққа кўприк ташлайди. Биз баркамол жамиятни барпо этиш йўлида тинимсиз саъй-ҳаракатлар олиб бораемиз. Ўзлаб тадбирлару танловлар ташкил қиляемиз. Президентимиз И.Каримовнинг “Адабиётга эътибор, маънавиятга – келажакка эътибор” рисоласидаги теран мазмунга эга фикрларни ўзимизга бурч ва масъулият қилиб олиб, ижод қилиш даркор. Ахир, адабиётнинг келажаги бугун улғайиб келаятигани ёшларнинг ҳам қўлида эканлигини унутмаслик керак. Ёшлар бугун нима иш билан банд? Ўзларига вазифа деб берилган ишларни бажаришнинг нечоғли уддасидан чиқишяпти? Булар муҳим саволлардир.

5. Адабиёт – эртанинг башорати, деган гапларга энди-энди тушуниб етгандекман. Ардоқли адибимиз Шукур Холмирзаев бундан ропла-роса йигирма йиллар олдин бир адабий суҳбатида: “Келажакда ҳикоя, қисса ва роман каби жанрлар ривоят, ҳикоят тарзида бўлади. Чунки ҳамма жанрлар ўзининг умрини яшаб бўлди, энди ҳикоялар ўрнига ҳикоятлар устун келади. Ҳа-ҳа, инсоният ўз аслига қайтади. Бунга жуда оз қолди”, деган эди. Бугунги адабий жараёнда пайдо бўлаётган баъзи ихчам асарлар менга ушбу фикрлар тасдиғидай кўринади.

“Ҳар қандай изм...” Бу фикрларни кўпчилик адабиётшунослар турлича талқин қилишмоқда. Устозлар йўлидан бориб, фикр билдирадиган бўлсак, моҳиятан бир нарсаси устида тортишаётгандек бўламиз. “Изм”, менимча, илмнинг ривожланиши натижасида турфаланади. Ҳар ким, ўз истеъдод қудратидан келиб чиқиб асар ёзади. Кунимизда ўзини модернист санаб юрган шоир ёки ёзувчи шу йўсинда халқнинг ичига кириб бораман деса, адашади. “Ўткан кунлар”ни ўқиб “роман”ни таниган халқнинг авлодларимиз, ахир. Демак, роману қисса, ҳикояю драма бўлсин, барибир, унинг асл ўзаги сиз эътироф этган ва алоҳида таъкидлаган – реализм билан ниҳояланади. Зулматда адашиб қолган одам алалоқибатда ёруғликка бўлган умид ва ишончи қанчалик мустаҳкам ва қатъий бўлса, теран товланишлар, метафоралар, истиоралар, кинояларга бурканган воқелик ҳам шунчалик ўқувчи қалбига реаллик билан тўқнашади. Шу метафоралар орқали китобхон ўзининг кўнгли туйғуларини тарбиялайди. Дардига дардқаш, ҳасратига шерик ахтаради. Бу эса адабиётнинг ҳаёт билан боғлиқлиги ва шу заминда яшаётган жамиятнинг қайноқ кўйида яшаётганлигидан шаҳодат беради. Кунимизда қўлма-қўл бўлиб, такрор ўқилаётган “Шовқин”, “Бозор” постмодернча ус-

лубда ёзилса, ўзининг ўқувчиларини бунчалик кўп топа олмасди. Шунинг учун ҳам китобнинг ўз тақдир йўли, умри ва ҳаёти борлигига ишонинг келади...

6. “Ўйин”, “кўнгил очар машғулот”га айланиб бораётгани адабиётдаги ҳақиқий ДАРДнинг майдалашуви билан белгиланса керак, деб ўйлайман. Дард – иждокор учун сув ва ҳаводек гап. Дарди йўқ одам кўлига қалам олиб нима қилади?.. Адибларнинг сўз кўллаш маҳорати, ифода услубидаги алоҳидалик, бир даврга мансуб воқеликни инкишоф қилиш тамойилларидаги ранг-барангликнинг юксалиши билан ҳам ўлчаниши мумкин. Айтиш жоиз, бугун айрим иждокорлар иждодни фақат ёзишдан иборат, деб билладигандек. Ёзиш билан ёзишнинг ҳам фарқига кўп-да эътибор беришмаяпти. “Ўйин” ва “бошқотирма”ни эслатадиган асарлар кундалик турмушимизда унчалик аҳамият касб этмаса-да, “бозор адабиёти” деган оламда ошиғи олчи. Балки одамзод вақти келиб ўзига яқин бўлган кечмиш воқеларни истаб қолар, кунлар, йиллар ўтиб, “оғриқлар ва изтироблардан” бино бўлган асарларга эҳтиёж сезар.

“Ўйин”га берилиб кетиб...”, бу фикрлар замиридаги ҳақиқат чиндан ҳам ҳар биримизни ташвишга солади. Чунки адабиётни “қисмат” билган адибларимиз бир умр изтироб кўйнида яшаган. Уларга одамзод ДАРДи билан ёлғиз қолиш саодат ҳисобланган. “Сиғиниш”, “илтижо”лар чинакам адибнинг умр мазмунига айлангани учун бундай оғриқли туйғулардан кечиб кетолмаган.

7. Танқидчи асардан нима ахтаради? Фазилатми ё қусур? Эстетик завқни ҳис қилиш даражасида қалб кўзи очикми, руҳонияти соф ва покми? Бугун шу саволларга жавоб бериш мушкул бўлиб қолди. Бугунги танқидчилик ҳақиқатдан ҳам “ўзининг вазифасини” бажармаяпти. Докторлик диссертацияларда ҳам, номзодлик ишларида ҳам ўқиб кўрилса, шоир ёки ёзувчи даражасига кўтарила олмаган, ўша номни тўлиқ оқлай олмаган адибларни ҳам кўкларга кўтариб мақташяпти. Бу ғоят ачинарли ҳол. Буюк адабиётимизни хом-хатала асарлар билан тўлдиришга ҳаққимиз йўқ. Бизнинг танқидчилик ҳозирги адабий жараёнинг сара намуналарини танлаб олиб, оммага таништириши, керак бўлса, баҳолаб, уларни чет тилларига таржима қилишга тақдим қилишга кўмаклашиши зарур. Бугун биз шундай паллада яшайпмизки, танқид соҳасида кўндаланг бўлиб турган муаммоларни тўлалигича ҳал қилишнинг уйдасидан чиқолмаяпмиз.

“Танқидчи ҳолис бўлиши зарур” дейишади. Ҳақ гап! Лекин ҳолисликни қандайдир шахсий масалаларга айлантириб юбориш ҳоллари кўпроқ учраб туради. Агар адиб ёки шоирнинг феъли ёқмаса – асарлари ҳам йўққа чиқарилади. Ёзувчи нима қилсин, Худо берган феъл-да, деб кетолмайди... Агар шундай қилса, вазият яна бошқа тус олади. Танқидчи ана шу нарсаларни бир чеккага суриб қўйиб, яхшисини яхшига, ёмонини ёмонга ажратиб, саралаб, баҳолаб, керак бўлса, тушунтириб берсин! Шундагина китобхон ҳам, ёзувчи ҳам адабиёт аҳли муҳаббатига мушарраф бўлади...

8. “Эски” ва “янги” тушунчалари ҳақиқатдан ҳам адабиётнинг ривожланишига ижобий маънода таъсир ўтказса керак, деб ўйлайман. Нега деганимизда “эски” ифода шакллари, услуб ва тасаввурлар ўз даврининг воқелигини ёритишда ғоят муҳим бўлган. Давр тубдан ўзгарди деяпмиз-у, ушбу хос кайфиятнинг ўсишида “янгилик” бўй кўрсатади. Бугун ахборот замонида яшайпмиз экан, кунимизда кўлма-кўл бўлиб ўқилаётган асарнинг эртага ҳеч нарсага арзима қолаётгани барчамизни ташвишга солади. Бир пайтлар Чўлпоннинг “бир хил, бир хил, бир хил...” деган фикрига жавоб ахтаришга уринган танқидчиларнинг ўзлари ҳам “бир хиллик”ни инкор этиш даражасига етиб борган. Чунки “бир хил”лик адабиётни юксалтирмайди. Адабиёт, худди инсон бармоқлари изи бир-бирига ўхшамагани каби ранг-баранг ва бетакрордир. Лекин моҳият битта: ўзликни англаш ва унга даъват. Ўзликни “ўз” сўзи билан ёнма-ён қўйиб талқин қилганимизда миллатнинг қиёфасини манзаралаштириш мумкин бўлади. Бугуннинг “янги”си кечанинг “эски”сидан тамомила узоқлаб кетолмайди. Фақат унга бошқача тўн кийгишига интилади, холос! Ахир, ҳамма замонларда муҳаббат тирикликнинг меваси дея қадрланади. Хемингуэй эса ёзувчи учун тўртта адабий ва абадий мавзуни борлигини айтади. Бошқаси эса шу тўртта унсурнинг атрофида жам эканлигини исботлаш йўлидан боради.

“Янги”ча ёзишни ўзига фазилат деб билган иждокорки бор, ёзсин, аммо ўқувчига бир завқ берсин, эстетик жиҳатдан тарбия олишига ёрдам бўлсин. Улуғ адибларимизнинг шарафли йўлларини матонат билан давом эттираётганлар оз! “Эски”ни инкор этмаган ҳолда, “янги”ни яратиш ҳар бир иждокорнинг бурчи саналиши лозим. Асл адабиётимизнинг ўқ илдизи ва моҳиятининг асл манбаи мумтоз адабиётимизнинг нодир

намуналаридир, дегим келади. Халқ дostonларидан тортиб, Мавлоно Румий, Навоий, Машраб, Огаҳий каби улуғларимизга мурожаат этаяпмиз, ҳар бир воқелик бағрига уларнинг фикрларини келтираяпмиз. Демак, янгича ёзилаётган асарларда мумтоз адабиётимизнинг нодир намуналари фониди туриб тасвирлаш одат тусига кирмоқда. Модернизм ҳам, постмодернизм ҳам мумтоз адабиётимизнинг бағридан сув ичмоқда. Воқелик битта – қалбга хос барча қувончу ташвишларни, нафрату муҳаббатни бутун мураккаблигича инкишоф қилиш. Булар бугунги адибларимизнинг кўпчилигида кузатилаётган ҳодисадир.

9. Ижодкор учун ҳар иккиси ҳам муҳим, деган бўлар эдим. Ёзувчи ёзган асарлари билан кадр-қиммат топади. Ўзимиз ҳам атрофда бўлаётган “яхши-ёмон” нарсаларга бефарқ бўлмасликка мудом интилиб яшаймиз. Ҳамманинг кўнглини имкон қадар кўтаришга, керак бўлса моддий-маънавий қувватлашимизга баҳоли қудрат ҳаракат қилиб яшаймиз. Ижодкор – қалбнинг кашшофи. Унинг барча одамлардан ажралиб турадиган битта фазилати бор. У ҳам бўлса, кўнгил кишиси эканлиги. Маърифатли бўлишга чақириш ҳар бир ижодкорнинг бурчи. Оммавий маданиятни қурол қилиб олган баъзи кимсалардан огоҳ бўлишга ҳар куни ҳаракат қиламиз. Энг асосий ҳабиб – бадий асар эканлигини тушунтиришга киришамиз. Ижодкор ўта бурчли инсон бўлиши керак. Айтган сўзига, ёзган асарига ўзи жавоб бермаса, ўзи амал қилмаса, бошқалар нетиб қулоқ солсин! Муқаддас ўғитларда: Агар ноҳақликни кўрсанг, кўлинг билан унга қарши бўл, бунга ҳам қодир эмасанг, тилинг билан унга қарши бўл, буням эплотмасанг, дилинг билан унга қарши бўл, дея уқтирилади. Ижодкор учун бу ўғит ғоят муҳим. Ушбу ибратли фикрни ҳаёт шиорига айлантирган ижодкорки бор, мақсадига, оидин орзуларига албатта эришади.

10. Енгил асарларни адабиёт санаётганлар қаттиқ янглишади. Жамиятнинг комил фуқаросидан тортиб, ҳамма аъзоларигача бу ҳақда қайғурмоғи керак. Бу йўналишда қалам сураётганларнинг пешқадамлари ҳисобланмиш Нуриддин Исмоилов, Каримберди Тўрамурадов, Азамат Қоржововлардир. Азамат Қоржовов асли самарқандлик. “Дубайдаги минг бир кеча”, “Гўрдан чиққан қиз”, “Қил устидаги тақдир” ва ҳоказо асарларида бадий юк йўқ. Ёзувчининг ўзи Дубайга бормаган-ку, нетиб “Дубайдаги минг бир кеча”ни тасвирлайди?.. Холиёр Сафар, Нигина Ниёз кабилар ҳам шу йўсинда ижод қилишади. Ёки “Бекажон”, “Ҳордиқ”, “Даракчи”, “Сўғдиёна” каби ранго-ранг хусусий нашрларда берилаётган “бозорбоп” “қисса”ларни (аслида, қисса эмас!) ўқиган китобхон Аҳмад Аъзам, Назар Эшонқул, Абдуқаяом Йўлдош, Собир Ўнар, Луқмон Бўрихон асарларини ўқийдими? Бундай ўқувчилар “оммавий маданият”нинг моҳиятини тушунишмайди. Бугунги ёшлар фейсбук ёки “Одноклассник” сайтларидаги воқеаларга ўч. Жиддий адабиёт ўқилмаяпти эмас, ўқилаяпти, фақат аудиторияси кичрайди. Бозор адабиётининг эса ошиғи олчи. Ҳар куни битта қиссани тамомлаб, тезда газетада босиб, эвазига саҳифасига йигирма беш минг сўм гонорар олаётган қаламкашларнинг мақсади бошқа. Майли, ёзсин, лекин одамларга нафи тегадиган қилиб ёзса эди. Олмон исломшунос олимаси Аннемария Шиммел қайд этишича: “Оналар баъзан фарзандларини урсалар ҳам шундоқ ургиси келгани учун ёки уриб ҳузур қилиш учун эмас, балки уни ёмон йўлдан қайтариш, тўғри йўлни топиб олишида кўмаклашиш учун уради”. Гап адабий танқид – ҳалол танқид ҳақида. Чинакам санъат аҳли, асл адабиёт яратиш ёки шуни асраб-авайлаш истагида фидойиларча ёниб-яшаётган замондош адибларимиз бор. Уларга шу заҳматталаб, мураккаб ҳаёт йўлларида ҳар биримиз, (кўпроқ она тили ва адабиёти фани мутахассислари) ҳамроҳ, ҳабиб бўлишимиз лозим. Шундагина биз Чўлпоннинг “Адабиёт надур?” деган мангу саволига жавоб топиб биламиз.

Қорақалпоғистон

Шеърят

*Ишқ сирин сақламоқ бўлмаган осон***Ташириф**

*Келтиради тонгги шамоллар
Чечак ҳидин уйғоқ саҳарга.
Юксакликдан, қорли тоғлардан
Баҳор тушиб келар шаҳарга.*

*Учиради шўх новдаларни
Шамоллардан аргамчи ясаб.
Тунд фаслдан зериккан боғлар
Аста-секин боради яшинаб.*

*Қаро қошлар тортиб ўсмадан
Атлас кўйлак кийган чоғ қизлар,
Титроқ босган қалбларга сизмай
Чекинади ажнабий ҳислар.*

*Настариннинг нафис бўйига
Ғарқ бўлади уйлар, кўчалар.
Яшил боғлар аро жўр бўлиб
Сайраб ётар ошиқ қушчалар.*

*Асфальт етмай қолган йўлакка
Зумрад гилам ёйилгандир нақд.
Сени минг йил кўрмаган дўстдай
Деразандан тикилар дарахт.*

*Ичкарига интилган каби
Шамоллар-да энар олдинга.
Новдаларин – ўнлаб кўлларин
Илинж билан чўзади сенга.*

*Деразани очгин, дадил бўл,
Қарайверма ўнгу сўлингга.
Сўнг, бармогинг теккиз авайлаб
Шаббаларга – кўклам кўлига.*

**Гулноз
МЎМИНОВА**

*1978 йида туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университетининг
журналистика фа-
культетида таҳсил
олган. “Фасллар
шивири”, “Дил
синиқлари” шеърый
китоблар муаллифи.
Ҳозирда “Yoshlar”
телерадиоканалида
фаолият кўрсатади.*

Сенли тушларимни

Сенли тушларимни сувга айтмадим,
Сокин мавжларини қиймади кўзим.
Хавотирим сезиб тургандай гўё
Ўйноқ балиқчалар тўхтади бир зум.

Тупроққа айтмадим сенли тушларни,
Қўрқдимки, шу онда қўпарди тўзон.
Бироқ, амин эдим, ҳеч бир замонда
Ишиқ сирин сақламоқ бўлмаган осон.

Хавога айтмадим сенли тушларни,
Истадим, шу ҳолда – равон қолмогин,
Яна тушда қўрқиб уйғонса кимдир
Қўқрагин тўлдириб нафас олмогин.

Охир чорасини излаб топдим, мен,
Сенли тушларимни айтдим оловга.
Само қадар ўрлаб, узо-о-қ ёнди, лек,
Тушуна олмади сирли қаловга.
Сенли тушларимни айтдим оловга...

Ўқ

Ғалатидир севги мезони:
Гоҳи ошиқ ўхшар сайёдга,
Ёйин таранг тортган овчининг
Ҳаракатин солади ёдга.

Севгинг сайёд қилди мени ҳам,
Қўлда камон, кўп юрдим дайдиб.
Бироқ, сенга отган ўқларим
Келаверди ўзимга қайтиб.

Бу ҳаммаси тақдир ишлари,
Энди сенга эътирозим йўқ –
Сен қалбингни тутиб берган чоғ
Тополмадим бутунроқ бир ўқ.

Мен дарахтга ўхшайман

Мен дарахтга ўхшайман бугун,
Атрофимда тўртта ёш ниҳол.
Шаббаларим билан тўсгайман
Ногоҳ келса бир дайди шамол.

Бўронларнинг аччиқ совуғи
Ботиб борар экан бағирга,
Бир вақт мени шундай асраган
Икки дарахт тушар хотирга.

Энди улар кексайган, юпун
Танларидан совуқ ўтгандир?
Боролмайман, ахир, илдизим
Ер бағирлаб узоқ кетгандир.

Она тупроқ ва сув мазаси
Томиримдан кетмагай, алҳол.
Япроқлари қувноқ шитирлаб
Хаёлимни бузар тўрт ниҳол.

Шохларида митти қушчалар
Чугурлашиб, туйишар ҳузур.
Ай, олисда мени соғинган
Дарахтларим, минг бора узр.

Тўртлик

Шафақ – чўғзор. Манам битта чўғ олдим,
Куйдирмоғи ишққа тааллуқ – олдим.
Юрагимга олов тутташиб ундан
Музаффар умримга бўлар туғ, олдим.

Жимлик куйин пинглайди бағир

* * *

*Ўз кўксимга ўзим сизмадим,
Адирларга қочдим ҳаё-ҳуд.
Майсазорга ёнбошлаганча
Кўкка боқиб, ёлвордим беҳуд.*

*Сендан хабар бермади йўллар,
Саҳарлардан, шомлардан кутдим.
Армон отлиғ гулларни суйиб,
Хаёлларнинг қўлига тушдим.*

*Тебранганча абри найсонлар
Кўшилишиб, қадин букдилар.
Ўз-ўзимга сўйландим узоқ
Тинглаб, аччиқ ёшин тўкдилар.*

*Нигоҳимга қадалар гумон,
Азоблари ортар ҳар соат.
Сўқмоқларда оғир хўрсиниб,
Жонга оғир ботади тоқат.*

*Интизорлик қуюнларига
Беролмасдан охири бардош,
Кўзларимнинг қадоқларига
Қариб, чўкиб бормоқда қуёш.*

* * *

*Хайрлашмоқ фурсати етар,
Тулажасқидир, шаксиз, паймонам.
Совир аста юракнинг қони
Ва қошига чақирар онам.*

*Юзларини ювганча кўзёш,
Ўксиб-ўксиб йиғлар қизларим.
Майин тупроқ бағрига ютар
Сўқмоқларда қолган изларим.*

**Жўра
МУҲАММАД**

*1954 йилда
туғилган. Жиззах
Давлат педагогика
институтининг
ўзбек тили ва адаби-
ёти факультетини
туғаллаган. Унинг
“Ҳаёт ишқи”, “Ва-
тан ҳақида кўшиқ”,
“Эвирилиш лаҳзаси”
шеърый тўпламлари
нашр қилинган.*

Вафо қилмас алдамчи еллар,
Ҳисларимни аёвсиз сочар.
Чаманимнинг дуркун гуллари
Ҳар баҳорда гунча – гул очар.

Давраларда синади созим,
Ҳисларим қолади эгасиз.
Манзил томон элтган тулпорим
Ярим йўлдан қайтар эгарсиз.

Шундай чоғда, ёлғиз ўтинчим
Фақат армон пойидан тутди.
Магрур боши хам бўлмай зинҳор,
Яхшиликка тўймасдан ўтди.

Ўтди, қайтиб келмайди сира,
Ииқ дардида юрди куйманиб.
Дунёда ҳеч қийналмади у,
Дунё олиб юрди қийналиб.

* * *

Согинганим билгин, ёмғиржон,
Биз томонга келгин, ёмғиржон.
Майсаларнинг қулоқларига
Сирғачалар илгин, ёмғиржон.

Дарчам чертиб қочақол, қочгин,
Баҳри дилим очақол, очгин.
Гул-чечаклар ифорларини
Бошим узра сочақол, сочгин.

Қовоқларинг ўйсанг-да, майли,
Йўлим тўсиб, қувсанг-да, майли.
Мен мажнунвор ошиқ устидан
Қаҳ-қаҳ отиб, қулсанг-да, майли.

Борлигингни билдирганинг соз,
Замин кўксин ийдирганинг соз.
Камалакдан тоғлар бошига
Олтин жига кийдирганинг соз.

Шаррос-шаррос қуйгин, ёмғиржон,
Ёр сочларин ювгин, ёмғиржон.
Ул гулдан-да нозик, бокира,
Армонларин қувгин, ёмғиржон.

* * *

Ўлтирамиз ўйчан, паришон,
Ҳол айтмоққа етмайди журъат.
Қорачиқлар гоҳ ошкор, пинҳон
Таъқиб этар бир-бирин фақат.

Ингранади, изғийди шамол,
Ўксинтириб кўкрак қафасин.
Тилин тишлаб, ўксинар юрак,
Сезиб турар қишининг нафасин.

Элас-элас билинар шарпа,
Садо берар ҳорғин излари.
Ҳамма нарса келади малол,
Оҳ тортасан, бундай кезлари.

Эркам, наҳот, икки қутбмиз,
Икки вужуд – икки сайёра?!
Ўртадаги сўзлар вулқони
Кўрсатсайди, кучин бир бора.

Қимтинасан, нималарнидир
Шартта-шартта айтмоқ бўласан.
Борса-келмас узун йўллардан
Якка ўзинг қайтмоқ бўласан.

Жимлик куйин тинглайди бағир,
Эшик зулфи қалтирар фақат.
Ичкарига кирмоқ бўлади
Ташиқарида қолган муҳаббат.

Жиззах

Кўксимдаги кумрим

Осмоний шарар

Яна таом тагига олди,
Таъналарга қолғум муқаррар.
Яна шеър ўз кўйига солди,
Тинч кўй мени, осмоний шарар.

Юрагимга суқилар яна
Ханжар каби совуқ бир нигоҳ.
Бўғзимга сўз тиқилиб, мана,
Кўзларимдан сизиб чиқар, оҳ.

Тинч кўй мени, осмоний шарар,
Турмушимга ботқоқдай – ботай.
Сенсиз куним ўтмаса агар
Саҳроларга бош олиб кетай,
Десам Мажнун эмасман, ахир,
Маҳкума бир аёлман, нетай?

Тинч кўй мени, осмоний шарар...

Интизорлик

Келмайсиз, кўзимга изтироб
Суратин жо айлаб кетганча.
Хаёлда кезиниб хушу хоб,
Юракни безовта этганча.

Ҳазинлик тарк этмас дилимни,
Кўздан ёш боладай югурур.
Исмингиз банд айлаб тилимни,
Кўлимдан ишимни тушурур.

Қийналдим, эзилдим, чарчадим,
Сиз йўқсиз-рўзгорим бефараҳ.
Кундузим бешиё, тунлар жим,
Гумонлар тахланар таҳ-батаҳ,

Бечора ақлимга тасанно,
Мажнуна кўнгилни юпатар.
У ҳам зор, тўсиқлар бор, аммо,
Ўксима, барибир, у қайтар.

**Наргиза
АЛИХОНОВА**

1974 йилда
туғилган. Андижон
Давлат университети
ўзбек филологияси
факультетини
тамомлаган. “Ан-
дижоним менинг”,
“Талаба тарона-
си” тўпламларида
шеърлари чиққан.
“Ой билан суҳбат”
номли шеъррий
тўплами муаллифи.

*Қайтдингиз – согинчдан сўзлаган
Кўзингиз оловдир, чақиндир.
Кулбамга ёғилди дур – маҳзан,
Қалбимда қандиллар ёқилди.*

Кўёшимга чўмилса дунё

*Юракни тарс ёргудай тилсим –
Қароғларга қалқиган маржон.
Мени тушунсанг-чи, севгилим,
Афсус, шунча ширин экан жон.*

*Истаганда тўлиб йиғлолсам,
Кўёшимга чўмилса дунё.
Хазонлардан дарахт йиғолсам,
Ўзим унга айлансамми ё?*

*Мендан кўнглинг тўладими, айт,
Совуқ тунни берсам иситиб?
Тузиб берсам туркона шоҳ байт,
Ҳарфларин дил қонимдан битиб?*

*Гул юрагим йиғлайди сим-сим,
Мени тушунсанг-чи, севгилим!*

Дуолар чиқади тилимга

*Рухимнинг устунни синиб қолмасин,
Кўксимдаги қумрим тиниб қолмасин,
Кўзларим зулматга кўниб қолмасин,
Ота, тушларимда йўқлаб туринг гоҳ!*

*Бодроқдек сочилар хаёлим, сабрим –
Тилимга дуолар чиқади бодроқ.
Асранди боладай мунғаяр қадрим,
Ота, тушларимда йўқлаб туринг гоҳ!*

*Оддий сўзларингиз дуоларга тенг,
Сиз берган ўғитлар тиллоларга тенг,
Борлигингиз Маккатиллоларга тенг
Эканлигин жуда кеч билдим, э воҳ,
Ота, тушларимда йўқлаб туринг гоҳ!*

*Куйган юрагимда ягона малҳам –
Тилларимда дуо, кўзларимда нам,
Раҳматига олсин Яратган Эгам,
Ота, тушларимда йўқлаб туринг гоҳ!*

Андижон

Наср

САЛАМАНДРА

Ҳикоя

– Нима? – аянч овозда қичқирди у. – Сен ўйлайсанки, мен розиманми? Йўқ!

Кўзларидан шашқатор сизаётган ёш титроқ иякларидан томчиларди.

– Мен ҳам фарзандларим азасидаман!..

Ҳўнграб йиғлаганича тиззаланди.

– Сувонқулнинг!.. Қосимнинг!.. Жайноқнинг!..

Ҳар бир айтилган исм ортидан янада қаттиқроқ ҳўнгроқ тугтар, титраб-қақшаб йиғларди. Қунишиб муштдек бўлиб қолди: сув бўлиб йиғлади, сел бўлиб йиғлади. Чинқирганча деди:

– Бутун ҳалок бўлганларнинг ўрни ҳувиллаб ётибди бағримда...

Ичи-ичидан уйғонган дард, исён, изтироб алангаси сабаб ҳаво етмай, бир муддат минғирлаб, гапира олмай, айтмоқчи бўлган сўзининг аввали ямланди, сўнгра қолгани бўғзидан ҳирқироқ нидо бўлиб янгради.

...уларни чақираман, уларга илтижо қиламан;

Қанисиз, эй, менинг паҳлавонларим!..

Қанисиз, жигаргўшаларим!..

Туринг ўрнингиздан! Қаровсиз қолдим!.. Ҳалок бўлаяпман!..

Қани энди кела қолса Сувонқул, кетмонини олиб.

Қани энди кела қолса Қосим, комбайнига миниб.

Қани энди кела қолса Жайноқ, аравасини шалдиратиб.

Афсус!.. Афсус улар ҳамон жим, ҳамон дараксиз...

Коридорда қадам товуши эшитилди. Эшик очилди ва хона чироғи ёнди. Кампир қамашган кўзларини салқин териси дарахт пўстлоғи сингари буришган билаклари билан тўсди.

– Яна чироқни ёқмабсиз! – деди кириб келган қирқ беш ёшлар атрофидаги жувон ортига, коридор томон ўгирилиб зарда билан.

– Э, ўша... чироғиниям... – дўриллаган овоз эшитилди ташқаридан ва уйқуси бузилганидан норози қиёфада, елкасида тунги халат, бароқ қош, қирра бурнидан чиқиб турган ўсиқ туклари найза каби дикрайган, лаблари чўччайган эллик-эллик беш ёшлар атрофидаги тепакал, қориндор нусха пишиллаганича кўриниш берди.

Азбаройи семизлигидан грилли эслатувчи жувон эса қуш қаноти каби кўтарилиб қолган калта қўлларини ачиган ҳамир каби кўпчиган қат-қат биқинига тираганича киртайган кўзларини кампирга тикди.

– Яна нима бўлаяпти? – деди гавдасига номутаносиб ингичка овозда. – Нима? Тинчлик борми ўзи сизнинг дастингиздан, йўқми?

Кампир уларни пайқамади ҳам; девор томон талпинди, бўшлиқ аро узоқ-узоқларга қараб кўзларидан дув-дув ёш тўкиб, қўлларини илтижоли чўзганича давом этди.

**Эркин
НОРСАФАР**

1974 йилда туғилган.

Сурхондарё вилоят мусиқали драма театрида адабий бўлим мудири лавозимида ишлайди. Бир қанча қисса ва ҳикоялари эълон қилинган, драматик асарлари сахнага қўйилган.

– Қани?.. Қани?.. Хайрлашмадик-ку. Ёлғизим, омон бориб қайт! Ҳаддан ташқари севганим, муҳаббатнинг меъёрини билмаганим учун мени кечир...

Хомуш тортди. Бошини ҳам қилиб, яна кўтарганда яноқларида йилтираётган ёш кўринди.

– ...Қанот чиқарган бургутдек тез ғойиб бўлди... Ҳатто қумда оёқ изларини ҳам қолдирмабди.

Кампир ниманидир излагандек тимирскилана бошлади.

– Ойи!

– Фойдаси йўқ, у барибир сени эшитмайди! – деди эркак сигарета тутатар экан.

– Излар... излар... – илондек вишиллади кампир. – Ясонимнинг излари... Мен уларни кўзларимга суртиб, ўпган бўлардим...

– Ётинг ўрнингизга! Ётинг! – ғзабининг зўридан титрай бошлаган қизи уни зўрлик билан ўрнига ётқизиш учун лапанглаб у томон одимлади.

Кутилмаганда кампирнинг кўзларида ёввойи ўт ёлқинланди. Билагидан тутмоқчи бўлган қизининг дўмбоқ қўлини силтаб ташлаб ўрнидан турди.

– Шундай дейишингни, мени жонингдан ортиқ кўришингни билардим. Бироқ, севгинг бора-бора сўнишидан қўрқаман, холос... Мен сингари, мажнунона севишингни истайман. Мен эса сен билан ўтказган бир соатлик умримни дунёнинг бутун бойликларига, элимизнинг сен сингари машхур паҳлавону шаҳаншоҳларига, ҳатто умрбоқий худоларга алишмайман...

Кампир қизига юзланди, аммо ҳақиқатда уни кўрмаётгани қарашларида акс этарди.

– Ясон, азизим, мен сени ҳеч кимга, ҳатто ўлимга ҳам бермайман. Фақат иккаламизгина бирга бўлишимиз учун бўйнингга осилиб оламан... Ўзимдан бир қадам узоқлатмаслик учун тананга чирмовуқдек, мана бундай ёпишиб оламан...

– Бу нима қилганингиз, тортинг кўлингизни! – кутилмаган ҳамладан жувон сесканиб тисарилганди бутун бадани лорсиллаб кетди. Эри эса майкасини туртиб-кўтариб ташлаётган жундор қорнини селкилладиб қулди.

– ...Ҳа-ҳа, Ясон. Кулма, мендан қочиб қутила олмайсан... Эй, худолар, нима қилсамки, сеvimли эримни бу хатарли йўлдан қайтарсам!?

– Кампирни тахтига элтиб қўй, барибир ухламайди. Ҳалиги маслаҳатимни эса яна бир ўйлаб кўр!

Эркак тамадди қилиш илинжида ошхона томон юрди.

– ...Телба қалбимнинг ҳарорати толиқтирдими сени? Мен учун сендан ўзга ҳаёт йўқ! Чунки сен мен учун илоҳий зотсан! Фақат сенгагина сажда қилишни истаганим учун мени айблама!..

– Етар!

Қизи кампирнинг ожиз қаршилигини енгиб, турткилаб-итарганича меҳмонхонага олиб туша бошлади. Кампир ўзини билмас, алланималарнидир ожизона шивирлаб, қўлларини ҳавода силкитганича атрофга алангларди.

...аллақандай шовқиндан сесканиб уйғониб, ўзини тебранма тўқима курсида ўтирган ҳолда кўрди.

Томоғи қуруқшаган, қулоғи шанғиллар, суяклари ҳам оғирдан-оғир, бутун вужуди алланечук беҳол зирқирар, тиззасидаги одеял, елкасидаги рўмол ҳам тоб ташлаб уни эзаётгандек малол келарди.

Аввалига қаерда эканлигини англай олмади, рўпарадаги деразадан оқариб кўринган арча ва гупиллаб ёғайтган қор манзараси диққатини тортди. Шамол уни ҳар томон бошқарар, бирида улоқиб олиб кетса, баъзида деразага келтириб урарди. Шу тобда ўзини худди қор парчасидек ёлғиз ва ожиз ҳис қилди ва бундан нафаси қисилиб қолгандек бўғила бошлади. Бир неча бор ютинди, наф бермади. Ён томондан шовур англаб ўгирилди, хона ўртасидаги стол атрофида овқатланаётганларга кўзи тушди.

Сўнгра нигоҳини дераза бурчагидаги аквариумга тикди. Чехраси ёришиб, қақроқ лабларига нимтабассум югурди: гўдагининг қилиқларидан завқланаётган онадек аквариум ичидаги саламандраларнинг ҳаракатларини кузата бошлади.

Калтакесаксифат, катталиги бармоқдек келадиган кулранг-қора жирканч бу махлуқчалар нимаси билан кампиршони бунчалик ром қилганини қизи ва куёви сира тушуна олишмасди.

Қаердандир, кўча-кўйдамаи ёхуд қўшни ҳовлидан, гўдакнинг биғиллаб йиғлагани эшитилди. Бу шундай туюлдики ёки ҳақиқатда, англай олмади. Аммо бу овоз кампирга жуда қаттиқ таъсир қилди, безовталаниб қолди. Ўрнидан туриб улар томон юраркан, нажот истагандек қўлларини улар томон узатди.

– Мен... мен қотил онаман...

Йиғлаб юборди.

– Иложим қанча болаларим, жигарбандларим. Сизларни ўлдириш қанчалик дардли, қанчалик оғир бўлмасин, ўлдиришим шарт.

– Шуниси етмай турувди, – дея минғирлади куёви.

– Мен сизларнинг бошқалар кўлида тилка-пора бўлишингизни, жонингиз оғришини истамайман. Нуридийдаларим, болажонларим, кўрқманглар. Қотил онангиз сизларга ханжар санчиб жонинингизни оғритмайди, озор ҳам бермайди...

Жувон лунжидаги луқмани катталиги боис юта олмай, қайтариб чиқаришга андиша қилганидан у томондан бу томонга олиб чайнашга уринганича, муштдай қовоқлари остидан кўзларини лўқ қилиб турарди.

– Мен сизларни эркалаб, суяб, юз-қўлларингизни ўпиб, бағримга босиб мана бу заҳарни шарбатга қўшиб ичираман, холос. Сизлар ҳатто заҳарнинг таъмини сезмай, гулдай нозик чеҳрангиздан табассум аримай секин уйкуга кетасизлар. Аста-секин жондан азиз танангиз совуб оқ мрамарга айланади...

– Бу ҳали бошланиши! – луқма ташлади куёви. – Томошанинг қизиғи энди бошланади, шекилли!

Кампир кўзларидан ёш тўқканича давом этди.

– Тўйингизни кўриш менга насиб этмагай,

Молю дунё йиғолмайман сизни деб энди,

Келинларнинг илк саломин кутлай олмайман,

О, мунчалар дунё ғаддор, фалак кажрафтор.

О, қандоғам пешонанг шўр, қайсар Медея...

Жувон лунжидаги луқмани амаллаб ютгач, керакли рақамни териб, онасига хотир-жам кўз тикканича телефон гўшагига қулоқ тутди:

– Ало! Саломалайкум! Безовта қилмадимми? Раҳмат! Ойим масаласида... Нима десам экан... Тушундим, раҳмат!

– Нима гап? – чойга ботирилган печеньени танглайига қўйиб хузур қилиб шимиётган эркак.

– Йўл-йўлакай кириб ўтар экан, – деди жувон.

– ...Нега менга термиласиз, шўх-шўх куласиз,

Ёинки бу сизнинг сўнги кулишингизми?

Вой...вой... Нималарни ўйлаб қолдим мен?..

Кампирда бу ҳолат қандай кўққисидан бошланган бўлса, худди шу алфозда тўхтаб, ҳуши ўзига келгандай атрофга, қизи ва куёвига бир-бир қаради. Бу ерда нима қилаётган эдим, дегандай ўйланиб пешонасини ишқалай-ишқалай курсисига бориб ўтирган эди ҳамки, мушукнинг аянчли миёвлашидан кампир жон алфозда учиб тушди.

Эрталабки улушини еб, қорнини тўқлаган кулранг бароқ одеял ва жун рўмол ташланган курсида ястанганча мудраётган эди.

Мушук тебранма курсидан сакраб тушиб ҳурпайиб олди-да, овқатланаётганлар олдига югуриб кетди.

Эркак лунжи тўла таом, елкасини силкитиб кулар, қизи норози оҳангда минғирлаганича тиззасига чиқиб олган эркатойини силаб-сийпалар эди.

Кампир жун рўмоли ва одеялни обдан қоққач, креслосига суянганича саламандраларни кузата бошлади.

Шу вақт эшик кўнғироғи чалинди. Бир муддат ўтиб, хизматкор аёл олтмиш ёшларни қоралаган қора пальто, қора шляпада, кўз ойнак таққан чўққисоқол доктор билан бошлаб кирди. Ва доктор хонадон соҳибларининг таклифини рад этиб, тик турганича кампирнинг гапларига қулоқ тута бошлади.

– ...Сиз бу томондан секин-аста хамирдан қил суғиргандай менинг оиламни кўпайтириш, жонга жон қўшиш учун тараддудда бўласиз! Қарс икки кўлдан чиқади, дегандай, холис, астойдил бир-бировига қайишиш шунчалик бўлади-да! Бироқ!..

Тўсатдан кампир қалқиб кетди.

– Мен... – ниманидир излаётгандек аланглади. – Мен...

Бошини чангаллаб бир муддат чайқалиб турди ва маҳзун ва толиққан қиёфага кириб, тебранма курсиси томон судралар экан деди:

– Бу, қора юрак Вурм бу дунёдами, у дунёдами кўлимга бир тушса эди. Миясини туйиб, сиёҳ қилиб, Исо-Мусо китобларидаги бутун байт-ҳадисларни унинг терисига

шундай ёзар эдим-ки, у хатлар то маҳшар кунига қадар ўчмас эди!..

Тўхтаб, ортига ярим ўгирилди. Юзи нафрат ва аламдан бужмайиб кетди.

– Нима? “Нима фойда кўраман?”

Шу тобда министр олдига бораман! Ҳамма гапни аввал ўзим айтиб бераман.

Сен билардинг! Лекин бу ишдан сенга манфаатнинг ҳиди келди. Шунинг учун хўп осмонларга сакрадинг! Ана энди қўшмачи, ўзинг пиширган ошни ўзинг е! Мен... мен...

Кампир давом эттира олмади, чайқалиб кетиб йиқилди. Улар аввалига буни ҳолатнинг давоми ҳам деб ўйлашди, аммо кампирнинг туйқус, ўқ теккандек қулаши шубҳа уйғотиб, унга томон ошиқишди.

Доктор ва куёви ҳушидан кетган кампирни хонасига олиб чиқиб, ўрнига ётқизишди.

– Биринчи маротаба шундай бўлиши, – деди куёви ўзини оқлаган қиёфада. – Илгари бирор маротаба ҳам...

– Тинчлантирувчи укол қилдим, хавотир олманг! – деди доктор кўзойнагини артар экан.

– Аввал озгина бўлса ҳам меъёрни биларди, ҳозир эса ҳисоб-китоби йўқ, – деди куёв.

– Кун, вақт танламайди, ўқийверади, ўқийверади. Бирор гап сўрасанг ҳам ўқийверади, ўқийверади, сени эшитмайди. Муштдек кампирнинг калласида вагон-вагон гаплар-а! Укол-пукол қилиб мияни тозалаш керамикан?!

– Яхшиси, руҳшуносга мурожаат қилинг! – гапини бўлди доктор.

– Руҳшунос ёрдам бера олади, деб ўйлайсизми, доктор? Бир-иккитасига айтганимизда ёрдам беролмаймиз, дейишганди.

– Ҳа, шундай, – қўшимча қилди жувон. – Бизга жиннихона манзилини беришди! Бу қандай гап!? Яхшиси шу ерда, уйда сақлаймиз! Кўз олдингизга келтиринг-а! Менинг ойм жиннихонада! Менинг ойм-а?! Ким, нима деган одам бўламан? Шунча йиллик обрўйимиз нима бўлади?

Доктор асбобларини йиғиштириб, сумкасига жойлай бошлади.

– Тўғриси-да, бунча обрўга эришишнинг ўзи бўладими?! Кимсан фалончиевалар! Мени одамлар орасида бармоқларини бигиз қилиб, анавининг онаси жинни, деб кўрсатишлари... биласизми, бу даҳшат! Ақл бовар қилмайдиган даҳшат!..

– Сизни тушунаман! – деди доктор.

– Одамлар бир коса овқатни итига ҳам бераяпти-да! Тўғрими, доктор? Ана, хизмат-коримизга ҳам кунига икки маҳал иссиқ овқат берамиз! Тўғрими, Аня?

Қирқ беш ёшлар атрофидаги пучуқ бурун, захил юзли жувон кўзларини олиб қочди. Бу гап ҳамиятига тегди шекилли, қизариб кетди.

– Мен сизга манзилини бераман! – деди доктор хотиржам тарзда. – Жуда малакали мутахассис.

– Яхши бўларди, доктор!

Жувонга ён дафтарида йиртиб олган варақча билан таблетка узатди.

– Безовта бўлса ичиринг, тинчлантиради. Энди, менга рухсат.

Доктор уйқудаги кампирга, унинг билинар-билинемас маъно алмашаётган юз ифодаси, пир-пирётган лабларига қаради ва бошини ғамгин, норози қиёфада чайқади-да, эшикдан чиқди.

Тун ярмига бориб кампир уйқудан уйғониб кетди. Ичи-ичидан тинимсиз янграётган бир овоз уни ташқарига чиқишга ундарди. У бу ундовга қулоқ тутди, унга эргашди. Катта йўл бўйлаб кета бошлади. Ҳар икки томони ҳам сув тўла катта ариқ. Атроф эса туман, зоғ кўринмайди. Бироз юргач, йўл ўртасидаги машина уриб кетган мушукка кўзи тушди. Мушук танасининг ярми йўлнинг у томонида, ярими бу чеккасида ётар, уларни узилмай қолган, хануз илондек тўлғонаётган узун ичак улаб турарди.

Аввал тайсалланди, ортга қайтмоқчи ҳам бўлди, аммо нимадир йўл бермади, нималигини билолмади.

“Тўғри олдинга қараб юриш керак! – Ичидаги овоз унга шундай уқтирди: –

“Сен излаган барча ҳақиқат ўша томонда!”

Мушукнинг думи, орқа оёқлари томондан ўтмоқчи бўлди. Юраги дук-дук урар, нафас олиши тезлашиб, пешонасини тер қоплаган эди. У қўрқувдан қалтираганича ўта бошлади, икки кўзи мушукнинг қонга беланган бошида. Рўпарасига келганда кутилмаганда мушук ўрнидан отилиб турди-ю, қулоқни қоматга келтирадиган даражада ваҳшиёна чинқирганича унга ташланди.

Кампир дод солиб, ҳансираб-қолсираганича уйғониб кетди.

Туши эканлигини англаб, енгил тортди. Терлабди, юраги қафасдаги қуш каби бесаранжом эди.

Кўрган тушини хаёлида жонлантиришга уринар экан, тасаввуридан ваҳимага тушди. Сўнгра одеялни елкасига ташлаб, судраганича меҳмонхонага чиқди. Милтиллаб турган гулхан сирли тус берган ним қоронғи хона бурчаклари худди ўзга ўлчамларга туташ йўлдек тасаввур туғдирарди. Чироқни ёққач, камен ёнидаги тебранма курсида кучала тушганича ухлаётган мушукни ҳайдаб юборди. Мушук норози миёвлаб, керишиб олди-да, каменнинг нариги бурчагидаги сават ичига тўшалган момиққина тўшакчасига узаниб кўзларини кампирга тикди.

Кампир эса уни аллақачон унутган, севимли эрмаги, рўпарасидаги аквариумдаги саламандраларнинг ҳаракатини кузата туриб, уйку элитди.

Ғалати тушлар кўрди, аммо эслай олмади...

– Ақл бовар қилмайди? Худди ўзлари! – аёл кишининг ёқимли овоз эшитилди. – Тирик афсона!

– Келишганларимиз ёдингизда-а? Бу ердаги гап ҳақида гапириб юрманг. Биласиз, бизни ҳамма танийди.

– Бундан хотиржам бўлинг. Аммо одамлардан ажратишингиз энг катта хато бўлган, – деди Камола. – Бу ҳолга тушишида ёлғизликнинг таъсири ҳам жуда катта.

– Бу ҳолда одамларга кўрсатиб бўладими, ўзингиз айтинг? Шунча йилда топган обрўйимизни бир кунда қўлдан берайликми? Қизиқ гапирасиз-а! Кейин, учрашганимизда “томия, потомия, гидро-пидро” деганингиздан бошимиз айланиб қолганди, – деди жувон. – Мумкин бўлса, бундан кейин гапларингизни оддийроқ қилиб айтсангиз. Худдога шукур, биз ҳам унча-мунча одам эмасмиз, жуда кўп нарсага тушунамиз, аммо шу... дўхтирча гапларингиз одамни чалкаштираёпти.

– Ҳаракат қиламан! – деди Камола кампирдан кўз узмаган кўйи.

– Сизларнинг каллаларингизга қойил қолиш керак! Компьютер! Шунча нарсани қандай ёдлаб қоласизлар-а! – қўшилди эркак.

Хотини маънодор томоқ кирди.

Кампир ҳали ҳам туш таъсиридан қутила олмаган, мавҳум кўрқув ва хавотирда ўнғайсизланиб, хириллаб нафас олганича тинимсиз ёшланаётган кўзларини атрофидагиларга бир-бир тикарди.

Бир неча кундан бери давом этаётган нохуш тушлар сабаб бедорлик уни ҳолдан тойдирган, атрофидагиларнинг қиёфалари, шакл-шамойиллар тобора хиралашиб, қарахлик ортидан бино бўлган хаёллари уни аллақандай тубсизлик сари бошламоқчи бўларди.

Кампир аквариумга тикилди. Саламандраларнинг ҳаракатини кузата туриб лабла-рига табассум югурди. Нафас олиши маромига тушиб, қарашларида маълум ифодалар пайдо бўла бошлади. Ҳар уччаласига ҳам бир-бир қаради ва нотаниш жувоннинг мафтункор чехрасига махлиё бўлгандек тикилиб қолди.

– Бозорбоп, – деди у ўзига ўзи.

– Кечирасиз?! – деди Камола.

– Ҳа, бозорга солса арзийдиган ҳусн. Уларда бунчалик эмас эди, бозорга солишди. Кейин борини сочиб, судлашиб шарманда бўлишди.

– Ойи! Бу киши Камолахон...

– Жаноблари, худо ҳаққи... – деди кампир уларни эшитмай! – Жаноблар, ҳеч бўлмаса кичкина бир ҳачир!..

– Айтгандим-ку, сизга! – деди жувон.

– ...Ҳой, ҳой, жаноблари, қандай ишга қадам қўймоқчисиз? – давом этди кампир. – Судларда бўладиган ҳамма айёрликларни кўз олдингизга келтиринг. Ўйлаб кўринг-а, қанчадан-қанча ҳужжату шикоят, бош оғритувчи суд мажлислари, бунинг устига қанчадан қанча ваҳший ҳайвонларнинг қўлига тушиб чиқасиз!

Пристав борми, адвокат-прокурор, рўйхатга олувчилар, судьялар, уларнинг олдидаги мирзаларни айтмайсизми? Уша муттаҳамларнинг олдида арзимаган пулга сизнинг ҳақ-ҳуқуқингизни поймол қилувчилар ҳам топилади...

Кампир креслосига суюнганича кўзларини юмиб, чуқур хўрсинди.

– Бу ер биров ноқулай, чалғитиши мумкин бўлган жиҳозлар кўп экан. Бошқа холироқ хона борми? – сўради Камола.

– Тепада хонаси бор, – шошиб жавоб берди эркак.

– Мумкин бўлса, у кишини ўз хоналарига олиб чиқсак. Толиқсалар, ором олишлари учун яхшироқ бўлади.

Кампирни авайлашиб ўз хонасига олиб чиқишди.

– Кўйворинг! Ҳаққингиз йўқ! – дея қичқирди жимгина эргашиб келаётган кампир зи-

нанинг ярмига борганда туйқус уйқудан уйғонгандек бир алфозда кўзларини катта-катта очиб, уларнинг қўлидан чиқиб кетишга уннаб.

– Сизни хонангизга олиб чиқаяпмиз!

– Ёлғон! Бу фитна! Мунофиқона фитна! Хоин, малъунлар! Диёнатсиз ялангоёқлар! Биламан, қиличингиз қонимга ташна! Худди авомнинг червонларига ташна ҳамёнларингиздек! Оғзингиз, лабларингиз қон!

Каравотга олиб келиб ўтирғизишиб, тинчигани қадар кутишга мажбур бўлишди.

Кампирнинг жазаваси қандай бошланган бўлса, шундай тўхтади.

– Агар мумкин бўлса, бизни холи қолдирсаларингиз, – деди Камола.

– Бемалол!

Улар сал узоқлашишди, аммо чиқиб кетмай кузата бошлашди.

Камола костюмининг ён чўнтагидан занжирли соат олиб нигоҳларини бир нуқтага тиккан кампирга рўбарў қилди ва унинг диққатини соатнинг тескари юраётган миллиарига қаратди.

– Бу сиз излаган ҳақиқат! Эшитаяпсизми, сиз излаётган ҳақиқат! Мен (у менга урғу берди) сизни унга рўбарў қиламан! Фақат мана шу миллиарга эргашинг! Қаранг, у тескари айланаяпти! Ортига айланаяпти! Ортга, ўтмишга қайтаяпти!

Мен сиз излаган, (мен дейилиши кампирга алоҳида таъсир қиларди) сиз истаётган оғриққа рўбарў қиламан! Ундан халос бўлмоқчимисиз, миллиарга эргашинг, ўтмиш томон юринг!..

Ўзингизни бўш қўйинг! Кўзларингизни юмиб, тескари айланаётган соат миллини тасаввур қилинг. Кўраяпсизми, тобора тезлашиб бормоқда.

Унга эргашинг!..

Кампирнинг юз ифодасида, ажинларининг жойлашувида ўзгариш рўй берди. Камола эса ундан кўз узмаган кўйи давом этди:

– Бугун... кеча... олдинги кун! Аввалги йил! Бундан ўн йил аввал... Йигирма-ўттиз йил аввалги воқеликлар! Боринг! Ўзингиз учун энг ёқимлисига юзланинг! Орзуингизга, армонингизга юзланинг! Улар сизга мунтазир! Улар сизга илҳақ! Улар ҳам сиз излаётган истақда, сиз излаётган ҳақиқатга муштоқ!

Ўн... тўққиз...

Аввалига бир маромда нафас олаётган кампирнинг юрак уриши, нафас олиши тезлашиб, чеҳрасида маъно касб этувчи аломатлар пайдо бўла бошлади. Камоланинг эса овози санокнинг куйи сари секинлашиб борарди. Ҳатто кузатишиб ўтирган эрхотинларни ҳам баравар эсноқ тутди.

– ...Тўрт ...уч ...икки ...бир

Хонага осуда сукунат тушди. Барчалари кампирнинг чеҳрасига кўз тикишган ҳар бир ҳаракатини кузатишарди. Кампирнинг юзи нафратдан буришиб кетди.

– Санъатни бир парча этга алмашди-а! – деди у туйқус. – Бири режиссёрман деб, ҳеч нарсага арзимайдиган хотини учун ролларимни тортиб олди! Қаҳрамон, кўйиб берса, захардан ўзга нарса бўлмаган бир қоп гўштни улуғламоқчи бўлди! Бири эса театрга адашиб кириб қолган ўйнашига... пасткашлар!

Ўлган-нетганига қарамай тирмашишди, нимани уддалай олишди? Нимани исботлай олишди ўзлари каби калтафаҳм ва иймонсизлардан ўзгаларга?

Эссиз, менга имконият беришмади, йўқса, ролни қандай ижро этишни бу хунасаларга кўрсатиб кўярдим!

Ўрнидан турди ва бармоқларини ҳамлага шайланган бургутнинг шафқатсиз панжаси каби керди.

– Ҳа! Саҳнада ёнардим! Саҳнани ҳам, томошабинни ҳам ҳайратга солардим!

Ҳамлетни ўйнардим!..

Қирол Лирни ўйнардим!..

Отелло, Диздемона, ҳеч курса Ягонинг бетакрор образини яратардим! Ҳа, худди шундай қилардим! Айбим аёллигимми? – чинқирди кампир аламдан титраб-қақшаганича. – Айбим ёлғизлигимми? Керак бўлса эркак ҳам бўлардим! Қойиллатардим! Қанчадан-қанча ролларни ижро этишим мумкин эди?! Ер ютгур ярамаслар! Супуринди, ялангоёқлар!

Эплай олмайсанми, бер! Бер!

Тегиб тешмайсанми саҳнани товонинг билан! Штангетларни кўпориб отиб, бор овозинг билан сафетларни ишдан чиқармайсанми?! Қуламайдими бино устунлари бошинга! Битта образни қойиллатиб, ғиштлар остида қолиб кетмайсанми, судралиб юргунча?!

Шу ҳам санъатми?! Шу ҳам спектаклми?!.

Овозини баландлатди кампир.

– Ҳа! Мен устун эдим! Бетақрор эдим! Ҳарчанд оёғим остида куймаланишмасин, улар ҳеч ким. Мен эса бу менман!..

– Тушунарли, – деди Камола кампирни ўз ҳолатига қайтаргач, унинг ранждан таранг-лашган юзидаги ажинларга инаётган осудаликни зимдан кузатар экан.

– Менга қара, – эркак хотинини олиб четга чиқди. – Кампиримизда кўп гап борга ўхшайди. Ҳаммасини аниқлаштириб, “иш” очирсак бўлмайдими? Ўртада бирор нарса-лик бўлиб қолармидик. Нима дейсан?

Жувон кўзларини катта-катта очиб, бир муддат ўйлаиб қолди.

– Қўйинг-э, бўлгани артист бўлса, нима ҳам ундир олардингиз?

Кампирга нималарнидир астойдил уқтираётган Камолага яқин боришди.

– Илтимос, бирор нарса ижро этиб берсангиз!

Эр-хотинлар ажабланишиб, бир-бирларига қараб қўйишди.

Камола саволини яна бир неча маротоба қайтаргандан сўнгина анчадан буён ҳеч кимни эшитмай қўйган кампирнинг юзидаги ифода ўзгарди, қошлари чимирилиб, ўртасида диққат бўлаётганлигини англаувчи ажин пайдо бўлди. Бундан фойдаланган Камола гипнозчиларга хос бир неча нозик усулни қўллади, кампир кўзларини юмди.

– Шекспир! Ҳамлет! – деди Камола.

Кампир ҳали гапни тўлалигича англаб улгурмаган, шуурида акс этган маънонинг мақсадини илғашга уринарди.

– Ҳамлет! – тақрорлади кампир худди ниманидир эшлашга уринаётгандек. Кўзлари юмук бўлса-да, кимнидир излаётгандек атрофга аланглади.

– Ҳамлет, – дея тарорлади кампир бу ном унинг учун танишдек.

– Ҳамлет!!!

Чехраси ёришди унинг.

– Атрофингизга қаранг, сиз саҳнадасиз! Томошабинлар сизнинг ижронгизга мунта-зир! Уларни кўраяпсизми?

Кампир ҳаяжонланиб атрофга “қаради”.

– Олқишни кўраяпсизми? Томошабинларнинг чорловини эшитаяпсизми?!

Кампирнинг пешонасини майда-майда реза тер қамради. Кўзлари юмук, ҳаяжондан титраганича ўрнидан турди. Бир йиғлагиси, бир жилмайгиси келар, юзидаги маънода қувонч, ҳайрат, шодлик уфурарди. Кампир, саҳна ортида тургандек тараддудланди. Ранги оқаринқираб, худди илк маротоба саҳнага чиқаётгандек қисиниб-қимтинди. Аммо лаҳзада қиёфа ўзгарди: қарашларида қатъият касб этди, қаддини тик, бошини мағрур тутди. Қўлини қилич тутқичидан ушлагандек тутиб, мардонавор, шаҳдам одимлади...

Эр-хотинга бу томоша, беҳуда кутиш, кампирнинг телбанамо гап-сўз ва ҳаракатларини кузатиш малол келар; бири одамларнинг гап-сўзидан хавотирда, иккин-чиси эса қадди-басти келишган, малоҳатли жувондан узоқлаша олмагани учун бунда эдилар.

– ...Паноҳ бўлинг бизга, осмон фаришталари!

Кимсан, руҳи яздонмисан ё зилли шайтон?

Жаннат нафасими ёки дўзах ҳовури,

Ниятингда савобми ё куфрми пинҳон?

Не бўлмасин, ларза солдинг ташрифинг билан,

Шу сабабдан ёлбораман, сендан сўрайман.

Мен сўрайман сендан, азиз падарим Ҳамлет...

Жувон уларга халақит бермаслик учун ярашмаган тарздаги эҳтиёткорлик билан хонадан чиқиб кетиши баробари эркак стулини орқароқ тортиб, Камоланинг юз-кўзи, келишган қадди-бабини, чаккасида ўйнаётган зулфи, пир-пираётган узун киприклари, билинар-билинемас қимирлаётган лаби ва оппоқ томоғига суқланиб боқарди.

Кампир эса Ҳамлет драмасини тўлалигича ўзи ижро этар, бирида ошиқ, бирида маъшуқа, бирида милорд, бирида эса қирол эди.

Орадан бир муддат вақт ўтди. Хизматкор аёл кириб бекаси сўраётганини билдир-гач, эркак ортига қарай-қарай хонани тарк этди.

Қўшни хоналарнинг бирида эр ва рашқдан ёнаётган хотин ўртасида даҳанаки жанг бораётганда меҳмонхонада, Камола қаршисида чарчаш-малоллик нелигини билмаган кампир ўзини-борлиқни унутиб ҳануз шиддат билан ижрода бардавом эди.

– ...На таҳқир, на ҳақоратга этаман парво.
У ёвузнинг мурдасини аллақачонлар,
Қарға-қузғунларга емиш айламасмидим!..

Бирида ҳайқириб, инграб-йиғлаб, бирида эса нафратона қаҳ-қаҳа отиб, бирида иллат излаб турли қиёфаларда бўй кўрсатаётган муштдеккина кампирдаги бу куч-қудрат, иқтидор, интилиш ва яшашга иштиёқни кўриб Камола ҳайратдан лол эди...

Вақт алламаҳал бўлди. Хонадон соҳиблари ҳам ётишди. Атрофни сукунат қамраган, ташқарида шамол увилларди. Фақат шундагина Камола қаттиқ толиққанлигини, уйку элитаётганини туйди. Кампирнинг гаплари энди узоқ-узоқдан эшитилар, қиёфаси эса аста-секин хиралашиб борарди...

Уйғониб, креслода ўтирган ҳолда ухлаб қолганини кўрди. Ҳали тонг отмаган, эшик тепасидаги соат миллари тўртни кўрсатар эди. Хона чироғи ёниқ, кампир кўринмасди. Камола унинг бузилмаган ўрнини кўриб хавотирда хонадан чиқди.

Меҳмонхона чироғи ёниқ турарди. Камола меҳмонхонага кириб, тебранма курсида саламандраларга қараб ўтирган кампирни кўрди. Шунча ҳаракат қилгани, туни билан ухламаганига қарамай кампир кечагидан анча тетик кўринарди.

У ҳам бир муддат келганини ҳатто пайқамаган кампир ёнига ўтириб олиб, саламандраларни кузатди.

Саламандралар ҳам янглишишар, баъзида сув юзасига етмасдан турибқоқ хавосизлик қийнаб қўяр, шунда ҳаракатлари тезлашиб, биланглаб қолишарди.

Камола чиқиб кетди ва тезда қайтиб тушди.

– Диққатингизни бир нуқтага жамлаб, мана бунга қаранг!

Кампир Камоланинг бармоқ учларидаги сим толага маҳкамлаган кумуш шарнинг бир маромда, осма соат капгири каби ҳаркатланишига қаради.

– Жуда яхши! Ҳеч нарса ҳақида ўйламанг! Ўзингизни бўш тутинг! Кўзларингизни юминг!

Кампир итоаткорлик билан кўзларини юмди.

– Бир маромда нафас олинг! Худди шундай! Энди ўтмишга қайтамыз! Ҳамма-ҳаммасини кўз олдингизга келтиринг!

...Нигоҳлари бир нуқтага тикилиб қолган кампирнинг қорачиғи кенгайди, рўпарасида тебранаётган шарнинг ҳаракатларини кузата бошлади. Олис-олисдан эса Камоланинг ширали ва сеҳрли овози эшитилар эди.

– Сиз саҳнадасиз! Атрофингиздаги актёрларни кўраяпсизми? Улар ҳам худди сиз каби юксак салоҳият эгалари. Улар сиз билан бирга спектакль намойиш этишмоқчи. Ўз ижролари билан бани башарни ҳайратга солиш истагидалар! Барча-барчаси сизнинг измингизда! Барчаси сизга муштоқ! Ишорангизга маҳтал!

Кампир худди ёш қизлар каби ўрнидан сакраб турди-да, кўзлари юмуқ, меҳмонхона бўйлаб юрабошлади: у гоҳ шамол, гоҳ тўлқин бўлиб шовқин солар, бирида бепоён самодда қанот қоқайтган чағалайга айланса, бирида қайиқ бўлиб лопилларди. Биргина унинг ўзида асарнинг моҳияти; манзараси, дард-оғриқлар, бари-бариси мужассам эди...

Милхун: – Демак, кўра олмаймиз! Унақасияям, бунақасияям қирғоқни кўра олмас эканмиз-да! Ундай бўлса бу ерда нега ўтирибмиз?

Кампир худди қайиқнинг тумшугига чиқиб олгандек ҳаракат қилди. Қўлидаги эшакани қаҳр билан силкитганича ҳайқирди:

– Эй, қанжиқ ит! Эй, шамоллар Шамони! Эшитаяпсанми? Агар сен қанжиқ итнинг ўлиги бўлмай, шамоллар эгаси бўлсанг, қани сенинг шамолларинг? Ёки инингда ўлиб қолдингми, қанжиқ? Ё сени ҳар тарафдан айғирлар ўраб олган бўлса, қай бирига орқа учаришни билмай қолдингми? Ҳаммасига бир-бир орқа учуриб, чиқишиб қолдингми? Шунинг учун шамол кўтаришга қурбинг етмаяптими? Ёки бўлмаса биз бу ерда ўранинг ичига тушиб қолгандек туман ичида, ҳалокат остида қолиб кетганимизни билмайсанми, қанжиқ?..

Кеча туни билан уйку беришмаган, яна эрталабданоқ безовта қилишганлиги малол келганлиги, жилмайишга уринишаётган бўлишса-да, юз-кўзларидан билиниб турган эр-хотин бирин-кетин кириб келишди.

– ...Ё орамизда ёш бола борлигини билмайсанми? Боланинг сув ичгиси келаяпти, сув, тушунаяпсанми? Сенга айтаяпман, орамизда ёш бола бор, у биринчи марта денгизга чиққан. Сен-чи? Сен бўлсанг бизлардан қасдингни олаяпсан! Ахир бу номардлик-

ку!..

Овқатланиб бўлишгач, эр-хотин кийинишиб қаергадир отланишди, кетишдан аввал икки аёлни бир муддат кузатишди, хизматкор аёлга кўрсатма-топшириқларни беришиб, бир-бирларини жеркишганича уйдан чиқиб кетишди.

Тушга яқин қайтишиб, меҳмонхонага мўралашганда кампир ҳали ҳам монолог ўқир, Камола эса ерга, гилам устига ёнбошлаганча уни эшитарди. Жувоннинг келишган қадди-бастига суқланиб қараб турган эрининг биқинини чимдиган жувон пишиллаганича ичкарига кириб келди. Шарпани англаган Камола тезда ўрнидан туриб, хижолат бўлганича уст-бошини ўнглади.

...Кириск: – Эй, йўлчи юлдуз, сени яхши кўраман. Сен жуда баланд ва узоқдасан. Ёлвораман, кетиб қолма, бир жойда тўхтаб тур, ҳеч сўнма. Сен тарафга сузиб кетаяпман. Агар хоҳласанг, сени отамнинг номи билан атайман, сени Эмрайн юлдузи дейман. Эй, Эмрайн юлдузи, сўниб қолма, булут орасига кириб яшириниб олма. Менга мадад бер!..

Камола йиғлаганича кампирни бағрига маҳкам босиб юзларидан ўпди. Кампир кўзлари тўла ёш, ҳали ҳам ўша замон-маконда, қаҳрамон-образларининг дард-кечинмаларидан холи бўлмаган тарзда атрофга аланглаб, ўзи тушунмаган-билмаган кўйи мамнун жилмайди.

У креслодига оҳиста чўқди ва қутилмаганда жуда осойишта уйқуга кетди. Унинг бутун борлигидан ҳаётдан қониқиш, мамнунлик барқ уриб турар, уйқуси эса гўдақникидек маъсум эди.

– Нонушта ҳам қилмадингиз, балки энди биз билан тушлик қиларсиз? – деди жувон унга бошдан оёқ тикилиб.

– Бажонидил! – деди ҳорғин, ишидан мамнун жилмаяр экан Камола.

Тушлик чоғида сиёсатдан, хорижий мамлакатларда кечаётган жараён, туризм ҳақида суҳбатлашган бўлишди.

– Бирор янгилик борми? – дея сўради жувон овқатланиб бўлишгач.

– Ўтмишларига боғлиқ оғриқларни юзага чиқараяпмиз. Мен эндиги навбатда ўша воқеликларни хиралаштиришни ёки бутунлай унитишини амалга оширишим керак. Ёмон хотираларни яхши кунлар, орзусидаги ролларни ижро этиши учун имконият яратиб бериб, руҳиятини тиклашимиз мумкин бўлади, деб ўйлайман.

– Услубингиз ғалати экан. Майли, бироз кутайлик-чи?! – деди жувон тушунарсиз кино билан ва сариқ матбуотга оид аллақандай газетани ҳафсала билан варақлаётган эрига зимдан қараб олди. – Тўғриси, бунақа нарсаларга тушунмайман! Аммо, мақтаниш бўлса ҳам айтай, бизнесда олдимга тушадигани йўқ!

– Бунга шубҳа қилмайман! – жилмайди Камола.

Орадан ўтган уч кун давомидаги сеанслардан кейин Камола хонадон соҳибларида пайдо бўлган безовталикини пайқади...

– Марҳамат, диққатингизни мана бу кумуш шарнинг тебранишига қаратинг!..

Бир маромда тебранаётган кумуш шар кампирнинг кўз олдида тобора хиралашиб кўринмай қолди. Унинг кумушранг шуълалари аро ўтмиши намоён бўлди.

Камоланинг сеҳрли ва ёқимли овози аввалига баланд янграб, сўнгра одамни элитувчи шивирлашга айлана бормоқда эди...

...Дунё экспериментал театрлари Халқаро фестивалининг “Энг яхши эркак образи”, “Энг яхши аёл образи”, “Энг яхши драматургия”, “Энг яхши режиссура” номинациялари бўйича тақдимот куни.

Ҳаяжонли лаҳзалар!

Фамилиялар бир-бир ўқиқлар, ғолиблар, минг-миллионлаб нигоҳлар ва гулдурос олқишлар остида саҳнага чиқиб боришарди.

Мана, бошловчи томонидан “Энг яхши аёл образи” номинацияси бўйича ғолибни эълон қилишдан аввал театр ҳақида қисқача тўхталиб ўтишди.

Барча унга қаради!

Ҳаяжондан оёқларига титроқ кирди, юраги эса кўксини ёриб юборгудек гупиллаб уриб, томоғи қуруқшади.

Унинг ижро этган роли, образи ҳақида гапирилди.

“Демак у! Шубҳасиз у!”

Томошабинлар олқишлай бошлашди. Тинмай табассум қилар, лаблари титрар, кўзларидан эса севинч ёшлари тўкиларди.

У еттинчи осмонда парвоз қиларди!

Барча, ҳатто ўзи ҳам амин эди, фестивалда “Энг яхши аёл образи” номинация-

си бўйича ғолиблик уники! Тақдимот бошланмасдан барча келиб табриклар, у эса хаяжондан титрар эди.

...Ўша куни у исён кўтарганди! Шу вақтга қадар театрда бирор актёр-актриса журъат қила олмаган ишга қўл урди: спектакль намоиши вақтида режиссёр кўрсатмаларидан чиқди!

Мақсади режиссёр жон койитиб улуғлашга уринаётган “она-героиня”га соя солиш эмасди, шунчаки, ўйнагиси келганди. Буни у аввалдан режалаштирмаган эди, сахнада роль ижро этаётиб макондан чиқа олмади, чиққиси келмади. Сахнада ёнгиси келди! Сахнада яшагиси келди! Ижрога берилиб, режиссёр ўраб-чирмаб ташлаган занжирларни узиб, белгилаб берган чегараларни топтаб ташлади.

Тўғри, масхарабозликка тоқат қила олмасди, бунга қарши ҳам бора олмас, журъати етмасди, аммо бу ҳол кутилмаганда содир бўлди. Спектакль тугаб, томошабинларнинг гулдурос олқиши тутиб кетгандан сўнггина ўзлигига қайтди.

Асарда муаллиф мақсади қилиб инсонийлик, меҳр-оқибатни улуғлаш кўтарилган, асар марказида эса ташлаб кетилган гўдак тақдири турарди. Режиссёр бутун эътиборни қаҳрамон-онани улуғлашга қаратгани боис спектакль моҳиятан бузилган, туғиладиган ва туғилаётган саволлар кўтарилаётган мақсадга мувофиқ келмас эди.

Уни оғринтирган жиҳати Она образини яратаётган актрисада самимият йўқлиги, образ шунчаки дардларнинг зоҳирий намоиши бўлиб қолганидан ташқари, режиссёр актёрларни турли, ачинарли-аянчли ҳолатларга солиб она образини улуғлаштирмасдан, аксинча, она образи ўз хатти-ҳаракати, ҳақиқати билан бу мавқега эришиши лозим деб билганида эди.

Мазкур спектакль бадий кенгаш ва Жамоатчилик кенгаши аъзоларига топширилаётган вақтда ҳам буни айта олмади. Кўрқди! Ишдан айрилиб қолишдан кўрққан ва ўшандан буён бу кўрқоқлиги учун ич-ичидан эзилиб, ўзини койиб юрарди.

Бугун у ўзи билмаган ҳолда ўша занжирларни узиб ташлади!

Спектакль муваффақиятли чиқди, аммо “қаҳрамон” кўринмай қолган, “уриб кетишган”ди.

...Исм-фамилияси янграмасдан ўрнидан тура бошлаган эди, англай олмади: бошқа фамилия ўқилди. Шу тобда кимдир бир ботмон юк билан бошига боплаб туширгандек, кўз олди тиниб, гандирақлаб кетди, ҳайтовур сўнги лаҳзаларда ўзини қўлга ола билди.

Таниган-билганлар ҳайрон, у эса карахт, қўлларини силкитиб, жилпанлаганича сахна томон деярли учиб бораётган она образини яратган жувонни кўрди.

Мукофотга лойиқ топилган, эътироф этилган образ уники, фамилия эса бошқаники ўқилди!

Ҳатто бошловчи ҳам бу англашилмовчиликни сезиб, фамилияга қайта қараб олди, пичирлаб қўйди, аммо сир бермади, синиқ, билинар-билинимас захарханда жилмайди.

Бошқалар ҳам фестивалнинг обрўйи, миллат-мамлакат шаъни учун индашмади. Ахир айна дамда сиёсий аҳамиятга эга бўлган мазкур тақдимот эфирга тўғридан-тўғри берилмоқда!

Бошлар ҳам бўлди. Ғазаблар нигоҳларга тўкилди, тиллар танглайда тўнглади.

У-да жойига ўтирди, ўзида эмас, бегона бўлиб. Мияси тинимсиз лўқиллар, бу ноҳақликдан бор ёвузликка қўл ургиси, йиғлаб-ҳайқириб оламни бузгиси келарди...

Кечга бориб иситмалади. Алаҳлай бошлади. Ҳамхонаси хавотирланиб шифокор чақиртирди. Эртаси куни ҳамкасаба ва танишлар ҳол сўрагани киришди. Режиссёр, бош бухгалтер ва бош администратор нохушроқ сўрашишди, чеҳраларида инжиган ифодалар бор эди. Кимдир миннатдор бўлиб, кимдир мийиғида жилмайиб, яна кимдир ошқора маккорона иршайди. Баъзилар эса негадир кўзларини олиб қочишди.

Кейин билди-ки, ўша куни иситма аралаш алаҳлаганида кўп ортиқча гапларни гапириб юборган экан...

Орадан кўп ўтмади, бош администратор ва бош ҳисобчи қамалиб кетди. Режиссёр эса ишдан ҳайдалди.

Уни ҳам янги бўлганлар сиғдиришмади...

Ишсиз, пулсиз, кўчада оч-наҳор тентирагани, ишга тикланишида ёрдам беришларини сўраб идорама-идора зир югурганлари...

Ижара ҳақини тўлай олмай ҳайдалиб, битта чемодани билан кўчада қолиб кетган-ликлари кўз олдидан бир-бир ўтди.

Ўтди кўз олдидан бари бир-бир... ўтди, ўтаверди. Оғринтириб, куйдириб.

– Лаънатилар! – дея ҳайқирди ҳали ҳам хотира карахтлигидан тўлалигича қутила олмаган кампир ўзига келгач, ғазаб ва аламдан титраб-қақшаганича. – Мунофиқ-

пасткашлар! Тубан махлуқлар!..

Хизматкор аёл кириб, уни хонадон соҳиблари сўрашаётганини айтди.

– Нима бўлди? – деди жувон асабийлашганича.

– Ҳали огоҳлантиргандим, онангизнинг хотирасида ортиқча юклар кўп! Мен у кишини даволаш билан бирга, мана шу аччиқ хотиралардан халос қилмоқчиман. Бунинг учун эса бироз вақт керак. Тўғри тушунинг, бунингсиз даволаб бўлмайди!

– Келинг, очиқча гаплашайлик, бизга сизнинг ишингиз ёқмаяпти!

– Нимаси ёқмаяпти?

– Сиз унинг ақли заифлигидан фойдаланиб устидан кулаясиз! Бунга йўл қўймаймиз!

– Хўжайиним тўғри айтаяптилар! Сиз уни янада оғир аҳволга солиб қўяясиз! Биз сизни уни бу ҳолдан чиқаришингиз, ёрдам беришингиз учун ёллаган эдик. Аммо сиз у билан фақат шу машғулот устида ишлаб қолдингиз! Агар ойим бу машғулот орқали даволанса, аллақачон ўзларини-ўзлари даволаб олган бўларди.

– Бир ҳақиқатни тўғри қабул қилишларингизни сўрайман! У саҳна ҳаёти ва ўтмиш хотираларини аралаштириб юбораяпти. Ундаги жараён – кураш! Яшаш учун кураш! Яшашни, ҳаётга қайтишни истаяпти, аммо дард ҳам осон чекинадиган эмас! Оғир, машаққатли ва мусибатли ўтмиши, атрофидагиларнинг қилган хиёвати ва саҳнага бўлган муҳаббат, ижро эта олмай, ёки истагидек ижро этишига тўсқинлик қилган образлари унинг қалбида, шуурида руҳияти билан аёвсиз кураш олиб бораёпти. У бу ҳаётга қайтишни истади, аммо нимага талпинишни, нимадан умид қилишни билмайди. Билганлари, мана шу аквариумдаги саламандралар. Уларнинг сув юзасига талпиниш-интилишларидан қувват олиб, ҳаётга қайтишга уринаяпти. Аммо онг-онгига сингиб кетган ўтмиш билан қалбидаги саҳнага бўлган муҳаббат ҳам иллатга айланиб қўйиб юборгиси, осонликча таслим бўлгиси йўқ. Мана шу аквариумдаги саламандралар қанчалик кўмакка муҳтож бўлса, у ҳам худди шундай, бизнинг кўмагимизга муҳтож!

– Ёлғон! – деди эркак. – Унда нега сўзларини магнитофонга ёзиб олаясиз? Нега? Мен биламан, уни одамларга кулги қилиш учун! У бизнинг онахонимизнинг хотирасидаги сўзларни йиғиб сотмоқчи, ана, бизнес!

– Уялмайсизми шундай дегани!

– Аксинча, сиз уялишингиз керак! – деди жувон.

– Мен ёзганларимни ўрганаман! Англай олмаганларимни қайта ишлаб келиб бу ерда амалда фойдаланаман! Эй, худойим-ей, нега мени тушунишни истамайсизлар?

– Йўқ, аксинча, сиз бизни тушунмаясиз! Биз сизнинг ёрдамингизга муҳтож эмасмиз, кетинг! – деди жувон. – Бизларни тинч қўйинг! Хизмат ҳаққингизни бўлса, майли, даволамаган бўлсангиз ҳам тўлалигича оласиз!

– Йўқ! Бу нотўғри! Даволай олмадимми? Демак, ҳеч қандай ҳақ ҳам бўлмайди!

– Менга ҳақ керак эмас! Текинга даволайман!

– Устимиздан кулмоқчи бўлаясизми, бунга йўл қўймаймиз! Кетинг!

– Кетганингиз маъқул. Биз бошқа руҳшуносга мурожаат қиламиз!

– Аслида... сизларни даволаш керак экан!..

Камола деразадан узоқ-узоқларга, оппоқ қор қоплаган, мудраётган шаҳарга боқар экан, ҳаёлидан уч кун аввалги шу гаплар ўтиб, кўз олдига тебранма курсида мудраб ўтирган кампир ва аквариумдаги саламандралар келди.

“Кутишаяпти! – деб ўйлади у истехзоли кулимсирар экан, лаблари аламдан қийшайиб кетди. – Ҳатто тош-деворлар ҳам. Ҳатто зулмат чулғаган мана шу сукунат ҳам. Бутун борлиқ кутаяпти! Кутишаяпти! Ҳамма кутаяпти, ҳатто ўзи ҳам! Фақат улар эмас”, – дея ҳатто уйқусида ҳам тиним билмай сув юзасига талпинаётган, сўнгра лаҳза ўтмай карахт ҳолда сув тубига тошдек шўнғиётган саламандраларнинг узлуксиз ҳаракатларини ҳаёлидан ўтказа туриб.

“Улар ҳам кутишаяпти, нелигини билмай, англамай, ҳатто кутаётганликларини ўзлари ҳам билмай кутишаяпти. Улар учун кампир ҳам, келажак ҳам аҳамиятсиз! Улар учун лаҳза ғанимат, улар учун етиб-англаб бўлмас тириклик ғами азиз! Улар учун кенглик-эрк аҳамиятсиз, нафс муҳим! Ҳа! Оғриқсиз нафсли лаҳзалар ғанимат. Балки бу ҳам яхшидир!.. Баъзида, баъзида... уларга ҳавас қиламан!..

Мен ҳам кутиб ўтдим. Кампир ҳам, ҳамма ҳам кутиб ўтди. Бугун ҳам кутаямиз!..”

Бу вақтда эса меҳмонхонага тушган кампир саламандрали аквариумни топа олмаган, унинг ўрнида турган балиқлар суратига тикилиб қолган эди...

Булоқ кўз очди

**Шавкат
ОДИЛЖОН**

1989 йилда туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университетининг
журналистика факультетини
тамомлаган.
Шеърлари республика
матбуотида чоп этиб
келинади.

Япроқдек пўқилди ҳислар

* * *

Кўндан бери севаман уни,
Айтолмайин забоним мубҳам.
Лекин у қиз бундан беҳабар,
Юрагимни босар зилдай ғам.

Қайсар дейди: – Қандай топдингиз?
– Сизни тушида кўрганман, – дедим.
Ўйлаб қолдим, сизни топдим
Лекин қачон йўқотган эдим?

* * *

Бугун ўша анҳор бўйида
Ғамга ботаётирман ёлғиз.
Бугун сенинг тўйинг бўляпти,
Бугун менинг забоним сассиз.

Беҳабарман тўйингдан ҳатто,
Сени кўрмоқ эди илинжим.
Энди юпанчигим бир Худо,
Анҳор тўйга айтди мени жим.

РОСТ ШЕЪРНИНГ УМРИ

Тоғларга ёндош йўллардан ўтиб бораётган одамнинг қоятошлардаги ёзувларга кўзи тушиши, табиий. Уларнинг аксариятида “ $A+B=C$ ” кўринишидаги битиклар ёки бўлмаса, севги изҳорлари, исмлар ёзилган бўлади. Ўйлаб қоласан киши. Нега исмларнинг бош ҳарфларинигина ёзишар экан-а, тўлиқ ёзса, қайтага тушунарлироқ бўлмайди? Бунда қандай ҳикмат бор? Ўйлаб қарасам, инсонга ўзи ва маҳубасигина биладиган сирларни бошқаларга ярим ҳолича намоён этишдан завқлироқ нарса йўқ экан.

Шоир ҳам шундай, ўзи билган сирнинг бир учини чиқара олсагина таскин топади. Тўғри, ҳозирги замон матбуот саҳифаларида, интернетда ўзи ҳақида тўлиқ маълумот ёзиб, жуфтини қидираётганларнинг сони оз эмас. Аммо бундай хабарлардан кўра, биз айтиб ўтган қоятошлардаги қисқартма ҳарфларнинг мантиси, таъсири кучлироқ.

Ёш шоир Шавкат Одилжоннинг шеърларида ҳам мана шундай ярим ошкоралик бор. У ҳаммага маълум ва зерикарли гапларни айтишдан қочади. Муҳими, Шавкат Одилжон ўзи таъсирланган, кўрган-билган, ақли етган нарсаларни қаламга оляпти. Мен унга келгусида қоятошлардан, дарахтлардан, энг муҳими, кўнгиллардан ўчиб кетмайдиган ижод намуналарини яратишида куч-қувват тилайман. Рост ва самимий шеърларининг умри узоқ бўлсин, дейман.

Иқбол МИРЗО,
Ўзбекистон халқ шоири

Сен-ку, айтмай турмуш қурибсан,
Мен-ку, майли, қиламан бардош.
Лекин, нега анҳоримизни
Тўйга айтмай йиғлатдинг бебош?

Севгимиздан магрур оқарди,
Энди гусса ичида маъюс.
Ҳатто, сувдан муҳаббат кетди,
Ҳатто, сувда вафо йўқ, эссиз!

Ўйламагин икки бечора
Ҳоли хароб бўлар менсиз, деб.
Бахтли бўлсанг, биз ҳам бахтлимиз,
Ортаг боқма севгим эссиз, деб.

Анҳор менга далда бўлади,
Мен анҳорга тасалли бергум.
У-да, сойга ошино бўлади,
Мен бировга ошино бўлгум.

Бахтли бўлиб ҳар-ҳар замонда,
Сени эслаб юрак тиглаймиз.
Тўйингдан сўнг, анҳор иккимиз,
Кучоқлашиб, ҳўнграб йиғлаймиз.

* * *

Ақлим сеникидай теранлашмаган,
Бургутқўз ҳам эмас менинг кўзларим.
Мен шўрликни шундай аҳволга солган:
Ўзлари... Ўзлари... Ўзлари...

Менда ҳам бор эди бир қамчи,
Сенда ҳам бор эди бир қамчи.
Қув чиқдинг, нима ҳам дер эдим:
Алдамчи... Алдамчи... Алдамчи...

Ошиқлар изингдан чопган пайт,
Бўй қизсан, топганинг ўй бўлди.
Мен иссиқ ўрнимда ётган пайт:
Тўй бўлди... Тўй бўлди... Тўй бўлди...

Топмадим тушимдан ахтариб,
Сен гариб, сендан ҳам мен гариб.
Ҳаётми? Оҳ, унда кетяпман:
Мен қариб... Мен қариб... Мен қариб...

* * *

Куз келди...
Булутлар қилди кўзёши,
Қушлар гала-гала қайта бошлади.
Аллақарлардан келиб қолиб у,
Эски қўшигини айта бошлади.

Куз келди...
Ёз кетди бошини олиб,
Лайлакнинг тахтига ўтирди қарга.
Бир томонда менинг ўз онам қолиб,
Қовжироқ хазонлар жонимни қаргар.

Куз келди...
У келди минг йиллик хониши,
Дайдибар кетиб манзилга етди.
Бошланмасдан туриб ҳали уйғониши,
Ҳаммаси бирма-бир қўлидан кетди.

Куз келди...
Япроқдек тўкилди ҳислар,
Кўча кезар севгим – мўлтонивачча.
Унга ҳамроҳ керак, манзил-маконсиз,
Сентябрдан то декабргача.

Куз келди...
Кезиниши, қайталаш фасли,
Жонимни оғритиб қўяман атай.
Кўксимда нимадир хуруж қилади,
Худди у бедаво, эски касалдай...

Куз келди...
Эртага ишонч бор демак,
Келган ҳар не кетар, шуурим етди.
Тўқсон кун... япроқдек тўкилган ҳислар,
Эски бир қўшиқни эслатиб кетди.

Мансур ҒАНИЕВ

1988 йилда туғилган.
Термиз Давлат университетининг филология факультетини таҳсил олган. Ҳозирда “Шарқ зийси” газетасида фаолият юритади.

Ойдинлашаф олам, шуглалар иниб

Тонг

*Бедорликка қўйиб сўнг нуқта,
Соҳир саҳар бошлар маросим.
Мана, парқу булутлар кўнда
Ёруғликка қилишар таъзим.*

*Қуёш нури – оппоқ тойчоқлар
Сакраб тушар фалак тоmidан
Ва барглари бир-бир қучоқлар
Уялишган гуллар номидан.*

Гулим

*Гулим, рухсорингиз бунчалар узоқ,
Товушингиз кўксим ёрмайди нега?
Биламан, бу кўзлар, алдоқчи – тузоқ,
Расмини сиз ташлаб кетгансиз менга.*

*Саболар кетказмас юракнинг дардин,
Ғамгин қушлар сайрар кўнгил шоҳида.
Кўксимга: “Севаман!” деб муштладим,
Лек, яшадим шу бир сўз паноҳида.*

ШЕЪР ЙЎЛИ

Ёш шоир Мансур Ғаниев сўз моҳиятини, шоирлик моҳиятини бадиий тадқиқ этишига интилади.

Шеърларида ёш шоир кайфияти тошиб турибди. Аччиқ алам, шиллинган яра каби изтироб, қирғоқсиз дард... Шеър йўли шу бекатлардан, албатта, ўтади. Ўтаркан, шеър улгайиб, кўркамлишиб бориши, шоир ўз нигоҳини қоронгида зиёни, ёруғда қоронгини кўришига ўргатиши лозим.

Кузатишимча, Мансур Ғаниевнинг шеърлари ўсишида, улгайишида. Бунини ўзи ҳам сезади.

Моҳиятан, иқрорномага айланмаган поэзия бир қучоқ ўтин, холос. Сўзни бутун онг билан ҳис этишигача, шеърини ифодада фикр аниқлиги ва туйғулар тиниқлигига эришишигача, алоҳида шеър бўлакларини эмас, бир бутун шеърни тақдим этишигача узоқ чўзиладиган йўл.

Ёш шоир бу йўлда собит бўлишига ишонини мумкин.

Юрагимнинг туб-тубларида

Зилзиладай туғилмоқда сўз.

Бу сўз мени ўз шиддатига ишонтиради.

Салим АШУР

Оҳларим бўлдилар тонгнинг насими,
Қалбимнинг тубидан тўкилмоқда – жсон.
Айтнинг, айтнинг, гулим менинг севгимни
Қалбингизга олиб кирасиз қачон?

Муҳаббат

Сочларингни саболар олди,
Лабларингдан ўпди булоқлар –
Ўртамизда ҳаволар қолди,
Бўсаларни ювди қирғоқлар.

Бармоқларинг эркалаб, суйиб,
Иситмоқда гулхан нафаси.
Тун бағрида юлдузлар куйиб,
Оҳ чекар, бу кеча ҳаммаси.

Шўхликларинг ютган дарёми,
Қуриб қолди меҳринг сойлари.
Бахт ҳукмида турган дунёни
Иккимизга ишиқ дор айлади.

Совуқ-совуқ шамол кўзгалди,
Кўкда қора булутлар сузгай.
Икки қалбга тўкилиб қолди,
Муҳаббат – оҳ, хазонли куздай...

Улғайиш онлари

Яна бир фасл улғайдим, балки,
Юрак ўйчан тортди кун сайин.
Рух ўтида ёнишлар ҳаққи,
Ҳур сўзим, мен сени куйлайин!

Рух шамолин сойлардай шоиқин
Туйғуларга бердим – оқиздим.
Қирғоқларга сиғмаган тоиқин
Келаверди бир дарё бўлгим.

Қоришгунча олтин тупроққа
Боболарнинг қалб ёди каби,
Ватан, битта хонанг, ёрита
Олармикан умримнинг шами.

Умр бўйи қалбим тўридан
Кўзларимга тик боқар бир кўз.
Юрагимнинг туб-тубларида
Зилзиладай тугилмоқда сўз.

Созиниш

Одамлар тўзгуйди.
Бекатлар қолар –
Бахтин ўғирлатган бебахт кун каби.
Тонггача ҳўксимда жсон оғрийверар,
Оҳ-воҳлар бўғзида қолган тун каби.

Ёнингизда эдим.
Осмон бор эди,
Сизнинг кўзингиздай, она, тит-тиниқ.
Мен тош ҳаволарга кўз тикиб, энди,
Осмонни соғиниб қолганим аниқ.

Хаёл торлик қилар

Хаёл торлик қилар. Келади учгим,
Юлдузни, самони кўзимга жойлаб.
Қора шаббодадай кечани – ичдим,
Ҳайратдан ўлдириб қўймагин , ё раб!

Саргайиб осмон бир чети – ой чиқар,
Ойдинлашар олам, шуълалар иниб.
Қизарар булутлар – шафақранг сачрар
Шамол пичоғида гўё тилиниб.

Само мени чорлар... Қанотли руҳим
Майин булутларни бағрига қучиб,
Сенга бораяпман кўкдаги оҳим,
Юксак юлдузлардан баландроқ учиб!

Замину замоннинг темир уйидан
Бўшалиб,
Самовий боғлар томон мен –
Улкан бир қуш каби парвоз қиляпман,
Гўзал кеча фақат тугаб қолма, сен!

Шоди ОТАМУРОД

1978 йилда туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университетининг
журналистика факуль-
тетида таҳсил олган.
Ҳозирда "Туркистон"
газетасининг Жиззах
вилояти бўйича мух-
бири.

Олис-олислафга кетар хайлим

* * *

*Мен ошиқман, бу дунё надир,
Ишқпарастман, ҳолимдир хароб,
Синиб қолган юрагимдадир
Ишқ аталмиш қип-қизил шароб.*

*Севсанг, сенинг ишқингман тайин,
Севмасанг гар, сенга аталмаганман.
Мен ожизман, балки гулдайин
Пешонангга битилмаганман.*

*Мен танҳоман, ойу кун йиллар,
Балки сен ҳам мендайин танҳо.
Мени севар фақат шу йўллар,
Ҳали мендан тўймаган дунё.*

*Суйдирдинг-ку, билмасдан туриб,
Севилмакни, суйиб-қуйишни.
Кетолмасан, энди ўчириб
Пешонамга ёзилган ишқни.*

ОВОЗ ВА ЧИЗГИЛАР

Яхши шеърни ўқиганингда, сўзнинг моддийлашганини ҳис этасан. Худди олмадек, гулдек сўзларнинг рангини, ҳидини, таъминин сезасан. Тимсоллар, ташибеҳлар, мажозлар ана шундай намоён бўлади.

Ёш шоир Шоди Отамуроднинг шеърларини ўқиб, кўнглим тўлди. Тоглар бағридаги булоқнинг тиниқ сувларидан ичгандек, турфа гуллари гиёҳларнинг хушбўй ҳидидан нафас олгандек завқландим.

Биз, одатда, овознинг баланд-пастлигини, қувноғу гамгинлигини, меҳрлию қаҳрлилигини фарқлаймиз. Шоди Отамурод эса, овознинг вазнини, кўламинин тасаввур этади. "Овозим бу – энг оғир байроқ, Гўё ерга тўшалган гилам", дейди. Бу оғир вазнли овозни баландга кўтариш учун қанча куч керак, қанча ирода керак. Шоир назарида ана ўша оғир "гилам"ни ердан кўтариб, баландга, дорга илса, олам симторларидек титрайди...

Бошқа бир шеърда ер шаридаги чегараларни, харитадаги чизиқларни инсоннинг юзидаги ажинларга ўхшатади.

Овозлар ва чизгиларнинг суратларидан иборат шеърлар ўқувчида завқ уйғотади.

Ёш шоир Шоди Отамуроднинг юрагидаги илҳом қушининг қанотлари толмасин, парвози баланд бўлсин!

Рустам МУСУРМОН

Она

Бир қўлда бешиқни, бир қўлда эса
Дунёни тебратар она деган зот.
Қайсидир бир аёл бепарзанд бўлса,
Бепарзанд деб уни атаманг, ҳайҳот!

Гарчи, у аёлнинг кўзларида нам,
Тебратмоқ иши-ла бандир бу қўллар.
Ахир, у ҳам она, у ҳам бундай дам
Дунёни тебратиб айтмоқда алла.

Овозим

Овозим – энг оғир байроқ,
Гўё ерга тўшалган гилам.
Мабодо, мен кўтарсам баланд,
Симторлардай титрайди олам.

Овозим – бу энг оғир куйдир,
Куйдирки, ҳеч йўқдир поёни.
Мабодо, мен қўшиқ куйласам,
Қўшиқ босиб қолар дунёни.

Глобус

Бул зотнинг юзидан ўтиб бўлмайди,
Бул зотнинг юзидан ўтмоқ не керак?
Ҳар битта ажини –
Тортилган чизик,
Ҳар битта ажини –
Битта чегара!

Ҳазил

Қошиқ эди, "қ" кетиб,
Ошиқ бўлди бир зумда.
Қулфат эди, "к" кетиб,
Улфат бўлди бир зумда.
Тайёр эди, "т" кетиб,
Айёр бўлди бир зумда.
Қорнин ўйлаб ҳар сафар,
Қошиққа ошиқ бўлди.
Аммо, қорни ёрилиб,
Қулфатга улфат бўлди.
Барибир, барибир,
Тайёрга айёр бўлди.

* * *

Сену мендек ёлғиз инсонни
Ҳижрон ютиб борадир, гулим.
Муҳр қилиб қалбга ҳижронни
Умр ўтиб борадир, гулим.

Муҳаббатнинг ўтли чўғидан
Малҳам олмоқ балки кифоя.
Ўлдиргучи фурсат ўқидан
Бизни қилмас ҳеч ким ҳимоя.

Сен у ёндир, мен эса бу ён,
Ўртада бир дарёдир, гулим.
Нега жимсан,
Не гирён учун,
Умр ўтиб борадир, гулим.

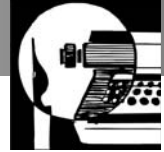
Фурсат – тилсим, фурсатни қўлдан
Бермоғимиз азобдир-азоб.
Адашмайлик, гулим, бу йўлдан.
Вақт олдида сақлайлик одоб.

Кўзёш бўлиб гўё киприқдан
Томган сувга етарми қўлим?
Иккаламиз солган кўприқдан
Умр ўтиб борадир, гулим.

* * *

Сен гапирганда ёнимда туриб,
Олис-олисларга кетар хаёлим.
Олис-олислардан келаётгандай
Бўлаверар сенинг овозинг.
Сен гапирганда.

Адабиётшунослик

**Сайфиддин
РАФИДДИН**

1958 йилда туғилган. Самарқанд Давлат университетини татомлаган. Филология фанлари номзоди. "Мажоз ва ҳақиқат", "Буюклар ҳалқаси" каби асарлари нашр этилган. Олим форс тилидан Навоийнинг "Девони Фоний" асаридан газаллар, қасидалар ва кичик лирик жанрдаги шеърларни ўзбекчага ўгирган. ЎзРФА Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Мумтоз адабиёт бўлими катта илмий ходими.

Адабиётда қаландарлик

Қаландария (қаландарийлик, қаландарлик) тариқати XI-XII асрлардан эътиборан шакллана бошлаган. Илмий манбалар бу тариқатнинг асосчиси Жамолиддин Совий (ваф. 1232) эканлигини таъкидлайди. Қаландария ўзига хос урф-одатга эга бўлган тариқат бўлиб, кўп олимлар уни маломатийликдан ажаралиб чиққанлигини эътироф этишган. Москвадан чиққан "Ислом қомусий луғатида" ҳам шундай дейилган. (Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: "Наука", 1991, 129-130 стр.). Қаландарийликнинг пайдо бўлиши ва келиб чиқиши ҳақида турли-туман фикрлар йўқ эмас. Қаландарлик – тасаввуфга алоқаси бўлмаган, ташкиллашган бир жамоадир, деган олимлар ҳам бор. Қаландарлик тарихига назар солсак, дастлабки даврларда уюшган ва маълум қонун-қоидалар асосида қурилгани, аъзоларининг махсус либослар кийиб юргани маълум бўлади.

Қаландарлар орасида диёнатлилари ҳам гиёҳвандлари ҳам бўлган. Уларнинг кўпи мужаррад, яъни бўйдоқ юрган. Қаландарлар айнан мана шу уйланмасликлари ва тиланчилик қилишлари учун баъзи мутасаввифлар томонидан танқид остига олинган. Чунки Ислом динида уйланмаслик ҳам, тиланчилик орқасидан кун кўриш ҳам гуноҳ саналган. Даврлар ўтиши билан уларнинг қонун-қоидаларида, либосларида ва қаландархоналардаги тартибларида ўзгаришлар рўй берган.

Қадимги луғат ва илмий манбаларда қаландар атамасининг бир неча маънолари берилган. Жумладан: "эшик тез очилиб кетмаслиги учун орқасидан қўйиладиган тарашланмаган (йўнилмаган) ёғоч"; "диний ғазаллар ўқиб, ҳам динни тарғиб қилувчи, ҳам дарбадар кезувчи дарвеш"; кўчма маънода "дунёдан воз кечган, тарки дунё қилган киши, зоҳид"; "ўзбек халқ куйларидан бирининг номи"; "эркакларга қўйиладиган ном". Қаландарбачча – қаландарнинг шогирди. Қаландархона – қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой.

Саййид Жаъфар Сажжодий деган Эрон олимининг фикрига кўра: "Қаландарликдан мақсад, икки дунёдан ўзини йироқ тутиш ва икки олам уйдан четга, узлатга кетиш. Қаландар бирор мансаб, мақомга эга бўлмаган, дунёнинг ортиқча ғам-ташвишларидан фориғ бўлган кишидир. У жамиятга ичдан эмас, ташқаридан таъсир кўрсатади, жорий урф-одатларни бузади. Шу сабабдан айрим манбаларда улар "сўфиёни хориж", яъни тасаввуфдан, жамиятдан ташқарида бўлган сўфийлар, деб номланган. Сўфий, маломатий ва қаландар орасидаги қисқача фарқ шундай: сўфийнинг қалби халқ билан эмас, доим Ҳақ билан боғлиқ бўлади; Маломатий қилган ибодатини халқдан яширади, халқнинг таънаю маломатидан чўчимайди, ҳазрат

Муҳаммад алайҳиссаломни маломатийларнинг сардори билади; қаландар эса халқ урф-одатларини ошкора бузади. Фақат мажбурий фарз амалларини бажариб, ортиқча тоат-ибодатга майл кўрсатмайди. Қаландар ва қаллошни тажрид ва тарк аҳли, дейдилар".

Қаландарийлик, – дейди тожик олими Қурбон Восеъ, – маломатий таълими асосида ўсиб, риндлик, жавонмардлик ва хуруфийликка бир қадар ҳамоҳанглиги (монандлиги, уйғунлиги) бўлган. Бу ҳамоҳангликни ҳаммадан олдин расмий ислом ва тасаввуфга бўлган муносабатда кўриш мумкин.

Малумки, дарвешлик тариқатлари орасида қаландарийлик ҳам ўз уюшмасига эга бўлиб, улар одамларнинг хайр-эҳсонни ҳисобига яшар эдилар.

Туркистонда расмий ислом дини билан бир қаторда тасавуф ҳам кенг тарқалди, оммалашди. Яссавийлик, нақшбандийлик, кубравийлик, қодирийлик каби машҳур тариқатларнинг фалсафаси, ахлоқи ва қонуниятлари халққа яқин бўлганлиги учун бутун халқ оммасини ўзига жалб этди. Қаландарийликнинг бир қатор қонуниятларини халқ ўзига сингдиrolмагани учун ҳам бу тариқат халқ орасида оммалашмаган.

Тарихий ва илмий манбаларнинг гувоҳлик беришича, қаландарийлик Эронда XVI асрнинг охиригача мавжуд бўлган. Сафавийларнинг сиёсатдон диний вакиллари тариқат аъзоларини Туркия ва Ҳиндистонга кўчириб юбордилар. Туркияда эса бу тариқат XIII асрнинг биринчи ярмида пайдо бўлиб, то XVIII асрнинг охирига қадар фаолият кўрсатган. Қаландария Ҳиндистонда XIII аср бошларида пайдо бўлиб, унинг баъзи тармоқлари XX асрга қадар етиб келган. Тариқатнинг Ғарбда Сириядан то Мароккогача, Шарқда Ҳиндистонгача ҳамда Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкаларида ёйилганлиги тасавуф тариқатлари ичида ўз мавқеи борлигидан далолат беради.

Қаландарлик таълимоти айрим хусусиятига кўра бошқа мусулмон тариқатлари назарияларидан бироз фарқ қилади. Унга будда ва монийлик анъаналарининг жиддий таъсир этганлиги ҳақида ҳам фикрлар билдирилган.

Тасавуфий манбаларда айтилишча, датлабки қаландарлар фақирона ҳаёт кечириб, хайру садақа эвазига кун кўрар эдилар. Муайян манзил-маконлари бўлмаб, кўпинча, кўчиб юришарди. Бу таълимот асосида фоний дунёдан бешиш туйғуси, ботиний қаноат, ўзни кўз-кўз қилмаслик, шуҳратпарастликни қоралаш, жорий урф-одат ва расму русумларни бузиш, хайру садақа йиғишда ҳаддан ошмаслик, нафс поклигига, руҳ хотиржамлигига эришиш, ҳар бир амалда ихлос қилиш каби қатор тушунчалар ётади.

Улар исломнинг мажбурий фарз амалларини бажариб, нафл (қўшимча тоат-ибодат) ни бажаришга эътибор бермасдилар. Жамоат намозларига, шунингдек, Рамазон ойида ўқиладиган "таровиҳ" намозига ҳам қатнашмас эдилар. 30 кунлик фарз рўзани, кўпинча, адо қилмас, нафл рўзаларини тутишдан умуман бош тортардилар. Арзимас нарсаларни, буюмларни ҳисобламаганда, бойликка ҳирс кўйиш уларга ёт одат эди. Қаландарларнинг бир қисми мужаррад (бўйдоқ) яшаш учун аҳду паймон қилишарди ва уйланмаслик, васвасага берилмаслик чораларини излашарди. Дунёни ўткинчи ва нисбий билиб, руҳий эркинликка интилган қаландарлар маломатийларга акс тарзда хулқ-атворини қандай бўлмасин намоиш қилиш, кўз-кўзлаш иштиёқида бўлишган, маломатга қолиш пайида жамият ҳаётининг, ахлоқнинг белгиланган нормаларини бузиш учун ошкора баҳона излаганлар. Жамолпарастлик ва ишқбозликни ҳаддидан оширганлар.

Уларнинг ташқи кўриниши ва кийим-кечаги ҳам ғайриоддий эди. Соч, соқол-мўйлов ҳатто қошларини ҳам қиртишлаб юрардилар (баъзилари мўйловни қиртишламасдан қолдиришарди). Ўзига хос тўн, ҳирқа, паҳмоқ юнгли кулоҳ, ҳар хил жез безаклар-мунчоқлар, ҳалқалар, билагузуклар, узуклар тақиб олишарди. Қўлда асо, белда качкул билан қаландарона мавзудаги ғазалларни ўқиб юришарди.

Алишер Навоий "Маҳбуб ул-қулуб" асарида зоҳиран қаландар, аслида инсоний ғурурини оёқ ости қилиб тиланчилик ва гадолик билан машғул бўлувчи кимсаларни нафрат билан тилга олиб, одамшавандаликдан йироқ, ҳайвонсифатлар, деб баҳолайди: "Булар орасида ўзига қаландар от кўйғон малъун одамийлиғдин мағбун. Ва дев ва шайтон олида матъун. Инсоният ва мусулмонликдан йироқ, тўнғуз ва айиқ одамийлиғда алардин яхшироқ. Шақл тағйири била одамийлиғдин карона, пўстин эзура киймақлари ҳайвонлиғ ва сабуъиятдин нишона. Улуғ кичикдин ҳар турлуқда гадойи муваҳиш фосил хавотирдек софий кўнгулга мушавваш". Бобур эса "Бобурнома"да халқни дин йўлидан

чалғитишга уринган Шаҳбоз қаландарнинг қабрини текислаб ташлагани ҳақида ёзади. Абдурахмон Жомий уларни: "Ислом камандини бўйнидан олиб ташлаган сохта қаландарлар" деб атаса, эронлик олим доктор Али Асғар Ҳалабий қаландарларни шаробхўрлик ва қорадори истеъмол қилишда айблайди.

Исломда тиланчилик қилиш ва шу асосида кун кўриш қаттиқ қораланган. Шунинг учун қаландарлар танқид остига олинган. Чоримизнинг рус истилочи кўшинлари билан бирга кўшилиб Ўрта Осиёга келган мусаввир В.В.Верешагин "Из Оренбурга до Ташкента" деган китобида (СПБ. "Всемирного путешественника", 1874, 46-56) Тошкентда қаландархоналарни кўргани ва улардаги банги, кўкнорихўр қаландарларнинг кулгили ва аянчли аҳволларини тасвирлаб беради.

Мумтоз адабиётда образ сифатида келган қаландарлар эса бу бошқа гап. Баъзи тадқиқотларда таъкидланишича, мумтоз адабиётимизда қаландар лирик қаҳрамон сифатида бир неча маънавий қиёфаларга эга бўлади: Биринчиси – ошиқ қаландарлар. Булар чинакам Ҳақ ошиқлари. Ботинни обод қилиш учун зоҳирнинг хароб бўлишига парво қилмайдиган, шафқат ва мурувват соҳиблари. Иккинчиси – мажзуб қаландарлар. Булар қисса, маноқиб, тазкира ва айрим шеърий асарларда таърифу тавсиф этилган валийсифат зотлар. Учунчиси – ужб ва риёдан поклана олмаган, адаб талабларидан чекинган, тиланчилик билан кун кўришни одатга айлантирган қаландарлар.

Абдурауф Фитратнинг ёзишича: "Қаландарлик мусулмон тасаввуфининг шўъбасидир. Бу маслак бизнинг ўлкамизда сўнг кунларгача давом этди". Шунга диққат қилайликки, ўзбек халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётда тасвирланган қаландарлар кўп жиҳатдан ибратли зотлардир. Масалан, "Алпомиш", "Ширин билан Шакар", "Рустамхон", "Орзигул", "Маликаи айёр" каби дostonлардан ўрин эгаллаган қаландарлар яхшилик ва эзгуликка содиқ, каромат соҳиби сифатида халқнинг хоҳиш ва истакларини, идеал орзу-умидларини юзага чиқарувчи қаҳрамонлар сифатида намоён бўлади. Ёзма адабиётда ошиқ қаландар ёки қаландар ошиқларнинг мақомлари янада юксак. Шу боис қаландарларнинг ташқи кўринишини характерлайдиган "кулоҳ", "асо", "жанда", "камар" кабилар ҳам ички маънога эга поэтик тимсолларга айлангандир.

Навоийга қадар яшаб ўтган туркий адабиёт вакиллари ижодида қаландарийлик таъсири кенг миқёсда бўлмаса-да, мавжуд. Ҳофиз Хоразмий, Хўжандий, Юсуф Амирий Саййид Аҳмад, Саййид Қосимий, Ҳайдар Хоразмий, Лутфий, Гадоий, Атойи сингари шоирлар асарларида қаландарона руҳ ва оҳанглар билан суғорилган байтлар талайгина. Улар қаландарлик тариқати ҳақиқатларини тўғридан-тўғри тарғиб қилмасалар-да, руҳ хурлиги, фақру фанолик, аналҳақлик, ишқ изтиробларининг завқу ҳаяжонли манзараларини қаландарона усулда тасвирлаб берганлар. Ҳофиз Хоразмий ғазалларидан бирида ёзади:

*Ҳофизо, ринду қаландарвашу қаллош ўлғил,
Чун бу атворда йўқ мансабсанжи ислом.*

Алишер Навоий эса қаландарлик ҳақиқати ва тимсолларига кенг аҳамият берган. Улуғ шоир қаландарлик маслаги талабларини нақадар теран мушоҳада этган бўлса, унинг одобу шартларига ҳам алоҳида эътибор билан қараган. Навоийнинг "Бадоеъ ул-васат" девонидан жой олган "Қирқиб эрди қошин ул бодапараст худрой" сатри билан бошланган ғазали бошдан-охир қаландарлик истилоҳи ва тушунчалари асосида ёзилган. Тасаввуф таълимоти, қаландарлик одобларини яхши билмаган кишининг ушбу ғазалдаги нозик маъно ва ишораларни илғаб олиши маҳолдир. Шоирнинг ишқ таърифида қаландарликдан ҳам баҳс юритиши бежиз эмас:

*Ишқ аро поку қаландарлик керак,
Шуъла баҳрида самандарлик керак.*

Қаландарона ишқу ошиқликнинг йирик намояндаларидан бири – Бобораҳим Машраб. Унинг ғазалларида қаландарона руҳ етакчилик қилади. Шоир бир мухаммасида: "Кулоҳу жандани кийгил, қаландарликни хў қилгин", деб ёзади. Унинг "қаландар бўл" радифли махсус ғазали ушбу байт билан бошланади:

*Муродинга етай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл,
Ситам аҳлин ютай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл.*

Мазкур ғазалда "оғиздан дур сочмоқ", "шароби ишқ ичмоқ", "ёмонлардан қочмоқ", "фасод аҳлин қувмоқ", "жаҳонни сайр этмоқ", "разолатни куйдурмоқ", "ҳақиқатни очмоқ", "ҳаммани кулдурмоқ" учун қаландар бўлмоққа даъват қилинади. Зеро, шоир Ҳақни талаб қилиш йўлини қаландарликда кўради:

*Нигорим васлини излаб талабда бир қаландарман,
Кечиб дунёи фонийдин талабда бир қаландарман.*

Манбалардан маълумки, Машраб туғма валий, ориф ва юрт кезган қаландар шоир бўлган. Исҳоқ Боғистонийнинг "Тазкираи қаландарон" асарида Машрабнинг шоғирди Пирмат Сеторий ва қирқ қаландар билан қилган саёҳатлари тасвирланади. Шоирнинг қаландарлиги – оддий тиланчилик, дарбадарлик эмас. Балки дунё севгисидан кечиб, тажрид аҳлидан бўлиш, "Бир Худодан ўзгасини ғалат билиб", фақат Ҳақни севиш, висол умидида икки дунёни "пушти по уриш", чинакам руҳ эркинлигига эришишдан иборат эди. Машрабнинг қаландарона руҳдаги шеърлари ишқ ва жунуннинг ёниқ эҳтирослари билан суғорилган.

Шоир Иброҳим Адҳам ва Мансури Ҳаллож тимсолига кўп мурожаат қилади. Бу икки Ҳақ ошиғининг хурлиги, ишқдаги камолот ва имкониятларидан баҳс юритади, моҳиятан инсонни ўзлигини англашга, англантишга ундайди. Унинг исёнкор ва шаккокликка ўхшаб кетадиган шеърларида инсоннинг "мукаррам"лиги ва Оллоҳнинг унга инъом этган шарофати, маъшуқи азал томонидан ошиқнинг ҳам севилиши, ошиқ ва маъшуқликнинг асл моҳияти кўрсатиб берилади. Шоир чин ошиқларга хос ҳамма ҳам тушунавермайдиган тавҳид, "висол", "аналҳақлик", "фақру фанолик" каби асл ҳақиқатлардан гапиради. Машрабнинг шеърий салоҳиятини, Холиқ ва махлуқотга бўлган муносабатини, ахлоқий-маърифий қарашларини очиб беришда қаландарлик маслагининг ўзига хос ўрни бор. Масаланинг диққатга молик яна бир жиҳати шундаки, қаландарлик маслаги фақат шоирларимизни эмас, балки шоирларимизни ҳам илҳомлантирган. Моҳларойим Нодира шундай шоиралардан эди. У "қаландар" радифли ғазалида:

*Меҳри Худо – рафиқи, Ҳақ ёди – ошноси,
Дунё муҳаббатидин бегонадур қаландар, –*

деб ёзади. Шоира "дунёдан бегоналар", "Ҳақ ёди билан яшаш" туйғусини форсча ғазалларга ҳам сингдирди:

*Кисвати ишқ дар барам, тожи мурод бар сарам,
Гардиши чарх соғарам, ринди қаландар омадам.*

Яъни: Эгнимда – ишқ либоси, бошимда – мурод тожи, қадаҳим – чарх гардиши, ринд, қаландар бўлиб келдим каби байтларидан Насимий, Румий, Машраб ғазалларининг ўтли нафаси уфуриб туради. Шоира Ҳақ ва ҳақиқат кўйидаги ошиқона туйғуларини қаландарлик маслаги орқали рўёбга чиқаришга интилади. Туркий девонининг «Дебоча»сида қайд этилганидек, унинг шеърлари "шавқ ғалабаси ва жунун туғёнида айтилган, баъзиси беҳудлик ва баъзиси беҳушлик ифротиде ёзилгон". Шунинг учун ҳам Нодира ғазаллари ишқ изтироблари, қалб кечинмалари, илоҳий туйғуларга бой. У ғазалларида ирфоний сирларни очишга уринади. Шоиранинг фалсафий хулосаларидан маърифатли ўзбек аёлига хос бўлган комилликка интилиш, зиёга ташналикни ҳис қиламиз. Нодира ижодининг энг муҳим қиймати ҳам ана шунда.

Қаландарлик ғоясини Ҳувайдо, Суфий, Қаландар, Хароботий, Қорий, Мажзуби Намангоний, Азим Хожа Эшон (Азимий) ва бошқа бир қатор шоирлар давом эттирдилар.

Тасаввуф фалсафаси ва ахлоқи мумтоз адабиётимизга узоқ даврлардан бери таъсир ўтказиб келган, халқ руҳи ва маънавиятидан чуқур жой олган. Шу боис ҳар бир тариқат ва унинг мумтоз адабиётимизга кўрсатган таъсир доирасини аниқлаш ва баҳолаш адабиётнинг бугунги ва келгуси ривожида алоҳида ўрин тутди.

**Тўрамирза
ЖАББОРОВ**

1956 йилда туғилган. Тошкент Театр ва рассомлик институтида, кейинчалик Москва Адабиёт институтининг драматургия бўлимида таҳсил олган. "Майсалар ҳайқириги", "Гўрўғли беланчаги", "Тонгги мактублар", "Амир Темур" номли драматик трилогияси ва яна бир қанча китоблари нашр қилинган.

Бадий адабиётда жамоатчилик билан алоқалар

Азал-азалдан жаҳон халқларининг оғзаки ва ёзма адабиётида кўзга кўринмас, лекин мутлоқ қудратли саналмиш илоҳлар, фаришталар ва Ер юзидаги буюк ҳукмдорлар шаънига мадҳия, муножот, гимн, ода, бағишлов, наът ва қутловлар мавжуд бўлиб, бундай асарлар орқали жамоатчилик билан алоқаларда қаҳрамон ёки пайғамбарларни кўпроқ улуғлаш, уларни мадҳ этиш анъаналари устунлик қилади. Шеърий қасида ва мадҳиялар ёзиш барча динларда ҳам мавжуд бўлиб, таъсирчан сўз ва ифода орқали бани башарга динни ёйиш ҳамisha рағбатлантирилиб келинган. Барча динларда ўзига хос йўналишда битилган бундай асарларда олий самовий куч ва одамлар орасидаги муносабат, инсоннинг ҳаддидан ошиши, гуноҳ қилиши ва зулм ўтказиши, албатта, жазосиз қолмаслигига ишора мавжуд.

XX юзйилликда илму фан ва коммуникация янгича мулоқот усули касб этиб, кенг кўламда урф бўлган "Public Relations" (қисқача PR), яъни "Паблик релейшнз" (қисқача ПР), инглизча атамаси дастлаб французча бўлган. Ўзбек тилида "Жамоатчилик билан алоқалар" маъносини англатади. Бу ибора ўтган асрнинг бошидаёқ дунё жамоатчилиги тафаккурида илмий истилоҳга айланиб бўлган. Лекин "Жамоатчилик билан алоқалар" тушунчаси, назарияси ва методлари фан сифатида намоён бўлмасидан аввал унинг муқобили қадимдан барча жамиятларда ибтидоий шаклда мавжуд эди. Далилимиз шундаки, кишилик жамияти мавжуд экан, икки кишининг гурунгидан тортиб, катта машваратларгача "Паблик релейшнз", пиар, яъни жамоатчилик билан алоқалар содир бўлади.

Тарих китобининг чанг босган саҳифаларини варақласак, илоҳиёт ва инсоният мавзулари асрлар давомида изчиллик касб этганига гувоҳ бўламиз. Ҳиндистонда олиб борилган археологик қазилма ишлари бундан тўрт минг йил аввал ҳам бу маконларда цивилизация (тамаддун) мавжуд эканлигини кўрсатди. Айниқса, сув култи жуда ривожланган бўлиб, одам чўмилиб, гуноҳлардан фориғ бўлиши битилган. Ҳеродотнинг ёзишича, бу маконларда яшаган коллар одамхўр бўлиб, улар худоларига хом гўшт ва одамларни қурбонлик келтиришган бўлсалар, протодравидлар қон чиқариш билан кифояланмасдан, дарахт, тош, устун ва уй буюмларига сиғинишган. Улар ўз худоларига гуллар осиб, чўмилтириб, хушбўй мойлар суркашган. Худди юнонлардагидек қадимий ҳиндларнинг ўнлаб илоҳлари бўлиб, улардан бири Индрадир. Худоларга Индра бошлиқ бўлгач, фикр тезлигида учадиган

отлар қўшилган олтин аравада сайр қилиб, жинларга қақшатқич зарба беради. Ўша пайтда бахшилар ушбу қўшиқни куйлашган:

“Кела қол, Индра, ўз асов отларинг қанотида,
 Ёллари товус патига ўхшар тулпорингнинг.
 Подадаги сигир каби сонсиз-саноксиз,
 Қўлга сув жойлашгандай илм сенга ўтган.

Кўриниб турибдики, бундай мадҳиялар қадимий ПР намуналаридан бўлиб, ҳиндлар ўз худоларига халоскор сифатида қарашган, уларнинг шаънига қўшиғу дostonлар тўқиб, улардан марҳамат кутиб яшашган.

Шарқда машҳур бўлган қадимий “Авесто”да ҳам айtilган сўзнинг уддасидан чиқиш, унга содиқ қолиш, савдо-сотиқ шартномаларига амал қилиш, қарзни вақтида тўлаш, алдамчилик ва хиёнатдан холи бўлиш иймонлилик белгисидир, дейилган.

Жаҳон адабиётининг мумтоз намуналаридан бири Ҳомернинг “Илиада” жангнома-си ўнлаб асрлардан буён қайта-қайта ўқиб келинади ва унда ҳам илоҳиётга мурожаат мавжуд:

*О, маъбуда, Пелей ўғли Ахиллеснинг ғазабин мадҳ эт,
 Ул ғазабки, юнонларни қон қақшатиб қирди пашшадай,
 Сон-саноксиз паҳлавонлар жонин йўллаб Аид қаърига,
 Жасадларин отди қонхўр иту оч қузғунларга.
 Бошланганди бу мусибат-тангри Зевс хоҳиши ила,
 Халқ чўбони Агамемнон ва серҳиммат, мард Ахиллеснинг
 Орасида ўша илк бор низо чиққан даҳшатли кундан.*

Қадимги даврларда бир фикрни одамлар миясига қуйиш учун унга диний ранг берилганида таъсир кучи ортганлиги туфайли, айниқса, диний ташкилотларда жамоатчилик билан алоқаларнинг эмоционал таъсир ўтказишдаги илк унсурлари пайдо бўлган.

Дунё маданиятида катта ўрин тутадиган тантаналарда бу алоҳида аҳамият касб этган. Жумладан, қадимги юнонларнинг ҳам ўз илоҳларига бағишлаб ўтказадиган асосий тадбири ҳисобланган байрамларни нишонлаш учун ҳатто қўшни шаҳарлардан меҳмонлар чақиришган. Натижада, бундай маросимлар туфайли халқ ўйинлари кўригига, ясанган қизларнинг кийимлари намоишига ҳамда хор, қўшиқ ва рақс усталарининг мусобақасига асос солинган. Дастлаб спорт мусобақаларидан иборат бўлган олимпия беллашувларини янада кўпайтириш ва таъсирчанлигини ошириш учун драматург, шоир, қўшиқчи, раққос, хор ижрочилари, созанда ва актёрлар ҳам таклиф қилиниб, баҳслашиш доираси кенгайтирилган.

Эрамиздан аввалги минг йилликда юнонлар яратган бадиий асарлардан бири Гесиоднинг “Теогония” асарида илоҳлар ва одамларнинг келиб чиқиши ҳақида баҳс юритилса, шоир Архилокс омад ёр бўлса, “қувонишда меъёр сақлаш, қайғу чоғида ўзини босиш” ғоясини олдинга сурган, шоира Сапфо муҳаббатни ва муҳаббат маъбудларини улуғлаган, шоир Тиртей ватанпарварлик руҳида ва олимпия ғолибларини мадҳ этувчи шеърлар яратган. Машҳур Эзоп эса асарларига сатирик бўёқлар бериб, ҳайвонлар ва буюмлар замирида одамлар феълени тасвирлаган. Ўша даврларда нотиклик санъати ниҳоятда ривожланган. Моҳир нотиқ ёки трибунлар жамоатчилиқнинг фикрини буткул ўзгартириб юборишга муяссар бўлардилар. Кейинчалик машҳурлик тожини кийган Демосфенда дастлаб нотикликдан асар ҳам йўқ эди. У илк бор минбарга чиққанида кулгу ва мазахга учрайди. Шундан кейин чуқур ертўла қазиб, ўша ерда талаффуз машқларини бажаради. Оғзига майда тошларни солиб, баланд овозда машқ қилиш натижасида оғзи яра бўлса-да, ўз мақсадига эришади ва шоҳ Филиппнинг хос нотиғи, машҳур драматург Эсхилга қарши баҳсга чиқиб, ғолибликка эришади ва Эсхилни Афиндан бадарға қилишга сабабчи бўлади.

Шу ўринда тилдан тилга кўчиб юрган Афлотун ва Арасту ҳақидаги ривоятни келтириш жоиз. Афлотун гапирётганда унинг шогирди ундай эмас, бундай деб

баҳслашаверар экан, одамлардан бири “сен қандай оқибатсиз шогирдсан, устозингни ранжитасан, сенинг шу даражага етишингда устозингинг хизмати буюк-ку”, деганида, Арасту “тўғри, устозимнинг таълими, сабоғи бўлмаганда мен бу даражага етмасдим. Устозим мен учун улуғ, аммо ҳақиқат Афлотундан ҳам буюк”, деган экан.

Илк ўрта асрларда урф бўлган миракль, яъни диний мавзудаги черков драмалари орқали бадиий ижодни, ижрони ўз назоратларига олган руҳонийларнинг кўпчилиги ўзлари драматург, режиссёр ва актёрлик ҳам қилишарди.

Халқ орасидаги ҳажвий йўсиндаги фарслар ижодкорлари эса жарчилар, лўттибоз ҳакимлар, сўқир етакловчи таъмагирлар ифодаланган образларда “қора” ПР технологияларини намойиш қилишади. Илоҳий мўъжиза ва сирларни саҳнада кўрсатишга интилиш томоша техникасини, саҳна жиҳозларини такомиллаштириб юборди. Саҳнада энди бемалол – тун, кун, ойдин, ёмғир, қор, чақмоқ, момақалдироқ, ер қаърига кириб кетиш, осмонга руҳнинг чиқиб кетиши, денгиз, охир замон, жаннат, дўзах, Нуҳ пайғамбар кемасини намойиш қилиш имконияти пайдо бўлди.

Илк ўрта асрлар драматургиясидаги мистерия жанри эса яна диний томошаларнинг оммавий саҳналарида юзлаб кишиларни қатнаштириб, саҳна кўриниши талаб қилган руҳиятни яратишга ўргатди.

1548 йил Францияда мистерияни саҳналаштириш ман қилинди. Қироллик шаҳарларда санъаткорларнинг барча эркин чиқишларини таъқиқлади. Мистерияни саҳналаштиришда иштирок этадиган цехлар ёпиб қўйилди. Шундай қилиб, саҳнадаги илоҳий мавзуларга оддий ёндашишнинг олди олинди.

Мистерия борасидаги изланишлар “моралите” пайдо бўлишига шароит яратди. Моралите – лотинча “ахлоқлилиқ” маъносини англатиб, инсон қалби софлиги учун кураш жараёни кечадиган драмадир. XVI асрга келиб бу жанр Европада кенг тарқалди. Моралите насроний дини ахлоқларини тарғиб қилса ҳам диний сюжетлардан холи эди. Бу жанр катта шаклдаги томоша санъатини яна бир янги босқичга олиб чиқди ҳамда театрда эҳтиросларни очиқ ишлатмасдан, зиддиятли воқеаларни таққослаш ва таҳлил қилиш орқали ҳам инсон қалбини, туйғуларини тушуниш мумкинлигини амалда исботлаб берди.

Ўша замонларда бадиий имконияти жуда кенг бўлган фарс жанри барча диний, маслаҳатгўй, рамзий томошалар ўрнини олди. Фарс – лотинчада “тўлдириш”, “кўшимча” маъносини англатиб, у мистерия бағрида камол топган эди. Мистерия ижодкорлари маълум саҳналарни ёзма ифодалаганда – бу ерда фарс ўйналади, деб импровизация, яъни актёрлар бадиҳагўйлик ва кулгили саҳналар тўқиб шу ерни тўлдиради, деб белгилаб қўйганлар. Бадиҳагўй-фарс ижодкорлари учун мавзу чегараланмаган эди. Улар зодагонлар ва руҳонийлардан тортиб, ижтимоий ҳаётнинг барча қатламини ўз асари қаҳрамонига айлантира олардилар. Фарс ўзининг халқчиллиги, демократик руҳи ҳамда инсоннинг олийжаноб фазилатларини улуғлаши билан кенг оммага маъқул бўлди ва тарихда ўз изини қолдирди.

Е.П.Прохоровга кўра: “Нотиклик санъати аъналарини черков ва оммавий ҳаракатларга етакчилик қилган дин арбоблари ҳам кенг қўллаб келдилар. Т.Мюнцернинг даъватлари реформация даври публицистикасининг ёрқин далилидир” (Прохоров У.П. Введение в теорию журналистики. С 23).

Ровий ва қиссаҳонлар жамоатчилиққа ул ёки бул воқеа ёки хабарни етказар эканлар, ҳикоялари таъсирчан чиқсин учун муболаға санъатидан унумли фойдаланганлар. Мисол келтирамиз. Париждаги Авлиё Сергиевсик руҳоний академияси профессори А.В.Карташов 1956 йили Парижда нашр қилинган “Возсозданные Святой Руси” китобида киноя ила бундай ёзади: “...юксак адабий маҳорати мавжуд бўлган қатор москвалик публицистлар илҳом билан ўзларини пайғамбарона тутиб, чиройли сўзларни аямай нафақат ёзадилар, балки кўшиқ қилиб куйлайдилар, гўёки руснинг ҳақ динига мадҳия ва Москвани улуғлаш, яна нурли оқ Россиянинг “оқ пошшо”сига ҳамду санолар... Рус халқининг жон томирлари бундай мақтовдан Инжил даражасига кўтарилади. Муқаддас Россия ўз даъвосига эга чиқди. У бутун дунёдаги православларининг нажоткори ва ҳимоячиси бўлди, рус халқи жаҳон миллатига айланди. Москва Христос салтанатининг сўнги мустаҳкам қўрғонига эврилди, у энди Учинчи ва Сўнги Римдир, Тўртинчи Рим

ҳеч қачон бўлмади” (Карташов А.В. Воссоздание Святой Руси. С 36-38).

Диний ПР амалиётидаги юқоридаги каби тарғибот бошқа майда давлатларга нисбатан шовинистик ва зўравонлик руҳида бўлиб, бу мустамлака мамлакатларнинг миллий-диний қадриятлари билан ҳисоблашмасликни кўрсатади. Бундай диний ёки этник буюкликка даъво дунёнинг ҳамма томонида бўлиб туради.

Ёки ислом дунёсида машҳур бўлган “Зуфунун қиссаси”дан парча келтирайлик: “Алқисса, Хожа Умар ўн сардор бирла чиқдилар. Бир ерга еттилар эрса, кўрдиларким, одийлар бир дарахтнинг тагида ухлаб ётубдур, ул дарахтни етти шохи бор эрди, ҳамма шохи бир шаҳарга соя берур эрди. Бир одийни кўрдиларким, икки путини, дарахтнинг икки шохига қўйиб ётур...” (Зуфунун қиссаси. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 47-б)

Юқорида келтирилган ҳар иккала иқтибосда ҳам лоф ва муболаға мавжуд. Биринчи парчада публицист жамоатчилик билан алоқада эмоционал таъсир қиладиган сўзлардан фойдаланган бўлса, иккинчи парчада дарахтнинг ҳар бир шохи бир шаҳарга соя беради, деб тингловчига таъсирчан услубда ҳикоя қилинади.

Агар Муҳаммад (с.а.в) саҳобаларининг Пайғамбаримиз турмушлари ва айтганлари ҳақидаги ҳикоятлари кейинчалик ҳадислар учун ўлмас манбага айланган бўлса, Исо алайҳиссаломнинг ўн икки апостолининг ҳикоя ва битиклари ҳам ПРнинг ёрқин намуналаридир. Агар христианлик пайдо бўлишидан олдин мусовийлар, яъни яҳудийлар ўзларини худо томонидан “танланган халқ” деб номлашган бўлсалар, исовийлар Исо пайғамбар кўрсатган ақидаларга кўра танланган халқ йўқлиги, барча халқлар Яратган олдида бир хил бурч ва ҳуқуқларга эга эканликлари алоҳида эътироф этилади. Насронийлик тез тарқалиши ва янгидан янги минтақаларни эгаллашида ана шу мезон муҳим аҳамият касб этди. Насронийларда Исо пайғамбар тарихига оид ўнлаб фильм, минглаб тасвирий санъат асарлари яратилган бўлиб, булар чин маънода насронийликка кўрсатилган ПР хизматидир ва мазкур динни бир миллиарддан зиёд одамга ёйилишида алоҳида аҳамиятга эга бўлди.

Ислом дини пайдо бўлган илк замонларда Қурайш қабиласида ном қозонган маҳоратли шоирлар кўп эди. Дастлаб улар ўзига хос “пиар” билан Муҳаммад (с.а.в)ни мазах қилиб, ҳажвий шеърлар ёзишгани тарихдан яхши маълум. Исломиятнинг илк йилларида Расулulloҳ (с.а.в.)га қарши отилган росмана ўқлардан ташқари сўз найзалари ҳам бор эдики, ундан айниқса, кўнгилларига теккан баъзи сўзлар пайғамбаримизни анчайин музтариб бўлишларига сабаб бўлган. Ана шундай ҳажвчи шоирлардан бири Кааб ибн Заҳяр ислом динини қабул қилгач, ёзган қасидасини Расулulloҳ (с.а.в.)га ўқиб бергани замон шоирга Ямандан пайғамбаримизга совға қилиб келтирилган тўнни ва эгнидаги қўйлагини ҳадя қилиниши, Муҳаммад алайҳиссалом томонидан адабиёт аҳлига кўрсатилган дастлабки рағбат эди. “Қасидаи Бурда” номи билан машҳур бўлган бу шеър туфайли юзлаб шоирлар Оллоҳ ва унинг расулига шеърий муножот ҳамда наътлар бағишлай бошладилар.

Насролар ва мусулмонлар тарихидаги урушларда икки дин вакиллари нафақат қурол-аслаҳадан, балки фикрий ва адабий мунозаралардан ҳам ўринли фойдаланганлар. Пойтахтимизнинг Хаста Имом даҳасида дафн этилган Қафқол Шоший ҳазратлари ҳақида Иброҳим Велиевнинг рисоласида шундай ҳикоят бор: “...Византия давлати Исломга қарши бош кўтариб турар, турли важлар билан Бағдодга таҳдид солар, мусулмон мамлакатларини босиб олиб, у ерларни кунпаякун қилишни мўлжаллар эди... Қафқол Шоший бир сафар шаҳарга кириб келганида, уламоларнинг ниҳоятда саросимада эканликларини кўрди. Византия подшоҳи араб тилида халифага катта бир қасида юбориб: “Ё шу қасидага муносиб жавоб ёзинглар, ё ҳар йили ўлпон тўлайсизлар ёки урушга тайёргарлик кўраверинглар”, деб талаб қўйган эди. Халифаликда ўлпонни тўлашга етарли маблағ бўлмаганлиги, урушишга ҳам имконлари йўқлиги туфайли қасидага жавоб ёзмокни кўзладилар. Бағдоднинг жамики олими ва фозилларини йиғиб бу қарорни маълум қилганларида, улардан садо чиқмади. Халифа танг аҳволда қолди в: “Қасидага жавоб ёзадиган одам топинглар”, деб саройдагиларни тўрт томонга зир югуртирди, чунки ғаним элчиси уларни шошилтираётган эди. Ниҳоят, унга Туркистондан забардаст бир олим келганини маълум қиладилар.

Шундай қилиб, ғанимлар йўллаган қасидага муносиб жавоб ёзиш Қафғол Шошийга топширилди. У мактубни синчиклаб ўқиб кўриб, сўнгра ўша ёзилган шеър вази ва қофиясида жавоб хатини ёзади.

Қудрат-ла қувдик биз сизни Рум сари,
Туяқуш мисоли қочдингиз нари...
Қочдингиз қонталаш қирғий сингари,
Пайғамбар бизларни бошлар илгари.
Шом ерин фатҳ этдик қадам-бақадам,
Мисрни, Қайравон, Андалусни ҳам.
Бошингиз мажақлаб, зўр келдик ҳар бор,
Байт – лаҳм, хароба шаҳарлар қатор.
Искандарияда бўлди зафар ёр,
Қуддус, Урушшолимда ғалабамиз бор...
Бемаза назмингиз бўлмагай манзур,
Бизнинг ашъоримиз дурдона – мақбул.

Қафғол Шоший ёзган қасиданинг 74 байти (148 сатри) Тожиддин Субкийнинг “Табақат аш-Шофийа” асари орасида сақланиб қолган. Жавоб – қасидани ўқиган византияликлар, хусусан, уларнинг лашкарбошиси Тағфур даҳшатга тушиб: “Му-сулмонларда бундай забардаст ва довьюрак шоир йўқ эди-ку, бу ким бўлди экан?” деб ҳайрон қолади. Баъзи ривоятларда, хусусан, Абу Аҳмад Муҳаммад Қози Ан-дижоний-Шошийнинг “Силсилат ул-орифин” китобида, айнан шу қасида эвазига Имом Шоший халифа кутубхонасидан Ҳазрати Усмон мусхафини олган, дейилади.

Дин, маданият ва руҳий кўникмалар юзлаб тилларда гаплашадиган халқларни бир-бирига яқинлаштиради, уларни бир дастурхон, кўнгил дастурхони олдида бақамти қилади. Аммо дин соҳасида жамоатчилик билан алоқалар технологияларини қўллашда пиармен ўз маслагини бошқаларникидан устун қўйиши, гўё унга эргашган одамнинг кўлига жаннат эшикларининг калитини тутқазадигандай нутқ ирод этиши салбий оқибатларга олиб келишини ёддан чиқармаслигимиз керак. Айниқса, бундай манипулятив руҳдаги асарларда ўз динларини ёйиш ва ўз мазҳаби устуворлигини кўз-кўзлашдан иборат бўлиб, турли уруш, хоч юришларига сабабчи, диннинг мазмун-моҳиятига зид бўлган хатти-ҳаракатлар ҳамиша содир этилган. Аммо кўнглига таскин қидирган дунё халқлари ўз дардларини, юракларидаги оғриқларини асар ёзиб, шаҳар қуриб, сурат чизиб, ҳайкал ясаб дунё халқларини бирлаштирувчи, фикр-мулоҳаза уйғотиш учун қалбларига таъсир этувчи буюк маданиятни яратганлар. Инчунин, ПР бунёдкорликка чорловчи пиар ҳамма замонлар ва барча эллар учун долзарб ва ша-рафли бўлиб келган.

Жаҳон адабиёти хазинасидан

Дунёдаги энг бахтли одам

Ҳикоя*

Жесси музтар бўлиб кутар, Том эса телефондан бўшай демасди. “Тавба, – дерди Жесси йиғлагудай бўлиб, – наҳотки, беш йилда одам шунча ўзгариб кетса?! Беш йилда-я!.. Ахир, у бегона эмас, Эллинг акаси-ку!”

Ниҳоят, Том Бракет гўшакни кўйди. Ўриндиққа ястанганча рўпарасида ўтирган куёвига нохуш қаради. Унинг кичик-кичик мовий кўзлари совуқ ва бегона эди.

– Хўш? – деди у, ниҳоят, тилга кириб. – Хизмат?

– Мени танимадинг чоғи, Том, – дея ўнғайсизланди Жесси.

– Мен Жессиман... Жесси Фултон. Элла сенга салом айтиб юборганди...

Бракет ўрнидан турди-да, чақирилмаган меҳмонига яқин келди. Жесси ўрнидан турди. Юзма-юз бўлишди. Жесси куёвини бошдан оёқ кўздан кечириб чиққач, жойига қайтиб ўтираркан:

– Ҳм... ростданам Жесси экансан, – деди беписандлик билан Том. – Лекин росаям ўзгариб кетибсанми!..

– Ҳа, ўзгаради-да, одам! – деди Жесси хушчақчақлик билан, у Том ҳазиллашаётган экан, деган хаёлга келган ва бундан ҳалиги дилхиралиги бир зумда тарқаб кетган эди. – Беш йил ҳазилакам вақтми! Лекин, қойил, сен ўзгармабсан. Фақат озроқ тўлишибсан, салобатли бўлиб кетибсан.

Жесси жилмайиб, Томга тикилди. Томнинг бир туки ўзгармади. Жесси яна маҳзунлашди.

– Сенинг қарашларинг жиддий эди, – деди Бракет ҳамон таъқибли нигоҳини ундан узмасдан. – Кейин анчагина озгандайсан.

Жесси энди жавоб қилмади. У Бракет атай жиғига тегиш учун ўзини ҳар кўйга солаётганини фаҳмлаб етганди. Бироқ бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдириш фойдасизлигидан оғир бўлишга тиришарди.

Сукунат.

Жессининг ичини ит таталай бошлади. Бракетнинг қарашларида хиёл ўзгариш кўринди. Ўрнидан туриб, унинг ёнидаги стулга бориб ўтирди.

– Яхши келибсан-да, куёв, – у “парво қилма” дегандай Жессининг қўлини сиқиб кўйди. Жесси ундаги турланишлардан гангиб, ажабсиниб қараб кўйди. – Умуман, келганингдан хурсандман. Негадир кўзимга сиқилганроқ бўлиб кўриняпсан?

– Йўғе, ҳаммаси яхши, – деди Жесси жингалак, чигал сочларини панжаларида тароқлаган бўлиб.

– Оқсоқланияпсан, шекилли, а, ё менга шунақа туюлдими?

Альберт МАЛТЗ

*Таниқли америкалик
ёзувчи ва
кинодраматург
Альберт Малтз
1908 йил Нью-
Йорк шаҳрида
туғилган. Колумбия
университетида
таҳсил олган. У “Хоч
ва ёй” номли роман ва
ўнлаб киносценарийлар
муаллифи. 1985 йилда
вафот этган.*

* Ҳикоя энг яхши кичик жанр намунаси сифатида 1938 йилда О’Генри номидаги мукофотга сазовор бўлган.

– Битта тошни босиб олгандим. Қиррали экан, туфлимнинг тагини тешиб юборди. Шунга...

Жесси оёқларини стулнинг тагига тортди. У туфлиларидан уялаётганди. Бракет бўлса, Жессининг оёқларидан кўз узмай ўтираркан, куёвининг асосий муддаога ўтишини кута бошлади. Айни чоқда, унинг ташрифи сабабини ҳам билиб тургандай эди. Жессидан ҳадеганда садо чиқмади.

– Хўш, қалайсан энди, Элла яхши юрибдимми? – Том ўзи гап очди охири.

– Яхши... Элла яхши юрибди. – Унинг майин боқувчи кўй кўзларига мос юмшоқ овози бор эди.

– Болаларчи?

– Болалар... Яхши, яхши, уларам чопқиллаб юришибди... Ҳа, биласанми? – Жесси жонланди. – Кенжатоимиз муштдай бошидан тасма (елкадан оширилиб шимга ўтказилади) тақишни истаб қопти. Биласан, ҳали ўзи пул тополмайди. Аммо росаям уддабурро. Расмлар солади, бир нарсалар ихтиро қил ётади, омон бўлгур...

– Ҳа, тузук, – Том маъқуллагандай бош ирғаб қўйди. – Боланинг тетик бўлгани яхши...

Нималарнидир ўйлаб жимиб қолди Бракет. Кейин ўзига гапиргандай оҳангда деди:

– Элла нимагадир ҳеч нарса демади. Билганимда ёрдам берган бўлармидим.

– Худо сендан рози бўлсин, – енгил тортди Жесси. – Лекин сенам кўп ишли одамсан, сендан хафа эмасман.

– Тўғри, ишим бошимдан ошиб ётибди. Бизнес дегани... – Бракет яна жимиб қолди.

– Том, биласанми – Жесси муддаога кўчди ниҳоят. – Мен бир мақсад билан бу ерга келгандим. – У яна нарсага билан сочини тараб қўйди. – Менга ёрдамнинг керак...

Бракет шу гапни кутаётганди.

– Мен кўп пул беролмайман, – гапни қисқа қилди у. – Ҳафтасига 35 доллар топаман, холос.

– Ҳа, ҳа, биламан, – шошилиб таъкидлади Жесси. Нафаси тикилгандай бўғиқ овозда яна такрорлади. – Биламан, сен бизга пул томондан ёрдам беролмайсан. Лекин мен сенинг қўлингда ишлайдиган бир киши билан гаплашиб қолдим! У бизнинг шахримизга келган экан. Ўша одам сени менга биронта иш топиб беришингни айтганди...

– Ким айтганди?

– Шу нарса сендан позим эди, ўзинг айтишинг керак эди, Том! – Жесси энди росмана гинахонликка ўтди. – Нимага айтмадинг, ахир, мен бу гапни эшитганим заҳоти йўлга чиқдим. Мана, икки ҳафта деганда зўрға етиб келдим.

Бракет ошкора инграб юборди.

– Сен Канзас Ситидан овора бўлиб келиб юрибсанми?

– Бўлмасам-чи, Том, атай келдим. Бошқа нима иложим бор эди.

– Чакки қипсан, Жесси! Биров бир нима деса, ишонаверасанми?! Ҳозир ўлик мавсум. Устига-устига, сен бизнинг ишимизни нефть билан боғлиқ эканлигини тушунмайсан ҳам. Бу эса жуда муҳим. Менинг бу ердаям дўстларим бор, албатта, лекин улар ҳам ҳозир сенга ёрдам қилишолмайди. Сенбоп иш бўлганда, айтмасмидим ўзим. Шуни ўйламадингми?!

Жесси додлаб юборгудай талвасада деди:

– Том, тушунсангчи, ўша киши сени одам ёллади, деб айтди! У менга гапириб берди! У сенинг қўлингда юк машинаси ҳайдар экан! Унинг айтишича, сен ҳамшиша эркакларни ишга оларкансан.

– Э, сен идорамни назарда тутяпсанми? – деди Бракет овозини пастлатиб.

– Ҳа, Том. Шуни айтяпман!

– Э, йўқ, сен менинг идорамда ишлаёлмайсан. Сен унинг нима эканлигини билмайсан ҳам.

– Йўқ, биламан, – Жесси бир сўзда туриб олди. – Ўша эркак менга барини тушунтириб берди, Том. Сен юк жўнатувчисан, шундайми? Сен четга динамит ортилган юк машиналарини чиқарасан, тўғрими?

– Сен айтаётган ўша одам ким эди ўзи, Жесси?

– Эверет, Эверет эди, янглишмасам.

– Эгбертдир балки? Гавдаси мен тенгимиди?

– Ҳа, Эгберт экан.

– Албатта, йўқ эмас, иш бор. Агар истасанг, ҳатто ўша Эгбертнинг ҳам жойи бўш турибди.

– Ўзичи, нима, ишдан кетдимми?

- Ҷлди!
 – Ҷлди?!
 – Ҳа, иш пайтида... Жесси. Жудаям билгинг келаётган бўлса, бу иш ўтган тунда содир бўлди.
 – ... Э, нима бўлса бўлавермайдими, менга барибир!
 – Ундай бўлса, гапимни эшит! – деди Бракет. – Мен сенга келишингдан аввал билишинг лозим бўлган бир-иккита нарсани айтиб қўяй. Сен ҳайдайдиган юк машинасидаги динамит эмас. У нитроглицерин!
 – Ҳа биламан, хабарим бор. Ўша Эгберт менга маслаҳат берганди, Том.
 – Э, гапимни эшитсангчи! – жеркиб берди Бракет. – Биламан, ишга ўлгудай муҳтожсан, бироқ сен тушуниб олишинг керак. Бу маҳсулот фақатгина маҳсус машиналардагина ташилади. Қоқ тунда! Улар маҳсус йўналиш бўйича қатнайди! Биронтаям шаҳарни оралаб ўтишмайди! Билдингми, қанақа иш эканини фаҳмига етпаганми?
 – Мен эҳтиёткорлик билан ҳайдайман, бу томонини ўйлама. Секин ҳайдайман.
 Бракет уф тортди.
 – Сен Эгбертни эҳтиёткорлик билан ҳайдамаган деб ўйлаяпсанми?
 – Том, – деди Жесси жон-жаҳди билан тиришиб. – Сен мени кўрқитолмайсан. Мен миямга фақат битта гапни михлаб олдим! Эгберт айтдики, у бир миль масофа йўл учун бир доллардан ишлаган экан. Бир ойда 500-600 доллардан топардим, деб айтди. Мен ҳам айнан шундай ҳақ оламанми?
 – Албатта, шундай оласан, – деди Бракет зарда билан. – Бир миль учун бир доллар. Жуда осон-а. Бироқ нима сабадан компания бунча кўп тўлашини биласанми? Осонлигини қара. Лекин ўша Эгбертга ўхшаб қандайдир харсанга урилиб кетсанг, ёки бўлмасам, кўзинг кетиб, бир сония мудраб қолсанг-да, жар-парга учиб кетсанг, нима бўлади?! Биз Эгбертга қандай корҳол юз берганини аниқлай олмадик. Бирор бир далил-ашё йўқ. У ёғини сўрасанг, мурдани ўзиниям топиб бўлмади. Эҳтимол, эрта бир кун кимдир маккажўхори даласидан бир парчагина мажақланган пўлатни топиб олар. Лекин, барибир, биз ҳеч қачон ҳайдовчини тополмаймиз. Бор билганимиз, у жадвал бўйича етиб келмади. Энди тушунгандирсан, бир миль йўл учун Худо урган ўша бир долларни одамлар қандай топаётганини!
 Ўртага бир лаҳзалик сукут чўмди. Жесси узун, ингичка бармоқларини бир-бир қирсиллатиб букиб ўтирарди. Оғзи беўхшов очилиб қолган, юзи эса алам билан буришиб кетганди. Бир маҳал у кўзларини чирт юмди-да, оҳиста сўзлай бошлади.
 – Том, сен ҳаммасини тушунтириб бердинг. Энди эса менга бир саховат кўрсатиб, иш берсанг.
 Бракет столга мушт туширди.
 – Йўқ!!!
 – Қулоқ сол, Том, – деди Жесси ғарибона алфозда. – Сен шунчаки тушунишни истамаяпсан-да. – У кўзларини очди. Кўзлари жиққа ёшга тўлганди. Бракет ундан нигоҳини олиб қочди. – Менга бир қарагин-а, Том. Сенга шунча илтижоларим камлик қилдимми? Том, мен ортиқ бу аҳволда яшаи олмайман, тушунсанг-чи, ахир!
 – Сен ақлдан озибсан, – деб мингиллади Бракет. – Ҳар йили бешта ҳайдовчимиздан биттаси ўлдирилади. Бу ўртача кўрсаткич. Шунини ҳавас қилгулик жойи борми?
 – Айни дамдаги менинг ҳаётим ҳавас қилгуликми, а, ўзинг айтчи? Биз уйда шундоққина очликдан қурбон бўлиб кетяпмиз, Том!
 – Буни менга илгарироқ айтишинг керак эди, – деди қизишиб Бракет. – Бу ўзингнинг айбинг. Одам оиласи оч турганида сохта дабдаба билан юришига бало борми? Мен биронтасидан озроқ пул қарз олиб тураман-да, уни Эммага телеграф орқали жўнатиб юборамиз.
 – Хўш, кейин нима бўлади?
 – Кейин кутасан. Бирор бир иш топилиб қолар.
 – Йўқ! – Жесси ўрнидан сапчиб туриб кетди. – Йўқ, олдинлари бунга ишонардим. Аммо энди ишонмайман!
 – Ақлдан озаяпсан, – деди ерга қараганча Бракет. – Мен бундай иш қилолмайман, ахир. Худо ҳаққи, бир лаҳзага бўлсин, Эллани ҳам ўйласанг-чи, ахир!..
 – Мен Эллани деб шундай қилмаяпманми, ахир...
 Бракет ўрнидан турди.
 – Сен Элла тўғрисида ўйлаяпман, деяпсан. Ўлиб кетсанг, уни қай ҳолга тушишини ҳам ўйлаб кўрдингми?

– Балки, ундай бўлмас, Том, – илтижо қилди Жесси. – Баъзан омадим ҳам кулиб туради.

– Ҳаммаям шунақа ўйлайди, – қўл силтади Бракет. – Ишни бошлашинг билан омадинг ҳам савол белгиси бўлиб қолади. Бир нарса аниқки, эртами-кечми, барибир, сени ўлдириб кетишади.

– Унақа бўлса ҳам майли, розиман! – деб бақирди Жесси унга жавобан. – Лекин унгача бирор нималик бўлиб оларман, тўғрими? Жилла қурса, бир жуфт оёқ кийим сотиб оларман. Менга қара! Битта костюм сотиб оларман. Сигара чека оларман. Болаларим учун бироз ширинлик сотиб оларман. Ўзимнинг оғзимга ҳам бирон нима тегиб қолар. Ҳа, Худо ҳаққи, бироз ширинлик егим келяпти. Қунда бир маҳал бир стакан пиво ичишни хоҳлайман. Эллани ясангириб қўйишни ҳам. Унга ҳафтада уч марта, иложи бўлса, тўрт мартаям гўшт едиришни хоҳлайман.

Бракет жойига ўтираркан: "Э, бўлди қилсанг-чи", – деди ториқиб.

– Йўқ, – деди Жесси оҳиста, лекин қатъий қилиб. – Энди мени йўлимдан қайтаролмайсан. Мен ҳаммасини ўйлаб қўйдим. Ойига 600 доллар топсам, қара, қанча пул жамғарар эканман! Атига 3 ойгина ишлаб қўйсам, қара, қанча пул бўлади – 1000 доллар-а, унданам кўпроқ! Балки, янада узоқроқ ишларман. Балки, икки йил ичида Элллага ҳақиқий ҳаёт лаззатини инъом этарман!

– Бу сенинг хом хаёлларинг, – дея унинг гапини бўлди Бракет. – Сен шунақа таҳликали жойда бўлсанг, Элла тинчгина яшайди, деб ўйлайсан-да, шундайми?

– Мен бу ёғини ҳам ўйлаб қўйдим. Ҳаммасини ўйлаб бўлганман. У бу ҳақида сира билмайди, тушуняпсанми? Мен унга фақат 40 доллар ишлаб топаётганимни айтаман. Сен қолган пулни унинг банкдаги ҳисобига ўтказиб турасан, Том.

– Эй, бас қил, – уришиб берди Бракет. – Шунда бахтли бўламан, деб ўйлайсанми? Ҳар дақиқада, тушингда ҳам, ўнгингда ҳам ўлим ваҳимасида яшайсан.

Жесси кулиб юборди.

– Мен бахтли бўламан! Ташвиш қилма, мен шу қадар бахтли бўламанки, ҳатто юрган йўлимда куйлаб юраман. Худо гувоҳ, Том, етти йил мобайнида биринчи марта ўзимдан-ўзим фахрланиб кетяпман!

– Эй, бас қилсангчи, бас қил! – деб бақирди юборди Бракет.

Орага тагин жимлик чўқди. Бошига оғриқ кирди, шекилли, у икки чеккасига кафтларини босди.

– Том... – деди. Бракетдан садо чиқмади. – То-ом, – деди бу сафар ялинчоқ оҳангда Жесси.

Бракет уҳ тортди.

– Яхши, сени ишга оламан, – дея ўрнидан турди Бракет. – Худо йўлингни очсин. Агар тайёр бўлсанг, шу бугун тундаёқ рейсга чиқасан. Бўптими?! – деди унга қарамай.

Жесси жавоб бермади, жавоб берадиган аҳволда эмасди. Тили калимага келмас, кўзлари яна ёшга тўлиб борарди. Бракет унга қаради-да, кўзини олиб қочди. Ва ўзини аранг тутиб, атай дағал овозда қўшиб қўйди.

– Соат олтида олдимга кел. Ҳозир эса... – чўнтагидан пул чиқариб, столи чеккасига қўйди. – Бирор ердан тўйиб овқатланиб ол.

– Раҳмат, – деди Жесси овози титраб. – Раҳмат, Том!.. Том!

– Нима дейсан?

– Йўқ, ҳеч нима... Раҳмат.

Бракет унга қаради. Жессининг кўзларидан дув-дув ёш оқар, юзлари эса ёришиб, яшнаб борарди.

Бракет юзини ўгирди-да:

– Бўпти, бора қол, мен бандман, – деди.

Жесси кўчага чиқди. Кўз ёшлари атрофни яхшироқ кўришга халал берар, бироқ бутун дунё, бутун борлиқ тиллага айланиб кетгандай ярқираб кўринарди унга.

– Мен дунёдаги энг бахтли одамман, – дея шивирлади у. – Мен бутун ер юзидаги энг-энг бахтли одамман!

Инглиз тилидан Қандилат Юсупова таржимаси

Дафтарларда қолган битиклар

Шахс тақдирининг қомуси

Роман нотинч даврнинг тиниб-тинчимас жанридир. Унда бадий адабиётнинг санъат сифатидаги хусусиятлари тўлароқ намоён бўлади.

Романнинг жанр сифатида шаклланиши, асосан, буржуа жамиятининг қарор топиши билан боғлиқ. “У жаҳон тарихининг янги даври туғдирган ва парвариш қилган ягона жанрдир”, – дейди М.Бахтин жанрни таърифлаб. Чунки буржуа жамиятига келиб, шахснинг жамоадан ажралиб чиқиш жараёни тугалланди, унинг тўла “озодлиги” таъминланди, шахс “пешонанга битгани кўрасан” деб “улоқтириб” юборилди. Дастлабки босқичларда шахс ўз тақдирига бефарқ қаради, шафқатсиз замондан кўнгли қолиб, ундан ўзини олиб қочди. Лекин муайян жамиятда яшаб туриб, ундан ҳоли бўлиш мумкин эмаслигини сезгач, миллионлаб ўзи сингари тақдир ҳукмига ташлаб қўйилган жафокашлар сафига қўшилди. Шахс ҳам разолатдан ўзини олиб қочмоқ билан аҳволини ўзгартириб бўлмаслигини англаб, қаршилиқ кўрсатиш йўлига киради. Ана шу муносабатларнинг ривожланиши жараёнида роман ҳам ўзини таниди, шаклланди ва такомиллашди. Ҳаётини материални ўзлаштириш учун роман мавжуд санъат турлари, адабий жанрларда нимаики бўлса, барчасини ўзлаштирди, улар билан рақобат қилди, айрим жанрни “қулатди”, бошқаларни “ҳазм” қилиб юборди. Хуллас, роман тетапоя бўлар-бўлмас, адабиётда ўз ҳукмронлигини ўрнатишга киришди. Роман жанри ҳукмронлик қила бошлаган адабиётлар бағрини кўтарди, ҳукмронлигини ўрната олмаган адабиётлар бошқалар сафига қўшилмасдан қолаверди. Роман

Азимжон РАҲИМОВ

1935 йилда туғилган. ТошДУнинг филология факультетида ҳамда Москва давлат университети аспирантурасида таҳсил олган. “Ўзбек романи поэтикаси” мавзуда докторлик диссертациясини ёқлаган. 8 та рисола ва монография, 200 га яқин адабий-танқидий мақолалар муаллифи. Олим 1997 йилда вафот этган.

ФИКРИ ЭСКИРМАЙДИГАН ОЛИМ

Ҳа, филология фанлари доктори, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Азимжон Раҳимовнинг бундан 30-40 йиллар муқаддам айтган илмий мулоҳазалари шу кунларда энг долзарб масалаларга айлангани бунинг исботидир. Олим, асосан, роман жанри, унинг тараққиёти, янгилиги жараёни, мавзу ва муаммоси, сюжет ва композицияси, характер ва шахс тақдири, бадий нутқ типлари ҳамда шакллариининг ўзига хос кўринишлари тўғрисида дадиллик билан мунтазам равишда кўплаб илмий мақолалар ёзди, китоблар чиқарди. Улар тез орада адабий жамоатчиликнинг эътиборини тортди.

Мен Азимжон ака билан қарийб 40 йил ёнма-ён яшадим, бирга ишладим. Амин бўлдимки, у ҳар қандай вазиятда ҳам адабий муаммолар ҳақида ўйлаб, ечимини излаб юрарди. Агар Азимжон Раҳимов ҳаёт бўлганида (1936-1997) айни кунларда адабиётшуослигимизда гоаят долзарб ҳисобланган структурализм, экзистенциализм каби мавзуларда энг кўп ва хўп мақолалари билан фанимизни бойитган

шу қадар бемураса жанрки, ҳатто мажмуаларга ҳам, кино экранларга ҳам “сиғмайди”. “Ўткан кунлар” романида воқеалар Марғилон, Қўқон ва Тошкентда юз беради. Ўтган аср ўрталарида бу шаҳарларнинг ташқи қиёфасини бир-бирдан ажратиш мушкуллиги кинорежиссёрлар олдида жиддий қийинчиликлар туғдирди. Шунда кинематограф тили билан воқеаларнинг қайси жойда содир бўлаётганлигини англаувчи восита ўйлаб топилди: экранда Отабек отини боши бу томонга қараган ҳолда кўринса, воқеалар Марғилонда бўлади, отининг боши у томонга қараган бўлса воқеалар Тошкентга кўчади. Шу фактнинг ўзиёқ романнинг кино экранларига “сиғмаётганлиги”ни кўрсатади.

Роман қатъий қоидаларга бўйсунмайдиган, ўзгаришга мойил ҳодисадир. Худди шу нарса уни таҳлил қилиш ва жанр табиатини ўрганишни қийинлаштирди. “Роман, – деб ёзган эди М.Бахтин, – аввал бошиданок барча жанрлардан зуваласи бошқачалиги, табиатининг ўзгачалиги билан ажралиб туради ... шунинг учун ҳам роман туғилиб, бошқалар қатори, оддийгина жанр бўлмасдан, улар билан тинч-тотув ҳамкорлик қила олмасди”. Ҳар бир давр, ҳар бир халқ адабиёти, ҳар бир ёзувчи ва унинг асари ўзининг тузилиши билан бошқалардан фарқ қилади. Аммо бу каби ўзгарувчанлик фақат романгагина хос эмас. Ҳозирги босқичда қатъий қоидаларни ёриб чиқишга интилиш майли қарийб барча жанрларда кўзга ташланмоқда.

Роман ўз табиати билан эпик жанр бўлиб, унинг материали инсоннинг муайян йўналишдаги воқеа ва жараёнлар билан боғлиқ тақдирдир. Бу жараён жамият тақдирининг бирор босқичи бўладими, халқ тарихининг бирор нуқтаси бўладими, оилавий ҳаёт бўладими, барибир, унинг ибтидоси ва интиҳоси бўлиши керак. Роман объекти бўлган қахрамон жамият билан фаол муносабатга киришар экан, ўзини нималар кутаётганлигини билмайди. У келажакка қанчалик ишонч билан қарамасин, ўз тақдирининг қандай ҳал бўлишини олдиндан тасаввур қилмайди. Шундай экан, шахснинг муҳит билан тўқнашуви, инсоннинг жадал фаолиятисиз юз бермайдиган ижтимоий жараёнлар, албатта, мавжуд кучлар тўқнашуви даражасига бориб етади ва табиий равишда ўз либосига сиғмай қолади. Натижада, унда кучсизми, кучлими, силкиниш, ларзага келиш, портлаш юз беради. Ана шу бурилишнинг натижалари эса жараённинг тугалланганлигини билдиради. “Яхлит нарса ибтидоси, ўртаси ва интиҳоси бўлган нарсадир, – деб ёзади Аристотель “Поэтика” китобида. – Ибтидо бошқа нарсанинг кетидан келиши зарур бўлмаган, аксинча, табиат қонунига кўра, орқасидан нимадир келувчи ёхуд содир бўлувчи нарсадир; аксинча, интиҳо зарурият туфайли ёхуд одатга кўра, албатта, бошқа нарса кетидан келувчи нарсадир; ундан кейин эса ҳеч нарса бўлмайди; ўрта эса ўзи бошқа нарсанинг кетидан келувчи ва унинг кетидан ҳам бошқа нарсанинг келишига асосланган. Шундай қилиб, яхши тузилган ривоятлар дуч келган жойдан бошланиб, яна дуч келган жойда тугамаслиги лозим” (Аристотель. Поэтика. – Т., 1980. – Б.19). Бироқ ҳозирда сюжет қуриш қатъий қоидалар билан чекланмайди. Сюжет ва композиция қуриш эркинлиги ҳар бир ёзувчининг уларга ўзига хос ёндашиши, сюжет унсурларининг қандай ва қай даражада намоён бўлиши билан боғлиқдир.

бўларди. Чунки А.Раҳимов бу масалаларда ўтган асрнинг 80-йилларидаёқ жиддий фикрлар билдирган эди.

Азимжон ака адабий жараённи зийраклик билан кузатиб борадиган ва унда пайдо бўлган кичик бир янгиликдан ҳам қувониб, дарҳол тарғиб қилишга уринадиган ҳозиржавоб олим эди. Эътиборингизга ҳавола қилинаётган мақола ҳам бу фикримизни исботлайди. Унда муаллиф “қатъий қоидаларга бўйсунмайдиган, ўзгаришларга мойил ҳодиса” ҳисобланган тиниб-тинчимас роман жанрининг мураккаб табиатини турли ракурслар орқали текширади ва янги фазилатларини тадқиқ қилади. Энг муҳими, у ўзбек адабиёти намуналарини жаҳон адабиёти мезонлари билан ўлчайди ва қиёсий таҳлил қилиб, хулоса чиқаради. Мақолани ўқиб, бунга ишонч ҳосил қиласиз.

**Йўлдош Солижонов,
филология фанлари доктори**

Замонавий воқелик, янги ҳаётий мазмун, инсон маънавий фаолиятининг янги-янги жиҳатларига эътиборнинг кучайиши, унинг ижтимоий-тарихий муҳит билан ўзаро муносабатларида юз берган ўзгаришлар таъсирида йиллар синовидан ўтган бадиий воситалар ҳам ўзгариб, янгиланиб кетди, романга хос ривоя ва тасвирнинг янги усул ва воситалари пайдо бўлди ва ривожланди. Романбop ҳикоялаш таркибида туб сифат ўзгаришлари юз берди, конфликтни ҳал этишнинг янги усул ва воситалари пайдо бўлди, психологик таҳлил ҳам янги хусусиятлар касб этди. Уларнинг барчаси сюжет ривожланиши ва композицияни уюштиришда янги-янги имкониятлар очиши, шубҳасиз.

Бадиий асар устида ишлаш санъаткорнинг юксак бурчидир, санъатнинг қонуниятидир. Буюк санъаткорлар кўз нурларини тўкиб, ўз асарларини мукамаллаштириш устида меҳнат қилар эканлар, санъатнинг ана шу муқаддас қонунлари талабларидан келиб чиққанлар, кенг китобхонлар оммасининг дид ва эҳтиёжларини кўзда тутганлар. Бунда санъатнинг гўзаллик қонунларига бўлган юксак ҳурмат, китобхон олдида масъулият ҳисси уларни бошқарган. Шунинг учун ҳам улар ижоднинг машаққат ва қийинчиликларига матонат билан бардош берганлар. Масалан, Л.Толстой “Уруш ва тинчлик” сингари улкан асарни менсимасдан етти марта кўчириб чиққанлиги, жабрдийда Бальзакнинг ҳар бир асар устида қилган меҳнати ақлга сиғмайди. Ҳар сафар асарнинг корректурасини олиб келишганда, Бальзак унга шунчалик ўзгартишлар киритар эканки, натижада, босмаҳона уни бутунлай қайтадан теришга мажбур бўларкан. Дантега шуҳрат келтирган “Илоҳий комедия”нинг дунёвий мазмунигина эмас, ана шу мазмунни ифодалаш шаклидаги жаҳонни танг қолдирган юксак мутаносиблик ва уйғунликдир. Буюк Навоий ҳам ўзининг эзгу ва инсонпарвар ғояларини ифодалаш учун асарларидаги ҳар бир сўз, деталь ва эпизодни жойлаштириш меъёрини тўғри белгилашга катта масъулият билан ёндашган. Натижада, асарнинг мукамаллиги ва ғоявий мазмуннинг яхлит ҳамда ёрқинлигига эришган. Ўзбек адабиётининг йирик намоянадалари Ҳамза, А.Қодирий, Ойбек, А.Қаҳҳор, С.Аҳмад, О.Ёқубовнинг энг яхши асарлари тўғрисида ҳам шуни айтиш мумкин. А.Қодирий ҳар бир лавҳа ва образнинг меъёрини тўғри белгилай олгангина эмас, асар воқеаларига драматизм бахш этиб, китобхонни қизиқтириш учун воқеа ва тақдирларни бир жойдан иккинчи жойга кўчиришдек эпик фольклор аънаналаридан ҳам, халқ романлари аънаналаридан ҳам маҳорат билан фойдаланган. Ойбек эса “Қутлуғ қон” романида барча воситаларни бош қаҳрамон Йўлчи эволюцияси жараёнини ишонarli қилиб очишга хизмат қилдирган. Асардаги образлар, сюжет йўллари, характерларнинг очилиш даражаси ана шу бош ғоявий ниятга хизмат қиладиган меъёрда белгиланган. Натижада, бош қаҳрамон онги, характери, тақдиридаги ўзгаришлар воқеалар кўламининг борган сари кенгайиши, конфликтнинг кескинроқ тус олиши ҳаётий жараёнларнинг мантикий натижаси сифатида юз беради, халқ ғалаёнга келиб Йўлчининг ҳалокатини қонуний қилиб қўяди. Ривоят, ҳикоят ва қиссаларнинг жойлашиш тартиби, воқеаларнинг ҳажми ва йўналиш кўлами, уларнинг бир-бирини тақозо этиши ва замондошимиз руҳий дунёсини очишга хизмат қилдирилиши, қолипловчи қиссага юклатилган ғоявий-бадиий юк “Чинор” романининг пухта ўйлаб ёзилганлигини кўрсатади. “Қора кўзлар” романида Ойнабулоқнинг кўзини очиш тўғрисида гап кетади, романнинг бошида кўкда изғиб юрган калхатлар, қузғунлар тасвири берилади. Охирида ҳам ёзувчи ана шу қузғунлар тасвирига қайтади. Кўриниб турибдики, булоқ асарнинг ғоявий мазмунини оидинлаштиради, қузғунлар тасвири асар воқеаларини рамзий изоҳлайди ва унинг бир бутунлигини таъминлагандай бўлади. Лекин ана шундай уйғунлик, воситаларнинг меъёри ва мутаносиблиги барча асарларда ҳам етарли деб бўлмайди. Меъёрнинг бузилиши, у ёки бу деталь, образ, воқеага керагидан ортиқча ўрин бериб юбориш композицияни мўртлаштириб қўяди, асар драматизмининг сўндиради, характерини ланж қиладди. Натижада, ғоявий-бадиий ниятнинг яхлитлигига путур етади. П.Қодировнинг “Эрк” қиссасида Максимичга ортиқча эътибор берилиши, Й.Шамшаровнинг “Чироқ” романининг иккинчи ярмида бош қаҳрамоннинг фаолиятсиз бўлиб қолиши, Р.Файзийнинг “Ҳазрати инсон” романидаги барча тақдирларнинг ягона ғоявий ниятга бирлашмаганлиги ёз кундаги қора булутлардирки, улар кўкда сузиб ўтар экан, маълум мuddатга қуёш юзини тўсади.

Шу кунги адабиётимизга назар ташласак, Одил Ёқубов ижодидаги изланишлар

этиборимизни тортмасдан қолмайди. “Эр бошига иш тушса” асаридеги қисса воқеасини роман шаклига тушириш, “Излайман” қиссасида эса кенг қўламдаги романбоп материални қисса ҳажмига жойлашга уриниш, “Ларза” қиссасида воқеаларни бош қаҳрамон тақдири атрофида зўр куч билан марказлаштириб, драматик вазиятларнинг композицион гирдобини ҳосил қилиш ана шундай изланишлар, бадииятда юксак мувофиқлик, уйғунлик, муҳим ижтимоий муаммолар, ижтимоий ҳодисалар ва долзарб ғоявий мазмунни ифодалаш учун уйғунлик шаклини қидиришнинг натижасидир. Зотан, ҳар бир бадиий асарнинг қиммати ва умрбоқийлиги мазмун ва қўйилган муаммоларнинг муҳимлиги билангина эмас, бадиий шакл ва ғоявий мазмуннинг барча унсурлари ўртасидаги уйғунлик ва мутаносиблик натижаси ҳамдир. Бунга эса санъаткор тинимсиз ўқиб-ўрганиш, жиддий ва машаққатли меҳнат натижасида эришиши мумкин. “Улуғбек хазинаси” романи ана шундай жиддий изланиш ва катта меҳнат натижасида бунёдга келди.

Тарихий романга қўл урар экан, О.Ёқубов узок ўтмишнинг шиддатли ва кескин даври воқеаларига мурожаат қилади, ана шу давр билан ҳамоҳанг нурли чизиқлар қидиради. Ёзувчи тарихнинг шиддатли воқеаларига мафтун бўлиб қолмайди. Асарда темурийлар салтанатининг тақдири ва инқирози эмас, илм салтанатининг тақдири ва истиқболи, Шарқнинг буюк мутафаккирлари яратган кашфиётларнинг тақдири марказга қўйилади. Китобхон Али Қўшчининг қонхўр падаркуш исканжасидан соғ-омон қутилиши, Қаландар Қарноқийнинг суюқлиси Хуршида Бонуга етишини қанчалик нафаси ҳаприқиб кутса, зулмат ва нур курашидаги эзуликнинг тантанасини ҳам шундай энтиқиб кутади. Бу улкан меҳнат, катта маҳорат самараси бўлиб, ёзувчи асарда ёрқин тақдирлар, ҳаққоний манзаралар, далилланган психологик ҳолат ва кечинмалар, драматизм тўла кескин воқеалар силсиласини ярата олган.

Асарнинг яхлитлигини таъминлаган сабаблардан яна бири шуки, ёзувчи дастлабки боблардаёқ Мирзо Улуғбек, шаҳзода Абдуллатиф, Али Қўшчи, Қаландар Қарноқий, мавлоно Муҳиддин, Хуршидабону каби характерлар, салтанат ва хазина тақдири билан боғлиқ бўлган тугунларни қўя олган ва бу йўналишларнинг ҳар бирини мукаммал даражада очиб, уларнинг ечимини бера олган. Қўп йўналишлиликка берилиб кетиб, ёзувчи ортиқчаликларга йўл қўймаган, асосий ғоявий ниятга хизмат қилмайдиган персонаж ва воқеалардан ўзини тия олган. Асар воқеалари кучайиб борувчи драматизм тусини олади: Хуршидабонунинг ҳаёти таҳликада қолади, амирлар Абдуллатиф истибдодига қарши тил бириктирадилар, шаҳзода Абдуллатифнинг васвасаси фожияли даражага чиқади. Қаландар ва уста Темур бошлиқ меҳнаткашлар ҳам жиддий режани амалга оширишга тайёр турадилар. Лекин, бизнингча, шу ерда оммавий саҳналар етишмайдиганга ўхшайди. Ёзувчи янги солиқлар оқибатида хонавайрон бўлиб, паймонаси тўлган халқнинг ғалаёнлари тўғрисида хабар бериш билангина чекланади. Эҳтимол, Хуршида, Ғилай Қашқир, Қарноқий, Муҳиддинларнинг ўлими асар кульминацияси ўрнига ўтиши керакдир? Йўқ! Улар воқеалар тараққиётининг чўққиси эмас, оқибатидир. Али Қўшчининг Самарқанддан жўнаши эса постпозициядир. Биз бу ўринда халқ исёнини кўрсатиш шарт деган фикрдан йироқмиз. Лекин, назаримизда, асарда воқеалар тараққиёти мантиқидан келиб чиқадиган кучли портлаш етишмайди.

О.Ёқубовнинг “Оқ қушлар, оппоқ қушлар” романида ҳам асарнинг асосий кучи сюжет ривожининг кульминацияси билан боғлиқ. Гап шундаки, ёзувчи бу романда сюжет тугунини воқеалар ривожининг юқори нуқтаси – кульминация билан биргаликда беради. Натижада, воқеаларнинг қўп қисми тугун – кульминациядан сўнг келади. Романнинг бундан кейинги воқеалари ривожланиш ўрнига, аста-секин сусайиб боради. Расул Нуриддинов, Музаффар Фармонов ҳамда Шораҳим шоввозларнинг Гоби саҳросидаги саргузаштларини ўз ичига олган уруш воқеалари экспозиция бўлиб, уларда муаллифнинг ижтимоий-эстетик, маънавий-ахлоқий қарашлари мужассамлашган. Муаллиф ҳам, қаҳрамонлар ҳам воқеа-ҳодисалар, одамлар ва уларнинг қилмишларига муносабат билдирар эканлар, уларга ана шу ахлоқий-эстетик идеал нуқтаи назардан ёндашадилар. “Улуғбек хазинаси” романида Али Қўшчи билан Абдуллатиф тўқнашуви воқеаларнинг энг кескин ва шиддатли нуқтаси бўлиши керак эди. Бироқ худди шу ерга келиб воқеалар сусайиб кетади. Бунинг сабаби шундаки,

ёзувчи Али Қушчининг зиндондан қутқарилиши йўналишини давом эттирмай, узиб қўяди. Афтидан, ёзувчи воқеаларни кескинлаштиришдан қочади ва атайлаб Али Қушчини қутқариш осонроқ бўлган жойга олиб бориб қўяди. Худди шу ўринда ўзининг теранлигини, эпик масштаблилигини йўқотади, энг муҳим ва масъулиятли ўринларда таҳлил ўрнини тавсиф, баён эгаллайди: шахзоданинг ўлдирилиши, унинг ўрнига Мирзо Абдулланинг тахтга ўтқазилиши, Али Қушчини қутқариб олиш учун бошқа бир навқарнинг сотиб олинганлиги тўғрисида хабар қилиб қўя қолинади. Бундан ташқари, Али Қушчининг шахзода Абдуллатиф олдида ҳадеб иккиланавериши эса образнинг қимматини туширади. Воқеалар ривож кульминацияга яқинлашган сари вақт ўринсиз чўзилади. Буларнинг барчаси тасвирланаётган ҳодисалар моҳиятини очишга тўсқинлик қилибгина қолмасдан, уларнинг тараққиёти диалектикасига ҳам салбий таъсир кўрсатади, оқибатда, характерларнинг қирралари ўтмаслашади.

Айрим эпизод ва образларнинг ўзига юклатилган ғоявий-бадий юкка мувофиқ жой эгалламаганлиги, шакл ва мундарижа воситалари, хусусан, сюжет унсурларини жойлаштиришдаги мутаносиблигининг бузилиши ҳоллари Мирмуҳсиннинг “Меъмор” романида ҳам кўринади.

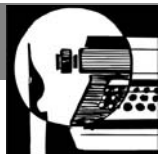
Бадий асар композицияси шакл билан бирга ғоя ва мазмунга ҳам алоқадор мураккаб тушунчадир. Композиция асар мазмунига, ёзувчининг мақсади, бадий материалнинг кўлами, санъаткор маҳорати ва дунёқарашига ҳам боғлиқ. Композициянинг ўзига хослиги сюжет унсурларининг қандай тартибда жойлаштирилганлиги, сюжетдан ташқари унсурларнинг бор-йўқлигига, портрет, пейзаж, ривож ва муаллиф характеристикаси каби воситаларнинг меъёри ҳамда тартибига боғлиқдир. Мирмуҳсиннинг “Меъмор” романи сюжети концентрик сюжетдир. Аксарият асарлар сюжетида бош йўл – асосий қаҳрамон тақдири билан боғлиқ бўлади. Хуллас, бош қаҳрамон асарнинг асосий йўналишини ташкил қилса, қолган персонажлар унинг ёрдамчи йўналишларини ташкил қиладилар. Ёзувчининг санъати мана шу бош ва ёрдамчи йўналишлар бирлигидан қай даражада фойдалана олиш маҳорати билан боғлиқдир. “Меъмор” романининг етакчи сюжет йўли меъмор Нажмиддин Бухорий тақдири орқали шаклланади. Бош қаҳрамон тақдирини тасвирлар экан, ёзувчи даврнинг ташвишли муҳитини ярата олади. Қаҳрамон тақдири, бир томондан сиёсий реакция авж олган, иккинчи томондан, ижтимоий тузум ва истибодда қарши халқ кураши жиддий тусга кирган шароитга тўғри келади. Ижтимоий кучлар ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг бу даражада жиддий тус олиши замоннинг ижобий ва салбий кучлари имкониятларининг анча мукамал намоён бўлишига олиб келади. Умуман, жамиятнинг ички зиддиятларини очиш, қарама-қаршиликларнинг бениҳоят кескинлашганини кўрсатиш асарнинг жиддий ютуғи бўлиб, бунинг воситасида ёзувчи воқеаларнинг ички драматизминини беришга эришган. Бироқ ёзувчи ўз қаҳрамонларига маҳлиё бўлиб кетиши натижасида қўйган ғоявий-бадий вазифани унутиб, ортиқча тафсилотларга берилиб кетади. Қаҳрамон бошидан кечирган ва кечириши мумкин бўлган ҳар хил воқеаларни романга киритавериш асарни ғоявий заиф, бинобарин, бадий мўрт қилиб қўяди. Унинг оқибатида асар композицияси бўшашиб кетади. Дарҳақиқат, тасвир меъёрини сақлай билмаслик, воқеаларни ҳаддан ташқари чўзиб юбориш китобхонга кўпроқ маълумот бериш мақсадида кераксиз тафсилотлар билан банд бўлиб кетиш, айрим жойларда экзотик воқеаларга керагидан ортиқча ўрин ажратиш бугунги ўзбек насри, жумладан, романларга хос камчиликлардан бўлиб келмоқда. “Асарнинг қисқа бўлиши – асарнинг бошқа ҳамма қийматларини кўрсатиб берадиган эстетик воқеанинг биринчи шартидир, – деб таъкидлайди Н.Чернишевский, – албатта, ҳар бир нарсдан ҳам зарарли ортиқчалик бўлиши мумкин, лекин ҳеч кимнинг бошига тушмайдиган хавф-хатарлар тўғрисида гапиришдан фойда йўқ... Ўз фикрларига маҳлиё бўлиб кетмайдиган киши бўлмайди, шунинг учун ҳам асарнинг чўзилиб кетганлигини, асарга узундан-узук муҳокамаларнинг кириб кетганлигини муаллифнинг ўзи сезмай қолади; буларни йўқотиш, ҳам ортиқча нарсаларни ҳеч тортиниб ўтирмасдан ўчириб ташлаш – ёзилган нарсани қайтадан кўришда бажариладиган энг муҳим иш бўлиши лозим; агар муаллиф бу вазифани қатъий бажарадиган бўлса, унинг асари жуда кўп ютади ва унинг ҳажми икки марта камайса ҳам, лекин ўқувчининг назарида унинг қадри йигирма марта

ошади” (Чернишевский Н.Г. Танланган адабий-танқидий мақолалар. – Т., 1956. –Б. 86-91). “Меъмор” романи: “Рабиус соний ойининг йигирма учинчи куни, Ҳиротда, жума намозидан чиқиб келаётган Шоҳрух мирзога суиқасд қилинди”, – деган жумла билан бошланади. Бу роман воқеаларининг тугуни бўлиб, экспозиция ундан кейин келади. Экспозиция билан тугун ўрнининг алмашинуви, воқеаларнинг тугундан бошланиши муайян тормозланиш ҳосил қилиб, асарнинг қизиқтирувчанлигини оширади. Сюжетнинг бошқа унсурлари эса одатдаги тартибда берилади. Лекин уларнинг меъёри, ҳар бир сюжет унсури учун ажратилган ҳодисаларнинг замон ва макондаги кўлами ҳамда ҳажми асар бошидан белгиланган шиддатга мувофиқ келмай қолган. Мабодо, Нажмиддин Бухорийнинг кейинги ҳаёти, унинг Бухородаги тақдири бирор даражада қимматга эга бўлса, у фақат эпилонг сифатидагина даркор, холос. Эпилонгнинг роман воқеаларининг ярмига яқинини ташкил қилиши, жами 44 бобдан иборат асарнинг охириги 19 бобини эгаллаши эса асло мантиққа сиғмайди.

Бу сингари қусур Й.Шамшаровнинг “Чироқ”, Й.Сулаймоннинг “Вафо” романлари учун ҳам хосдир. Бадиий асар архитектуроникасини ташкил қилувчи ботиний восита ва компонентлар асарни уюштиришнинг ички қонуниятларига дахлдор бўлиб, баъзи бир танқидчилар ўйлаганидай ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, балки асар мазмунини рўёбга чиқаришда жуда муҳим ғоявий-эстетик функцияларни бажаради. Бадиий асарда ички қонуниятларни мукамал даражада ҳисобга олмаслик, сюжет ҳамда композиция унсурларини лозим даражада меъёр, мутаносиблик билан ишламаслик ва ҳатто, оз даражада бўлса ҳам, уларга этиборсизликнинг асар мукамаллигига нақадар зарар етказишини кўрсатувчи мисоллар шу билан тугамайди. Арзимасдай туюлган бундай қусурлар ҳатто адабиётимизнинг энг яхши намуналари ҳисобланган бошқа қатор асарларда ҳам учрайдики, бу уларнинг ғоявий-бадиий қимматига маълум даражада соя ташлаб туради.

Ў.Ҳошимовнинг “Икки эшик ораси” романи фақат мавзуи, материали жиҳатидангина эмас, ривоя усули жиҳатидан ҳам диққатга сазовор. Роман, персонажларнинг ҳикояларидан ташкил топган бўлиб, улар воситасида эпизодма-эпизод ўтмиш манзаралари жонлантирилади. Персонажларнинг бу ҳикоялари асар воқеаларини ҳосил қилибгина қолмасдан, айни замонда, ҳикоячи-персонажларнинг атрофдаги ҳодисаларга, кишиларга, уларнинг хатти-ҳаракатларига муносабатлари ҳам очилади. Романнинг асосий тугуни бош қаҳрамон – Музаффарнинг онасини аниқлаш билан боғлиқ. Бироқ Музаффарнинг ҳақиқий онаси маълум бўлгандан кейин ҳам асар тугамайди, воқеалар давом этаверади.

Ҳақиқий романда ҳамма нарса қай даражада табиий кўринса, шу даражада ғаройиб ҳам бўлиши керак. Романнавис кўплаб тасодифий ва ўткир ҳодисаларни хушбичим, изчил қонуниятга мувофиқ тартибга солади, ягона қаҳрамонни ана шу тасодифлардан олиб ўтиб, ягона мақсадга етаклайди. Кўриб ўтганимиздек, бузилган жойда хушбичимлик йўқолади, тузилиши хушбичим бўлмаган асарда воқеалар ва тақдирлар табиийлигига эришиш қийин, табиийлиги бўлмаган асар эса поэзия даражасига кўтарила олмайди. Романнинг тархи, уни ташкил қилувчи воситалар сюжет-композицион қурилиш билан боғлиқ бўлиб, шулар орқали рўёбга чиқади. Шундай экан, сюжет-композицион жиҳатдан мукамал бўлмаган асарда роман жанрининг қалби бўлган қаҳрамонни ҳаёт, тарихий шароит билан сабабий боғлиқликда, мукамал эволюцияда бериш маҳол бўлиб қолади.

Барҳаёт мерос

Поэзия ҳимояси

I қисм

Ақлий фаолиятимизда мушоҳада ва тасаввур аталувчи икки нуқтаи назар мавжуд. Дастлабкиси янгисини келтириб чиқармаган ҳолда фикрларнинг ўзаро муносабатини ўрганади; иккинчиси эса бу фикрларни тафаккур нурларида ёритиб, турли унсурлардан ҳар бири алоҳида янги, яхлит фикрларни юзага келтиради. Уларнинг бири – синтез, яъни табиат ва ҳаёт ҳодисаларига умумий муносабатни англатса; бошқаси анализ бўлиб, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги алоқаларни оддий муносабатлар тарзида тадқиқ этади, бунда фикрлар – алоҳида, табиий бутунликда эмас, умумий натижалар ҳосил қилувчи алжабрий формулалар шаклида таҳлил қилинади. Мушоҳада – аввалдан маълум бўлган ўлчамларни ҳисобдан ўтказиш; тасаввур эса уларни алоҳида ва умумий, бутун ҳолда баҳолашдир. Мушоҳада фарқларни эътиборга олади, тасаввур эса ҳодисанинг мавжуд умумий томонларига ёшдашади. Мушоҳада тасаввурга нисбатан таннинг руҳга, моҳиятнинг акс тасвиридай, ҳаракат субъектининг қуроли воситаси сифатида тааллуқлидир.

Поэзияга тасаввурларнинг мужассамлиги сифатида умумий аниқлик киритиш мумкин; поэзия инсоният тенгдошидир. Инсон – бу соз, турли ички ва ташқи ҳаракатларнинг таъсирига мубтало, худди ўзгарувчан шамол Эола арфасига урилиб ундан турфа оҳанглар таратиб турганидай. Аммо инсонда, балки барча тирик мавжудотларда ҳам арфадан кўра мукамалроқ бир мўъжиза борки, у нафақат мусиқа яратади, балки оҳанглар ва ҳаракатлар туйғули пайдо бўлган ички кечинмалар мутаносиблигидаги уйғунликни вужудга келтиради. Агар арфа, муғанний ўз хонишини мусиқага мослагандай чертаётган бармоқлар таъсирида таралаётган оҳангларнинг меъёрини ўзи белгилай олганида эди, унда ҳам уйғунлик бўларди. Бутун оламни унутиб, ўзи ёлғиз ўйинга берилиб кетган болакай беихтиёр шодлигини овоз ва ҳаракатлари билан ифодалайди; унинг қилиқлари, хиргойисининг оҳанглари қалбидаги ёқимли кечинмалар билан тўғридан-тўғри, бевосита алоқада бўлади, туйғуларини инъикос эттиради. Шамол тўхтаса-да, арфа оний лаҳза титраб, оҳанг таратиб турганидай, бола ҳам овоз ва ҳаракатлари билан қалбида кечган шодлик туйғуларини акс-садо каби узоқ давом эттиришни истайди. Болани ҳайратга солган нарсаларга нисбатан айтиш мумкинки, бу – лаззат ифодаси, худди шу каби, аммо олий, юксак ҳодисалар натижаси эса поэзия бўлади.

Ибтидоий (ёки одамзоднинг ёввойи ҳаёти – инсониятнинг болалик даври) одам атрофидаги олам таъсирида пайдо бўлган туйғуларини шу тарзда ифодалаган; унинг нутқи ва ҳаракатларида, шунингдек, расм солганида ва воқеа ва ҳодисалар таъсирида пайдо бўлган ҳис-туйғуларини акс эттирган.

Тараққий этган жамиятда эса инсоннинг шодлик ва қайғу предмети жамоадаги инсоннинг ўзи, унинг қалб кечинмалари, қайғу ва шодликларидир; ҳис-туйғуларнинг янги қатламлари мувофиқ равишда янги ифода воситаларини юзага келтириб

Перси Бишш ШЕЛЛИ

1772 йилда туғилган.

Инглиз адиби ва файласуфи. Оксфорд университетиде ўқиган. Шеллининг адабий меросида эпик достон ва драмалар катта ўрин эгалласа-да, у инглиз адабиёти тараққиётига ўзининг лирик шеърлари билан улкан ҳисса қўшган.

Эпик ва драматик асарларига қадимги юнон мифологияси ва Европа солнома-лари асос бўлган. Шеллининг фалсафий этюдлари, мактуб ва кундаликлари ҳамда адабий мақолаларида эстетик қарашлари ўз ифодасини топган. Адиб 1822 йилда вафот этган.

* Изоҳлар матн охирида берилган.

чиқаради ва уларни бойитади; нутқ, ишора ва тасвирий санъат бир вақтнинг ўзида ҳам ифода ҳам восита – мўйқалам ва картина, тошйўнар ва ҳайкал, тор ва оҳанг вазифаларини ўтайди. Қаердаки камида икки киши бор экан, унда ижтимоий алоқалар, ўзига хос қонун-қоидаларга суюнган жамият юзага келади. Бу жамият келажаги худди ўсимликлар ўз уруғида ботин бўлганидай бугундан бошланади; тенглик, зиддият, тафовут, ҳамкорлик, қарама-қаршилик ва ўзаро боғлиқлик умумлашиб, ягона сабабни юзага келтиради ва оқибатда ижтимоий ҳодиса бўлган инсон эркини уйғотади. Биз айнан ўшалардан миннатдор бўлишимиз керакки, кечинмалар орасида – ёрқинлари, туйғулар ичида – эзулари, санъат ичра – гўзаллик, мушоҳадалар аро – ҳақиқат, инсоний муносабатларда эса муҳаббат бор. Шунинг учун ҳам ибтидоий жамиятдаги одамлар ўз сўзи ва ҳаракатларида маълум тартибга бўйсунганлар, чунки ҳар қандай ифода ўзининг ибтидосида яратилган қонунларга беихтиёр амал қилади. Жамиятнинг туб асосларини кўриб чиқишни тақозо этадиган бу умумий мулоҳазаларни қўя турайлик-да, тасаввурнинг шаклларини англаш билан чегараланайлик.

Инсоният тарихининг ибтидосида одамлар маълум бир оҳангга ёки уйғунликка амал қилган ҳолда куйлаганлар, рақс тушганлар ва нарсаларнинг расмини чизганлар. Бу уйғунлик рақс ҳаракатларида, кўшиқ мусиқасида, сўзлар талаффузида ва оламнинг тасвирланишида ўзига хосдир. Чунки турмуш ҳодисаларига турли тақлидларнинг тартиби ва оҳанги ўзгача бўлиб, бошқасига нисбатан кучлироқ ва софроқ лаззат бахш этган; замонавий муаллифларимиз мазкур уйғунликка яқинлашиб маҳоратини дид деб атайдилар. Санъатнинг илк даврида имкон қадар лаззат, хузур-халоват берувчи оҳангга риоя этганлар; аммо ифодалардаги фарқлар, истеъдод гўзалликка ёндашган пайтгани ҳисобга олмаганда, англр даражада у қадар аниқ эмас эди (чунки биз лаззатни уни пайдо этувчи сабабга нисбатан атаймиз) – истеъдод гўзалликка ёндашганда эса унда холислик бирламчидир. Кимгаки истеъдод берилган бўлса, том маънода шоир деб аталган; уларнинг қалбида табиат ва жамият таъсири ўзига хос акс этган ва бу эътироф этилиши ҳамда бошқаларга намоён бўлиши асносида лаззат икки ҳисса кўпайган. Уларнинг тили жонли метафоралардан иборат эди ёки воқеа-ҳодисалар ўртасида аввалдан маълум бўлмаган янги муносабатларни ўрнатган ва бу топилмаларни имкон қадар сақлаб қолган ҳолда, ифодаланган товушлар йиғиндиси вақт ўтиши мобайнида тушунчанинг категориясига ёки маълум бир маънони англлатувчи сўзга, кейинчалик яхлит предметнинг образини ифодаловчи тушунчага айланган; ва яна янги шоирлар чиқиб, бузилган ҳис-туйғуларнинг ўзаро бир-бирини эслатадиган бирикма (ассоциация)ларини қайта тиклаб борганлар, акс ҳолда, яратилган сўзлар унутилиб, тил бойиб бормасди, ўларди, инсоният мулоқотининг юксак манфаатлари учун яроқсиз бўлиб қолаверарди. Будаё муносабатларга лорд Бэкон аъло даражада таъриф бериб, улар “турли предметларда қолган табиат одимларининг излари” эканлигини таъкидлаган. Сўзларни танлаш, англаш қобилиятини у ҳар қандай билимларнинг умумий моҳият манбаи деб ҳисоблаган. Инсониятнинг илк тонгида ҳар бир муаллиф – ғайриихтиёрий шоир, чунки тилнинг ўзи поэзия эди; шоир бўлиш эса, ҳақиқатни ва гўзалликни ҳис эта билишдир, бошқача айтганда, биринчидан, борлиқ ва идрок, иккинчидан, идрок ва ифода ўртасидаги муносабатларга дахлдорлиқдир. Ҳар бир мустақил тил, агар у ўз манбасига яқин экан, мантиқсиз ва бетартиб тарздаги поэмани намоён этади. Сўз бойлигига тартиб берилиши, грамматика қоидаларини татбиқ этилиши кейинги вақтларда бажарилган ишлардир; бу – поэзия томонидан яратилган тилни шакллантириш, расмийлаштириш, холос.

Бироқ шоирлар, яъни бу қатъий тартибни тузувчилари ва ифодаловчилари нафақат тил ва мусиқани, рақс ва меъморчиликнинг, ҳайкалтарошлик ва тасвирий санъатнинг ижодкорларидир; улар – қонун ижодкорлари, жамият асосчилари, ҳунарларни ихтиро қилган ва ўз мактабларини бунёд этган устозлар, маълум маънода, дин деб аталувчи ва қисман англаб етилувчи гўзал ва ҳақиқий оламга яқинлашувчилардир. Ҳамма динлар маъжозий ёки маъжозийликка мойилдир, Янусга ўхшаб улар икки хил қиёфага эга; сохта ва чин томонлари бор. Шоирлар турли мамлакатлар ва даврларда қонун яратувчилари ёки авлиёлар деб аталган; аслида, шоир табиатан бу икки вазифани ҳам ўзида бирлаштиради. Атрофидаги борлиқни қандай бўлса, шундайлигича кўра олади ёки нафақат у ўзини бошқариши лозим бўлган қонунларни англайди, балки келажакни ҳис этади; унинг фикрлари уруғ мисоли, кейинги даврларда гуллар очади ва лаззатбахш мевалар беради. Мен шоирларни тўғри маънода авлиёлар деб айтмоқчимасман, улар келажакни ўзлари ҳис қилганларидай ишонч билан башорат қилолмайдилар. Фақат хурфотчилар авлиёлликни адабиётнинг рамзи деб билиш ўрнига, аксинча, адабиётни авлиёлликнинг рамзи, деб ҳисоблайдилар. Шоир мангуликка, ягоналикка, боқийликка дахлдордир: унинг фикри учун макон ва замон ёки сон-саноқ аҳамиятсиз. Юксак поэзияда грамматик шакллар, макон ва замон, жой ва шахслар ҳар қандай йўқотишларсиз бошқасига алмаштирилиши мумкин; Эсхилнинг хорлари, Иова китоблари, Дантенинг “Жаннат”и каби ёки

хайкалтарошлар, мусаввирлар ва бастакорларнинг асарлари янада аниқроқ кўргазмали намуна бўлиши мумкин.

Сўз, ранг, шакл, диний ва миллий урф-одатлар – буларнинг барчаси поэзиянинг манбалари ва материаллари ҳисобланади; уларни оқибатни сабабнинг маънодоши тарзида англатувчи нутқнинг тегишли шакли ёрдамида поэзия, деб аташ мумкин. Лўндасини айтганда, поэзия – бу ўзига хос бунёд этилган, биринчи навбатда ритмик нутқ бўлиб, инсоннинг ички табиатидаги ҳукмрон эҳтиёж – қалб амридан туғилади. У, шунингдек, тилнинг табиатидан ҳам юзага келади; бевосита бизнинг ички ҳис-туйғуларимизни ифодалайди, бўёқлар, шакллар ва ҳаракатларга нисбатан нафис ва турфаликка қобил сўз ўзининг яратувчиси эҳтиёжларига яхшироқ бўйсунувчан, мослашувчандир. Чунки тил тасаввур ҳукми билан яралган ва бутунисича тафаккур ҳукмидадир, санъатнинг бошқа материаллари ва воситалари бир-бири билан боғланган экан, сўз фикр ва ифода ўртасида муносабат ўрнатади ва уларни чегаралайди. Биринчиси, ёки тил кўзгу вази-фасини ўтайди, акс эттиради, бошқаси – ўша нурни тўсаётган булут, аммо у, барибир, тарқалиб кетишга мойилдир. Мусиқачилар, хайкалтарошлар ва мусаввирлар – гарчи улар катта истеъдод соҳиблари бўлиб, ўз фикрларини ифода этиш учун сўзни танлаган шоирдан кам бўлмасалар-да, – гапнинг очиғи, шон-шухрат бобида ҳеч қачон шоирга тенг бўлполмаганлар; шоир сўзи билан оддий айтилган гап тенг бўлмаганидай икки ижрочи кўлидаги арфа ва гитарадан таралган оҳанглар ҳам ўзгача жаранглайди. Фақатгина қонун ва динларни яратувчиларгина, токи уларнинг таълимотлари яшар экан, янада доврўф қозониб бораверадилар, фақат уларгина тор маънодаги шоирга нисбатан юксакроқда турадилар; агар оломоннинг уларни эркалашлари, англаб-англамай эътиқод этишлари, шунингдек, уларнинг шоирларники каби олий ҳуқуқлари эътиборга олинмаса, шубҳасиз, юқорида ҳеч ким қолмайди.

Шундай қилиб, биз “поэзия” сўзининг моҳиятини поэтик ибтидонинг одатдаги ва бир қадар такомиллашган санъат турларидан ажратиш олдик. Аммо уни янада торайтириш, яъни ритмик ва норитмик нутққа ажратиш, уларнинг фарқларини белгилаш; одатдаги қабул этилган назм ва наср тафовутлари масаласини кўриб чиқиш жиддий аҳамиятга молик эмас.

Фикрларга ўхшаб, товушлар ҳам маълум муносабатларга киришадилар, шу тариқа тасвирланаётган нарсага кўра ўзгача тартиб оладилар, бевосита фикрда ҳам шундай ўзгариш юзага келади. Шунинг учун шеърий нутқ ўлчови, товушларнинг уйғунлиги, алма-шиниб келиши билан фарқланади, акс ҳолда, шеърият бўла олмайди ва бу унинг худди сўзлар каби идрок этилиши шартидир. Шунинг учун ҳам уларни таржима қилиш мураккаб, шоир ижодини бир тилдан бошқасига олиб ўтиш худди бинафшанинг асл ранги ва бўйини билиш мақсадида қизиқ турган қозонга солишдек гап. Ҳолбуки, аслида, бу гулнинг уруғини экиб, яна аввалгидай ундириш лозимдир, бўлмаса, у гулламайди – Бобилдаги қарғишнинг оқибати шундай.

Шоирлар тилидаги оҳанглар галма-галлиги уйғунликни, шунингдек, унинг мусиқа билан боғлиқлиги ўлчамларни ҳосил қилади, яъни нутқ уйғунлигининг аънавий тизимини юзага келтиради. Бироқ поэзиянинг қалби бўлган уйғунликка эришиш учун шоир, албатта, ўз ижодий тил услубини аънавий шаклларга мослаштириши шарт эмас. Албатта, бу шаклларнинг қулайлиги эътироф этилганлигини эътиборга олиш керак, айниқса, асарда шакл ва ҳаракат асосий аҳамиятга эга бўлганда; аммо ҳар бир буюк шоир адабиётга ўз салафлариникидан бошқачароқ, янгича, ўзига хос шеърият, ўз шеър тузилмаларини инъом этиши муқаррар. Шоирлар ва носирларга ажратиш кўпол янглишиш бўлганидай файласуфлар ва шоирларга ажратиш ҳам ҳаддан ташқари шошқалоқлик бўларди. Платон аслида, шоир эди, у яратган образларнинг ҳаққонийлигини ва нақадар юксаклигини тасаввур этиш қийин. У эпос, драма ва лирик шеъриятнинг аънавий ўлчамларини рад этиб, шакл ва ҳаракатлардан қатъи назар фикрлар уйғунлигига суянди, айни пайтда, ўзининг нутқидаги турфа паузаларни бўйсундириш учун қандайдир ритм кашф этишга ҳам интилмади. Цицерон унинг каденцияларига тақлид қилишга уринди, аммо айтарли муваффақиятга эришолмади. Лорд Беезон ҳам шоир бўлган. Унинг услуби олийжаноблик ва гўзалликка хос бўлиб, донишмандлиги билан онгимизни нақадар бойитган бўлса, асарларининг оҳанглари ҳам шу қадарлик қалбимизни ром этган; бу – тингловчи идрокни кенгайтириб, тобора унинг чегараларидан чиқиб, изчил равишда чексиз олам сарҳадларига етакловчи мусиқадир. Кимки тафаккур оламида тўнтариш ясар экан, албатта, у шоирдир, у нафақат янгилик яратгани учун ёки унинг сўзлари образлар орқали ҳақиқий ҳаётнинг маъзи бўлган моҳиятни намоён этганлиги билангина эмас, балки у шеърнинг асосий бош унсури – борлиқнинг боқий мусиқаси акс садосини англагани, яъни уйғунлик ва ритмик меъёрлар (ўлчамлар) билан яратгани учундир. Ўз асарларида аънавий шакл ва ҳаракатлардан фойдаланган буюк шоирлар ҳам ҳақиқатни англаш ва англантишда аънавий ўлчовларни рад этган шоирлардан ҳеч кам эмас. Шекспир, Дан-

те ва Мильтон, (биргина янги давр муаллифларини келтирганимизда ҳам) айна вақтда, буюк файласуфлардир.

Поэма – бу мангу ҳақиқатларни акс эттирувчи ҳаёт картинасидир. Қиссанинг поэмадан фарқи шундаки, қисса сабаб ва оқибат, макон ва замон, вазиятлардаги муносабатларда юзага келадиган алоҳида-алоҳида далилларнинг узвий боғлиқликда таъкидланишидир; поэмада эса ҳаракатлар инсон табиатининг ўзгармас ибтидосига бўйсундирилган, у ижодкор қандай ўйлаган бўлса, бошқа онларда худди шундай акс этади. Уларнинг биринчиси, кейинчалик такрорланавермайдиган воқеа-ҳодисаларни маълум бир макон ва замонда акс эттиради; иккинчиси, умумий инсон табиатига хос бўлган, исталган даврга дахлдор мотив ва ҳаракатга ўхшаш куртакларни ифодалайди. Вақт синовлари поэтик унсурлардан холи бўлган қиссанинг қадри ва гўзаллигини айрим ҳолларда барбод қилади, аммо Поэзиянинг тароватини янада очади, ундаги мангу ҳақиқатнинг янги-янги қирраларини намоён этаверади. Бежиз ҳар қандай воқеа тафсилотини тарих деб атамайдилар – чунки унда поэзияни яширишга интиладилар. Айрим далиллар асосидаги қисса – кўзгу, холос, аниқ ва гўзал тасвирланиши лозим бўлган нарсани хиралаштиради ва нотўғри талқин қилади. Поэзия – бу шундай кўзгуки, нотўғри, воқеликни бузиб талқин этганида ҳам ҳайратланарли тарзда ўзига хос жонлантиради.

Баъзан асарнинг айрим қисмларигина поэтик бўлгани ҳолда, у умумий ҳолатда поэмага мувофиқ келмаслиги мумкин. Баъзи ҳолларда ҳатто бир-бирига боғланмаган бўлимлар орасидаги айрим ибратли ибора ҳам яхлитлик намоён қилади ва ҳатто алоҳида ягона сўзда ҳам ўлмас фикр жонланиши мумкин. Барча улуг тарихчилар – Геродот, Плутарх, Тит Ливий шоир бўлганлар* ва уларнинг қиссаларини ёзиш учун тузган режалари, айниқса, Тит Ливийда, тасаввурларини жонлантиришга ҳалал берган, улар бу тобеликдан қутилиб, қиссагўйликни жонли тимсоллар билан аралаштирган ҳолда ортиғи билан қоплаганлар.

Поэзия нима ва шоирлар кимлигига аниқлик киритиб олдик, энди поэзиянинг жамиятга таъсирини кўриб чиқамиз.

Поэзияга доимий равишда лаззат ҳамроҳдир; у кимгаки илтифот этса, у лаззатбахш поэзияга дохил, донишмандликка мойил бўлади. Инсониятнинг болалик чоғида шоирлар ҳам, тингловчилар ҳам поэзиянинг нақадар гўзаллиги, жозибалилиги ҳақида ўзлари ҳам билмас эдилар ва бу ҳақида ҳеч кимга, ўзларига-да ҳисоб бермасдилар, ҳолбуки, поэзиянинг ҳаракатларида тафаккур чегараларидан чиқа олувчи қандайдир, ақл бовар қилмас уйғунлик мужассам; фақат келажак авлодгина унинг нақадар қудратли ва улугворлигининг сабаб-оқибатларини бутунисича кўришлари ҳамда баҳолаш олишлари мумкин бўлади. Ҳатто янги даврда ҳам ҳеч бир шоир ҳаётлик чоғида ўзининг чинакам шон-шухрат чўққисига чиқолган эмас; чунки унга – барча даврлар учун бир хил бўлган инсонга, бутунича тўлақонли баҳо берувчи, ҳукм чиқаришга интилувчи маънавий тенг куч бўлиши керак; бу куч эса Вақт томонидан, бир қанча авлодлар ичидан сараланган чинакам оқиллар ва даҳолар ичидан танлаб олинади. Шоир бу – зулматда қолиб, чаҳ-чаҳ қилаётган, ўзининг ёлғизлигини ажиб оҳанглари билан зийнатлаб, ундан роҳатланаётган булбулдир; уни тинглаганлар машшоқнинг кўз илғамас куйидан таъсирланиб, сархуш бўладилар; улар ўзлари сабабини билмаган ҳолда ҳаяжонланадилар ва тўлқинланадилар. Гомер ва унинг замондошлари ўз поэмаларида навқирон Юнонистонни мадҳ этганлар; улар ўша ижтимоий ҳаётнинг бир қисмига айланиб, кейинги тараққиётга устун каби таянч бўлганлар. Гомер ўзининг образларида замонасининг орзу-ниятларини мужассам этганлиги, шубҳасиз. Унинг мухлислари Ахиллес, Гектор ва Одиссей каби бўлиш ишқида ёнганлиги ҳам ҳақиқат; ўз ҳайратлари туфайли бу образларга тақлид қилганлар, тақлид орқали ўзларини ҳайратга солган образларга тенглашганлар; унинг ўлмас асарларида дўстлик, Ватанга муҳаббат ва эътиқод беқиёс тароватю улугворлиги билан тараннум этилган; бу қадар гўзал ва юксак образлар, шубҳасиз, мухлисларнинг маънавий олами бойитган ва юксалтирган. Бу қаҳрамонлар ҳақида гапирувчилар уларнинг ахлоқий камолотдан узоқлигини ва ҳозирда тақлид учун ибрат намунаси бўла олмасликларини айтиб, бизга эътироз билдиришлари ноўрин эканлигини таъкидлаймиз. Зеро, ҳар бир давр уни иштибоҳга солган нарсани озми-кўпми илоҳийлаштиради: мисол учун Қасос ярим ёввойи тарзда кечган асрлар таъзим қилган, юкиниб топинган муқаддас Санам эди; Ўз-ўзини алдаш эса – номаълум қаҳру ғазаб либосидаги Тимсол бўлиб, унинг олдида ҳар қандай ҳашамат, дабдаба юзтубан йиқилган. Аммо шоир ўз асарларида замондошларининг қусурларига уларнинг азалий уйғунлигини очувчи эмас, вақтинчалик ёпғувчи либослар сифатида қарайди. Эпос ёки драма қаҳрамони чиройлироқ либос мақбуллигини билса ҳам, эгнига қадимги совути ёки замонавийроқ мундирни, қалбига ташланган либосдай кияди. Ички қалб гўзаллиги тасодифий либослар билан у қадар пинҳон тутилмаслиги керакки, унга яширинган руҳ шу либос билан, ҳатто унинг кийиниш тарзида ҳам ишора бермаслиги керак. Улуғвор бўй-баст, латиф ҳаракатлар ҳатто ёввойи ва дидсиз либосда

ҳам ўзини намоён этаверади. Буюк шоирлар ичида ўз фикр-мақсадларини ошкора намоиш қилувчилари кам учрайди: аслида, либос, урф-одат ва бошқа воситалар худди мусиқа оламидаги қулоққа ёқимли туюладиган қўшимча садолардай, холос.

Поэзиянинг ахлоқсизлиги тўғрисидаги барча гаплар шу жиҳатдан янглишки, бунда, аввало, инсон ахлоқини такомиллаштиришга поэзиянинг таъсири масаласига нотўғри ёндашилмоқда. Этика – поэзия томонидан яратилган қадриятларни тартибга солади ва натижада, оила, инсон турмуш тарзининг энг яхши намуналарини тавсия этади; агар одамлар бир бирларини ёмон кўрсалар, шубҳалансалар, алдасалар, қораласалар, жабр қилсалар, бу – намунали ахлоқий назарияларнинг етишмаслиги ёки йўқлиги оқибатида юз бермайди. Поэзия бошқа, илоҳий йўлдан боради. У инсон онгини уйғотиб, ҳозиргача номаълум бўлган минглаб фикрлар учун макон яратади, янада бойитади. Поэзия – олам гўзаллигини ёпиб турган пардани кўтаради ва беҳабарларга янгиликларни намоён этади; у баён этган, ҳикоя қилган нарсаларини, аввало, яратади; унинг самовий нурлари билан ёритилган барча нарсалар – тимсолларни кўрган ёки дахлдор бўлган қалбларда шуқуҳбахш фароғат каби фикр ва ҳатти-ҳаракатлар мужассам ҳолатда хотирот бўлиб қолади. Севги – мана шу ҳар қандай ахлоқийликнинг асл моҳияти; сеvgи ўз “мен”идан чиқиб бошқа бир шахс ёки фаолиятнинг онгидаги гўзаллик билан қўшилишдир. Одам ҳақиқий меҳрибонга айланиши учун жонли тасаввурнинг соҳиби бўлиши керак; у ўзини бошқа бировнинг ёки кўпчиликнинг ўрнига қўйиб кўрсин; шодлик ва қайғуларини ҳис эта олсин, ўзгалар дардини ўзиникидай сеза билсин. Тасаввур – ахлоқий такомиллашувнинг мақбул қуролига айланганидагина поэзия сабабга таъсир этиб, натижага эришади. Поэзия янги-янги шодликлар билан тасаввур доирасини кенгайтиради. Бу шодликлар янги-янги фикрларни жалб этиб, онгимизга жойлашар экан, янги маънавий озиқ билан таъминланишга талпинади. Поэзия инсоннинг ахлоқий қобилиятини ривожлантириб, жисмоний машқлар одам танасини чиниқтиргани каби қалбини чиниқтиради. Шунинг учун шоир ўз асарида бутун олам ва барча замонларга ҳамда бир вақтга мансубликни мужассамлаштириши шарт эмас, балки унинг замони ва юртига хос яхши-ёмон ҳақидаги тушунчаларини одатдагидай ёзгани маъқул. Ўз зиммасига оқибатлар тахлили борасида камроқ вазифа олиб, умумий ёндашса, воқеага муносабатини аниқ билдиришмайди, яъни вазифасини уйдалай олмайди, оқибатда ўзини сабабга дахлдорлик имкониятидан маҳрум қилади. Гомер ва бошқа буюк шоирлар фарқли равишда мақсад йўлида янглишмадилар ва ўз ҳукмидагидан кўра чексиз бўлган ҳокимиятни инкор этмадилар. Ижодий иқтидори улғу, аммо у қадар кучли бўлмаганлар, айниқса, Еврпид, Лукан, Тассо, Спенсер, одатда, ўз олдларига ахлоқий вазифалар қўйганлар ва бу мақсадларини қайта-қайта таъкидлаганлари сари шеърларининг таъсири пасайиб борган.

Гомер ва унга замондош ижодкорлар даврдан сўнг Афинада драматик ва лирик шоирлар замони келди, бу вақтда оламшумул бошқа санъат турлари: ҳайкалтарошлик, тасвирий санъат, мусиқа, рақс, меъморчилик, фалсафа ва, шунинг баробарида, ижтимоий ҳаёт тараққий этди. Гарчи Афина жамияти бу даврда кўпгина ноқисликларга эга эса-да, Европага хос урфлар ва жамиятнинг ғайритабиий тартибларига рицарлик ва насронийлик адабиёти батамом барҳам берди; бошқа ҳеч бир замонда бу қадар куч-қудрат, гўзаллик, эзгулик улғуворлик касб этмаган. Сукротнинг вафотигача бўлган юзийилликдагидай сўқир куч ва жоҳил моддият бу қадар инсон эркига бўйсундирилмаган, гўзаллик ва моҳият бу қадар уйғунлашмаган эди. Ҳеч бир тарихий давр инсоннинг илоҳий салоҳияти, иқтидори ибтидосини бу даврдагидек ёрқин мужассам этган ёдгорликлар қолдирган эмас. Поэзия, айнан шакллар ва сўзларда, ҳаракатларда акс этган поэзия бошқа вахоҳирларнинг намуналари орасида мангу ўчмас ёдгорлик тиклади. Бу даврда ёзма адабиёт санъатнинг бошқа турлари билан биргаликда мавжуд эди ва барчаси муштарак ўтган юзийиллик зулматини ёритдилар, уларнинг қай бири акс ва қай бири нур манбаи эканлигини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Бунинг сабаб ва оқибатларини биз биргина ўзгармас қиёслар билан муҳокама қилишимиз мумкин: Поэзия доим инсоният бахти ва гуллаб-яшнашига хизмат қилувчи бошқа санъатларга ҳамнафас бўлган. Ўша сабаб ва оқибатларни фарқлаш учун аввалдан шакланган тамойилларга мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Биз кўриб чиқаётган даврда Драма пайдо бўлди; кейинги даврлардаги бирон-бир адибининг асари Афина драмалари даражасига етишган ёки ундан ўтган бўлиши мумкиндир, аммо ҳеч қачон, шубҳасиз, драма санъати Афинадагидай ўзининг чинакам фалсафаси ва моҳияти, соддалиги ва улғуворлиги билан намоён бўлмаган. Чунки афиналиклар нутқ, ҳаракат, мусиқа, ранг-тасвир, рақс ва турли диний удумлардан ягона мақсад – олий ғоялар ва қудрат намоиши йўлида фойдаланганлар. Ҳар бир санъат турида иқтидорли санъаткорлар томонидан беқиёс натижаларга эришилди ва улар бир-бирларини тўлдирган ҳолда буюк уйғунликни вужудга келтирдилар. Ҳозирги замон саҳнасида шоир мақсадини ифодалаш учун бу воситаларнинг айримларигина бир вақтнинг ўзида қўлланилмоқда. Бизда мусиқа ва рақсиз трагедиялар бор, мусиқа ва рақсиз эса улар ифодаланиши ло-

зим бўлган олий ғоялар мужассам этилмаётир; буларнинг барчаси диндан айри ҳолда ва дин эса саҳнадан қувиб солинган. Замоनावий саҳнамиздаги актёр юзидан ниқобини олиб ташлади, ниқоб ўзгармас бўлиб, характер моҳияти ва юз ифодаларини бирлаштирувчи восита эди; ниқобсизлик қисман буюк саҳна устасининг юз ўзгаришлари билан ижро этилувчи монологлар учунгина қулайдир, холос. Комедиянинг трагедия билан бирлашувидаги замонавий тамойил, гарчи кўп суиистеъмоликларга сабаб бўлаётган бўлса-да, шубҳасиз, драма имкониятларини кенгайттирди: аммо унда комедия “Қирол Лир”даги каби юксак ва кенг қамровли бўлиши керак. Эҳтимол, айнан шу тамойил “Қирол Лир” га “Шоҳ Эдип”* ёки “Агамемнон”* дан ёки, таъбир жоиз бўлса, уларни бирлаштирган трилогияга устунлик мақомини берар; бунда поэзиянинг ботиний кучи мужассам бўлган хорлар тарозининг палласини босиб тура олиши, шубҳасиз. “Қирол Лир” бу мусохабада голиб келар экан, унинг муаллифига Европанинг янги давридаги драма фалсафасини билмаслиги қанчалар чегара қўямасин, уни ҳозирга қадар бўлган драма санъатининг энг юксак намунаси деб баҳолаш мумкин. Кальдерон ўзининг “Autos” (Диний драма (исп.)ларида драмага қўйилган айрим юқори талабларни бажармоқчи бўлган, ҳолбуки, буларга Шекспир эътибор қилмаган эди: масалан, у драмани дин билан яқинлаштиради ва уларни мусиқа ҳамда рақс билан бирлаштиради.

Аммо у янада муҳим бўлган вазифани унутиб қўядики, натижада ютишдан кўра кўпроқ ютқазади, сабаби инсон кечинмаларининг жонли тасвирини доимий бир хил ва қатъий белгиланган қолиплар – хурофий натижа-хулосалар билан алмаштириб қўяди. Аммо биз мавзудан оғишиб кетдик. “Поэзиянинг тўрт асри” муаллифи атайдан, ўзи билган ҳолда драманинг ҳаёт ва ахлоққа таъсиридан четлаб ўтишга интилади. Агар мен рицарни қалқонидаги тамғасидан таниб қолдимми, бас, ўз қалқонимга “Филоктет”, * “Агамемнон” ёки “Отелло” деб ёзиб қўйиш орқали унинг баҳодирона софизмини сеҳрлаб, худди ожиз рицарнинг қўлидаги қилич ярақлашидан афсунгарлар ва бутпарастларнинг бутун бир қўшинининг кўзи қамашиб қочгани каби қочиршим мумкин. Театр томошалари ва ахлоқнинг яхшилануви ёки ёмонлашуви ўртасидаги алоқа барча томонидан эътироф этилган: бошқача айтганда Поэзиянинг мавжудлиги ёки йўқлиги унинг мукамал ҳамда умумий даражаси кишилар хулқ-атвори ва одатларидаги қусурлари ёки фазилатларига боғлиқлиги аён бўлади. Театр таъсиридаги ахлоқнинг тубанлашуви театрда поэзиянинг туғанидан бошланади; ахлоқ тарихига назар ташласак, биринчисининг кучайиши иккинчисининг ҳалокати билан боғлиқ эканлигига гувоҳ бўламиз, худди ҳар қандай сабаб ва оқибат сингари.

Афинада, бошқа жойлардаги сингари, такомилга етган драма даврининг ахлоқий ва интеллектуал улғуворлигига ҳамоҳанг бўлган. Афина шоирларининг трагедияларида* томошабинлар ўзларини худди кўзгудагидай енгил ниқобланган ва олий мукамаллик ҳамда интилишлардан ташқари, ҳамма нарсадан озод ҳолда, ҳар бири учун намунали, ўзлари севган ва шундай бўлишни хоҳлаган тимсолларни кўра олганлар. Тасаввурлари кенгайган, азоб ва кечинмаларга ҳамдардликлари кучайган, томошалар уларнинг идрок қобилиятини оширган; ачинаш, даҳшат, қайғу томошабинда эзгу туйғуларни мустаҳкамлаган; бу эзгу туйғуларнинг кучайишидан сўнг томошабин ўзи билан олиб кетадиган олийжаноб сокинлик юз берган; одатий ҳаётда ортиқча ҳаракатсиз ҳам ўша жиноятнинг ўзи икки баробар кўрқинчилигини йўқотган, яъни саҳнада табиатнинг кечириб бўлмас хатолари кўрсатилганидан кейин улар юқимлилик кучини йўқотган; одамлар бундан сабоқ олганлар. Буюк драмаларда воқеалар камдан-кам муҳокама этилади ва уларга нафрат уйғотилади, балки улар ўз-ўзини англаш ва ўз ўзини ҳурмат қилишни ўргатади. На кўз, на инсон ақли ўзини бу тарзда кўзгудагидай кўриш имкониятини беролмайди. Драма ўзида поэзияни мужассамлаштирганда, серқирра кўзгуга айланади ва энг ёрқин нурларни жамлаб, уларни инсон табиати билан чархлайди, гўзаллик ва муҳташамлик бахш этиб безайди ҳамда парчалаб оламга сочади, бу нурлар қайси қалбга тушса у яна кўпайиб, нурланиб бораверади.

Аммо жамият инқирозга юз тутгудай бўлса, бу мувофиқ равишда драмада акс этмай қолмайди. Бундай ҳолларда трагедия шаклан қадимий буюк дурдоналарнинг ҳиссиз тақлидига айланади, санъатлар қоришувидаги уйғунликдан бебахра қолиб, ташқи томондан ҳам сохталаниб кетади; ёки кўпол уринишлар билан муаллиф ахлоқий ҳақиқатлар сифатида айрим ақидаларни тавсия этади, одатда бу муаллиф ҳам, томошабин ҳам юқтирган муайян қусур ва заифликларга нисбатан чиройли ниқобланган хушомад қилишга уринишлардир. Биринчисига, мумтоз ва маиший драма деб аталган Адиссоннинг “Катон”и намуна бўлиши мумкин; иккинчисига эса мисоллар шу қадар кўпки, номларини бирма-бир таъкидлаш шарт эмас. Поэзияни бундай мақсадларга бўйсундириш керак эмас, албатта. Поэзия бамисоли қинидан суғирилган оловли қилич; у ҳатто солиб қўйилиши лозим бўлган қинни ҳам куйдириши мумкин. Мана шунинг учун таъкидланган драмаларнинг аксарияти поэзиядан мосуводир; улар туйғу ва кечинмаларни тасвирлаш-

га даъво қиладилар, аммо поэтик тасаввурсиз буларнинг барчаси – шаҳвоний ҳирс ва иддаолар яширинган сарлавҳалар, холос. Бизнинг мамлакатда драма инқирози Карл II замонида тўғри келади, бу даврда поэзиянинг барча одатдаги турларида озодлик ва эзгулик устидан қироллик эришган ғалабалар мадҳиябозлиги авж олганди. Биргина Мильтон ўзи “номуносиб” бўлган ушбу даврни ёритиб туради. Бундай паллаларда драма манфаат йўлига киради ва унда поэзия барҳам топади. Комедия ўзининг юсак оммавийлигини йўқотади; юмор қочирим, аския билан алмашади; кулгу шодлик билан эмас, зўрлик билан уйғотилади; қувноқлик ўрнини киноя, шубҳа, заҳарханда эгаллайди; биз энди кулмаймиз, жилмайиб қўямиз, холос. Ҳаётнинг илоҳий гўзаллиги устидан куфрона масҳара қилувчи бадахлоқлик гарчи ҳаринг тўр ортига беркинган ва у қадар жирканч бўлмаса-да, ўта қўпол тус олади; аммо у шундай йиртқичга айланадики, ахлоқий тубанлик унинг хуфя тарзда озикланмоғи учун муттасил равишда емак ташиб туради.

Турли поэтик ифодалар мужассам драмада поэзиянинг омма фаровонлиги билан мувофиқлигини кузатиш мумкин. Шубҳасиз, драманинг гуллаб-яшнаши учун ҳамиша юсак тараққий этган ижтимоий ҳаёт тақозо этилади; бир пайтлар гуллаб-яшнаган жойда драманинг таназзулга юз тутиши ёки барҳам топиши ахлоқнинг тубанлашуви ва жамиятнинг жонли қалбини тутиб турувчи чўғ сўнганлигидан далолат беради. Аммо Макиавелли сиёсий тартиблар ҳақида айтганидай, агар драмани аввалги тўғри йўлига солувчи ижодкорлар пайдо бўлса, ўша ҳаётни қайта тиклаш ва яратиш мумкин. Ушбу фикр том маънода Поэзияга ҳам тааллуқлидир. Сўз ижодкорлигининг барча шакллари нафақат бунёд этиш, балки қўллаб-қувватлаш ҳам керак; шоир ўзининг илоҳий табиатига содиқ қолади: у ижодкор, шунинг билан бирга, илоҳий тақдир соҳиби ҳамдир.

Фуқаролар уруши, Осиёнинг босиб олиниши, аввал македонлар, кейин римликлар қозонган ғалабалар Юнонистон ижодий кучларининг сўнишига сабаб бўлди. Сицилия ва Мисрнинг зolim подшоҳлари мурувватидан паноҳ топган буколик шоирлари шарафли даврнинг сўнги вакиллари бўлдилар. Уларнинг шеърини одатдан ташқари оҳангдор, гуллар ифорига тўла, ортиқча шириндир; мазкур шоирлардан аввал ўтган вакилларининг шеърини эса далалардаги турфа гулларнинг бўйларини жамлаган ва бундан бошимиз айланиб қолмаслиги учун ўзининг тетиклантирувчи нафасини қўшган июнь шамолидай эди. Поэзиянинг буколик ва эротик латофати ҳайкалтарошлик, мусиқа ва бошқа санъатлардаги, шунингдек, ижтимоий ҳаётдаги урфлар, ахлоқдаги нафосатга мувофиқ келади: айнан шулар биз фикр юритаётган даврни ажратиш туради. Бунда уйғунлиқнинг этиш-маслиғига поэтик ибтидо, унинг ҳеч бир нотўғри қўлланиши сабаб эмас. Шундай туйғу ва кечинмалар таъсирига сезувчанликни Гомер ва Софокл ижодида ҳам учратамиз: биринчисидан, айниқса, беқиёс жозибали ҳаяжон ва эҳтирос мужассам. Бу ижодкорларнинг ўзларидан кейингилардан устунлиги уларнинг асарларида ташқи оламгина эмас, балки инсоннинг ички дунёсига хос кечинмаларнинг мавжудлиги, уларнинг мукамаллиги, ҳар икки дунёнинг уйғунлаштира олганликларидадир. Эротик шоирларнинг заифлиги уларда нималарнинг борлигида эмас, балки нималарнинг йўқлигидадир. Уша замоннинг тубанлашуви сабабини уларнинг шоирлигидан эмас, балки етарли даражада шоир бўла олмаганликларидан излаш керак. Агар бу инқироз уларнинг камчилиги сифатида айтилаётган лаззатни идрок этишлари ва табиат гўзалликларига эҳтиросларини ҳам сўндирганда эди – унда батамом ёвузлик тантана қилган бўларди. Чунки жамият инқирозининг якуний мақсади ҳар қандай ёқимли туйғуларнинг барҳам топишидир: парчаланишнинг моҳияти ҳам айнан шундан иборат. У тасаввур ёки интеллектдан, аниқроғи, негиздан бошланади ва шол қилувчи оғудай туйғуларга тарқалади, ҳатто истак-хоҳишларга ўтади ва ниҳоят, базўр онгни илитувчи ўлик, ҳиссиз массага айланади. Бундай вазият келганда, поэзия одамзоднинг энг охирида нобуд бўлгучи қобилиятларига мурожаат қиладики, унинг овози бамисоли оламни тарқатаётган Астрейнинг* бир-бир босаётган қадам товушларидай элас-элас эшитилади. Поэзия одамларга ҳар доим улар истаган лаззатни бера олади: у доим ҳаётнинг зиёси бўлиб, жаҳолат ва зулмат замонларида ҳам барча гўзалликларнинг, эзгуликнинг ва борлиқнинг манбаи бўлиб қолаверади. Шубҳасиз, Феокрит поэмалари билан фахрланувчи Сирокуз ва Александриянинг нозиктаъб аҳолиси бошқаларчалик тошбағир, шафқатсиз ва таъсирчан эмасдилар. Поэзия ғойиб бўлишидан олдин бутун кишилик жамиятининг танасига синггиб кетиши керак: ҳозиргача бу занжирнинг муқаддас ҳалқалари батамом узилиб кетган эмас, улар кўплаб юраклардан ўтиб, буюк ақлларда нурланади ва улар туфайли ҳаётни ҳамма томондан бирлаштирувчи бўлиб нур таратади ҳамда бир вақтнинг ўзида жамиятда куртаклар қолдиради. Бундан ташқари, буколик ва эротик шеърини вакилларининг ўзлари мурожаат қилган кишиларга таъсирларини четлаб ўтиб бўлмайди. Уларнинг ўқувчилари мангу гўзалликни айрим парчаларинигина қабул қилдилар. Нозиктаъб ўқувчилар ва нисбатан омадли даврда туғилганлар бу шеърини олам яралгандан буён барча шоирлар ижоди билан яралган ягона ва буюк ақлнинг ўйидаги ўша буюк поэманинг парчаларини кўришлари мумкин.

Бу жараёни (цикл) гарчи тор доирада бўлса-да, Қадимги Рим ҳам босиб ўтган, аммо унда жамият ҳаёти, менимча, поэтик ибтидо билан у қадар тўлиб-тошмаган эди. Римликлар юнонларни ахлоқда ҳам, табиатни кузатишда ҳам комилликка эришган деб ҳисоблайдилар; зеро, улар шеърят, ҳайкалтарошлик, мусиқа, меъморчиликда фақатгина ўзларининг турмушларига хос эмас, балки бутун дунё учун умумий жиҳатларга эга асарлар яратдилар. Таъкидлаш керакки, биз буни унчалик тўлиқ бўлмаган маълумотларга асосланиб айтаямиз, аниқроғи, балки етарли бўлмаган маълумотлар асосида, шу боис фикримиз ҳам нотугал бўлиши мумкин. Энний,* Варрон,* Пакувий* ва Акций* – уларнинг ҳар тўртови ҳам катта шоирлар – бироқ бизгача етиб келмаган. Лукреций* юқори даражада истеъдод эгаси бўлган, Вергилий жуда ҳам юксак. Айниқса, Вергилий* асарларида дунёнинг ҳайратланарли ҳақиқатлари нурли парда ортидаги нозик ифодаларда тасвирланган. Ливий поэзияга тўлиб тошган. Бироқ Горацій*, Катулл* Овидий* ва бошқалар – Вергилийнинг ўзга замондошлари инсон ва табиатни юнон санъати кўзгусида кўрганлар. Римда давлат қурилиши ва дин Юнонистондагига қараганда камроқ поэтикдир, худди соя жонли асосдан хира бўлганидек. Шунинг учун чинакам Рим поэзияси сиёсий ва маънавий турмуш тақомилига эргашиб борган, зинҳор улар билан ҳамқадам, ҳамоҳангликда янграмаган. Римнинг асл поэзияси фуқаролик қодаларида (ижтимоий қатламларида) яшаб қолди: чунки унга хос бўлган гўзаллик, ҳаққонийлик ва буюклик, неки бўлса, барчасини фақат шу жамият тартибларининг ўзигина яратди. Камиллнинг* ҳаёти; Регулнинг* ўлими; ғолиб галларнинг тантанали қайтишини кутаётган сенаторлар; Канн яқинидаги жангдан* кейин Ганнибал билан тинчлик шартномасини тузишни инкор қилган Республикачилар – буларнинг бирортаси ҳам манфаатдорликнинг натижаси эмас, балки воқеалар табиий оқимининг натижаси эди, холос. Зеро, улардан манфаатдор бўлганлар ўзлари яратган бу ўлмас драмаларда бир вақтнинг ўзида ҳам муаллиф, ҳам актёр эдилар. Тасаввур бу жамиятнинг гўзаллигини баайни ўзига мувофиқ, ўхшаш ва хос тимсолларда яратди; унинг натижаси – оламга ҳукмронлик, муқофоти – мангу шон-шараф бўлди. Буларнинг барчаси ўша поэзия, гарчи quia carent vate sacro (Кун бермас шоир қисмати (лот.) бўлса-да, буларнинг барчаси Вақт одамларнинг хотирасига муҳрлаган поэмалар циклининг эпизодларидир. Ўтмиш, бамисоли илҳоми жўшган бир бахши каби, уни алмашилиб бораётган авлодлар учун мангу куйлайверади.

Ҳумоюн таржимаси

Давоми бор

Изоҳлар:

* Перси Биши Шеллининг “Поэзия ҳимояси” трактати 1821 йил март ойида ёзилган. Маълумки, у даврда “Поэзия” деганда, бугунгидек фақат шеърят эмас, балки бадиий адабиётнинг ҳар учала тури тушунилган.

*Геродот, Плутарх, Тит Ливий шоир бўлганлар – аънавий инглиз поэтикасида бундай муносабат Ф. Сиднининг “Поэзия ҳимояси” трактатидан бошланган.

*“Шоҳ Эдип” – Софоклнинг Эдип тўғрисидаги трилогияси биринчи қисми.

*“Агамемнон” – Эсхилнинг “Ористея” трилогияси биринчи қисми.

* “Филактет” – Софокл трагедияси.

*Афина шоирларининг... – Эсхил, Софокл, Еврипид назарда тутилмоқда.

*Астрея – олтин асрда бошқарган ҳаққўйлик маъбудаси Дикнинг тахаллуси.

*Энний, Квинт (239-169 йй. эрамиздан аввал) – римлик шоир, драматург.

*Варрон, Публий Теренций – эрамиздан аввал I асрда яшаган римлик шоир.

*Пакувий (220-130 йй. э.а.) – Энний шогирди, римлик шоир.

*Акций (170-85 йй. э.а.) – рим фожианависи, жангчи.

*Лукреций (94-55 йй. э.а.) – римлик шоир, донишманд.

*Публий Вергилий Марон (70-19? йй. э.а.) – римлик шоир, “Буколикалар”, “Георгикалар” ва “Энеида” асарларининг муаллифи.

*Квинт Горацій Флакк (65-8 йй. э.а.) – римлик шоир.

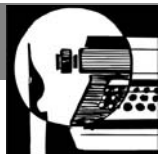
*Катулл Гай Валерий (87-54 йй. э.а.) – римлик лирик шоир.

*Публий Овидий Назон (43 йй. э.а. – 18 йй.) – римлик шоир.

*Камилл Марк Фурий (эрамизгача бўлган V аср охири – VI аср бошлари) – Рим саркардаси, Римни галлар босқинидан ҳимоя қилган.

*Регул Марк Атилий (эрамизгача бўлган III аср). Римлик саркарда, I Пуник уруши қатнашчиси. Карфаген остонасида асирга тушган ва ўлдирилган.

* Канн яқинидаги жангда – 216 йил карфагенлик саркарда Ганнибал Рим қўшинини енгган.

Санъатшунослик

Ўзбекистон реклама санъати тарихидан

XIX аср охири юртимиз ҳудудида Россия капитали ва ишлаб чиқариш маҳсулотларининг жалб этилиши, европача маданиятни мусулмонлар орасига кириб келиши, тадбиркорликнинг етакчи омили бўлган реклама санъатининг янги турларини шаклланишига туртки бўлди. Эндиликда реклама ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисмига айлана бошлади. Ижтимоий, сиёсий ҳамда тижорат рекламалари аҳамиятининг ортиши, уни янги ривожланиш босқичига кўтарди.

Реклама санъатининг узоқ ўтмишдаги оғзаки шаклдан ёзма шаклга келиши ҳам айнан кўрилаётган даврга тўғри келади. XIX асрда ўлкада литографик босмахона, фотография ательелари, доимий чоп этилган газета ва журналлар шу даврдаги тижорат ва ижтимоий рекламанинг шаклланиши ва жойларда фаол тарқалишига сабаб бўлди. XX аср газета ва журналлари, фото ва кино архивларида бир қанча реклама намуналари сақланиб қолган.

Ўзбекистон Марказий Давлат архиви (МДА)да сақланаётган ҳужжатлар шуни кўрсатадики, Туркистон ўлкасида литографик босманинг пайдо бўлиши ва турли хилдаги ҳукумат газеталарининг чоп этилиши натижасида ижтимоий-сиёсий ва тижорат рекламалари мунтазам равишда халққа тақдим этила бошлади. Адабий ҳамда маҳаллий ва хорижий давлатлар сиёсий ҳаётига оид янгиликларга бағишланган “Переводчик” газетасининг 1895 йил 21 май (№20) сонида қўл тикув машинасининг рекламаси берилганлиги бунга мисол бўлиши мумкин. Газетанинг сўнги саҳифасида шундай ёзувга дуч келамиз: “Дозволено цензурою г. Евпатории 19 мая 1895 г. Типолитогр. газ. “Переводчик” г. Бахчисарай”. Келтирилган маълумотлар шуни кўрсатадики, ўша даврда ҳам газетанинг таркибий қисмларида цензурага йўл қўйилмаган. Яна бир – 1913 йил 3 сентябрда Тошкентда чоп этилган “Кара курт” газетасининг №23 сонида эса, шаҳар маданий ҳаётига оид ёзги театр хабарлари, тижорат рекламаси ҳисобланган “Хонимлар диққатига! Париждан кўйлак, костюм... жудаям гўзал моделларини олиб келдим...” сатрларни кўришимиз мумкин.

Юқорида келтирилган маҳсулотларнинг босма рекламалари айнан XIX асрда жуда кенг қўлланилди. Газеталарда тижорат эълонларидан ташқари, мазкур даврда библиографик, яъни қўлёзма ва китоб маҳсулотларининг рекламалари ҳам чоп этилди. Бунинг учун эса асар муаллифи, газета редакциясидан қалам ҳақи олган. Таъкидлаш жоизки, бу каби газета ва журналлар, асосан, шаҳарнинг руслашган қисми учун мўлжалланган. Аммо баъзилари маҳаллий аҳоли учун, эски ўзбек ёзувида ҳам чоп этилган.

Кейинчалик Туркистон ўлкасининг шаҳарларида ўтказиладиган тадбирлар ҳақида маълумот берувчи афишали махсус қутилар ва ошхона, чойхона, дўкон, ательеларда аҳолига тақдим этилаётган маҳсулот ва хизматларнинг турла-

**Сакина
Муҳамеджанова**

1988 йилда тугилган.

*Беҳзод номидаги
Миллий рассомлик ва
дизайн институтида
ўқиган. “Маданият
тарихи ва назария-
си” мавзусида ил-
мий тадқиқот олиб
бормоқда.*

ри келтирилган кўргазмалар пайдо бўла бошлади. Реклама санъатининг ривожланиши, асосан, Туркистон генерал губернаторлигининг марказига айланган Тошкентда кузатилди. Бу даврларда ўлкага Россия капитали оқиб келиши муносабати билан ташқи тижорат рекламаси кенг ривожланди.

1917 йил Октябрь инқилобидан сўнг рекламанинг таркиби ва вазифаси ўзгарди. Эндиликда реклама совет ҳукумати томонидан давлат тасарруфига ўтказилди. Тадбиркорлар реклама эвазига ўз фаолиятларини кенгайтириш имкониятидан маҳрум бўлдилар.

1920 йиллардан Туркистонда тижорат ва ижтимоий рекламалар нисбати тубдан ўзгарди. Эндиликда ижтимоий рекламалар кўпроқ қўлланила бошлади. Режали, марказлаштирилган иқтисодиёт шароитида иқтисодиётни мафкуралаштирилиши, Ўзбекистонда ижтимоий реклама ривожланишининг асосий омилли бўлиб қолди. Бу ҳол Республиканинг мустақилликка эришгунига қадар давом этди. Бадиий-эстетик хилма-хиллиги ва безакдорлиги билан фарқланмайдиган реклама, панно, шит, транспарантлари мафкуравий мазмундаги матнли чақириқ ва шиорлардан иборат бўлди. Плакатлар стандарт композицион ва ранг ечимида ишланди, уларда, асосан, ишчи-деҳқон сингари меҳнат аҳли образи тасвирланди. Реклама плакатлари эса коммунистик мафкура рамзи бўлган қизил рангда эди. Шаҳар муҳитида ташқи безак сифатидаги маҳсулотлар ва хизматлар рекламаси бу даврларда тараққий этмади, негаки маҳсулотлар етишмаслиги ва рақобатнинг мавжуд эмаслиги ижтимоий ҳаёт акси сифатидаги рекламани ривожлантириш заруратини йўққа чиқарди.

Рекламада биринчи мартаба фото санъатини қўлланилиши машҳур рассом-фотосуратчи Александр Родченко номи билан боғлиқ. У реклама мафкурасининг кишилар онгига кучлироқ таъсирини кўзлаб, ҳамда реклама плакатини янада жонлироқ бўлишига эришиш мақсадида биринчи мартаба машҳур инсонлар фото суратини реклама плакатларида қўллаган. Фото суратли рекламалар ғояси шеърий сатрлар билан тўлдирилган. Ишчи-деҳқонлар учун яратилган плакатлар матни мафкуравий мазмундаги чақириқ шаклда яратилиб, уларда нисбатан соддароқ тасвирлар қўлланилган. Шаҳар аҳолиси учун яратилган реклама плакатларидан шеърий шаклдаги матн ҳамда оригинал фотомонтажлар ўрин эгаллаган.

XX асрнинг 60-70 йилларида ҳудудларда махсус реклама ташкилотлари юзага келди. Буларга собиқ СССР савдо-сотик вазирлигининг "Союзторгреклама", СССР Центросоюзи қошидаги "Главко-опторгреклама" ташкилоти ва бошқа ишлаб чиқариш соҳасидаги тижорат-реклама ташкилотлари (бошқа вазирликлар қошидаги) киради. Уларнинг асосий вазифаси бутун совет иттифоқида реклама ишини ташкиллаштириш, назорат қилиш ва махсус ярмаркалар ўтказишни амалга оширишдан иборат эди.

Рекламанинг жамият ҳаётида қўлланилишида унинг яна бир воситаси бўлган кинематография санъатининг ўрни катта бўлди. Кинематографиянинг юртимиз маданий ҳаётига кириб келиши мазкур янги санъат тури орқали давр ғояларини кенг оммага етказишда ижобий натижалар берди. Эндиликда, ҳукуматнинг буюртмаси асосида бир қанча реклама фильмлари ва қисқа метражли реклама роликлари яратила бошланди. Бунга 1966 йил 12 январда Ўзбекистон Савдо вазирлиги тасдиқлаган "Одеваться модно и красиво" (режиссёр – А.Ёқубов) рангли реклама ролигини ишлаб чиқиш тўғрисидаги буйруғи, 1969 йилдаги "Хлопчатобумажные ткани Узбекистана" (режиссёр – А.Раҳмонов) рангли реклама кинофильми, 1972 йилда "Ўзбекфильм" киностудияси томонидан суратга олинган "Часовые огни" реклама роликлари (режиссёр – Д.Толипов) ҳамда "Союзторгреклама" ташкилотининг буюртмаси асосида тасвирга туширилган "Самарканд – город торговый" кинофильмлари мисол бўла олади. Маълумотларга кўра 1974 йилнинг ўзида бутун мамлакат бўйлаб тўрт юздан ортиқ реклама фильмлари яратилган.

Юқорида келтирилган маълумотларнинг барчаси рекламанинг тарихда қандай кўринишларда мавжуд бўлганлиги, юртимизнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида тутган ўрнини белгилаб, унинг шаҳар муҳитида қўлланилишида ҳам ғоявий, ҳам эстетик жиҳатдан муҳим аҳамият касб этганлигини яна бир бор исботлайди.

Унутмас мени боғим

Сенга фидо бўлсин жоним

Ёлғиз

*Сенам ёлғиз, менам ёлғиз, мен қайдаю сен қайда,
Ўртамизда қулзум, тоғлар кўришар бир кун қайда?
Менам ёлғиз, сенам ёлғиз, мен ердаю сен кўкда,
Етти иқлим юки бордек муштеккина юракда.*

*Гуноҳимнинг поёни йўқ, поёни йўқ оҳимнинг,
Аҳволимга раҳми келар ёлғиз қиблагоҳимнинг.
Сенга фидо бўлсин жоним ҳам бахшида борлигим,
Шундан сенга тун-оқиомлар истиғфор, иқрорлигим.*

*Толиб бўлган жисму жоним истар ором олмоқни,
Ёлвораман табиатдан қайтадан яралмоқни.
Менга насиб қилар бўлса гар васлингга етмоқлик,
Менинг учун бу иноят – боладай беғуноҳлик.*

*Кўзларимга зиё бергил, зиё бергил қалбимга,
Покланишини қўшиб бергил тоат, эътиқодимга.
Яна бағри бутунлик ҳам бардош, сабр-тоқат бер,
Қаро кунда қаноату ёруғ кунда қанот бер.*

*Менам ёлғиз, сенам ёлғиз, мен ердан, сен кўкда,
Сенга етиши орзуси бор қафасдаги юракда.
Сенам ёлғиз, менам ёлғиз, офтоб ёлғиз, ой ёлғиз,
Менинг каби ибодатлар қилмиш сенга қай ёлғиз?*

Гул бир ён, чаман бир ён

*Чаман ичинда бир гул, гул бир ён, чаман бир ён,
Сарви санобармидир? Соч бир ён, суман бир ён,
Саҳар, субҳи содиқда мушк бир ён, мужгон бир ён,
Тун пардасин тортса гар ой бир ён, осмон бир ён.*

*Ўсган боғига олқов, ўстирган боғбонига,
Хавфу хатардан сақлай келган соябонига,
Андалиб қўнар, зоглар қўнолмас бўстонига,
Мақтовига мен бир ён,
Борлиқ суҳандон бир ён.*

*Ҳаким зот бор ерда дард бир ён, дармон бир ён,
Ёринг жафокаш бўлса уй бир ён, зиндон бир ён,
Икки жон бир бўлмаса – шам бир ён, шамдон бир ён,
Айри бўлса йўллари туг бир ён, тугён бир ён.*

**Тўра
СУЛАЙМОН**

1934 йилда туғилган.
1964 йили Тошкент
Давлат университети
филология факультетини ту-
гатган. Ижодкорнинг
“Истар кўнгиш”, “Мен
қайга борар бўлсам”,
“Жаҳонгаиша”,
“Интизор”, “Ил-
тижо”, “Алҳазар”,
“Қорақўзгинам”,
“Сарвиноз”, “Хар-
санг”, “Ёвқочди”,
“Сайхон” каби китоб-
лар нашр этилган.
Тўра Сулаймон 1999
йилда “Ўзбекистон
халқ шоири” унвонини
олган. Шоир 2005 йил-
да вафот қилган.

*Кўриқчиси бўлардим, боғимда унар бўлса,
Кузим келмай баҳорим қайта бошланар бўлса,
Солномачиси бўлай, магар у қамар бўлса,
Қасам ичиб айтаман: намак бир ён, нон бир ён.*

*Қумри, саъва ошиён айлар бир гулафишон бу,
Бир кокили Сир бўлса, ул бири Зарафишон бу,
Илоҳий санамлардан бир зурёд, бир нишон бу,
Керак бўлса магар жон, жон бир ён, жаҳон бир ён.*

*Бу оламда ой танҳо, муборак қуёш танҳо,
Бўй қизларнинг ичинда бир шу эгма қош танҳо,
Унингдек ҳеч ким менга бўлмаса сирдош танҳо,
Гўрўгли султон бир ён, Тўра Сулаймон бир ён.*

Кўрдим

*Кўрдим, кўрдим дунёни
Ҳамиша бир кам кўрдим.
Яхшини армон бирла,
Ёмонни бекам кўрдим.*

*Бағри бутунларни бут,
Ёлғизни ғариб кўрдим.
Бирда нодон, ножинсни
Майдонда ғолиб кўрдим.*

*Ҳақларни мудом бирдай,
Ялқовни ёрти кўрдим.
Кўнгли очиқ зотларни
Ҳотамдан ортиқ кўрдим.*

*Бирларни аро йўлда,
Бирни армонли кўрдим.
Бирда мунофиқларни
Давру давронли кўрдим.*

*Бирларни дунёпараст,
Бирни имонли кўрдим.
Нодонни шод, донони
Юраги қонли кўрдим.*

*Бирларни беъэтиқод,
Бирларни риё кўрдим.
Бирларни ўз элига
Тамом маҳлиё кўрдим.*

*Бирда кўриб ўқиндим
Аёқни бош ўрнида.
Лаъл ўрнида сополни,
Гавҳарни тош ўрнида.*

*Воажаб, бирда кўрдим
Қулни хоқон ўрнида.
Бирда кўрдим лолани
Бир қатра қон ўрнида.*

*Бирда кўриб лол қолдим
Дарёни сой ўрнида.
Қуёш ўрнида юлдуз,
Юлдузни ой ўрнида.*

Ҳикмат

*Сочга бир-бир оқ тушмоқдадир,
Бундан кўнгли ёришмоқдадир.
Қор бўларми пастқам тоғларда,
Бошим кўкка туташмоқдадир.*

*Улкан тоғда қор салтанати,
Теграсида сор салтанати.
Ойдин йўлга чиққан карвонсиз
Бўлармиди нор салтанати?*

*Чўнг чўққилар йил бўйи қорли,
Бағри мудом нурли, шунқорли.
Она ернинг сийнаси қорсиз
Бўлабилмас боғли, баҳорли.*

*Ҳикмат, асли, сочининг оқлиги,
Эззуликка эш, чанқоқлиги.
Шукронаким, қолган умрнинг
Тунмас, тонгга ёвуқроқлиги.*

*Қор тамоми кўнмишидир бошга,
Қарамасдан кўнгилга, ёшга.
Буюк тоғлар мисоли бошим
Яқин бўлар энди қуёшга.*

Гулқайчи

МАСАЛЛАР

Булбул билан Укки

Булбулга Укки дер келиб ёнига:
 – Не учун сен доим хушчақчақ,
 Тўхтамай куйлайсан, эй ўртоқ?
 Кеча-кундуз қиласан хониши
 Ёки йўқми бундан бошқа иш?
 Сенга нима уйқудан қолиб,
 Ётмайсанми дамингни олиб?
 Томоғинг ҳам қолди қурғоқшаб,
 Мунча нола қиласан қақшаб?
 Бу аҳволда бўлиб қон босим,
 Ётсанг агар, айт-чи, қарар ким?
 Бунча уннаш нимага керак,
 Емишинг ҳам созмас – тартарак?
 Беҳуда иш синдиради бел,
 Маслаҳат шу, буни яхши бил!
 – Яшай бер сен, ўз билганингча,
 Маслаҳатинг ўзингга инъом.
 Мен-чи, билсанг куйлаб тонггача
 Одамларга бахш этгум ором.

Шум толе

Деразининг рахида
 Милтилларди мўъжаз шам.
 Ўчай-ўчай деганда,
 Парвоналар бўлди жам.
 “Лип-лип” этиб, нимхира
 Шам сочарди ёғдулар,
 Хонаки қоронгидан
 Покланмоқ бўлди улар.
 Иссиққина шуълага
 Бўлиб улар асира,
 Базми жамшид бошланди,
 Учар – чизиб доира.
 Бир Парвона дер шу пайт,

Тургунбой СУЛТОНОВ

1936 йилда туғилган.
 Низомий номидаги
 Тошкент Давлат пе-
 дагогика институти-
 нинг Тил ва адабиёт
 факультетида таҳсил
 олган. Қирқ йилдан
 ортиқ ўқитувчи си-
 фатида фаолият
 кўрсатган. Тургунбой
 Султонов 1995 йилда
 вафот этди. Ундан
 каттагина адабий ва
 илмий мерос қолди.

Қаноат қилмай бунга:
 – Озгина ёғ қуйсақми,
 Авжланарди аланга?
 – Ҳой, ҳовлиқма, гапингни
 Ўйлаб кўрдингни пича?
 Алангани авжлатсанг,
 Фоже юз бергай қанча?
 Сен, мабодо, ёғ қуйсанг
 Олови авж олади.
 Мавжудотнинг барчаси
 Хавф остида қолади.
 Қул бўлар замин, озоғ,
 Деб таъкидлар Қалдирғоч.
 – Куймас, қилма ваҳима,
 Соғ-омон қолар бари.
 Ёғ қуймаёқ, ўзининг
 Жиз бўлди қанотлари.
 Ота-боболар дер: “Боққин ҳаётга,
 Ўт билан ўйнашган етмас муродга”.

Бемор Шер

Нима ҳам бўлди-ю, Шернинг бир маҳал
 Иссиғи ошибми – тоби қочиб сал,
 Қўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олди-ку.
 Бу хабар тарқалиб мисоли чақмоқ
 Шернинг иш жойига етиб келди-ку.
 – Вой, тавба, – дер Қуён, таажжуб
 билан, –
 Кеча юргандилар отдай, соппа-соғ...
 – Иссиқ жон-да, – деди Айиқ осуда, –
 Бемор бўламан деб ўйлабми шундоғ?
 Эшикдан кечгача узилмас қадам,
 Қолмади остона босмаган одам.
 Ётган ерида у берар йўл-йўриқ,
 Қўриб бўлмас экан қуруқдан-қуруқ:
 Биров келтиради қимматли эҳсон,
 Биров нимта-нимта гўшиту устухон.

Чексиз-чегарасиз совгаю салом...
 Икки қўл кўксиди, иззат-эҳтиром
 Билан чўкка тушган Тулки сўради:
 – Қачон ишхонага борарлар энди?
 – Шошмай тур! Текиширув даф бўлсин
 нари,
 Шунда “касалим”нинг қолмас асари.
 Хуллас, иши чала ва ёки мужмал
 Бўлган киши топар найранг ҳар маҳал,
 Топмаса агарда тадбиру амал,
 Ҳатто Шер ога ҳам бўлади “касал”.

Тотсиз таом

Аллаким бир палов қилмоқчи бўлиб,
 Ўчоқ тепасида ўлиб-тирилиб
 Уннарди, жамики масаллиғ тайёр –
 Қазии-қарта, зирку зирагача бор.
 Биқир-биқир қайнар қозонда таом,
 Гўёки кўлмакка ёққандай ёмғир.
 Ҳеч гапмас бу ишда бўлмоқлик бадном,
 Ошпазлик осонмас – санъат-ку, ахир!
 Куйманиб турганда пинжеса суқилиб,
 Секин қулогига шипшиди Шайтон:
 – Суви камроқ дейман, қолар тиқилиб,
 Тановул чогида ютгандай талқон.
 “Вос-вос”га учибми бечора ошпаз
 Челакни ағдарди қозонга паққос.
 Гуриллаб-гуриллаб тинганда олов,
 Лаганга сузилди кутилган палов.
 Бундайин таомни кўрмаган инсон –
 Қуйинди кўшилган атала янглиғ.
 Кўнгил ҳам тортмайди, жўралар ҳайрон:
 “Эссиз, шунча вақту шунча масаллиғ...”

Шайтон пичинг қилиб дер менга атай:
 “Сен ҳам ажабланма, сўйла мухтасар.
 Гуноҳкор мен эмас, ёзишса, нетай,
 Шошқалоқ носирлар шунақа асар”.